ماته بېړۍاو زوروري څپې

د ديني افراطيت د ريښو او نښانو سپړنه

محمد محق

ژباړن: محب الله زغم او شيرخان زېرى

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست:

سریزه.......

د جهاد سپړل، د توندلارو له غوسې د منځلارو تر رحمه پورې.....

تکفیرگري او ریښې یې.....

تروریزم او د عقیدې د دفاع پلمه....

په افغانستان کې د سرلارو وژنې، په فرهنگ یا ایډیالوژۍ کې....

د کرکې خپرول او افراطیت.....

د بنسټپالنې د مقابلې پر څرنگوالي شکونه.....

دین د هویت په توگه......

په اسلام کې د قدرت ناسپړل شوې غوټه.....

د شریعت تطبیقول او د بنسټپالو غلط فهمي.....

د افغانستان په تعلیمي نظام کې د افراطیت پل.....

ښځه او د عقل نقصان.....

په قرآن کې ظنی الدلاله او په دیني مناقشو کې یې نقش.......

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

د افراطي ډلو بې‌پایه وحشت او وینې‌بهونه د داسې تیارې شپې غوندې دي چې توره تروږمۍ یې د انسان ساه تربتوي او د خواجه حافظ شیرازي دا وینا تداعي کوي چې: "شب تاریک و بیمِ موج و گردابی چنین هایل ..." (شپه ده تیاره، د څپې وېره او تر منځ مو داسې گرداب هایل دی ...). ما د مقالو د دې ټولگې عنوان له همدې بیت څخه راواخیست، سره له دې چې هیله لرم چې کوم هایل گرداب به مو په مخ کې نه وي! خو دا به یوازې یوه څپه وي چې که څومره وېروونکې هم وي، تېره به شي، که داسې توپان دی چې لا یې تر یوې څپې نه یو وتلي، بله څپه به یې رسېدلې وي؟ د دې پوښتنې ځواب په دې پورې اړه لري چې موږ وضعیت څنگه تحلیلوو.

[د ښاغلي محق د کتاب اصلي عنوان «بیم موج» دی چې په پښتو کې «د څپې وېره» کېږي، خو ما ته په پښتو کې «ماته بېړۍ او زوروري څپې» ښه عنوان ښکاره شو، ځکه چې نور نو خبره د څپو له وېرې تېره ده. په وطن کې مو حالات ورځ تر بلې لا پسې ترینگلي کېږي. له یوې خوا د ناپوهۍ، جهل، افراط، بنسټپالنې او توندلارۍ زوروري څپې رانه چاپېرې دي او له بلې خوا د وطن بېړۍ مو خپلو سپرلیو ماته کړې ده. ځانځانۍ، بې‌اتفاقۍ، دسیسې او توطئې، د دیموکراتیکو بهیرونو یعنې د انتخاباتو او پارلمان رسوایۍ، ناکاره دوه‌سري حکومتونه، بې‌ساری اداري فساد، بې‌کچه جنایي جرمونه او ډېرې نورې بلاگانې هغه عاملونه دي چې د دې بېړۍ دړې یې خچ پچ کړې دي. ښایي استاد محق به ښه‌وینی (خوش بین) انسان وي چې لا هم یوازې د څپې وېره لري خو بېړۍ روغه گڼي. خو زه دا کتاب په داسې حال کې ژباړم چې له هر څه مې تمه ختلې ده. له بده مرغه ما ته بېړۍ هم ماته ښکاري. فکر کوم چې دا لنډۍ مو د وطن حالت لا ښه بیانوي چې وایي: د موزیگې شلېدلیه کټه/ چې زه دې لنگه ټینگوم، بازو دې ځینه. محب الله زغم]

د دې قلم د څښتن په فکر، د افراطیت دا اوسنۍ تېزې ویجاړوونکې څپې زموږ د تمدن د بې‌ثباته او توپاني وضعیت هېنداره ده. تمدني بحرانونه پایېدوني وي، نه په یوه شپه کې زېږي او نه په یوه ورځ کې ختمېږي. د دغه تمدني پرځېدنې بُعدونه د افراطیت تر پدیدې ورهاخوا نور شیان هم رانغاړي. د قانون د حاکمیت شدیده کمزوري، د عقلانیت منطق ته غاړه نه اېښودل، له هغو خرافاتو څخه لاس نه اخیستل چې له علم سره په ټکر کې دي، د اخلاق مقام ته اهمیت نه ورکول، د اخلاقي فضیلتونو پر ځای په دودیزو رواجونو پورې نښتل، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعت او چاپېریال سره بېغوري، د نظري حکمت او فلسفې ناروغي، د مادي او معنوي سرچینو په ښه کارولو کې ناتواني، د انسان د مقام او کرامت نه درک کول، د دغې تمدني پرځېدنې مختلف ګوټونه دي.

له دې تنګي څخه د تېرېدو لپاره لویې هڅې په کار دي چې تعلیمي نظام مو منظم کړي؛ اقتصاد مو وغوړوي؛ مدیریت مو ورسره عصري شي؛ د نوې ټکنالوژۍ د سمې کارونې فرهنګ راکې پیدا شي؛ نړۍ، انسان، ژوند او هستۍ ته مو د کتلو انداز بدل شي؛ او ډېرې نورې چارې مو سمې شي. په دې منځ کې یو شی چې اړتیا ورته لرو، د دیني فکر اصلاح ده. له دیني فکر له هېنداري څخه هغه زنګونه باید لرې کړو چې د خلکو د ژوند په ښه کولو کې یې د دیني فکر اغېزه خورا کمه کړې ده.

دین په اسلامي تمدن کې له هماغه پیله محوري نقش لرلی دی او دغه نقش تر ننه پورې په یو نه یو ډول رارسېدلی دی. خو نن سبا، د دین هغو تفسیرونو چې له عقل سره دښمني او له اخلاقو سره ترېګني لري، پر اسلامي تمدن او په نړۍ کې د مسلمانانو پر وندې ویجاړوونکې اغېزې ښندلي دي. نو د دیني ارشاداتو د داسې تفسیرونو د خپرولو هڅه چې له عقل، اخلاقو او معنویت سره برابر وي، په آخر کې به د دې ناروغۍ په علاج کې مرسته وکړي. بیا به مسلمانان له دې عصر او وګړو سره د تقابل پر ځای، د تعامل او تعاون خوا ته درومي او د مځکې په آبادولو کې به ونډه اخلي او د دې نړیوال کلي له نورو اوسېدونکو سره په ګډه د نوي عصر پر ننګونو لاسبري کېږي او د دې عصر له فرصتونو څخه به د ټولو وګړو په ګټه کار اخلي.

دغه ټولګه چې زما د دوو وروستیو کلونو لیکلې مقالې رانغاړي، په همدې تګلاره لیکل شوې ده. د دې ټولګې مبحثونه د جهاد له راسپړلو څخه پیلېږي، بیا د تکفیر او نفرت د خپرولو موضوع څېړي او د مقدسو متونو پر پېچلتیا ختمېږي. د لیکوال په باور، دا چې ځینې خلک ګومان کوي چې دیني نصوص ایکې یو تعبیر لرلای شي او یا یوازې د یوه تعبیر په ګټه تعصب کوي، هغه هم داسې تعبیر چې په ډېرو پخوانیو پېړیو کې د هماغه مهال د تاریخي عاملونو په وجه رامنځته شوی دی، نو په آخر کې به مو همدې ځای ته رسوي چې وینو یې، یعنې تکفیر، ترهه، او انتحار ... دا کار د متن سیالیت او بهېدنګ ختموي او د انسان فهم او درک کنګلوي. بیا به په متن باندې د انسان پوهېدنه وچه کلکه، ډېروزمه وي او د همدې وچې پوهېدنې نتیجه به په خپلو وینو کې د بنيآدمانو لمبول وي.

که د دې اثر خپرېدل د دیني فکر په حوزه کې د انتقادي خبرو اترو په تودېدو کې مرسته وکړي او د وینې بهونې او خشونت په کمولو کې ان کمه ونډه هم واخلي، ګټه به یې دوه برابره شي. ډېر کلونه کېږي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ په ټولنه کې د ديني فکر د مختلفو بڼو او مختلفو رنګونو له حده زياته دعـوتګري بـاب شـوې ده او دا چـاره سبب شوې ده چې ديندارې برسېرنه شي او کله کله ديني نيهيليزم «Nihilism» (هېڅ انګېرنـه) رامنځتـه کـوي چې تر ټولو څرګنده نښه يې ديني ځانوژونه ده. د دې شي په اثر، ډېروزمو تګلارو د پوښتنو پر مخ لاره بنده کړې ده او انتقادي فکر يې چې د هر فرهنګ او تمدن د غوړېدا لازمه ده، له پښـو غورځـولی دی. پـه دې هيلـه چـې دغه پاڼې به د تمدن د غوړېدا په لوري کړکۍ پرانيزي .

محمد محق

۱۳۹۸

قاهره

(1)

د جهاد سپړنه

د توندلارو له غوسې څخه د منځلارو تر رحمه پورې

د پيل خبرې:

د جهاد فقه هغه موضوع ده چې هم د مسلمانانو په دوديزه فقه او هم د معاصرو سـياسي اسـلامکارو پـه ادبيـاتو کې ورته پام شوی دی. دا اصطلاح هغو مباحثو ته ويل کېږي چې د جهاد فقهي احکام څېړي، مـثلاً: جهـاد پـه کومو شرايطو کې فرض کېږي؟ څوک د جهاد په کولو مکلف دي؟ جهاد د چا په وړانـدې کـېږي؟ جهـاد اساسـاً دفاعي جنګ دی که يرغليز؟ جهاد يوازې په جګړه کېږي که غيرجنګي بڼې هم لـري؟ د جنګـي اسـيرانو حکـم

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه دی؟ د جنګي يرغملو حکم څه دی؟ د اسلام د پيروانو په مقابل کې هم جهاد کولای شو؟ د نورو په مقابل کې جهاد د دينونو د توپير په وجه فرض کېږي، که د سياسي او ټولنيزو شرايطو په وجه؟ په جهاد کې د ټولو هېوادونو حکم يو شان دی که يوازې په دارالحرب کې جهاد کولای شو؟ په دې باب ډېرې نورې پوښتنې هم شته او د جهاد فقه دغو ټولو پوښتنو ته ځواب وايي.

د جهاد د احکامو په اړه نظرونه د اسلامي فقهې د پيدايښت له وخته تر نن پورې متفاوت پاتې شوي دي، خو په اوسني عصر کې دا توپير په دوو عمده ليدلوريو کې رابښکاره شوی دی. يو يې د معتدلو دودپالو ليدلوری دی چې جهاد اساساً دفاعي جګړه ګڼي، سره له دې چې يرغليز جنګ هم په ځينو شرايطو کې جايز او کله کله لازم بولي. دوهم يې د توندلارو اسلامکارو ليدلوری دی چې جهاد ورته د دين د خپرولو تر ټولو مهمه وسيله ښکاري او جهاد يرغليزه جګړه ګڼي.

دريم ليدلوری هم شته خو هغه په فقهي لحاظ نه، بلکې په اخلاقي او عرفاني لحاظ جهاد کوي او عمدتاً د نفس پر تزکيې او د باطن پر اصلاح باندې تمرکز کوي. دوی ته جهاد له نفس او دروني شيطان سره مبارزه ښکاري. خو دا ليدلوری په فقهې پورې اړه نه لري او د شريعت د عالمانو په منځ کې غښتلي اصولي مبنا يې نشته، خو بيا هم له فقهې مبحث ورهاخوا په خپل ځای کې مهم دی او په خاصو برخو کې کارېدلی شي.

خو دوه لومړني ليدلوري ځکه عمده ليدلوري دي چې دواړه پر فقهې تکيه لري. د دواړو لپاره د آيتونو او حديثونو له استدلال څخه رانېولې، د فقهې تر قواعدو او اجتهاده پورې او د اسلامي تاريخ د مختلفو دورو د فقيهانو تر بېشمېرو قولونو پورې تکيې شته. طالبان، القاعده، داعش، بوکوحرام، الشباب، جبهه نصرت او داسې نورې ډلې چې لږ ډېر د جهادي سلفيت (سلفيت په عامه معنا) ميراث خواره دي، د دوهم ليدلوري پلوي دي. دغه ډلې ګومان کوي چې څه چې کوي، دا د ديني فريضې او ان د خورا مهمې ديني فريضې ادا کول دي. په مسلمانو ملکونو کې روان جنګ او هغه تشدد چې توندلارې ډلې يې په نورو هېوادونو کې کوي، پر سياسي او ټولنيزو عاملونو سربېره، غښتلې فقهي تکيه لري او تر شاه يې د دين له تفسيرونو څخه يو تفسير ولاړ دی. دغه ډلې په خپل خاص ديني تفسير وچ کلک باور لري او همدا وجه ده چې نن سبا په ټوله نړۍ کې د اسلام له نوم سره جنګ او تشدد غوټه شوي دي. اوس مهال په دنيا کې بل هېڅ داسې دين نشته چې په جګړو او تشدد دې مشهور وي. البته خشونت د اکثرو نورو دينونو په تاريخ کې هم کم يا زيات شته او اوس مهال له ديني اعتقاداتو څخه پرته د خشونت او تشدد نورې انګېزې هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مسلمانانو هغه ډلې چې په دې وضعیت خوشحاله نه دي، او د توندلارو جهادیانو په اعمالو غوسه دي، د دې لپاره چې د اسلام لمن د تشدد له داغه پاکه کړي، د تشدد پسندو ډلو باورونه او د جهاد په اړه د دوی نظر نقدوي. دوی د جهاد په باب بل نظر وړاندې کوي او فکر کوي چې همدا د جهاد په اړه سم نظر دی او تشدد ختموي. دواړو خواوو د دې کار لپاره پرېمانه کتابونه، مقالې، راډیویي او ټلویزیوني بحثونه تولید او خپاره کړي دي. د دې ټولو آثارو او بحثونو کتل لویه څېړنه غواړي، خو د دواړو خواوو د لیدلوریو د زړي او جوهر د معلوملو لپاره، د دوی تر ټولو مهم آثار غوره کولی او څېړلی شو.

د دې کتاب لیکوال، د دغو دوو فکري بهیرونو په استازیتوب دوه اساسي کتابونه څېړي چې تر دې دمه په دې باب تر ټولو مهم او جدي آثار دي. یو کتاب "مسائل فی فقه الجهاد" د ابو عبد الله المهاجر تألیف دی او بل یې "فقه الجهاد، دراسة مقارنة لاحکام الجهاد و فلسفته فی ضوء القرآن و السنة" د یوسف قرضاوي اثر دی. همدا دوه کتابونه د دواړو بهیرونو عمده دلیلونه رانښیي.

لومړی کتاب چې تر پنځو سوو زیات مخونه لري، د داعش، القاعده او ځینو نورو جهادي ډلو د تکیې او استناد تر ټولو مهم کتاب دی او دوی د خپلو فعالیتونو لپاره شرعي توجیه له همدې کتاب څخه اخلي. د دې کتاب لیکوال، ابو عبد الله المهاجر چې اصلي نوم یې عبد الرحمن العلی او اصلاً مصری دی، په فقه کې د ابو مصعب زرقاوي استاد و. زرقاوي د داعش معنوي پلار او لومړنی بنسټوال و. (1) دا خبره مشهوره ده چې ابو مصعب زرقاوي له هغه څخه څلور کاله دیني درسونه ویلي وو او خپلو پیروانو ته به یې ویل چې دا کتاب دې ولولي. ځینې نظروال وایي چې که د همدې سړي نظرونه نه واي، ښایي القاعده او داعش به نه پیدا کېدل.(2)

لیکوال د دې کتاب په مقدمه کې وایي چې دا کتاب په حقیقت کې د یو بل لوی کتاب یوه برخه ده چې هغه کتاب"الجامع فی فقه الجهاد" نومېږي او دا برخه یې د «وینې احکام او متعلقات یې» څېړي. دی وایي چې د کتاب دا جلا برخه یې د یو داسې کس په غوښتنه لیکلې ده چې له لبیک پرته یې بل څه ورته ویلی نه شو. (المهاجر، ابو عبد الله، مسائل فی فقه الجهاد، ص ۸)(3) هغه په ټوله نړۍ کې د جهادي ډلو په منځ کې لوړ مقام او زیات شهرت لري خو له دې بهیرونو څخه بهر چندانې پېژندل شوی نه دی.

دوهم کتاب چې دوه ټوکه او څه باندې ۱۴۰۰ مخه لري، د یوسف قرضاوي دی. قرضاوي د ابو عبدالله المهاجر برخلاف، په عمومي کچه پېژندل شوی شخصیت دی او کله خو د نړۍ په اغېزناکو خلکو کې هم یاد شوی دی. هغه په فکري لحاظ په اخوان المسلمین پورې اړه لري او د ډېرو کسانو په باور د دې ډلې معنوي پلار ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. سره له دې چې هغه ډېر کلونه مخکې د دې سازمان رسمي عضویت پرې ایښی دی او په تشکیلاتي چارو کې یې ونډه نه لري، خو لا یې هم خپل ځای ځایگی د دې ډلې د تر ټولو مهم متفکر په حیث په نړۍ کې ساتلی دی. پر دې سربېره، هغه په ټول تاریخ کې د اخوان المسلمین تر ټولو نامتو او نامي فقیه دی او د دې سازمان تر هر مشهور کس لکه حسن البنا، مودودي، او سید قطب، په اسلامي فقه زیات پوهېږي. سره له دې چې هغه په نورو برخو کې هم لیکنې کړې دي خو اصلي تخصص یې فقه دی. ښایي پر فقهې تسلط به سبب شوی وي چې دی سره له دې چې د اسلام د سیاسي تفسیر دفاع کوي خو بیا هم په دې ډلو کې تر ټولو معتدل کس دی، البته په خپل فکري دریځ کې، نه په سیاسي دریځ کې. قرضاوي ځان د داسې بهیر استازی بولي چې پخپله یې "الوسطیة" گڼي، یعنې منځلاری بهیر. د ده په باور دا د افراط او تفریط تر منځ منځنی لاره ده. د جهاد په اړه د قرضاوي نظر، خامخا د اخوان المسلمین نظر هم نه دی، ځکه چې د اخوان په منځ کې د سید قطب او مودودي له لیدلوري رانېولې د قرضاوي او نورو تر نظرونو پورې مختلف بارونه دي.

قرضاوي په دې کتاب کې هڅه کوي داسې فکري تمایل انځور کړي چې د دې لیکنې په پیل کې مو «معتدل دودپال» گڼلي دي. قرضاوي د دې کتاب په مقدمه کې کاږي: "**دا کتاب د مسلمان او غیر مسلمان لوستونکي لپاره د اسلام د یوې خورا مهمې قضیې په اړه نوی فرهنگ او نوې پوهه وړاندې کوي. دا هغه قضیه ده چې له ډېر پخوا راهیسې مسلمانان او غیر مسلمانان د هغې په فهم کې له ابهام او التباس سره مخ دي.**" (القرضاوی، یوسف، فقه الجهاد، ص۱۱). (4)

د دې دوو تگلارو لومړنی توپیر همدلته معلومېږي، ځکه چې قرضاوي خپل کتاب هم د مسلمانانو او هم د نامسلمانانو لپاره لیکلی دی، حال دا چې ابو عبدالله المهاجر د خپل کتاب په مقدمه کې وایي چې: "**دا رساله مې د هغو کسانو لپاره نه ده لیکلې چې د خدای له امره سر غړوي؛ د خدای له شریعته لرې کېږي؛ پر احکامو یې ملنډې وهي؛ او څه چې هغه رالېږلي دي، نامطلوب گڼي ... همدارنگه دا کتاب مې د هغو کسانو لپاره نه دی کښلی چې د خدای او پیغمبر تر حکم خپل عقل غوره گڼي؛ او د آسماني رڼا پر ځای ځمکنۍ تروږمۍ چې د کثافاتو غوندې فکرونه او هوسونه او د شرق او غرب د کافرانو سیاستونه دي، غوره کوي ... هماغسې چې دا کتاب د هغو ماتو شویو لښکرو لپاره هم نه دی چې نامطلوب واقعیت مني، حق له باطل سره گډوي، د خدای په امر کې دوه‌مخیتوب کوي او په خپل گومان د پخلا کولو نیت لري، حال دا چې کار یې پینه‌کاري او تلفیق دی، هغه کسان به هر څه غواړي، خو په دین باندې ټینگې منگولې لگول نه غواړي!**" د ده د کلام له لحنه ښکاري چې اکثره مسلمانان هم د ده مخاطبان نه دي، نامسلمانان خو لا پرېږده. هغه په ښکاره وایي چې کتاب یې خاص د مجاهدانو لپاره کښلی دی، یعنې د هغو کسانو لپاره چې د ده په

(c) ketabton.com: The Digital Library

باور:"**د خدای امر ته مطیع دي، احکام يې په سر سترګو مني، او شریعت ته يې داسې تسلیم دي لکه مړی چې مرده شوی ته تسلیم وي {..}(5) هغه کسان چې شمېر يې لږ دی او مقام يې له خدای سره لوړ دی {..} هغه ډله چې سرلاری او الګو يې د مخلوقاتو سردار (ص) دی، هماغه سردار چې ويې ويل: په هغه چا مې قسم دی چې زما ژوند يې په لاسونو کې دی، له هغوی سره به پر دې کار تر هغې پورې وجنګېږم چې سر مې پرې شي او خدای خپل فرمان جاري کړي**" (المهاجر، هماغه)

د وینې فقه:

د ابو عبد الله المهاجر کتاب چې اصلي عنوان يې «د جهاد په باب مسایل» دی، نور کسان يې "فقه الدماء" بولي یعنې د وینې فقه. دا په دې چې ده پخپله د کتاب په مقدمه کې ویلي دي چې د کتاب موضوع د وینې احکام او ورپورې تړلې خبرې دي. د کتاب چلند له پیله تر پایه دا راښیي چې مؤلف هڅه کوي د هغو جنګونو او وینې بهونو شرعي توجیه وکړي چې د استشهادي عملیاتو په نوم روان دي او له نورو مسلمانانو سره کېږي. هغه جنګ چې له نامسلمانانو سره، په تېره بیا هغه مهال کېږي چې يرغل هغوی کړی وي، داسې موضوع ده چې په مسلمانانو کې يې په اړه مناقشه لږه ده. ټول تاوده بحثونه او جدي نقدونه پر هغو اعمالو کېږي چې خپل مسلمانان مو په کې وژل کېږي. داسې ښکاري چې د کتاب مؤلف به همدغو بحثونو ته په کتو سره خپل کتاب ليکلی وي، په تېره بیا که دې ته وګورو چې د کتاب د تأليف په وخت کې په افغانستان کې طالبانو او القاعدې د نامسلمانانو پر ضد نه، بلکې د افغان مجاهدینو د ځینو ډلو په مقابل کې جنګېدل او دا پوښتنه کېده چې داسې جنګ به څنګه منو.

د المهاجر لپاره بحث ته د ورننوتلو ور، د هېوادونو په اړه پرېکړه ده. په همدې وجه يې د خپل کتاب لومړي فصل ته "دُورالحرب" عنوان ورکړی دی، یعنې دارالحربونه. هغه لومړی په آیتونو او حدیثونو استدلال کوي او بیا د پخوانیو فقیهانو پرېمانه نقل قولونه را اخلي او دا نتیجه راباسي چې: "**د کافرانو هر هېواد چې د هغوی او مسلمانانو تر منځ کوم تړون نه وي، دارالحرب دی، ان که مسلمانانو ته هېڅ زیان او آزار هم ونه رسوي.**" (هماغه: ۲۲) او وايي: "**فقیهانو په ښکاره او اتفاق سره دا نقل کړی دی چې د کافرانو قتلول او له کافرانو سره جنګېدل د دوی په خاورو کې، ان که مسلمانان يې هېڅ آزار کړي هم نه وي، مجاز نه، بلکې واجب دي.**" (هماغه: ۲۵) هغه د خپلې دغې دعوې د اثبات لپاره نېغ په نېغه د فقهې له کتابونو او د حدیثونو له شرحو څخه نقل قول کوي. هغه دا خبره هم کوي چې: "**د مسلمانانو په دې باندې اجماع ده چې د مسلمانانو لپاره دارالکفر دار اباحت دی، یعنې که مسلمانان له امان اخیستلو پرته ورننوځي، د کافرانو پر**

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر او مال هر رنګه او په هره بڼه تعرض چې وغواړي، ورته جایز دی." (هماغه: ۲۷) بیا د دې لپاره چې د مسلمان مېشتو هېوادونو کار معلوم کړي چې په کومه ډله کې راځي، وایي: "**د اهل علم او امامانو جمهور په دې باور دي چې هر کله چې په دارالاسلام کې د کفر احکام عملي شي، هغه به په دارالکفر اوړي او بل هېڅ شرط نه غواړي.**" (هماغه: ۲۰) او استدلال پر دې کوي چې پر مصر- او مراکش د عبیدیونو – د فاطمي حکومت یوه سلسله – د ولکې په وخت کې د مغرب علما اجماع وکړه چې دا هېوادونه [مصر- او مراکش] دې دارالکفر او دارالحرب وي، دا ځکه چې هغو کفر ښکاره کړی و او د شریعت ځینې احکام یې ځنډولي وو. (هماغه: ۲۱)

که د هېوادونو مسئله معلومه وي، نو بیا د بنيآدمانو وار وي چې په اړه یې حکم وشي. د کتاب دوهم فصل همدا موضوع را اخلي. د مؤلف په باور، خلک دوه ډلې دي: مسلمان او کافر. کافران هم دوه ډولې دي: اکثره کافران عادي کافران دي چې نه یې ځانونه خوندي دي او نه یې مال، بله ډله یې اقلیت کافران دي او دا هغه کافران دي چې د مسلمانانو تر واکمنۍ لاندې ژوند کول او جزیه ورکول یې منلي دي، یا یې د متارکې او اوربند تړون کړی دی، او یا یې د مسلمانانو خاورې ته د ورننوتلو اجازه اخیستې ده او امان ورکړل شوی دی. (هماغه: ۳۰) د دې حکم شرعي دلیل دا دی چې: «**له کافرانو سره جنګ، د هغوی د کفر جزا ده. په هغو نصوصو کې چې مخکې مو یاد کړل، وینو چې هر حکم په هماغه صفت پورې تړاو لري چې دا حکم تر مشتق شوی دی [کفر] او د دې معنا دا ده چې هغه صفت د دې حکم علت دی، کله چې یې حکم په مشرکانو، کافرانو، د دین تارکانو، او حق نه منونکو پورې تړلی دی، نو پوهېږو چې د حکم علت هماغه شیان وو، او له هغوی سره جنګ هم په هماغو دلیلونو شوی دی، نو هر څوک چې د اسلام دین ته تابع نه شو، سر او مال یې مباح دی، مګر دا چې اهل اسلام ورته امان ورکړی وي، له دې پرته هېڅ مصؤنیت به یې نه وي.**» (هماغه: ۳۲) وروسته بیا ډېر آیتونه نقلوي او د دې لیدلوري د تأیید لپاره د ځینو مفسرانو نظرونه را اخلي او وایي: «**نو، د محکمو قرآني آیتونو پر اساس، د خدای په دین او شریعت کې کفر او د چا د سر او مال مباح کېدل دومره سره نژدې دي چې تر منځ یې هېڅ درز نشته او هېڅ کافر له دې څخه مصؤن نه دی مګر هغه چې اسلام ورته د ذمه، اوربند یا امان ورکولو له لارې مصؤنیت ورکړي.**» (هماغه: ۳۴) په دې خبرې پسې وروسته، ځینې حدیثونه نقلوي او داسې نتیجه ترې راباسي: «**نو، د شریعت حکم د هر هغه چا په حق کې چې سر وغړوي او د اسلام له منلو یا ورسره له سولې کولو تکبر وکړي، د مصؤنیت په لرې کولو او د هغوی د سر او مال په مباح کولو سره ذلت او خواري ده.**» (هماغه: ۳۶) بیا نو د شافعي، قرافي، ابن قدامه او ځینو نورو فقیهانو قولونه را اخلي او وایي: «**او نقل شو چې په دې اړه اجماع شته چې د کافر وینه مباح ده،**

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یې امان نه وي اخیستی [...] او دې ټولو خبرو ته په کتلو سره، د غیر معاهد کافر وینه هدر ده او هېڅ اهمیت او ارزښت نه لري، او دا د اهل حق د ټولو کسانو خبره ده.» (هماغه: ۳۷-۳۸). وروسته له دې چې د دې ادعا لپاره مفصل استدلال کوي، ځینې داسې نازکې فقهې خبرې چې ځینو فقیهانو کړې دي، نقلوي، مثلاً: که چېرې څوک په داسې وضعیت کې وي چې له ناچارۍ به د مردار شوي حیوان غوښه وخوړای شي خو هېڅ شی نه وي چې ویې خوري، یو حنبلي فقیه د ابن مفلح په نوم، په دې اړه ویلي دي: «**که یې له مباح الدم انسان لکه حربي کافر یا محصن زناکار (چې حکم یې سنګسار دی) پرته بل څه ونه موند، نو دا ورته حلال دي چې هغوی ووژني او ویې خوري، ځکه چې هغوی حرمت نه لري، او که د هغوی مړي ومومي، هر ګوره د خوړلو حق یې لري.**» (هماغه: ۴۲) خو د دې لپاره چې د حربي کافر د صفت په اړه ابهام لرې کړي، ټینګار کوي چې: «**حربي صفت چې د فقیهانو په تېرو متونو کې تکرار شوی دی، مطلب یې هغه کافر نه دی چې له مسلمانانو سره دې په واقعي جنګ کې وي، بلکې هر هغه کافر یې مطلب دی چې اهل اسلام ورته امان نه وي ورکړی [...] نو حربي کلمه د قید حیثیت نه لري، بلکې د حکم حیثیت لري، یعنې هر کافر چې مسلمانانو امان نه وي ورکړی، ذاتاً حربي دی، که یې په جنګ لاس پورې کړی وي، که یې جنګ نه وي کړی.**» (هماغه: ۴۳)

اوس نو چې هر کافر له ځینو استثنایي موردونو پرته، حربي کافر دی او پر حربي کافر حمله هم روا ده، نو دا به لازمه وي چې تر حملې مخکې اول هغه اسلام ته دعوت کړو؟ مؤلف په دریم فصل کې همدا موضوع راسپړي. لومړی ټکی چې دی د فقیهانو په قول ټینګار پرې کوي، دا ده چې اسلام ته دعوت یوازې حقیقي دعوت نه دی بلکې کېدای شي حکمي دعوت وي، یعنې کله چې دین په نړۍ کې خپور شوی او نور پرې خبر شوي دي نو دا پخپله اسلام ته دعوت دی او کولی شي د حقیقي دعوت ځای ونیسي. (هماغه اثر: ۴۹، له البحر الرائق څخه نقل) هغه په ډاګه وایي چې: «**همدا چې کافران د اسلام په باره کې واوري، هغه که په هره بڼه وي، حکمي دعوت پوره کېږي.**» (هماغه اثر: ۵۰) یعنې د اسلام د نوم اورېدل، په هره بڼه چې وي، اسلام ته له دعوت سره یو شان دي. ورپسې وایي چې د ځینو فقیهانو په نظر، دا خبره چې تر حملې او جګړې مخکې اسلام ته دعوت کول واجب دي، په صدر اسلام پورې مختصه ده او وروسته تر دې چې دین په دنیا کې خپور او پراخ شوی دی، تر جګړې مخکې دین ته د دعوت شرط خپله معنا بایللې ده... هو، که داسې وګڼو چې لا به هم داسې څوک پاتې وي چې د اسلام نوم یې نه وي اورېدلی، نو تر حملې مخکې لازمه ده چې لومړی اسلام ته دعوت شي. (هماغه اثر: ۵۶) خو بیا له سره ټینګار کوي چې: «**په اوسني دور کې چې د اسلام دعوت شرق او غرب ته رسېدلی دی او له دښمنانو سره د اسلام جګړه د خلکو د هرې شېبې کیسه ده او دنیا هم د کلي غونډې**

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده، نو دا به له امکانه لرې وي چې لا دې هم داسې کس پیدا شي چې د اسلام نوم یې نه وي اورېدلی.» (هماغه اثر: ۵۷) ښه نو، که داسې کس وي چې لا یې د اسلام نوم نه وي اورېدلی او د مسلمان په لاس ووژل شي، حکم به یې څه وي؟ دا مؤلف د مختلفو مذهبونو د فقیهانو له قوله وایي چې مسلمان په دې کې هېڅ مسؤلیت نه لري. وروسته بیا له ابن مفلح څخه نقل کوي چې: «**د غیرمسلمانانو له وژلو څخه منع کول، په دې کېږي چې مسلمانان کولی شي هغوی غلامان کړي او گټه ترې واخلي.**» (هماغه اثر: ۵۹) دا خبره هم پرې زیاتوي چې د فقهې په ځینو کتابونو کې چې په دې اړه قیود وضع شوي دي، د جهاد په ټولو ډولونو پورې اړه نه لري، بلکې: «**دغه ټولې «خوگانې» چې د حربي کافرانو د دعوت په اړه شته، د طلب جهاد [یرغلیز جهاد] پورې اړه لري، یعنې هغه مهال چې مسلمانان د هغوی پر هېوادونو حمله کوي، نه دفاعي جهاد.**» (هماغه اثر: ٦٠)

د محارب کافر ترور کول روا دي؟ مؤلف د توبې سورت پر دغه آیت "وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ" یعنې «او په هر کمین کې د هغوی د لارې پر سر کېنئ» او د ځینو پخوانیو او معاصرو مفسرانو پر قول استدلال کوي او وایي: «**دغه آیت د کمین نیولو مشروعیت تصریح کوي، او بلکې امر کوي چې په ټول ځواک سره به یې عملي کوو، نو دا پخپله صریح نص دی چې په ترور کولو او هره ممکنه لاره د کافرانو د سرونو رېبل مشروع کوي.**» (هماغه اثر: ٦٦) هغه د دوو عربي کلمو د توپیر په اړه بحث کوي، یوه یې «فتک» او بله «غلیه» ده. دی د ابن اثیر خبره نقلوي: «**فتک د چا ځای ته ورننوتل او د هغه وژلو ته وایي، په داسې حال کې چې هغه ناخبره وي. غلیه د چا غولول او بیا په یوه پټ ځای کې د هغه وژل دي.**» بیا مؤلف وایي: «**او په پاک شریعت کې دا دواړه عملونه د هغو کسانو په حق کې مقرر شوي دي چې له خدای او پیغمبر او دین سره یې جنگېږي او خلک د هغه له لارې راگرځوي، دا په دې چې ځمکه د هغوی له کثافت څخه پاکه شي.**» (هماغه اثر: ٦٧) او د یهودي کعب بن اشرف د قتل پېښې ته په اشارې سره وایي: «**له دې کار څخه پوهېږو چې د حربي کافر ایهام او په مختلفو لارو او رودو د هغه غولول، البته د امان ورکولو له تصریح څخه پرته، مشروع عمل دی چې هغه اعتماد او اطمینان پیدا کړي. دا په دې چې کافر ته مو لاس ورسېږي او چاره یې وکړای شو او جزا یې ورکړو.**» (هماغه اثر) هغه د دې نظر د قوت لپاره د پیغمبر دغه حدیث چې وایي "الحرب خدعة" یعنې جنگ غولول دي، دلیل راوړي او وایي: «**په دې کې شک نشته چې دښمن ته د رسېدو او د هغه د تاواني کولو لپاره د غولولو تر ټولو مهمه او مؤثره وسیله ترور دی.**» (هماغه اثر: ٦٨) دی سربېره پر دې چې د کعب بن اشرف د وژلو پر بنې استناد کوي – چې دوو صحابه وو هغه وغولاوه او بیا یې وواژه – د یهودانو د یو بل مشر د وژلو قضیه هم یادوي. دا سړی سلام بن الحُقَیق و چې په صدر اسلام کې د ابی رافع په نوم یوه صحابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترور کړ. هغه وايي: «**د پيغمبر يارانو، چې خدای دې لـه هغـوی څخـه خوشحاله وي، د کـافرانو د مشرانو پـه ترورولو کې له يو بل سره سيالي کوله او هڅـه يـې کوله چـې تـر يـو بـل مخکـې شي، د خـدای او رسـول د خوشحالولو لپاره او دا هغه څه دي چې هر سيالي کوونکی بايد په کې هڅـه وکـړي.**» (هماغـه اثـر: ۷۵) خـو هغه حکم چې په صدر اسلام کې اجرا شوی و، اوسني زمان ته سرايـت کـولی شي؟ مؤلـف دلتـه د دې حکـم د تأييد لپاره د شيخ عبد الرحمن الدوسری ځينې خبرې نقلوي. دا خبرې د "إِيَّـاكَ نَعْبُـدُ وَإِيَّـاكَ نَسْـتَعِينُ" آيـت د تفسير خبرې دي چې خدای ته د بنده‌ګۍ او مراتبو په اړه يې وايي: «**هغه عبادت کوونکی چې د جهاد ټينګـه اراده يې کړې ده، هغه به د کافرانو هغه مشران چې خلک الحاد او اباحي چـارو تـه رابـولي، تـرور کـوي، دا هماغه کسان دي چې پر الهي وحي ملنډې وهي او د دې حنيف دين پر ضد خپل قلمونه او تبليغات کاروي، ځکه چې دا کار د خدای او پيغمبر د آزار سبب کيږي. د ځمکې په هيڅ ګوټ کې، نه د مسلمانانو د خواصـو او نه يې د عوامو لپاره جايز دي چې داسې کسان دې ژوندي پرېږدي، ځکه چې دوی تر ابن ابـی الحقيـق او نورو هغو کسانو زيات زيان رسوونکي دي چې د خدای پيغمبر يـې د تـرور کولـو امـر ورکـړی و. نـو پـه دې وخت کې د هغوی د وارثانو پرېښودل، د پيغمبر د امر ځنډول او د خدای په عبوديت کـې نـاوړه خلـل دی، او دا به هغو ويجاړوونکو تبرونو ته چې د الهي ديـن ريښـې وهـي، د خپـل کـار د کولـو اجازه وي، او دا کـار څوک نه شي کولای، مګر دا چې د خدای په دين باندې غيرت يې بايللی وي او د خـدای د رضـا کولـو لپـاره غضب ونه لري، او دا له خدای او پيغمبر سره په مينه او تکريم کې لوی نقص دی، او هغه څوک چې غـواړي د خدای عبوديت په صحيحه او مطلوبه معنـا وکـړي، دا کـار څـوک نـه شي کـولی.**» (هماغـه اثـر: ۷۵-۷۶ د صفوة الآثار و المفاهيم له کتاب څخه نقل) مؤلف هغو کسانو ته چې په چل او غولولو سره د محاربو کافرانو وژل نقدوي او دا کار خيانت ګڼي، ګوته څنډي او وايي چې دا لويه ګناه ده او بايـد ځـان ورنـه وسـاتي: «**څـوک چې داسې عمليات چل او خيانت بولي او وايي چې اسلام يې تحريموي او شريعـت يـې مخـالف دی، پـه حقيقـت کې پر خدای تور لګوي او کتاب او سنت دروغ ګڼي او د پيغمبر صلی اللـه عليـه و سـلم فرمـان يـې مـردود بللی او داسې ګناه يې کړې ده چې په دنيا او آخرت کې به يې د هلاکت سبب شي.**» (هماغـه اثـر) دا خـبره هم پرې زياتوي چې: «**د اهل بدعت ځينو کسانو ويلي دي چې د کافرانو ترور کول هله مشروع کيږي چې اسلامي دولت وي او د دولت په سر کې د مسلمانانو شرعي رهبر وي ... مخکې د دې کتاب پـه لـومړي فصل کې راغلي دي چې د جهاد د اقامې لپاره يو باطل شرط چې ځينو له ځانه جوړ کړی دی، د جهاد لپاره د رهبر د شتون شرط دی او هلته دا خبره توضيح شوې ده چې داسې خبره د اهـل علـم لـه هغـو خبرو څخـه بېخي وتلې ده چې په بحث ارزي.**» (هماغه اثر: ۷۷) دلته چې رهبر ياد شوی، او پخوانيو فقيهانو به امام باله او ځينې کسان د جهاد د اقامې لپاره د هغه شتون شرط ګڼي، منظور يې هغه حاکم دی چې اجرايي ځواک ولري

(c) ketabton.com: The Digital Library

او قانون تطبیق کړای شي او د خلکو امنیت وساتلی شي. د دې فقیهانو منظور دا و چې افراد او ډلې حق نه لري چې پخپل سر مسلحانه عمل وکړي او جهاد یې وبولي. دا هماغه شی دی چې نن سبا د قانون حاکمیت بلل کېږي او په کې د قهریه قوې استعمال د دولت انحصاري حق دی. مؤلف دغه نظر سخت غندلی دی.

د استشهادي عملیاتو مشروعیت چې مخالفان یې انتحاري عملیات بولي، په هغو مسایلو کې راځي چې سختې مناقشې او ډېرې نیوکې وربانديې کېږي. مؤلف وايي چې دا نیوکې د دیني نصوصو «پر ظاهر د جمود» له وجې دي {!}، نه پر دیني نصوصو د غور او فکر له وجې [مطلب یې دا دی چې دا منتقدان یوازې د متن ظاهري اړخ او ظاهري معنا ته ګوري. ژباړن]. دا سمه ده چې دا ډول عملیات په همدې بڼه پخوا نه وو خو دې ته ورته عملیات چې په معنا او محتوا کې ورسره یو شان دي، په پخوا کې وو او مسلمانو فقیهانو تأیید کړي وو. د مؤلف په نظر، د دې ادعا د اثبات لپاره ځینې دلیلونه شته، مثلاً: یو یې د دښمن د صفونو په منځ کې د مسلمان جنګیالي د ورننوتلو جواز دی، په داسې حال کې چې یقین لري چې په دې حمله کې به خامخا وژل کېږي او دا خبره له ګڼو آیتونو او حدیثونو معلوموله شو. دوهم یې د دښمن د صفونو په منځ کې د حملې او د هلاکت د خطر د قبلولو په اړه د علماوو اجماع، دریم یې د دې کار مشروعیت چې د خپلې دینداری د ښودلو لپاره ځان خطر ته ورکولی شو. خو دا چې انتحار او ځانوژنه په اسلام کې حرام ګڼل شوي دي، علت یې هغه عوامل دي چې د دې کار تر شا پراته دي، ځکه چې په ځانوژنه کې اصلي عامل له ژوند څخه ناهیلي، د درد او رنځ نه زغمل، او داسې نور عوامل دي او دا له استشهادي عملیاتو څخه ډېر توپیر لري، مجاهد د خدای د رضا د حاصلولو او دښمن ته د ضربې ورکولو او د مجاهدینو د روحیې د قوي کولو لپاره استشهادي عمل کوي. (هماغه اثر: ۱۰۱)

که د حربي کافرانو وژل جایز دي، استثنا به هم په کې وي؟ مؤلف وايي: «**ټول فقیهان او امامان په دې خبرې سره سلا دي چې هر حربي کافر چې د جنګېدلو وس لري، په ښه کول یې جایز دي، دا مهمه نه ده چې په جګړې یې لاس پورې کړی وي، که نه.**» (همغه اثر: ۱۱۹) په دې برخه کې یوازې مېرمنې، ماشومان، له ښو غورځېدلي بوډاګان، په بستر کې پراته بیماران، راهبان او هغه مزدوران چې په جګړه کې دخیل نه وي، مستثنا دي خو د دوی د وژلو په اړه هم اختلاف شته. اصل دا دی چې کافر مباح الدم دی، خو د دې کسانو قتل په دې ناروا دی چې دوی د مسلمانانو سرمایه او د ګټې وټې شیان دي او وژل به یې دا سرمایه تلف کړي. (هماغه اثر: ۱۴۷) نو هغه اصطلاح چې نن سبا د مدني یا غیر نظامي وګړو په نامه جوړه شوې ده او ویل کېږي چې په جګړه کې باید د هغوی له وژلو څخه ډډه وشي، په اسلامي شریعت کې اساس نه لري. (هماغه اثر: ۱۴۰) خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان همدا استثنايي موردونه هم په خاصو حالتونو کې د وژلو جواز لري، لکه: شبخون (د شپې په تروږمۍ کې پر دښمن حمله کول)، يا له هغوی څخه د مسلمانانو په مقابل کې د ډال غوندې کار اخيستل. (هماغه اثر: ۱۵۷)

کله چې اصل د حربي کافرانو وژل دي نو «**د خدای مجاهد بنده‌ګان چې د هغه د کلمې د لوړولو لپاره جهاد کوي، حق لري چې حربي کافران په نښه کړي، ويې وژني او په هره وسيله چې هغوی وژلی شي، ورسره وجنګېږي چې څمکه د هغوی له کثافته پاکه شي.**» (هماغه اثر: ۱٦۳). که لازمه وي چې هغوی اور ته واچول شي يا په اوبو کې ډوب کړل شي، نو هېڅ مانع ورته نشته. (هماغه اثر: ۱۷۱) نو: «**دا ثابته شوه چې په جهادِ طلب کې د حربي کافرانو په نښه کول او په هره وسيله د هغوی وژل مشروع دي، ان که د هغوی د وژلو وسيله ګڼ وژونکې وسلې لکه اټومي، کيميايي او بيولوژيکي او داسې نورې وسلې وي، بيا هم هماغه خبره ده ...**» (هماغه اثر: ۱۸۷) که د حربي کافرانو د وژلو لپاره د داسې وسلو د کارولو په وخت کې، هلته د دوی په منځ کې مسلمانان هم وي، نو څه به کوو؟ مؤلف وايي: «**بې له شکه، د بې‌ګناه مسلمان وژنه مفسده {ناروا} ده، خو په داسې لويې مفسدې لاس پورې کول روا، بلکې لازم دي. دا په دې چې تر دې لويه مفسده، چې هېڅ مفسده تر هغې لويه نه ده، دفع شي او دا خورا لويه مفسده د جهاد تعطيل او ځنډول دي.**» (هماغه اثر: ۱۸۹) د دښمنانو د وژلو په ترڅ کې د بې‌ګناه مسلمانانو وژل څکه روا دي چې: «**شريعت بيان کړې ده چې دين تر سر او مال او عقل او عزت لوی دی، ځکه چې په پنځو اساسي ضرورتونو کې، دين تر ټولو لوی ضرورت او د ټولو ضرورتونو بنسټ دی.**» (هماغه اثر: ۱۹۱) نو هغه مسلمانان چې دښمنان يې د انساني ډال په توګه کاروي، د هغوی وژل هېڅ مانع نه لري، بلکې که لازمه وي، ضروري هم دي (هماغه اثر: ۱۹٦) که له حربي کافرانو سره په جنګ کې د بې‌ګناه مسلمانانو وژل جايز وي، په لومړۍ طريقې سره د دښمن د تأسيساتو او ملکيتونو ويجاړول او د هغوی د خاورو ورانول جايز دي، ځکه چې خدای د حشر د سورت په پنځم آيت کې اشاره کوي چې: "ما ترکتم من لينة أو ترکتموها قائمة على أصولها فبإذن الله ليخزی الفاسقين" {يعنې د خرما څومره ونې مو چې پرې کړې يا مو پر خپلو ځايونو ولاړې پرېښودې، دا ټول د خدای په امر او غوښتنه وو او هغه غوښتل چې فاسقان خوار کړي} نو مجاهدانو ته د هر هغه شي د ورانولو جواز شته چې ممکن دښمن ورباندې قوي شي. (هماغه اثر: ۲۳۴) د کافرانو د اختطاف او تښتولو مشروعيت هم د توبه د سورې له پنځم آيت څخه څرګندېږي: "و خذوهم واحصروهم و اقعدوا لهم کل مرصد." {او هغوی ونيسئ او محاصره يې کړئ او کمين ورته ونيسئ} د دښمن د مُثله کولو يعنې په ژوندوني يا تر مرګ وروسته د دښمن د بدن د ځينو غړو د پرې کولو مشروعيت د انفال د سورې په دولسم آيت کې بيان شوی دی: "و اضربوا منهم کل بنان." {او ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوتې يې غوڅې کړئ} د کافرانو د سرونو د پرې کولو خبره هم په همدې آيت کې راغلې ده: "فاضربوا فوق الأعناق." {نو پر اورمېږونو يې وار وکړئ.}

که د جهاد د هدف د پوره کولو لپاره دغه ټولې چارې جايزې وي، له کافرانو څخه د اصلي دښمن په مقابل کې د مرستې اخيستل به څنګه وي؟ مؤلف وايي چې اسلامي شريعت موږ ته د دې کار اجازه راکړې ده خو خپل مشخص شرطونه او قيدونه هم لري. خو وايي چې د مرتدانو حکم له کافرانو سره توپير لري، په تېره بيا هله چې مرتدانو غليظ ارتداد کړی وی، دی وايي: «**په بدترينو مرتدانو کې چې له هغوی څخه د مرستې غوښتنه حرامه ده، باطني فرقې لکه نصيريان، دروزيان، اسماعيليان، قاديانيان، بهاييان، بابيان او نورې فرقې دي چې نومونه يې بېل بېل خو کفر او ارتداد او زندقه او له اسلام او مسلمانانو سره توره کينه يې سره يو شان دي.**» (هماغه اثر: ۳۵۱) د اسلام په تاريخ کې د مسلمانانو هغه برخه چې د خوراجو او نورو متشددو بر خلاف، د آسانۍ پلويان وو او د مسلمانۍ د اثبات لپاره يوازې د کلمې تېرول ورته کافي ښکارېدل، خپلو مخالفانو مرجئه بللي دي او نيوکې پرې شوې دي. مؤلف په دې خبره کې د ابهام د لرې کولو لپاره وايي: «**{د دوی په منځ کې} د ننيو مرجئه‌ګانو غاليان (افراطيان) جهمي‌ګري کوي او د دوی فاسده عقيده د دې سبب کېږي چې د خدای له دښمنانو سره دوستي او د خدای له دوستانو سره دښمني وکړي او د شرک او مشرکانو د بريالیتوب سبب کېږي، تر دې پورې چې له مؤمنانو سره جنګ او له کافرانو او مجرمو طاغوتانو سره سوله کوي، او په خپلو تاويلاتو سره په ښکاره له کافرانو سره مرسته کوي، دغه تاويلات که څه شی راښيي، نو د دوی لويه بدبختي به راوښيي...**» (هماغه اثر: ۳۵۹) د هغو مسلمانانو جاسوسانو حکم چې کافرانو ته جاسوسي کوي، هم قتل دی. (هماغه اثر)

که په جنګ کې ځينې کافران اسيران شي، څه به کوو؟ مؤلف وايي چې د کافرو اسيرانو په اړه اصل د هغوی وژل دي او دا واجبه ده چې د کافرانو د شوکت تر ماتولو مخکې، هر يرغمل شوی کافر ووژل شي (هماغه اثر: ۴۲۳) «**ځکه چې په اول سر کې سختې وژنې د دې لپاره وي چې د دښمن ځواک او شوکت مات شي او وروسته بيا د اسارت وار رارسېږي، او د دې کار حکمت ځرګند دی، ځکه چې د جنګ لومړنی هدف دا دی چې پر اسلام بريدکوونکی او له اسلام سره جنګېدونکی ځواک بايد دفع شي، په تېره بيا هله چې مسلمانان په شمېر کې کم وي او کافران ډېر، او د دښمن د هر جنګيالي وژل د جنګي قواوو پر توازن ښکاره اغېزه ولري.**» (هماغه اثر: ۴۲۸) تر هغې وروسته بيا د جهاد رهبري «**اختيار لري چې د اسيرانو په اړه تصميم ونيسي چې ويې وژني، غلام يې کړي، جزيه ترې واخلي، د پيسو په بدل کې يې آزاد کړي يا ورباندې احسان وکړي او خوشي يې کړي.**» (هماغه اثر: ۴۳۰) خو که کافر اسيران «**هغه کسان وي چې پخوا مسلمانان وو او**

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته مرتد شوي دي، حکم یې بېل دی، ځکه چې دوی یا باید مسلمان شي او یا ووژل شي.» (هماغه اثر: ۴۵۵) او که مرتد داسې کس وي چې غلیظ ارتداد یې کړی وي، یعنې دا چې پر ارتداد سربېره یې اسلام ته سپکاوی کړی وي او له اسلام سره په دښمنۍ کې یې مهمه ونډه لرلای وي، ان که تر اسارت وروسته توبه هم وکړي، وژل یې مشروع دي. (هماغه اثر ۴۶۳) همدارنګه که د جهاد په مصلحت وي، حربي کافران په خاص ډول شکنجه کولی شو (هماغه اثر: ۴۶۸) همدا شان «**د حربي کافرانو جسدونه هر رقم مو چې زړه وي، ایسته غورځولی شو ... ځکه چې حربي کافران په ژوندوني که حرمت نه لري نو کله چې د خدای د مجاهدو بنده‌ګانو په لاسونو مردار شي، بې له شکه چې هېڅ حرمت به نه لري.**» (هماغه اثر: ۴۷۶)

مخکې تر دې چې د قرضاوي لیدلوری راوسپړو، دا خبره به وکړو چې د ابو عبدالله المهاجر ټولې خبرې پر شرعي دلیلونو استناد لري او د مختلفو دورو د ډېرو فقیهانو پر نقل قولونو تکیه لري او هغه خپل شخصي نظرونه په ندرت سره په کې ځای کړي دي. د کمیت له پلوه، ویلی شو چې د ده د کتاب نوي فیصده نقل قولونه دي او یوازې لس فیصده یې پخپله د مؤلف نظرونه دي چې عمده نظرونو ته یې اشاره وشوه. خو، دا چې په دې مقاله کې د ده د ټولو استدلالونو لپاره ځای نه و، نو د هغه د نظرونو نچوړ چې د اسلام د تاریخ د ګڼو فقیهانو لیدلوري ښیي، را اخیستل شوی دی. (6)

منځلارې فقه د توندلارې فقهې په مقابل کې

قرضاوي له پیله ټینګار کوي چې د جهاد موضوع د مناقشې موضوع ده، ځینو ډلو په کې افراط کړی دی او ځینو تفریط. هغه هڅه کوي چې منځنی نظر چې د ده په باور د اسلام سم تعبیر دی، وړاندې کړي. هغه وایي: «**د جهاد حقیقت د دوو ډلو یعنې د افراط او تفریط تر منځ تر پښو لاندې کېږي، یوه هغه ډله چې غواړي {د مسلمانانو په فرهنګ کې} جهاد مړ کړي او بله هغه ډله چې له ټولې نړۍ سره جنګ اعلانوي.**» د قرضاوي په باور، منځنۍ لاره دا ده چې: «**د دې موضوع {جهاد} په اړه اساسي څېړنه وشي او د قرآن او سنت خپلو ټینګو اصولو ته وروګرځول شي، او د دې موضوع او د تعبیرونو په اړه یې بیا فکر او تدبر وشي، په دې کار کې باید د دین د اصولو او د شریعت د مقصدونو ، همدارنګه د علمي او عقلي مسلماتو او منل شویو قواعدو په رڼا کې د پخوانو ویناوې بیا وڅېړل او وارزول شي، او قوي نظرونه یې غوره وګڼل شي، بې له دې چې یوازې په هغو خبرو بسنه وشي چې د هر چا په خوله کې دي، ځکه چې ډېر ځله داسې کېږي چې د ځینو نظرونو شهرت د دې سبب کېږي چې لوستونکی فکر وکړي چې یوازینی نظر همدا دی او په دې اړه بل هېڅ نظر نشته، حال دا چې که مطالعه وکړي او مختلف لیدلوري**

(c) ketabton.com: The Digital Library

وارزوي چې غوره يې معلوم کړي، بيا به ورته ښه روښانه شي چې په هغه مسأله کې لوی اختلافونه شته او هغه څه چې مشهور شوي دي، خامخا تر ټولو قوی او تر ټولو سم نظرونه نه دي.» (قرضاوي، فقه الجهاد، 30)

قرضاوي په دې کې باک نه لري چې مقابله ډله "المتطرفين" يعنې توندلارې وبولي. هغه په دې باور دی چې: **«د دوی عمده تاوان دا دی چې په تېر کې اوسېږي، نه په حال کې او د کتابونو په نړۍ کې ژوند کوي، نه د واقعيت په نړۍ کې.»** (هماغه اثر: ۴۲) هغه ځينې توندلاري چې سره تنظيم شوي دي، د "جماعات العنف" په نوم يادوي يعنې هغوی خشونتپالې ډلې بولي. دی د ځينو داسې ډلو نومونه اخلي او د فقهې په اړه د هغوی تصور نقدوي: **«خشونتپالې ډلې لکه جماعت الجهاد، الجماعة الاسلامية، جهادي سلفيت، جماعت انصار الاسلام، او القاعده {...} {په خپلو فقهي انگېرنو کې} محکمات پرېږدي او متشابهات راټينگوي، له کُلياتو تېرېږي او پر جزئياتو تکيه کوي، پر مقاصدو سترگې پټوي او په ظواهرو منگولې لگوي، او هر شی چې د ظواهرو خلاف وي، څنډې ته يې پورې وهي، هغه که شرعي نصوص وي او که فقهي قواعد، او ډېر ځله دليلونه په داسې ځايونو کې کاروي چې اصلي ځايونه يې نه وي او دليلونه له خپلو اصلي سياقونو او چوکاټ څخه رابېلوي، خو په هر حال، هغوی د خپلې ادعا فقه لري چې خشونت توجيه کړي او د پخوانو له فقهي ميراث سره يې وتړي. دوی غواړي خپله فقه په شرعي نصوصو تقويه کړي او د ځينو خام فکرو ځوانانو او برسېرنو شيانو ته کتونکو خلکو په منځ کې باب کړي. دوی خپل نظر د داسې خلکو په منځ کې رواجوي چې د مسايلو په سطح کې پاتې کېږي او د عمق په څېړلو کې يې پاتې راځي. د دې فقهې اساس هماغه د پخوانيو خوارجو فقه ده، هماغه ډله چې قرآن به يې لوسته خو قرآن به يې له حنجرو څخه هاخوا نه تله.»** (هماغه اثر: ۱۱۳۲-۱۱۳۳) د قرضاوي په نظر، د خوارجو د فقهې نيمگړتيا په څو شيانو کې ده: **«د جهاد په فقه کې نيمگړتيا، له نامسلمانانو – په تېره بيا له اهل ذمه - سره د اړيکو په باره کې نيمگړتيا، په زور سره د منکراتو د تغييرولو په فقه کې نيمگړتيا، د حاکمانو پر ضد د قيام په فقه کې نميگړتيا، او بالاخره د تکفير په فقه کې نيمگړتيا.»** (هماغه اثر: ۱۱۴۲) قرضاوي په دې برخه کې د علي بن نفيع العلياني په نوم د يوه ليکوال نظرونو ته اشاره کوي چې د "اهمية الجهاد فی نشر الدعوة الاسلامية" په نوم کتاب يې کښلی دی او دا کتاب اصلاً د هغه د دکتورا رساله ده چې د مکې مکرمې د ام القرى پوهنتون ممتازه درجه ورکړې ده. قرضاوي د هغه ځينې نظرونه – چې د ابو عبدالله المهاجر ليدلوري ته ورته دي – را اخلي او بيا ليکي: **«هغه تاوان چې دا ليکوال او د ده په شان نور کسان يې اسلام ته رسوي، تر هغه زيان خورا زيات دی چې د اسلام ښکاره دښمنان يې رسوي، او داسې خلک بې له دې چې وپوهېږي، د اسلام دښمنانو ته خدمت کوي، ان د ميسحيت د مبلغانو او مبشرانو تر خدمتونو زيات. دوی په هماغه لاره چې غواړي دين ته گټه ورسوي، تاوان وراړوي او له هماغه ځايه چې دين بايد آباد کړي، ورانوي يې؛ پخوانو لا ويلي دي چې هوښيار دښمن تر ناپوهه دوست ښه وي، او لا عجيبه خو دا ده چې دا بند ذهنه**

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د دې دور هغه علما او دعوتګران چې د اسلام د حقایقو دفاع او د اسلام د دښمنانو باطلې خبرې ردوي، په دې تورنوي چې ګواکې دوی د استعمار روزل شوي کسان دي.» (هماغه اثر: ۲۷۲)

قرضاوي د خشونتپالو د فقهې په وړاندې د فقهې داسې نمونه وړاندې کوي چې د اجتهاد رنګ او بوی لري، نه دا چې یوازې دې د پخوانو پل واخلي. هغه د داسې فقهې په اړه وایي: «**حقیقي فقه دا نه ده چې له دې کتاب او هاغه کتاب څخه نقلونه وکړو، ځکه چې کتابونه د خپل وخت او خپل خاص چاپېریال د وضعیت استازي دي. حقیقي فقه دا ده چې فقیه دې د خپل زمان او مکان او جهان لپاره اجتهاد وکړي، هماغسې چې پخوانیو د خپل وخت او مکان او جهان لپاره اجتهاد کړی و، ځکه څه چې د یوه وخت لپاره مناسب وي، د بل دور لپاره هم خامخا مناسب نه وي؛ او څه چې د یوه محیط لپاره ښه وي، د بل محیط لپاره به خامخا ښه نه وي.**» (هماغه اثر: ۳۷) خو څنګه مو چې ولیدل، ابو عبدالله المهاجر هم پر انتحاري عملیاتو باندې د انتقاد په باره کې شکایت کاوه چې دغه انتقاد پر ظاهر د جمود او د شریعت پر مقصدونو د نه غور کولو په وجه کېږي!

جهاد فرض دی؟

قرضاوي په هماغه تګلاره چې مخکې ورته اشاره وشوه، د جهاد موضوع راسپړي او هڅه کوي چې په خپل فقیهانه پوهې سره د دې موضوع باریکۍ راوسپړي چې د توندلارو له لاسه دغه وسله واخلي. په هغو خبرو کې چې دی یې په ټینګار سره وایي، یوه دا ده چې: «**جهاد د ځینو مقصدونو او هدفونو لپاره وسیله ده، نه دا چې پخپله دې هدف او مقصد وي.**» (هماغه اثر: ۱۳۳۵) هغه توضیح کوي چې د وسیلې اهمیت د هدف تر اهمیته کم وي او که هغه هدف په نورو وسیلو پوره شي، د دې وسیلې اهمیت به لا پسې کمېږي. مقابله ډله پر یوه دوډیز باور تکیه کوي او وایي چې جهاد کفایي فرض دی او هر مسلمان دې په خپل ژوند کې باید په جهاد کې ونډه واخلي او یا لږ تر لږه ورته چمتو خو دې وي. قرضاوي هغه ادعا چې مقابله ډله یې کړې ده او وایي چې په دې کې اجماع شته، ردوي او وایي چې په دې اړه هېڅ اجماع نشته، بلکې برعکس، ځینو پخوانیو فقیهانو باور درلود چې جهاد اصلاً فرض نه دی او یوازې یو مستحب او نافله عمل دی. قرضاوي وایي: «**جصاص د ابن شبرمه او {سفیان} ثوري او ځینو نورو دا خبره نقل کړې ده چې جهاد تطوعي عمل دی، نه فریضه.**» (هماغه اثر: ۷۷) ټولې جهادي ډلې او واړه سیاسي اسلامکاري په پیغمبر پورې منسوب یو حدیث روایت کوي چې مضمون یې دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر څوک چې مړ شي او جهاد يې نه وي کړی او په زړه کې يې هم د جهاد نيت نه وي کړی، هغه به د نفاق د شعبو په يوه شعبه کې مړ شوی وي. قرضاوي وايي: «**عبدالله ابن مبارک په دې باره کې ويلي دي چې مونږ په دې نظر يو چې دا موضوع د اسلام د پيغمبر د ژوند په زمانې پورې تړلې ده {او تر هغه راوروسته زمانې نه رانغاړي} نووي ويلي دي او څه چې ابن مبارک ويلي دي، کېدای شي احتمال يې دا وي {...} نو ځينو عالمانو ويلي دي چې جهاد يوازې پر صحابه‌وو واجب و، نه پر هغو کسانو چې تر دوی وروسته راغلي دي، څرنګه چې ابو جعفر نحاس له عطا څخه نقل کړی دی.**» (هماغه اثر: ۸۳-۸۴)

قرضاوي د دې موضوع د بيان لپاره د جهاد په اړه هغه مشهوره ډلبندي يادوي چې د «جهادِ طلب» او «جهادِ دفاع» په نوم پېژندل شوې ده. جهاد دفاع هغه حالت دی چې نامسلمانانو پر مسلمانانو حمله کړې وي. په دې حالت کې پر ټولو هغو کسانو باندې جهاد فرض دی چې دا خطر دفع کولی شي، او په دې کې هېڅ اختلاف نشته. او قرضاوي وايي چې مشروع دفاع په ټوله نړۍ کې منل شوی اصل دی او څوک پرې اعتراض نه کوي. اساسي اختلاف په جهاد طلب کې دی. جهاد طلب دا دی چې په عادي شرايطو کې، يعنې هغه مهال چې مسلمانانو ته هېڅ خطر هم نه وي، خو دوی په نړۍ کې د اسلام د خپرولو لپاره جهاد وکړي. قرضاوي وايي: «**څوک چې په مسلمانانو پورې کار ونه لري او تعرض ورباندې ونه کړي، نو مسلمانانو ته هم بويه چې غرض پرې ونه لري او برید ورباندې ونه کړي، او که چا له مسلمانانو سره په سوله او مسالمت چلند وکړ، مسلمانان دې هم ورسره همداسې وچلېږي.**» (هماغه اثر: ۹۳) هغه دا خبره هم کوي چې: «**په خواشينۍ سره، په ډېرو خلکو کې دا نظر خپور شوی او مشهور شوی دی چې اسلام له ټولو مخالفانو سره د جګړې امر کړی دی؛ هغه که بت پالونکي مشرکان وي، که اهل کتاب {يهود او نصاری} او که له ديانت څخه منکره ملحدان؛ او که هغه ناخبره وګړي وي چې د دين په باره کې هېڅ فکر نه لري او نه د دين د اثبات په فکر کې دي، نه يې د رد په فکر کې. دا مخالفان که له اسلام سره په سوله کې پايي او که جنګ ورسره کوي، په هر حال به له دې ټولو ډلو سره تر هغې پورې جنګېږو چې يا مسلمان شي او يا په خوارۍ او ذلت سره د جزيې ورکول ومني.**» (هماغه اثر: ۲۵۷) قرضاوي جهاد طلب يو مخ نه ردوي او په خواشينۍ سره وايي چې توندلاري غواړي منځلاري په دې تورن کړي چې ګواکې له جهاد طلب څخه منکر دي. دی دا تور ناروا بولي او بيا توضيح کوي چې: «هر څوک چې د دغو منځلارو نظرونه ولولي، وبه ويني چې هغوی د طلب جهاد تأييد کړی او د دښمن په کور د ننه د جنګ کولو اجازه ورکوي خو د مشخصو هدفونو لپاره، لکه: «**د دعوت د آزادۍ تر لاسه کول او د هغې فتنې {د خلکو د شکنجې} مخنيوی چې له خلکو سره د خپلې عقيدې په خاطر کېږي؛ د هغو کسانو په مقابل کې مقاومت چې په زور د اسلامي دعوت مخه نيسي؛ د اسلامي دولت او د دولت د ټولو د سلامتۍ تأمينول، که چېرې ورته خطر وي؛ د هغو کمزورو وګړو ايله کول چې**

(c) ketabton.com: The Digital Library

دښمن یرغمل کړي دي – هغه که مسلمانان وي او که د اسلامي هېواد غیر مسلمان اقلیتونه؛ او د ځمکې له فاسدو او جګړه‌مارو مشرکانو څخه د عربستان د ټاپووزمې پاکول...» (هماغه اثر: ۲۵۸ - ۲۶۰). قرضاوي، لکه څنګه چې وبه یې ګورو، د دولتونو ملي حاکمیت په ځنډ سره مني، خو دا نه ده معلومه چې له دې سره سره، څنګه وایي چې که د خپلو پولو په دننه کې یې اسلام ته د دعوت اجازه نه ورکوله، باید ورسره وجنګېږو!

په هر حال، قرضاوي باورمن دی چې زموږ په عصر کې د پخوا په پرتله د جهاد طلب بڼه بدله شوې ده. د جهادِ طلب نننۍ بڼه چې دی یې تأییدوي، داسې ده چې: «**که مسلمانان غښتلی پوځي ځواک ولري چې د نورو ورنه سترګه وشي، پرمختللې وسلې ولري او په خورا ښه ډول روزل شوي وي، نو خپل عسکر دې په خپلو ټولو ځمکني او سمندري پولو کې خپاره کړي چې هېڅ زیان منونکی ټکی پاتې نه شي، او په هر ځای کې دې د دښمن د مخنیوي اسباب برابر کړي چې دښمنان {پر مسلمانانو د حملې له فکره} لاس په سر شي او هېڅکله پر دوی د برید نیت ونه کړي.**» (هماغه اثر: ۱۰۵) د قرضاوي په نظر، جهاد پراخه معنا لري او وسله‌وال جهاد یې یو ډول دی. د هغه په باور، هغه یوازینۍ جګړه چې اسلام یې د جهاد په نوم جایزه ګڼي: «**هغه جګړه ده چې د ځانګړي هدف لپاره تجویز شوې وي او دغه هدف د خپل دین په خاطر د چا د شکنجه کولو او ځورولو منع کول، له خلکو څخه د مادي او معنوي جبر او فشار لرې کول، او د اسلام دین ته د دعوتګرانو آزادي دي.**» (هماغه اثر: ۴۶۹) قرضاوي وایي دا غلطه خبره ده چې څوک دې ګومان وکړي چې جهاد د کافرانو د ختمولو او د ځمکې له مخ څخه د کافرانو د پاکولو لپاره دی. هغه ټینګار کوي چې ابن تیمیه او ابن القیم هم دا خبره تأییدوي. (هماغه اثر: ۴۰۳) که داسې وي، نو په صدر اسلام کې ولې مسلمانانو فتوحات کول؟ هغه وایي: «**هاغه جګړې د دې لپاره وې چې د اسلامي دولت د ملاتړ لپاره د خطرونو مخه ونیسي.**» (هماغه اثر: ۲۸۷) او بیا دا خبره هم کوي چې: «**هغه جګړې چې له پادشاهانو او سرغړوونکو سره کېدې، هدف یې ښکاره و او هغه دا چې د نوي دین د دعوت له مخې څخه خنډونو لرې کړي چې ملتونو ته د اسلام پیغام نېغ په نېغه ورسېږي.**» (هماغه اثر: ۲۸۷) دا د هماغه نظر پخلی دی چې وایي د دعوت د رسولو لپاره د جنګ اجازه شته!

قرضاوي د یوه معاصر عالم، شیخ محمد غزالي پر تحلیل استناد کوي او وایي چې ان د اسلام د پیغمبر جنګونه هم همدغسې وو او دا نه مني چې هغه جنګونه دې محض یرغلیز وي. غزالي په یوه کتاب کې، چې د حزب التحریر د مؤسس د لیدلوریو د ردولو لپاره یې لیکلی دی، جهاد یرغلیزه جګړه ګڼل مردود بولي او وایي چې هغه د صدر اسلام پېښې برسېرنې څېړلې دي. شیخ تقي الدین نبهاني د حزب التحریر بنسټوال ویلي دي: «**د قریشو د کاروان د نیولو په خاطر د بدر خوا ته د اسلام د پیغمبر ورتګ، جنګ ته ورتګ و او دا یرغلیز جنګ و ځکه چې**

(c) ketabton.com: The Digital Library

قریش دولت و او د اسلام پر پیغمبر او مدینې باندې یې برید نه و کړی، بلکې دا پیغمبر و چې له هغوی سره یې جنګ پیل کړ ... {همدارنګه} کله چې پیغمبر د «مؤته» خوا ته سپاهیان په دې واستول چې له روم سره وجنګېږي او پخپله هم د روم پولې ته نژدې تبوک خوا ته د جګړې لپاره وخوځېد، دا ښځي ښکاره خبره ده چې دا کارونه د جګړې د پیلولو لپاره وو.» شیخ غزالي دا نظر داسې رودي: «**د پېښو په اړه داسې تصور تر ډېره ټوکې ته ورته دی، نه جدي خبرې ته، او نه پوهېږم چې د یوه انسان عقل دا څنګه مني چې له خپل وطنه د شړل شویو هغو کسانو په اړه چې د خپلې عقیدې په خاطر ځپل شوي وو، دا ادعا وکړو چې هېڅ تېری وربانديې نه و شوی ... دا خبره تر ټولو حیرانوونکې خبره ده چې په اړه یې کولی شو... د ځینو داسې صاحب نظرانو د عقل د بندوالي په وجه اسلام ته سخت زیان رسېدلی دی، دوی پېښې تحرفوي، ان تر دې چې وایي قریش د بدر په جنګ کې او د روم استعمارګره امپراتورۍ په تبوک جنګ کې مظلوم وو او تېری ورباندې شوی و... زموږ پخوانیو کتابونو د یوې موضوع په باره کې خورا ډېر نظرونه راخیستي دي، ځینې یې سم دي، ځینې یې ممکن سم وي، ځینې یې معیوب، او ځینې نور یې ښځي بې‌معنا دي، بیا نو ځینې کسان چې برسېرن فکر کوي، همدا نظرونه لولي او تر ټولو بې‌معنا نظرونه یې انتخابوي...»** (هماغه اثر: ۲۷۷-۳۷۹)

په دې حساب، قرضاوي د جهادِ طلب یا د مسلمانانو له لوري د یرغلیز جنګ په باره کې لیکي: «**د جهادِ طلب دې ډول ته موږ په اوسنیو شرایطو کې اړتیا نه لرو، ځکه چې دا کار د ځمکې {پر مخ انسانانو} ته د اسلام د پیغام د رسولو یوازینۍ وسیله نه ده.**» (هماغه اثر: ۱۳۳۷)

د جهاد ډولونه:

که جهاد طلب په دې معنا چې د نامسلمانانو ملکونه فتح او بیا اسلام په کې ترویج کړي، نن سبا د کولو نه دی، نو د جهاد نور ډولونه شته چې باید ویې کړو؟ قرضاوي وایي چې جهاد یعنې: «**د حقیقت او ښېګڼې په لاره کې په ځان، مال، عقل، او ژبې سره هلې ځلې، او په دې لحاظ دا د لمونځ او روژې په شان مناسکي عبادتي چاره نه ده، بلکې داسې عبادت دی چې په نیت پورې تړلی دی، سره له دې چې {د فقهې په نظر، اساساً د عبادتونو په ډله کې نه، بلکې} د معاملاتو په ډله کې حسابېږي.**» (هماغه اثر: ۷۰) دا چې هغه جهاد په معاملاتو کې حسابوي، نه په عبادتونو کې، په فقهي لحاظ مهم کار دی او فقیهانو ته په دې موضوعاتو پورې د اړوندو مسایلو د بیاکتنې او بیا څېړلو اجازه ورکوي. بیا به فقیهان مجبور نه وي چې د جهاد له احکامو سره په تعبدي ډول چلند وکړي.

قرضاوي په همدې برخه کې، د جهاد اړوند مسایل په دوو برخو وېشي، یوه یې ثوابتې ده چې په اړه یې مناقشه نه شو کولی او د مسلمان په توګه باید ویې منو، او بله یې هغه متغیرات دي چې خپل ځای یې نویو ښکارندو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښو ته ورکړی دی او په اوسنۍ زمانه کې یې د جهاد پر مفهوم سیوری غوړولی دی. د ده په نظر: «**ځینې متغیرات لکه {پر دې باندې نړۍوالـه اجماع چې} جنګ بد دی، سوله منلې ده، نړۍوال میثاقونه او تړونونه راپیدا شوي دي، د نړۍوالو بنسټونو جوړېدل، د ملي دولتونو د حاکمیت درناوی، او د جنګ د ماهیت او بڼې بدلېدل ... موږ مجبور کړو چې د وسلهوال جهاد قضیه، هغسې چې زموږ په زمانه کې تصور کېږي، په امانتدارۍ او په څرګنده ژبه راوسپړو او مناقشه ورباندې وکړو او اغېزې او تبعات یې په محلي، سیمهییزه او نړۍواله کچه بحث ته واچوو.**» (هماغه اثر: ۴۰-۴۱) دلته لکه څنګه چې یې وینو، د ملي دولتونو حاکمیت ته احترام لازمي ګڼي، خو مخکې مو ولیدل چې دی وایي که دولتونه د دې خنډ شي چې خلک یې اسلام ته راوبولو، نو له هغوی سره جګړه جایزه ده.

قرضاوي د جهاد ثوابت په څو مرتبو تقسیموي: لومړی له نفس سره جهاد، دوهم له شیطان سره جهاد، دریم په اسلامي ټولنه کې له ظلم او منکر سره جهاد، څلورم له ژبې او وینا سره جهاد، پنځم مدني جهاد، شپږم وسلهوال جهاد.

قرضاوي د جهاد درېیمه مرتبه، چې په اسلامي ټولنه کې کېږي، هغه مقاومت ګڼي چې د ظالمو حاکمانو، اخلاقي فسق او فساد، بدعت او فکري انحراف، او همدارنګه د مرتد شویو کسانو په مقابل کې کېږي. قرضاوي ارتداد په څو ډولونو وېشي: ډلهییز ارتداد، د حاکم ارتداد، او پټ ارتداد.

قرضاوي هغه ارتداد نه یادوي چې معنا یې له اسلام څخه په ښکاره بل دین ته اوښتل دي، بلکې منظور یې هغه کسان او ډلې دي چې د قرضاوي او سیاسي اسلامکارو په باور، له اسلام څخه منحرف شوي دي. هغه وایي: «**او عجیبه دا ده چې ځینې ډلې له خپل ښکاره ارتداد سره هڅه کوي چې لا هم د اسلام نوم ورباندې وي چې د اسلام د ورانولو او د اسلام د دعوتګرانو د شړلو لپاره یې وکاروي، او د دې لپاره چې خلک له هغوی سره د مسلمان په حیث سلوک وکړي، حال دا چې هغوی پر اسلام ملنډې وهي او له دننه څخه یې نړوي. ځینې یې هڅه کوي چې د دینداري جامې واغوندي. دوی جعلي دینداري بابوي او چلباز مشران یې ځانونه [د حکومت مشرانو ته] ورنژدې کوي، دوی هماغه منافقان دي چې ورته عود او عنبر لګوي، او د دین د عالمانو جامې اغوندي، حال دا چې دین ورنه بېزاره دی! دا هغه کسان دي چې خلک یې درباري یا استخباراتي عالمان بولي! دلته بیا وضعیت پېچلی کېږي، ځکه چې څوک به پر هغوی د ارتداد شرعي حد جاري کولی شي؟ بلکې څوک به پر هغوی د کفر فتوا ورکولی شي؟ دلته نو د مسلمانانو له عمومي افکارو او د هغوی له اسلامي وجدان پرته، بل هېڅ ځواک نه پاتې کېږي. دا هماغه ځواک دی چې رهبري یې د آزادو وګړو، دعوتګرانو، او اهل فکر په لاس کې ده؛ دا هماغه ځواک دی چې که څوک یې مخه په زور ونیسي او یا لارې ورباندې بندې کړي، په آخر کې به په داسې اور شیندونکي بدل شي چې د مرتدو طاغوتانو**

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ورانديې به زبزبانده شي او لمبې به يې دارې وکړې.» (هماغه اثر: ۲۰۵-۲۰۶) داسې ښکاري چې د قرضاوي لحن په دغه ځای کې د ابو عبدالله المهاجر لحن ته نژدې کېږي. له بلې خوا، دا معلومه نه ده چې کله دی آزاد وگړي، دعوتگر او اهل فکر يادوي، منظور يې څوک دي، ځکه چې دا کُلي تعبير دی او هره ډله ځان همداسې گڼي.

قرضاوي همدا بس نه بولي، بلکې پر هغو کسانو هم بريد کوي چې د ده په نظر، په پټ ارتداد ښکېل دي او په يرغليز لحن وايي: «**دلته مې بايد هېره نه شي چې د ارتداد يوه بل ډول ته اشاره وکړم. دا ډول ارتداد د ښکاره ارتداد غوندې نه دی چې خپل مخ وښيي ځکه چې تر دې لا زيات چالاکه دی چې خپل کفر برالا او بې‌پردې ښکاره کړي، بلکې په رنگارنگو پوښونو يې پوښي او عقلونو [او روحونو] ته لاره کوي، لکه بدن ته د بيماريو لاره کول. دا هماغه فکري ارتداد دی چې هره ورځ يې نښې نښانې زموږ سترگو ته درېږي لکه خپرېدونکې ورځپاڼې، وېشل کېدونکي کتابونه، خرڅېدونکې مجلې، خپرېدونکې ويناوې، د ټلويزيونونو خپرونې او سريالونه، بابېدونکي دودونه او رواجونه، او پلې کېدونکي قوانين. دا پټ ارتداد زما په نظر، تر ښکاره ارتداد لا خطرناک دی ... [!] دلته [د مؤمنانو] موکده فريضه د فکري ارتداد په وړاندې مقاومت او د هغوی د دعوتگرو پر ضد د هغوی په خپله وسله مبارزه ده ... [لکه] د آسماني او ځمکني اديانو مطالعه، د ليبرال سيکولريزم مطالعه، د مارکسيزم د فلسفې مطالعه، د پوزيتويزم د مکتب مطالعه، د معاصرو فلسفو مطالعه، د ادبياتو، روزنې، انساني او اجتماعي علومو د مختلفو مکتبونو مطالعه.»** (هماغه اثر: ۲۰۶ – ۲۰۹)

قرضاوي چې کله د پټ ارتداد په باره کې خبرې کوي، لحن يې توند او يرغليز دی خو په ډاگه نه وايي چې دا وگړي او بهيرونه څوک دي. ځينې نمونې چې دی يې يادوي، ډېرې پراخې دي او ډېر ليکوال، خبريالان، هنرمندان، تحليلگران او ... رانغاړلی شي. دی سره له دې چې پر توندلارو ډلو نيوکې کوي، خو بيا هماغه شور او غوغا چې توندلارې ډلې يې د خپل تشدد د توجيه لپاره کاروي او اکثره وگړي مرتد گڼي، قرضاوي هم هماغه نارې په بله بڼه تکراروي. لکه څنگه چې يې وينو، قرضاوي دلته په تناقض کې ښکېل شوی دی، په يوه ځای کې له خلکو او ډلو سره د خشن فيزيکي ټکر پلوی نه دی او له هغوی سره په فکري وسلې سره مقابله غوره گڼي، خو په بل ځای کې بيا غواړي چې پر دغو ډلو او خلکو د عامو وگړو غوسه راوپاروي او هغوی ته جزا ورکړي. هغه په دې پوښتنې پسې سر نه گرځوي چې که څوک يا کومه ډله په اسلامي ټولنه کې په ارتداد تورن شي، په تېره بيا هغسې چې پخپله هم وايي چې ارتداد ښکاره هم نه وي او څوک يې رسماً مرتد ونه شي بللی، نو له هغوی سره به څه وشي. دا ډول خبرې د ياغي خشونت او تشدد لپاره لاره نه هواروي؟ د دې سبب نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي چې هره ډله بیا هر څوک مرتد وګڼي او په وژلو یې لاس پورې کړي؟ خلکو ته د دې موضوع حواله کول به د صحرایي محکمو سبب نه شي؟ دا کار د توندلارو جهادي ډلو له چلنده څه توپیر لري؟ کېدای شي قرضاوي ووایي چې موږ د هغوی د وژلو پلوي نه یو او همدا به بس وي چې په ټولنیز لحاظ د هغوی حیثیت ترور شي، بې له دې چې وینه یې توېه شي. خو هر څوک چې د دیني ټولنو روحیه ورته معلومه وي، پوهېږي چې په دیني لحاظ د چا د شخصیت ترورول او د کفر او ارتداد ټاپه پرې لګول، به ژر یا په ځنډ د هغه د فیزیکي قتل او ترور سبب هم شي. قرضاوي ښه پوهېږي چې د ده د کتاب تر تألیف یوه لسیزه مخکې، همدغه کار چې ده او ملګرو یې پیل کړی و، د دې سبب شو چې د تېرې پېړۍ په نویمه لسیزه کې د مصر- څو نامتو لیکوال او متفکران ووژل شي یا حمله ورباندې وشي او یا د وطن پرېښودو ته اړ شي. دې ته ورته کارونه په پاکستان، بنګله‌دېش، ترکیه، ایران او ځینو نورو هېوادونو کې هم شوي دي.

له فکري مخالفانو سره دا ډول چلند او هغوی د تکفیر او ارتداد په وسلې ویشتل، سړي ته دا تصور ورکوي چې ګواکې د دغو منځلارو او هغو توندلارو بهیرونو تر منځ چې د اسلامي ټولنې د رهبرۍ پر سر سخته سیالي سره لري، یو ډول ملګرتیا وي. ګواکې دوی به په داسې ځایونو کې په خپلو منځو کې خپلې دندې وېشي- چې د مخالفانو د ځپلو د بهیر یوه برخه به سیاسي په اصطلاح منځلاري اسلامکاري په غاړه اخلي، او بله برخه یې توندلارو اسلامکارو ته پرېږدي. په بله وینا، یوه ډله یې حکم امضا کوي او بله یې اجرا کوي. منځلاري اسلامکاري هغه کسان چې بل ډول فکر کوي، په ارتداد، له دیني ارزښتونو سره په دښمنۍ، او له دننه څخه د اسلام په راپرځولو تورنوي او دا تور په ټولنه کې دومره زیات خپروي چې د دوی په خپله وینا، د اسلامي ټولنې په عمومي وجدان کې منفور شي. کله چې څوک یا کومه ډله دې ځای ته رسېږي چې په عمومي افکارو کې د کرکې او غوسې وړ شي، نو بیا د توندلارو ډلو وار رارسېږي چې هغه کسان چې مرتد او دین دښمني پېژندل شوي دي، ووژني. کله چې مصري لیکوال ډاکټر فرج فوده همدا رقم ووژل شو، شیخ غزالي په محکمه کې د قاتلانو په ګټه شهادت ورکړ او ویې ویل: «**دوی هغه کس وژلی دی چې [هغه اساساً] مباح الدم او مرتد او د وژلو وړ و، او دوی په حقیقت کې د امت له اوږو څخه د شرعي ګناه بار لرې کړی دی، او یوازینی تور چې دغه زنداني شوي ځوانان یې باید حساب ورکړي، د حد د تطبیق په برخه کې د حکومت په قلمرو کې مداخله ده، او په اسلام کې د حکومت په چارو کې د مداخله کوونکي لپاره د کومې جزا وړاندوینه نه ده شوې... بې له شکه چې په ټولنه کې د مرتد شتون، لکه هغه میکروب دی چې خپل زهر شیندي چې خلک له اسلام څخه لرې کړي، او دا واجبه ده چې حکومت داسې کسان ووژني، او که حاکم دا کار ونه کړ، نو بیا عام خلک د دې کار د ترسره کولو دنده لري.**» د دې کیسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تریخ طنز دا دی چې کله قاضي قاتل پوښتي چې ولې دې قتل کړی دی؟ هغه وايي ځکه چې د اسلام دين ته يې سپکاوی کړی و. قاضي پوښتنه کوي چې په کوم کتاب کې يې؟ هغه وايي زما د لوستلو سواد نشته چې کتابونه يې ولولم! قاضي وايي نو څنګه پوه شوې چې اسلام ته يې سپکاوی کړی دی؟ هغه وايي چې عالمانو دا خبره کړې وه. (٧) تر دې تريخ طنز يې لا دا دی چې تقريباً دوه لسيزې وروسته، مشهور عراقي ليکوال او فقيه، ډاکټر طه جابر العلواني، په يوه ټلويزيون کې وويل چې تر هاغې پېښې وروسته يې له شيخ غزالي سره د ارتداد په اړه بحث کړی و او هغه ويلي وو چې په اسلام کې د ارتداد لپاره حد نشته! علواني وايي چې له هغه مې پوښتنه وکړه چې ولې دې په محکمه کې شهادت ورکړ او فرج فوده دې د ارتداد په وجه مهدور الدم وباله؟ غزالي ويلي وو «**که مې دا کار نه وای کړی، هغه ځوانان به وژل کېدل**» [!] يعنې د خپل ليدلوري خلاف يې ادعا کړې وه چې مرتد د اسلام په نظر، د وژلو دی. دا په دې چې د فرج فوده قاتلان له مجازاتو وژغوري!

بېرته به د «جهاد په داخلي کچه» بحث ته راوګرځو.

د حاکمانو پر ضد خروج:

که کوم حکومت له اسلامه منحرف شي، يا په اسلامي ټولنه کې له اسلامه منحرف شوې ډلې راپيدا شي، نو بيا د هغوی پر ضد جهاد کولی شو؟ دا په هغو مناقشه‌يي مسايلو کې ده چې د جهادي ډلو او منځلاور اسلامکارو ډلو تر منځ يې په اړه سخت اختلاف دی. قرضاوي وايي هغه کسان چې نن سبا خلک د حاکمانو پر خلاف وسله‌وال پاڅون ته رابولي: «**فکرونه يې د کلک سلفيت، د تکفير د جماعت، او په وسله‌والو فعاليتونو کې د بوختو جماعتونو د فکرونو ګډوله ده، او د دوی فکرونه زموږ د پخواني تاريخ د خوارجو له فکرونو سره ورته دي.**» (هماغه اثر: ٢١٨) قرضاوي دلته د حکومتونو او ډلو ترمنځ توپير کوي. هغه د منحرفو ډلو او وګړو د مقابلې لپاره د «مدني جهاد» وړانديز کوي او باور لري چې د سوله‌ييزو وسايلو ډېروالی موږ له دې اړتيا څخه خلاصوي چې وسلې او جګړې ته لاس پورې کړو. هغه دا وسايل دغه شان ګڼي: «**د جمعې ورځې خطبې، علمي او فکري ويناوې، ديني او رزونيز درسونه، راغونډې او متمرکزې خپرونې، په رسنيو کې علمي او فرهنګي خپرونې، د مجلو او ورځپاڼو خپرول، قضائيه قوې او محکمې ته پناه وروړل، د فرهنګي ټولنو ايجادول، د سياسي ګوندونو تأسيسول، او داسې نور.**» (هماغه اثر: ٢٢٢ - ٢٢٣) لکه څرنګه چې «**شعر او رسنۍ هم اهميت لري ...**» (هماغه اثر: ٢٢٦) په دې برخه کې مدني جهاد هم مهم دی: «**علمي او فرهنګي ډګر، ټولنيز، اقتصادي، د ښوونې او روزنې، د روغتيا، د چاپېريال، او ټول تمدني ډګرونه.**» (هماغه اثر: ٢٣٢)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو که حکومت له اسلامه منحرف شوی و، نو بیا؟ قرضاوي یې پر دوو برخو وېشي، یوه برخه هغه حکومتونـه دي چې له اسلام او اسلامي احکامو سره رسمي مخالفت نه ښکاره کوي، خو چنـدان یـې پـالي هـم نـه. دی وایـي: «**ځینې داسې حکومتونه ګناهکار بللی شو ځکه چې د اسلام لـه ځینـو احکامو او ارشاداتو سره مخالفت کـوي ... داسې حکومتونه نور څوک له اسلام څخه وتلي نه ګڼي، به غیر له خوارجـو او د هغـوی همفکرانـو څخـه... دا هماغـه حکومتونـه دي چې ما آرام یا معتدل سیکولر بللي دي.**» (هماغـه اثـر: ۱۳۳۰) د قرضـاوي پـه نظـر، لـه داسـې حکومتونو سره باید په سوله‌ییزه لاره چلند وشي او د حکومتونو د اصلاح په برخـه کـې د نـورو ملتونـو لـه تجربـو څخه استفاده وشي.

خو هغه حکومتونه چې له اسلام سره په ښکاره مخالفت کوي، حکم یې بل شان ښکاري. هغـه د دې حکومتونـو په اړه وایي چې نه یوازې اسلام نه پالي: «**بلکې د اسلام له دعوتګرو سره دښمني کوي او سختې هلې ځلې کـوي چې په عمومي او خصوصي ژوند کې د دینداری چینې وچې کړي ... ان تر دې چې که مسـلمانه ښـځه پـه ټیکـري سر پټ کړي، دوی یې په قانوني لحاظ مجرمه ګڼي او هغـه لـه خپلـو انسـاني حقونـو لکـه تحصیل، کـار، او درملنـې څخـه محروموي... داسې حکومتونه یوازې ګناهکار نه شو ګڼلی ... پر دوی له کفر پرته بل حکم نه شو کولی ... او د دوی له حال سره هغه حدیث جوړېږي چې وایي: «مګر دا چې له هغوی څخه ښکاره کفر وویـنئ ...**» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) قرضاوي دې حدیث ته ځکه اشاره کوي چې په سر کې یې د حاکمانو پر ضد پاڅون منع شوی دی مګر دا چې ښکاره کفر وکړي. قرضاوي د حکومتونو له دې دوهم ډول سره جهاد واجب ګڼي، خو وایي: «**له داسې حکومتونو سره جهاد مختلف ډولونه لري او رتبې او درجې یې هم ډېرې دي. دا خبرې پـه دې پـورې اړه لـري چـې دې حکومتونـو څـومره ظلم کړی دی، د اسـلام لـه اساسـاتو څخـه څـومره لـرې شـوي دي، او همدارنګـه لـه دې حکومتونـو سره د اسلامي ډلو د مقابلې شرایط او امکانات څرنګه دي ... او دلتـه هماغـه نبـوي حـدیث برابرېږي چې کـه څـوک کـولی شي، منکر دې په لاس سره منع کړي او که یې ونه شول کولی، په ژبې سره او که بیا یې ونه شول کولی، په زړه سره ... یعنې هغه ډلې چې کافي ځواک او توان نه لري، لانجه دې نه جوړوي او خپل وګړي دې په نابرابر جنګ کې د مرګي خولې ته نه ورکوي، هغه هم له داسې حکومت سره په جګړه کې چې هېڅ رحم او نرمـي نـه پېژني. لکـه څنګـه چـې د ځینو اسلامي جماعتونو چلند مو ولید چې وسلې پورتـه کـوي او ویجاړوونکو جنګونـو تـه وردانګـي او خپـل خـورا ښـه ځوانان قربـانوي.**» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) هغه په داسې ځای کې چې د مؤمنانو سر ته د خطر احتمال وي، ان لـه نامسلمانانو سره په جنګ کې هم، د یوه معاصر فقیه رمضـان البـوطي نظـر رانقلـوي چـې: «**دلتـه د سر د سـاتلو مصلحت د دین د ساتلو تر مصلحت باید مهم وګڼل شي ځکه چې د دین د سـاتنې مصلحت وهمـي یا لـه واقعیتـه**

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرې مصلحت دی.» او هغه وايي چې: «**[د بوطي] دغه نظر صحيح او له فقهي بصيرت سره مل دی**» (هماغه اثر: ۸٦۱)

دلته داسې ښکاري چې د قرضاوي نظر دوه پوړه لري، یو ستراتیژیک پوړ او بل تکتیکي پوړ. هغه په ستراتیژۍ کې د حکومتونو په مقابل کې له وسله‌وال قیام سره موافق دی، سره له دې چې دا په ځو انتخابونو کې یو انتخاب بولي، نه یوازینی ممکن انتخاب، خو په تکتیک کې بیا د ډېرو جهادي ډلو له چال چلند سره جوړ نه دی او ځکه یې ناروا او ناکام بولي چې ماتې په کې حتمي وي. په همدې وجه وایي چې: «**دا چې نن سبا اسلامي ډلې او پرګنې له دولت سره د مقابلې مادي او نظامي ځواک نه لري، نو ښه به دا وي چې سوله‌ییزو لارو چارو ته مخه کړي، لکه د خلکو له پوهولو څخه رانیولې د هغوی تر ایماني او فکري روزنې پورې چې په دې لاره پر حکومت اغېزه وشیندلی شي او تغییر ته یې اړ باسي.**» (هماغه اثر: ۱۳۳۱) په ستراتیژۍ کې وحدت او په تکتیک کې توپیر د سیاسي اسلامکارو ډلو د پېژندلو لپاره مهم ټکی دی. د اخوان المسلمین، حزب التحریر، طالبانو او داعش تر منځ د خپلوۍ په ګڼو اړخونو کې یو اړخ همدا دی.

له دارالاسلام څخه دباندې جهاد:

قرضاوي د دارالاسلام او دارالکفر یا دار الحرب لانجمن او پېچلی مبحث هم را اخلي. لکه څنګه چې د دې لیکنې په پیل کې مو ولیدل، توندلارو ډلو د دارالحرب لمن پراخه کړې او د دارالاسلام لمن یې لنډه کړې ده، ځکه چې دارالحرب هغه ځای دی چې مسلمانان حق لري ورباندې برید وکړي او له وګړو سره یې وجنګېږي. د توندلارو په باور اکثره اسلامي هېوادونه دارالحرب دي ځکه چې د شریعت احکام په کې نه تطبیقېږي. قرضاوي پر دودیزې فقهې په تکیې سره هڅه کوي چې دا نظر رد کړي. هغه وایي: «**ټول هغه هېوادونه چې اوس اسلامي ملکونه بلل کېږي او اغلب اوسېدونکي یې مسلمانان دي، دارالاسلام ګڼل کېږي.**» (هماغه اثر: ۸۴۹) کله چې یوه خاوره د دارالاسلام په قلمرو کې شامله شوه، بیا په آسانۍ سره دا ځانګړنه ورنه نه اخیستل کېږي چې دارالحرب وبلل شي، خو په خاصو شرایطو کې دا کار کېدای شي. هغه دلته د امام ابو حنیفه نظر یادوي او وایي: «**[که د یوې خاورې خلک له اسلام څخه واوښتل] هغه ځای دارالحرب نه کېږي، مګر دا چې درې شرطونه ورسره یو ځای شي: لومړی دا چې له دارالحرب ملک سره ګاونډۍ وي او تر منځ یې د دارالاسلام هېڅ خاوره نه وي پرته، دوهم دا چې د کفر قوانین په کې تطبیق شي، دریم دا چې په کې هېڅ مسلمان او د اسلامي هېواد هېڅ غیر مسلمان تبعه په امن کې نه وي ... که په دغو دریو شرطونو کې یو یې هم کم وي، هغه ځای به دارالحرب نه وي.**» (هماغه اثر: ۸۷۸) هغه همدارنګه بله فقهي اصطلاح را اخلي، «دارالعهد» یعنې هغه هېوادونه چې مسلمانانو ورسره تړون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دی چې په خپلو کې به جنګ نه کوي او سوله‌ییز اړیکي به پالي. قرضاوي وايي: «**د اسرائیل د صهیونیستي رژیم له دولت پرته، د [ننني] نړۍ ټول هېوادونه موږ مسلمانانو ته دارالعهد دي، ځکه چې له نړۍ سره زموږ اړیکي د ملګرو ملتونو د میثاق پر اساس دي او موږ مسلمانان ټول د دې سازمان غړي یو.**» (هماغه اثر: ۸۹۵) او په بل ځای کې وایي چې: «**اسرائیل یوازینی دارالحرب هېواد دی.**» (هماغه اثر: ۹۰۰) په دې حساب مسلمانان باید له نورو هېوادونو سره ترل شویو دوه اړخیزو او څو اړخیزو تړونونو ته ژمن پاتې شي او د جنګي چلند حق نه لري. د ده په نظر یوازینی هېواد چې مسلمانان باید د جنګي قواعدو پر اساس ورسره عمل وکړي، اسرائیل دی. هغه وایي چې د دې هېواد د کمزوري کولو لپاره هر لاره باید وکاروو او د هغه پر ضد جهاد د هر مسلمان، چې وس یې ولري، فرض دی او اوسني حکومتونه دنده لري چې دا لاره هواره کړي، خو: «**د سختې خواشینۍ خبره دا ده چې [سره له دې چې] د مسلمانانو د اکثرو بچیانو په زړونو کې د اقصی مسجد د آزادولو او د اسرا او معراج په خاوره کې د خپلو ورونو د مرستې لپاره د جهاد شوق په لمبو دی، خو دریغه چې کمربند هېوادونه، د خپل نوم په شان، یا مخامخ هېوادونه یعنې اردن، لبنان، سوریه او مصر. ټول نه پرېږدي چې کوم مجاهد فلسطین ته ورننوځي، بلکې ځواکونه یې له پولې پر اوښتونکو کسانو ګولۍ چلوي، و لا حول و لا قوة الا بالله.**» (هماغه اثر: ۱۲۲)

سره له دې چې د قرضاوي په نظر، له اسرائیل پرته نور ټول هېوادونه اوس دارالعهد دي خو که د غیر مسلمانو هېوادونو هر یو پر کوم اسلامي هېواد برید وکړي، هغه هېواد به دارالحرب شي او په وړاندې یې جهاد واجبېږي. خو بیا هم، له هغه هېواد سره په جګړه کې چې په دارالحرب اوښتی دی، د جګړې نړۍوال قوانین باید مراعات کړو، مثلاً له ګېوژونکو وسلو لکه کیمیایي او اټومي وسلو کار وانخلو او هلته عام‌وژنه او قومي تصفیه باید ونه کړو. قرضاوي د حزب التحریر د بنسټوال، شیخ تقي الدین نبهاني، نظر چې د داسې وسلو د کارولو پلوی دی، مردود ګڼي. نبهاني ویلي دي: «**د مسلمانانو لپاره له خپلو دښمنانو سره په جګړه کې د اټومي وسلې کارول جایز دي، ان که مخکې تر دې چې دښمن دا کار کړی وي.**» قرضاوي وايي: «**زه پر داسې خبرو ډېر تم کېږم او باورمن یم چې دا د اسلام روح او اخلاقیات نه شي ښودلی ... کیمیايي، بیولوژیکي، او اټومي وسلې او داسې نورې، چې نن سبا ګېوژونکې وسلې بلل کېږي او په درنګ شېبه کې زرګونه او میلیونونه انسانان وژني او ګناهکار او بې‌ګناه او جګړه‌مار او سوله‌خوښي یو ځای په اور سوځوي او اساساً ژوند او ژوندي ساري او انسان او طبیعت ختموي، د داسې وسلو کارول په اسلامي شریعت کې حرام دي.**» (هماغه اثر: ۶۱۳) خو دا نظر مطلق حالت نه لري، بلکې د قرضاوي په نظر، ځینې استثناګانې په کې شته، لکه: «**زه په دې باور یم چې پر اسلامي امت د دغو مخنیونکو وسله لرل واجب دي، په داسې مهال کې چې نور داسې وسلې لري او کېدای شي دوی پرې وګواښي.**» (هماغه اثر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

او همدارنګه: «**د دې وسلو د کارولو له تحریم څخه ضروري حالت مستثنا کولی شو.**» (هماغه اثر: ۶۲۴) یعنې کله چې اړتیا وي، کارولی یې شو.

همدارنګه کله چې غیر مسلمان جنګیالي په جګړه کې اسیر کېږي، باید ورسره په اسلامي اخلاقو او له منل شویو نړیوالو قوانینو سره سم چلند وکړو: «**بې له شکه چې اسلام له اسیرانو سره انساني چلند او د هغوی د کرامت ساتل او د هغوی د حقونو مراعاتول واجب کړي دي، ځکه چې قرآن اسیران په هغو زیان منونکو ډلو کې شمارلي دي چې د زړه سوي، احسان او عنایت لایق دي، لکه په ټولنه کې چې مسکین او یتیم د زړه سوي دي.**» (هماغه اثر: ۹۵۵) ابو عبدالله المهاجر د اسیرانو پر وژلو ټینګار کاوه او ویل یې چې اسیران په خپل ذات کې هېڅ حرمت نه لري او یوازې په دې سترګه باید ورته وکتل شي چې د هغوی په وژلو سره د مسلمانانو ملکیتونه او شیان له لاسه وځي که څنګه، خو قرضاوي په تونده غاړه وایي: «**سړی حیرانېږي چې څنګه ځینې کسان اسلام او اسلامي شریعت د یوه وحشي داړونکي په توګه انځوروي چې ګوندې خوله یې پرانیستې ده چې ټول خلک وداړي ... ګواکې ان که خلک د سولې نیت هم ولري، اسلام به پرې حمله کوي او که هغوی په اسلام هېڅ غرض هم ونه کړي، اسلام به ورسره غرض ولري، او که یې لاس ته ورغلل، په نه نرمېدونکي شدت به ورسره وچلېږي او بې‌رحمه سختي به ورسره وکړي، او په دې ډله کې د جنګ د لمبو تر تنېدو وروسته له جنګي اسیرانو سره هم [همداسې کوي] ... د دې خلکو په نظر، اسلام له اسیرانو سره بې‌رحمي او د هغوی وژل جایز ګڼي، ان که هغوی عادي وګړي وي.**» (هماغه اثر: ۹۷۹)

څنګه چې د مقالې په پیل کې ورته اشاره وشوه، قرضاوي له غیر مسلمانانو سره د مسلمانانو رابطه د سولې رابطه ګڼي، نه د جنګ؛ او د خپل کتاب په یوه مفصل باب کې چې دوولس فصله او ۱۷۲ مخه لري، د جګړه خوښو مسلمانانو هغه مهمو دلیلونو ته ځواب وایي. دی په دې منځ کې د "و قاتلوهم حتی لا تکون فتنة"، هغه آیه چې په "آیه سیف" مشهور دی، د "بُعثت بالسیف"حدیث، د "أُمرت أن أقاتل الناس.." حدیث، د اسلام د پیغمبر غزوات، د خلفای راشدین فتوحات، او نور هغه دلیلونه چې په دې مسئله کې مطرح کېږي، په تفصیل سره څېړي. (هماغه اثر: ۲۵۵ - ۴۲۷) دی غواړي پر دې نظر ټینګار وکړي چې: «**په قاطع دلیل راته روښانه شوه چې د جهاد په برخه کې اسلامي شریعت د عدالت او رحمت او احسان شریعت دی، او جنګ یې په هره برخه کې اخلاقي ارزښتونو ته تابع دی، یعنې تر هغې پورې چې څوک جګړه ونه کړي، نه وژل کېږي، او ښځې او ماشومان او زاړه او زړې او د صومعې راهبان او بزګران او تاجران به د اسلام د تورې له ګوزاره په امان کې وي، او هر څوک چې سوله وغواړي، د اسلام لاس به تل ورته غځېدلی وي.**» (هماغه اثر: ۳۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قرضاوي په پای کې د مسلمانو ټولنو یوه تاواني اړخ، جګړه‌ماري او مرګ غوښتلو، ته په ځیرکۍ سره اشاره کوي او وایي: «**یو زیان چې مسلمانان ورسره لاس او ګرېوان دي، دا دی چې که ته ورنه وغواړې چې لس کسه دې د خدای په لاره کې مرګ ته حاضر شي [وبه وینې چې] سل او بلکې زر کسان به رامخته کېږي او د شهادت لپاره به چمتو کېږي، خو که یې له زرو کسانو څخه وغواړې چې د اسلام لپاره دې ژوند وکړي او له اسلام سره سم دې عمل وکړي، ان لس کسه به په کې پیدا نه کړې!**» (هماغه اثر: ۱۳۳۸) (۸)

تحلیل او نتیجه:

د دې دوو لیکوالو، بلکې دوو فکري بهیرونو، په کتلو سره څو ټکي د لوستونکو پام ځان ته ور اړولی شي.

لومړی دا چې دواړه غواړي ځان د اسلام رښتیانی استازی او ویاند وګڼي او خپله انګېرنه د اسلام قطعي حکم بولي. په دې لحاظ دواړه په یو ډول وچ فکري اخته دي ځکه نه غواړي چې د اسلام د تعبیرونو ګڼوالی اصل وګڼي چې نورو رقیبانو ته یې هم لاره خلاصه شي، بلکې ټینګار کوي چې د دین یوازې همدا یو تعبیر سم دی او دا هماغه انګېرنه ده چې د دوی ډله یې وړاندې کوي. هره ډله غواړي چې د اسلام انحصاري استازولي په خپله قبضه کې ولري. دا په داسې حال کې ده چې تر هغې پورې چې د وچ فکرۍ او د وچو قضاوتونو چاره نه وي شوې، د اسلامي ټولنو یوه عمده ستونزه به هماغسې پاتې وي او هغه ستونزه دا ده چې هره ډله د خدای او پیغمبر په استازولۍ قطعي خبره کوي.

دوهم، دواړه د خپلې ادعا د اثبات لپاره هماغه یوې سرچینې ته ځي. دواړه ډلې هڅه کوي چې خپله دعوا د متن په منځ کې دننه پر مخ بوځي، هغه که د لومړۍ درجې متنونه لکه قرآن او حدیث وي، که د دوهمې درجې متنونه لکه فقهي منابع، د حدیثونو شرحې، او د قرآن هغه تفسیرونه چې له پخوا راهیسې تر ننه پورې لیکل شوي دي. دواړه د ضرورت په وخت کې عقلي استدلال هم کوي، خو دا عقلي استدلال جزئي وي او لکه د متن د حاشیې غوندې مطرح کېږي او له متنه جلا پر هېڅ مستقل شي تکیه نه لري. په دې لحاظ، ویلی شو چې د هېڅ یوه په کار کې داسې ټینګ عقلاني اساس نه لیدل کېږي چې له متنه جلا پر خپلو پښو ودرېږي. حال دا چې د عقل په رسمیت پېژندنه او د دین په ژبه، پر تکویني آیتونو او سنتونو باور، داسې عقلاني دستګاه غواړي چې که یو مخ پر خپل اساس هم عمل ونه کړي، لږ تر لږه له وحیاني دستګاه سره متوازن عمل خو دې وکړي او دا دواړه د یو بل تکمیلوونکې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم، په آسانۍ سره لیدل کېږي چې سنتي فقه مختلف تعبیرونه لري او هر څوک چې د خپلې مفکورې د اثبات لپاره ورنه کار واخلي، لږ یا زیات خپلې موخې ته رسېږي او دا د ننني نړۍ په اسلامي ټولنو کې یوه تر ټولو مهمه ستونزه ده. له دغو منابعو څخه هم تر ټولو توند نظرونه را ایستلی شو او هم تر ټولو نرم نظرونه. دا چې تقریباً د ټولو اسلامي ټولنو فکري مرجعیت همدغه دیني سنتي منابع دي نو د دې منابعو د زده کړې څرنګوالی خاص اهمیت لري. که د سنتي منابعو د زده کړې او مطالعې پر میتود مهم علمي کار ونه شي، د دې امکان به ډېر زیات وي چې د دې مبحثونو ځینې مینه‌وال به خورا توندو نظرونو ته ورمات شي. د ابو عبدالله المهاجر کتاب چې د داعش یوه مهمه فقهي منبع ده، د دې ډلې د پیدایښت په کلونو کې نه، بلکې پر افغانستان د طالبانو د واکمنۍ پر مهال لیکل شوی او لیکوال یې تر دې مخکې د اسلام آباد له پوهنتون څخه په شرعیاتو کې د ماسترۍ سند ترلاسه کړی و. د ده له کتابه ښکاري چې پر فقهي متنونو مسلط دی.

څلورم دا چې دواړه بهیرونه په ایډیالوژیک لحاظ د سیاسي اسلام ډلې دي. په سیاسي اسلام کې د قدرت او حاکمیت موضوع د ټولو موضوعاتو په مرکز کې ده، او معرفتي کارونه د هغې په څنډو او حاشیو کې کېږي او د قدرت په محور کې چورلي. په سیاسي اسلام کې اساسي پوښتنه د انسان آزادي او د هغه آزادانه انتخاب نه، بلکې پر انسان د یوې بیروني غوښتنې تطبیقول دي. دا هغه څه ده چې ځینې کسان غواړي د دین په نامه یې پر خلکو وتپي او خپلې غوښتنې د خدای غوښتنې یا د شریعت تطبیقول بولي. دا هغه غوښتنې دي چې په اصل کې پر خلکو د یوې ډلې د حاکمیت وسیله ده. خو دا چې انسان دې د خپل برخلیک د ټاکلو حق پخپله ولري او د تېروتنې حق ولري او د خپلو تېروتنو پړه ومني، هغه مبحثونه دي چې په دې فکري منظومه کې یې څرک نه شته. سیاسي اسلام انسان مکلف موجود ګڼي او د نظر ټول دروني اختلافونه یې پر دې دي چې دغه مکلفیتونه دې څرنګه ترسره شي، نه پر دې باندې چې حق تر تکلیف رومبی دی.

یوازې په مدرنه نړۍ کې تکلیف او مسوولیت د حق پر اساس او له حق سره په تعادل کې وي. سیاسي اسلام حق غوښتونکی انسان نه مني، بلکې د هغه مطلوب انسان مکلفیت منونکی انسان دی چې ټولې پوښتنې یې په دې اړه وي چې څنګه خپل ټاکل شوي مکلفیتونه ترسره کړي او که کوم حق ولري، دا حق به د هغه د ترسره شویو مکلفیتونو په حاشیه کې وي. همدا وجه ده چې دا دواړه صاحب نظران د طلب جهاد، یعنې د نورو هېوادونو فتح کول، فریضه ګڼي خو یو یې په ګرمې وسلې سره او بل یې په سړې وسلې سره دا کار کول غواړي. دواړه په شرعي لحاظ د ګڼ‌وژونکو وسلو درلودل واجب ګڼي خو یو یې پر دښمن د برید لپاره او بل یې د دښمن د مخنیوي او ضروري حالتونو لپاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم، دواړه د بل وړ فکر کوونکو په وړاندې خشن دریځ لري. د داعش لیکوال، د شیخ الدوسري په ژبه، وایي چې د خدای د عبودیت لپاره په کار ده چې هغه کسان ووژل شي چې [د ده په باور] الحاد او اباحت کوي او دا چې هغوی د دوی د انګېرنې خلاف نظر ورکوي، ګواکې پر الهي وحي ملنډې وهي او خپل قلمونه او تبلیغات د دین پر ضد کاروي. قرضاوي هم د حکومتونو ملګري عالمان، درباري عالمان بولي او په درېغه وایي چې څوک نشته چې پر هغوی د ارتداد شرعي حکم عملي کړي. د ده په نظر د ارتداد لمن داسې پراخه شوې ده چې ورځپاڼې، مجلې، سینماګانې، ټلویزیونونه، بحثونه، تحلیلونه، دودونه او قانونونه رانغاړي او سره له دې چې د هغوی د ارتداد په اړه څرګند دلیل نشته خو تر ښکاره ارتداد لا زیات خطرناک دي او په مقابل کې یې جهاد فرض دی او که حکومتونه دا مسوولیت نه ترسره کوي، باید د عامو خلکو غوسې ته یې حواله کړو چې د دیندارو پرګنو د اورشیندنې په اور ایرې شي. دا دواړه کسان د فقهې او د فقهې د اصولو د طبیعت خلاف، کله چې خبره د بل وړ فکر کوونکو کېږي، د فقهې ژبه پرېږدي او د انشا او خطابې په ژبه غږېږي او په اوږدو کُلي خبرو سره د ډېرو بل وړ فکر کوونکو د حذفولو لاره هواروي، حال دا چې فقه او د فقهې اصول هر وخت د قاعدې او ضابطې په ژبه غږېږي. ابو عبدالله المهاجر ، د مرجئه په ګډون، ټول مذهبونه او ټولې مسلمانې فرقې خطرناک دښمنان ګڼي، او قرضاوي اکثره بل وړ فکر کوونکي، چې د ده په باور په هر ځای کې شته او پراخ ارتداد یې رامنځته کړی دی، خطرناک دښمنان بولي.

اوس چې د دې دوو بهیرونو تر منځ داسې ورته‌والي لیدل کېږي، نو د قرضاوي د هڅې قدر باید ونه کړو؟ ښکاره ده چې داسې نه ده. د جهاد او د جهاد د تبعاتو موضوع پېچلې او حساسه موضوع ده او هغه کسان چې د قرضاوي غوندې هڅه کوي چې پر سنتي منابعو په تکیې سره، د جهاد په اړه د توندلارو له تعبیر څخه متفاوت تعبیر وړاندې کړي، د قدر وړ دي. دا په دې چې په اسلامي ټولنو کې د توندلارو جهادي ډلو د نظر ځوابول، پر سنتي منابعو او فقهې له دغسې لاسبرۍ پرته ناممکن دي. دا خبره څکه مهمه ده چې د اکثرو مسلمانانو په نظر، دغو منابعو ته ورتګ ځان ته ورتګ ګڼل کېږي. د دې لپاره چې ځان ته دغه ورتګ ځان ته د داعش او طالبانو د ورتګ غوندې نه شي، یوه لاره یې دا ده چې څوک له سنتي منابعو سره دومره ښه بلد وي چې د هغسې انګېرنو مخه ډب کړي. قرضاوي، غزالي او ځینو نورو په دې کار کې د ستاینې وړ هلې ځلې کړې دي.

خو لا اساسي پوښتنه دا ده چې: د قرضاوي او هغه ته ورته کسانو لاره د افراطي جهادیزم د ستونزې اساسي چاره کولی شي؟ په دې لاره د خشونت او ترهګرۍ د څرخ درېدلو ته هیله‌من کېدای شو؟ داسې نه برېښي چې ځواب دې یې «هو» وي. تر ټولو مهم دلیل یې د داسې کتابونو له لیکلو سره سره، د خشونت زیاتېدل دي. نو دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه کولی شو چې د منځلارو د خبرو د ناکامۍ یا د لړې کامیابۍ علت به څه وي؟ د دې قلم د څښتن په باور، دا ډول هڅې یوازې د یوه جګړه‌پالي بهیر تلطیف (نرمول) ګڼلی شو، نه تر دې زیات. عمده علت یې دا دی چې له دې منابعو څخه د قرضاوي او د منځلارو ډلو د انګېرنې د درون دیني اعتبار اندازه د توندلارو ډلو له درون دیني اعتبار سره یو شان دی. یعنې، که د فقهې په ژبه وغږېږو، دواړه انګېرنې اجتهادي او ظني بڼه لري او هېڅ اجتهاد او ظن په خپل ذات کې تر بل اجتهاد او ظن غوره نه دی او د اسلام قطعي حکم نه شي مطرح کولی. یوازې په بیروني عاملونو او قراینو سره یو اجتهاد تر بل اجتهاد غوره ګڼلی شو.

اصلي خبره دا ده چې موږ د تأویل له دوو سیستمونو سره مخ یو چې دواړه د بلې زمانې سیستمونه دي ځکه چې د بلې زمانې پوښتنې او غوښتنې او ابزار پسې غواړي. د هاغه مهال په فکري ماحول کې انسانانو د خپل دین د انتخاب حق نه درلود او که په هر دلیل سره یې د دین په باره کې بل ډول باور پیدا کړی وای، د وژلو به وو. د هاغې زمانې په فکري ماحول کې نړۍ په دوو یا درېو هېوادونو وېشل کېدله: دارالاسلام او دارالکفر. او دارالکفر بیا دوې برخې لرلې: دارالحرب او دارالعهد. دا صحیح ده چې قرضاوي هڅه کوي چې د دارالعهد لمن دومره پراخه کړي چې ان د امریکا متحد ایالتونه او روسیه او ان چین ـ له دې سره سره چې د اویغور له مسلمانانو سره څه ډول چلند کوي – راونغاړي، خو د نړۍ د پېژندلو دا ډول ذهنیت اساساً د اوسنۍ نړۍ له وضعیت سره هېڅ نه جوړېږي. په اوسنۍ نړۍ کې فکري ترقي، علمي پرمختګونه، د هېوادونو او ملتونو تر منځ د اړیکو بودې تنستې، د ګټو او مصالحو مختلف پېټونه له دې ډول ذهنیت سره اړخ نه لګوي. د تأویل دغه دوه سیستمونه په داسې میدان کې سره مخامخ کېږي چې پوځونو په کې د داسې زمانې د پوځونو په شان مورچې نیولې دي چې هغه زمانه نوره ګردسره نشته او په اوسني دور کې د هاغې زمانې په دود چلند د ناورین سبب کېږي. دا هماغه د منځنیو پېړیو سیستم دی چې ډېری هنري او سینمایي تولیدات، رسنیز بحثونه، علمي څېړنې او داسې نور ارتداد ګڼي او د نیوکې کولو په نیت د سیکولریزم، پوزیټویزم، لیبرالیزم او داسې نورو موضوعاتو مطالعه جهاد بولي. دا د اوسني پېر له فکري مقولو سره د آشنایۍ کاریکاتوري بڼه ده چې که جدي وګڼل شي، ناورین زېږوي او که جدي ونه ګڼل شي نو تریخ طنز پنځوي.

دا صحیح خبره ده چې د سینما، رسنیو، ورځپاڼو، پوهنتونونو او نورو کارونه باید نقد کړو یا یې نقدولی شو، او دا کار په ټوله نړۍ کې سم دم روان دی خو دا چې دا شیان د پراخ ټولیز ارتداد نښه وګڼو او پر ضد یې جهاد تجویز کړو، دا نو د تېرو پېړیو په کلاګانو کې ساه اخیستل دي، ان که دغه جهاد مدني جهاد هم وبولو او نمونې یې د بې‌خوندو او بې‌رنګو مذهبي سریالونو جوړول وګڼو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مسئلې غوټه دا ده: له خپل عصر څخه بهر پاتې کېدل، د تېرو وختونو مقدس ګڼل، نننی انسان ته د شک په سترګه کتل، او په نړۍواله شوې نړۍ کې د پردیتوب احساس.

له افراطي او خشونتپاله جهادیزم سره مقابلې لپاره له سنتي منابعو څخه د یوه معتدل روایت را ایستل د توندلارو د تعبیرونو شدت څه نا څه را کمولی شي. دا کار به توندلارې پرې نه ږدي چې خپله انګېرنه د دین یوازینۍ سمه انګېرنه وښیي. خو دغه هڅې په آخر کې ایله د مُسَکن کار کوي، نه د علاج. دا کار کولی شو چې په معتدله سنتي لاره ووایو چې وسلهواله جګړه لازمه نه ده او ښه به وي چې د هغې پر ځای نرمه ناوسلهواله جګړه وکړو، خو نتیجه به یې یو شی وي او دا نتیجه جګړه ده. د نننی انسان ضرورت له جنګ او خشونت څخه راوتل دي. جګړه که په هر نوم او له هر لوري وي، باید ځان ترې وباسو. د نننی انسان ضرورت د همکارۍ د لارو پیدا کول دي چې د نړۍوالو ستونزو چاره وکړي. نننی انسان باید هغه ستونزې له مخې لرې کړي چې ټول انسانان، ټول ژوندي ساري او ټول طبیعت ګواښي. په جګړې سره، هغه که نرمه وي که سخته، د انسانانو تر منځ همکاري نه شو رامنځته کولی. دا کار په تفاهم سره کولی شو؛ د فرهنګونو په متقابل درک سره یې کولی شو؛ په دې یې کولی شو چې تمدنونه یوازې تور یا یو مخ سپین ونه بولو؛ او په دې یې کولی شو چې په ټولو ملکونو کې جګړې ته منطقي حللاره ولټوو. دې هیلې ته د رسېدو لپاره نوي تأویلي سیستم ته ضرورت لرو چې انسان او جهان په کې بله معنا پیدا کړي؛ نوې پوهې په کې اعتبار خپل کړي؛ د نوي عقلانیت لپاره په کې ځای وي؛ په جوړولو کې یې د اخلاقو نړۍوال اساسات نقش ولري؛ او په آخر کې له دې سیستم څخه د دین داسې تصویر راوځي چې د سولې او سولهییز ژوند زېری ولري، نه د تفرقې او دښمنۍ زړی.

مل‌لیکنې:

1. د ابو عبدالله المهاجر په اړه یې لیکلي دي چې هغه غوره ګڼل چې پټ پاتې شي او په رسنیو کې، ان په جهادي رسنیو کې، یې له ښکاره کېدو څخه ډډه کوله. هغه په ټولو جهادي څانګو کې لوی نوم لري او کتاب یې د دوی تر ټولو مهمه فقهي مرجع ګڼل کېږي. خو دی د سازماني اړیکو په حساب، ډېر خوځنده و. د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په خوست، کابل، کندهار، او هرات کې د القاعدې غړو ته تدریس کاوه، خو په عین وخت کې به یې پر طالبانو انتقاد کاوه چې په شرک او بدعت اخته دي او ځانونه یې په کافي اندازه په اسلام نه دي برابر کړي. بیا اسامه بن لادن پر هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فشار راووړ چې له مخالفت او انتقاد څخه دې لاس واخلي. هغه به پر بن لادن او ظواهري هم نيوکه کوله او د دوی تکتيکونه يې نه منل. په دې برخه کې د هغه نظر د ابو مصعب زرقاوي نظر ته نژدې و خو کله کله به يې له هغه سره هم اختلاف درلود او له دې سره سره چې زرقاوي ډېره هڅه وکړه چې دی عراق ته وبولي او د خپلې ډلې د فقهي کميټې مسووليت ورسپاري، خو ده نه منل. کله چې د عربو پسرلي په مصر کې د حسني مبارک رژيم راوپرځاوه، المهاجر خپل ټاټوبي ته ورستون شو، خو لږ وروسته بيا مجبور شو چې څنې لاړ شي. د داعش له پيدا کېدو سره، د هغه کتاب د دې ډلې تر ټولو مهمه فقهي منبع کېږي او دا ډله هڅه کوي چې د خپلو غړو لپاره درسونه او زده‌کړې د همدې کتاب له مخې چمتو کړي، خو ده پخپله له دې ډلې سره له يو ځای کېدو او په تشکيلاتو کې يې له برخه اخيستلو څخه ډډه وکړه. وروسته په سوريه کې د جبهة النصرة له ډلې سره يو ځای شو چې دا د القاعدې يوه څانگه ده او رهبر يې ابو محمد جولاني دی. دا ډله بيا له داعش سره ورانېږي او المهاجر له جولاني سره هم اختلاف پيدا کوي. په آخر کې چې دی د حلب په غربي څنډه کې د باتبو کلي ته نژدې د امريکا په رهبرۍ د ائتلافي ځواکونو په هوايي بريد کې وژل کېږي، هېڅ جهادي ډله هغسې غبرگون چې تمه يې کېده، نه ښيي. د يوه عرب ليکوال په وينا، گواکې هغه د ټولو په سترگو کې يوازې د وينې د فقهې د کتاب حد ته راټيټ شوی و.

2. عربي وېب سايټ21 ، باسل درويش، د چارلي وينټر او عبدالله السعود له خولې يوه گډه مقاله کې چې عنوان يې دی «د اسلامي دولت د ډلې د تيوريسن مړينه» په دې وېب سايټ کې خپره کړې ده.

3. المهاجر، ابو عبد الله، مسائل فی فقه الجهاد، ليکوال د دې کتاب يوه پي ډي ايف نسخه ترلاسه کړې ده چې بې‌نېټې ده او د چاپ ځای يې هم په کې نه دی ښودل شوی. په دې مقاله کې له همدې نسخې څخه استفاده شوې ده.

4. القرضاوي، يوسف، فقه الجهاد دراسة مقارنة لأحکام الجهاد و فلسفته فی ضوء القرآن و السنة، مکتبة وهبة، القاهرة، دريم چاپ، 2010

5. څه چې په [ ] او { } کې لولئ، د مقالې د ليکوال [او يو نيم ځای کې د پښتو ژباړن] خبرې دي چې کله د اوږدو عبارتونو د لنډولو او کله د ځينو عبارتونو د توضيح لپاره راغلې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

6. د دې کتاب په ليکلو کې له ۱۶۸ کتابونو څخه ګټه اخيستل شوې ده چې ټول يې پخوانۍ او معتبرې منبعې دي.
7. د فرج فوده د وژلو پېښه او بيا د نصر- حامد ابو زيد محاکمه او وربانـدې د ارتداد حکم کول، د شلمې پېړۍ په نويمو کلونو کې د عربو په فکري نړۍ کې په خورا جنجالي پېښو کې حسابېږي. فرج فوده باورمن و چې دين او حکومت دې سره بېل وي او ويلي يې وو چې په دې اړه به په عام محضر کې له سياسي اسلامکارو سره مناظره وکړي. دا مناظره د ۱۹۹۲ په جنورۍ کې د قاهرې د کتابونو په يوه نندارتون کې جوړه شوه چې يوې خوا ته يې فرج فوده او احمد محمد خلف الله وو او بلې خوا ته يې محمد غزالي او محمد عماره محمد مامون هضيبي. فرج فوده تر دې مناظرې څو مياشتې وروسته د شيخ عمر عبدالرحمن د اسلامي جماعت دوو ځوانو غړو وواژه.
8. په هغه کتاب کې له ۳۱۹ کتابونو څخه د منبعې په حيث کار اخيستل شوی دی او د مؤلف په وينا يې د څېړنې او د کتاب د ليکلو لپاره يې شپږ کاله لګولی دی.

(2)

تکفيري ګري او ريښې يې

د تکفير سرطان

(c) ketabton.com: The Digital Library

که تمدن داسې ژوندی موجود وګڼو چې کېدای شي په بېلابېلو ناروغیو اخته شي، نو اسلامي تمدن نن سبا په سرطان اخته دی، په داسې سرطان چې په آخر کې به یې پرې باسي. دا بدغونی سرطان تکفیري تمایل دی. کله چې د اسلامي تمدن خبره کوو، منظور مو پخپله اسلام نه دی، بلکې هغه شی دی چې مسلمانانو رامنځته کړی او انساني محصول دی.

که څوک داسې تصور کوي چې تکفیر یوازې په داعش یا د التکفیر و الهجرة په ختمي شوې ډلې پورې محدود دی، دا به غلطه وي. د مرحوم سید قطب او مولانا مودودي په آثارو کې د تکفیري ذهنیت څرکونه ښه ډېر دي. همدارنګه د سلفیت څانګې او هغه حنفیتي نسخې چې له سلفیت څخه خړوبېږي، او د صفوي پېر او تر صفوي مخکې تشیع ډلې هم په تکفیري ذهنیت ککړې دي.

د اسلام په تاریخ کې یوازینی بهیر چې له تکفیري چلند سره یې خپلې پولې له هماغه پیله مشخصې کړې دي، اصیل حنفیت و. د حنفیت لاربښود امام ابو حنیفه رحمة الله علیه په ښکاره وویل: «لا نکفر أحدا من أهل القبلة» یعنې موږ هېڅ اهل قبله مسلمان کافر نه ګڼو. البته د اشعري مکتب ځینو مشرانو لکه امام الحرمین جویني او امام غزالي هڅه وکړه چې دا موضوع په ضوابطو کې ایساره او په یو ډول سره یې محدوده کړي، خو د ختمولو لپاره یې اساسي هڅه ونه کړه. نور بهیرونه لږ یا ډېر د تکفیر په میکروب ککړ وو. دا خبره د امام ابو حنیفه د یوه شاګرد، امام محمد، د ځینو فقهي نظرونو په مقابل کې د ابن حنبل په سخت دریځ کې او همدارنګه د نورو مسلمانو فرقو او جماعتونو په وړاندې د ابن تیمیه او ابن القیم او ابن عبدالوهاب په سختو دریځونو کې لیدلی شو، چې دوی به امام غزالي او ابن عربي غوندې کسان ملحد ګڼل. همدارنګه د ځینو حنفيوزمو کسانو په فقهي رسایلو کې لولو چې که څوک د کوم عالم پښې د ملنډو په خاطر پښۍګکې وبولي نو کافر به شي!! همداسې د شیعیانو ځینې مذهبي مراجع سنیان مؤمنان نه بولي.

خو دغه میکروب د وروستۍ پېړۍ د سیاسي او ټولنیزو بدلونونو په وجه په اسلامي تفکر کې بد رقم خپور شوی دی او هغه کسان چې خطرناک تکفیري ذهنیت لري او اسلامي ټولنې جاهلي ټولنې بولي، د اسلامي مرجعیتونو او قدیسو مسلمانانو په جامه کې معرفي شوي دي. نن سبا موږ د تکفیر له ناروغۍ سره نه یو مخ، بلکې د تکفیر له داسې سرطان سره مخ یو چې د مسلمانانو د ژوند په مختلفو پټونو کې ریښې ځغلوي. ډېر داسې ځوانان شته چې څوک یوازې د جامو په وجه د دین له دایرې خارجوي، هغه خو لا څه کوي چې ځینې عالمګوټي هغه څوک، چې خوښ یې نه وي، په ډېره وړه پلمه کافر ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ستونزه يوازې د افغانستان نه ده، يوازې د سنيانو هم نه ده، بلکې د دواړو فرقو (سني او شيعه) زيات لارويان تکفيري ذهنيت لري. خو په افغانستان کې دا ښکارنده داسې برېد تـه رسېدلې ده چې سـړي تـه اندېښنه ور اچوي. محمد عابر جابري ويلي دي چې په ټولو تمدنونو کې – چې په تـاريخ کـې هسـت شـوي دي – افراطـي عناصر وو، خو د تمدنونو په څنډو کې وو چې شور يې چندانې نـه اورېـدل کېـده. هـر کلـه چـې دغـه عنـاصر د تمدن منځ ته لاره وکړي او غږ يې د معتدلو ځواکونو تر آواز پورته شي، د هغه تمدن مـرګ پيلېـږي. نـن سبا پـه اسلامي تمدن کې د تکفيري ذهنيت غږ تر هر آواز اوچت دی.

حقيقت دا دی چې څو لسيزې کېږي چې تکفيري اصطلاح په سياسي ادبياتو کې ننـوتلې ده او د ځينـو دينـي ډلو د ځانګړنې د بيان لپاره کارول کېږي. په وروستيو کلونو کې د داعش لـه رادبـره کېـدو سره، د دې اصـطلاح کارول لا پراخ شول او کله کله پر ځينو ډلو يا وګړو د تور په بڼه کارول شوې ده. د دې اصطلاح ټولمنلی تعريف لا نشته، خو دا اصطلاح زياتره کلامي – الهياتي اصطلاح ده، تر دې چې سياسي اصطلاح وي او کـه يـې دينـي ريښې سمې را ونه سپړو، معنا او مصداق يې پوره نه شو ښيلی.

تکفيري ـ په ساده مفهوم سره – هغو دينداړو وګړو او ډلو ته ويل کېږي چې د نورو په کافر ګڼلو کـې بې‌بـاکي او افراط کوي. خو د نورو په کافر ګڼلو کې افراط څه نوې خبره نه ده، بلکې په لـومړي ځـل د پيغمـبر د يـارانو پـه زمانه کې راښکاره شوه. دا هاغه مهال و چې د دريم خليفه تر قتـل وروسـته، د مسـلمانانو پـه مـنځ کـې داخـلي جګړې ونښتې او زرګونو مسلمانو يارانو او غيريارانو په خپلو کې سره ووژل. د همدې جګړو په وجه، په مسلمانانو کې دا پوښتنه پيدا شوه چې جګړه له چا سره روا ده او په کوم حالت کې خپل هم‌دينه خلک وژلی شو.

د ايمان د اساساتو او معيارونو په سر اختلاف، مسلمانان په څو ډلو سره ووېشل. ځينـې مسـلمانان چـې تونـد او سخت دريځ يې درلود، نورو خوارج وبلل. د خوارجو د خبرې زړی دا و چې دوې لارې دي، يا به اسلام سم عملي کوئ، يا دا تمه مه کوئ چې مسلمان وبلل شئ، په بله وينا يا ټول يا هېڅ – يا سل يا صفر. دا خبره د سيد قطب هغې خبرې ته چې په اوسني پېر کې يې کړې ده، ډېره ورته ده چې وايي: يا کامل اسلام يا هېڅ.

د خوارجو په نظر، څوک چې کبيره ګناه کوي، ايمان يې ختمېږي او کـافر کېـږي. د داسـې کـس د سر او مـال مصونيت نشته او د مؤمنانو له حملې به يې امان نه وي. دا چې له ګناه څخه پوره ډډه کول، ډېر ستونزمن دي، ځينو ګناهونو – په تېره بيا پاروونکو او خوندورو ګناهونو – ته ځان ټينګـول، ان د ځينـو مؤمنـانو لپـاره هـم خـورا سخت وي نو د خوارجو په باور اکثره ديندراه مسلمانان هم له ايمانه خلاص دي او سر او مال يې مباح.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وخت په تېرېدو سره، د دې چلند لپاره کلامي او استدلالي تکيه هم پيدا شوه. همدې خبرې له نورو لانجو سره يو ځای – چې وجه يې د قدرت او ثروت د ګټلو لپاره قبيلهيي رقابتونه وو - د هاغه مهال اسلامي ټولنه د دوو پېړيو په مخه په پراخې ګډوډۍ اخته کړه.

د دې وضعيت د مهارولو لپاره، هم اموي او عباسي خليفهګانو ډېره انرژي ولګوله او هم مختلفو عالمانو او فقيهانو چې د تکفير توره په تېکي کې بنده کړي او کارول يې حد اقل ته ورسوي. خو هغوی ونه شول کولی يا يې ونه غوښتل چې دا ستونزه د تل لپاره څنډې ته کړي، نو تکفير تل تر ايرو لاندې سکروټه پاتې شو.

د تکفير توره په راوروسته دورو کې هم په فرقهيي شخړو کې له تېکي راوايستل شوه، خو په عام او پراخ ډول نه. مثلاً، امام محمد غزالي ځينې مسلمان فيلسوفان په کفر تورن کړل، او له هغې غاړې بيا ځينو سخت دريځو فقيهانو غزالي په ګمراهۍ تورن کړ او د اسلامي عرفان دوه مخکښ نظريه سازان، عين القضات همداني او شهاب الدين سهروردي، د عقيدې د انحراف په تور په دار وځړول شول او ځينې نور يې شکنجه او تبعيد شول. خو هر څه چې وو، دا چلند عام نه شو او د اسلامي ټولنې عمومي وجدان د دې وسلې له کارولو څخه ډډه کوله. تر دې چې په اتلسمه پېړۍ کې د عربستان په ټاپووزمه کې د وهابيت غورځنګ پيل شو او د ډېرو مسلمانانو په مشرک بللو سره يې په اسلامي ټولنه کې د تکفير نوی ور پرانيست. د وهابيت ځينې توندې چارې د شيعيانو د مذهبي خشونتونو ځواب و. تر دې مخکې هغوی په ايران او شاوخوا کې يې د سني مذهبونو د ختملو په نيت تشدد کړی و او د ډېرو سنيانو په وژلو سره يې هغوی د خپل مذهب بدلولو ته اړ ايستلي وو.

خو د وهابيت ايډيالوژي د اهل حديث پر ميراث تکيه درلوده او په دې ميراث کې د تکفير په مسئله کې د احتياط او زغم خبره شوې وه. دا چې د اسلام د پيغمبر په ځينو روايتونو کې تکفير سخت غندل شوی و، نو وهابيت په تکفير کې له خپل لومړني شدت څخه لاس په سر شو او د دې ډلې د وروستنيو نسلونو عالمانو لکه شيخ ابن باز، ناصر الدين آلباني او داسې نورو، له تکفيريانو څخه خپل واټن وساته او نسبتاً معتدله لاره يې ونيوه؛ البته د نورو مسلمانو فرقو په مقابل کې د دوی ژبنی خشونت کم نه شو او د اهل حديث لانجه پالنه، لږه ډېره، هماغسې پاتې شوه.

تکفيري ذهنيت په شلمه پېړۍ کې يو ټوپ وکړ او په يوې لويې ستونزې بدل شو. د دې ټوپ وهلو وجه د الهي حاکميت د نظريې رامنځته کېدل وو چې دا نظريه دوو مشهورو مسلمانو نظريه سازانو، پاکستاني ابوالاعلی مودودي او په مصر کې سيد قطب جوړه کړه. دغه دوه ليکوال د ټولو سياسي اسلامکارو ډلو باباګان ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی د شلمې پېړۍ په نيمايي کې د الهي حاکميت موضوع ته له دې زاويې کتل چې چپي بهيرونو د کارل مارکس او د هغه د لارويانو لکه لينين او مائو پر تيوريو تکيه کړې وه او ليبرال بهيرونو د ليبراليزم د مکتب پر تيوريو ډډه لګولې وه نو د سياسي او ټولنيزو بدلونونو ميدان هغوی ته ورپاتې و. مودودي او سيد قطب داسې تصور کاوه چې مسلمانان همداسې لوی خو په اسلامي خوند او رنګ روايت ته اړتيا لري چې هغو نورو دوو بهيرونو ته وربانديې مناسب ځواب ورکړي او له هغوی څخه خپله لاره بېله کړي. په تېره بيا هغه مهال چې دوه لوی سياسي او پوځي کمپونه د همدغو دوو نظريو پر اساس جوړ شول او نړۍ يې په دوو مخامخ قطبونو ووېشله. مودودي او سيد قطب، د اخوان المسلمين د بنسټګر، حسن البنا، په پيروۍ وړانديز کاوه چې د يوه متفاوت ستر روايت پر اساس دې لوی اسلامي کمپ رامنځته شي.

د دواړو د مفکورو زړی – چې د خپل ستر روايت د جوړېدو اساس يې و – دوه ټکي وو: الهي حاکميت، او د انساني حاکميت ناکاري. د هغوی نور فکري تارونه د همدې زړي پر شاوخوا تاوېدل. د دوی په باور، نه يوازې سوسياليزم او ليبراليزم، بلکې د انسان ټوله پوهه او علم د ژوند د سمې لارې په موندلو کې ناتوانه دي او د ژوند د ارزښتونو په ټاکلو کې پاتې راغلي دي. دوی به ويل چې هر څه چې انساني پوهه يې وړاندې کوي، هغه که سياسي نظام وي، که اقتصادي سيستم، که حقوقي قوانين او مقررات وي، هېڅ يو يې مشروعيت نه لري او ټول د جاهليت د پيداوارو حيثيت لري، ځکه چې پر وحياني اصولو نه دي تکيه شوي. د دوی په باور، د انسان جوړ کړي قانون ته غاړه ايښودل، داسې دي لکه څوک چې له خدای پرته د بل شي عبادت وکړي او په دې لاره د کفر او جاهليت کندې ته د غورځېدو کړکۍ پرانيستل کېږي. د دوی له نظر سره سم، تر ټولو اساسي ديني عبادت يعنې «لا اله الا الله» له «لا حاکمَ الا الله» سره برابر دی. يعنې د دې پر ځای چې وايو «له خدای پرته هېڅ معبود د عبادت وړ نه دی» بايد ووايو چې: «له خدای پرته هېڅ ذات د حکومت کولو وړ نه دی.»

دا چې په قدرت او واکمنۍ پورې تړلی تفسير د اسلام خورا اساسي عقيدتي چاره وګڼل شي او خدای د انساني حاکميت پر ګدۍ کېنول شي، دا کار په دې بڼه د مسلمانانو په ميراثي مفکوره کې له خوارجو پرته بل چا نه و کړی. په همدې وجه، دا تفسير له هماغه پيله د ګڼو مسلمانو عالمانو له سخت غبرګون سره مخ شو او دا کار نامطلوبه بدعت وګڼل شو. نه يوازې د مصر د الازهر او د هند د ديوبند غوندې معتبرو مذهبي بنسټونو هغه نظريه مردوده وګڼله، بلکې ځينو خورا مشهورو مسلمانو ديني دعوتګرو لکه د هند ابو الحسن ندوي او د مصر-حسن هضيبي يې په نقد کې کتابونه وليکل. خو د دې دوو نظريه سازانو د کلام جادو او دې نظريې ته د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي اسلامکارو غورځنګونو لېوالتیا سبب شول چې په ټوله نړۍ کې د خپل ګوندي جال په مټ دغه نیوکې پیکه او له خلکو نه یې هېرې کړي.

تر ټولو ښکاره تفکیري ډلې چې د شلمې پېړۍ په نیمایي کې رادبرې شوې، یوه یې په سعودي کې د جهیمان عتیبي ډله وه او بله یې په مصر کې د شکري مصطفی ډله، او تر ټولو وروستۍ تکفیري کړۍ داعش دی چې خپل ټول رقیبان، ان نور جهادي سلفیان هم، کافران ګڼي. خو په دې ډلو کې هېڅ ډله د فکري او نظري اغېزو په لحاظ چنداني غښتلې نه وه او څه چې په اوسني وخت کې د تکفیري فکر د غوړېدا سبب شوي دي، دوه مهم کتابونه دي: یو یې «په قرآن کې څلورګوني اصطلاحات» د مودودي او بل یې «د لارې نښې» د سید قطب کتاب و. دغو کتابونو د دین د اساسي اصطلاحاتو لکه ایمان، اسلام، کفر، جاهلیت، دین، الله، رب او عبادت په نویو تعریفونو سره د دین د تفسیر لپاره نوې هرمنوتیکي دستګاه جوړه کړه او د مسلمانۍ لپاره یې داسې نوې الهیاتي منظومه وپنځوله چې ټول مسلمان توندلاري ګوندونه له هماغې منظومې څخه راوتلي دي.

د تکفیر فکري مخینې او تاریخي یون ته چې وګورو، تکفیري ذهنیت د افراطي دیني ذهنیتونو پراخه برخه رانغاړي چې ټول یې د تکفیر د کارولو په برخه کې یو شان دي خو دا چې د تکفیر وسله څومره او د چا په ضد کاروي، له یو بله توپیر لري. ځینې دیني بنسټپالي، لیبرال او سیکولر مسلمانان کافران بولي، توندلاري سلفیان او ځینې نور یې بیا صوفیان، شیعیان، او اسماعیلیان مشرک او له دین څخه وتلي ګڼي، ځینې نور یې، مثلاً طالبان، هغه وګړي چې له واکمن نظام سره همکاري کوي، کافر بولي، او د داعش غوندې ډلې بیا ان خپل جهادي خپلوان لکه طالبان، القاعده، او جبهة النصرة هم په کفر محکوموي.

دا چې دغه ډلې په تکفیرګري کې سره ګډ دي، نو له یو بله د بېلتانه ثابتې پولې نه لري او غړي یې په آسانۍ سره له یوې ډلې بلې ته اوښتی شي. همدا اوس د طالبانو ځینې برخې داعش ته ورغلې دي یا ورځي. له بلې خوا طالبان خپل ځینې بې‌وسلې بنسټپالي دې ته برابروي چې په زور سره بل ور فکر کوونکي کسان حذف کاندي. د دې کار لپاره داسې چل کوي چې سیکولر، لاییک، بې‌دینه، او کافر په یوه معنا کاروي چې د ټولنې عام ذهنونه د تکفیري چلند منلو ته چمتو کړي. دوی دا کار په خپلو تبلیغاتو کې خورا زیات کوي. بالفعل تکفیریان دغه وسله د نورو مسلمانانو په ضد – هغه که سیکولر مسلمان وي که سنتي مسلمان – په منظم ډول کاروي او بالقوه تکفیریان بیا دې ته منتظر دي چې کله به موقع برابرېږي چې بالفعل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو که له دې قیل او قاله لږ لرې شو او موضوع ته د نن ورځې له سترګو وګورو، تکفیر د منځنیو پېړیو منسوخه طریقه ده او په هاغه زمانه کې یې معنا درلوده چې انسانانو د خپلو خاصو اعتقادونو د څرګندولو حق نه درلود او مجبوره وو چې هغه اعتقادونه ومني چې نورو به لازمي ګڼل.

چېرته چې انسانان په فکري لحاظ بلوغ ته رسېدلي وي، د دین او عقیدې انتخاب د هر چا داسې شخصي- او خصوصي چاره ګڼل کېږي چې په نورو پورې اړه نه لري او تکفیر خپل معنا بایلي. تکفیر په خپل ذات کې د خپلې واکمنۍ د ټینګولو لپاره له خاصې اعتقادي دایرې څخه د خپلو مخالفانو شړل او د هغوی د حقونو نفي کول دي. که دینداري د هر چا شخصي موضوع او انتخابي حق وګڼل شي او هېڅوک د خپل انتخاب په سبب مجرم ونه ګڼل شي، نو بیا به د تکفیر توپونه له کاره ولوېږي.

د لیکوال په باور، د تکفیر مفکوره په یوویشتمه پېړۍ کې د ټول اسلامي تمدن لپاره تر ټولو سخته دروني آزموینه ده او که پر دې ستونزې بر نه شي، اسلامي نړۍ او تر اسلامي نړۍ ورهاخوا ډېر نور به په دې اور کې لولپه شي.

د تکفیر په اړه خبرې اترې:

د تکفیر په شان باریکو قضیو په اړه خبرې اترې، د یوه عمومي خطر په اړه خبرې اترې دي، نو ځکه مهمې دي او باید چې وغځول شي. که څوک ووایي چې داسې خطر خو زموږ ټولنې ته نشته، ادعا یې نه شو منلی. موږ هره ورځ قرباني کېږو او د دې قربانیو یو اصلي عامل افراطي او تکفیري فکرونه دي. که موږ دې خطر ته نن لږ ډېر متوجه شوي یو، په ځینو نورو هېوادونو کې دا د خطر زنګونه لسیزې مخکې کړنګېدلي وو. د تېرې پېړۍ اتیایم کلونه وو چې شیخ یوسف قرضاوي د "ظاهرة الغلو فی التکفیر" رساله وکښله. د دې رسالې عنوان هم د هماغې زمانې له وضعیت سره خورا ښه لګېده، ځکه چې لومړی خو یې د «ظاهرة» کلمه کارولې وه چې په پښتو کې ښکارنده ورته وایو، یعنې ده خبرداری ورکړی و چې تکفیر په یوې ټولنیزې ښکارندې بدل شوی دی او یوازې یو نادر او تېرېدونکی حالت نه دی. بله دا چې د "الغلو فی التکفیر" عبارت یې کارولی و، یعنې اصل تکفیر خو دې وي خو اوس تکفیر د غُلو او افراط پړاو ته رسېدلی دی!!

پر قرضاوي سربېره، ځینې نور کسان، په تېره بیا د مصر د الازهر رسمي اداره، هم د تکفیریانو په مقابل کې راولاړ شول او ویې شول کولی چې په مصر کې د «د تکفیر د افراطي ښکارندې» شدت راکم کاندي خو دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکارنده له ښېخه ونه وته. هاغه مهال یوازې یوه ډله چې جماعة المسلمین نومېده او خپلو مخالفانو به التکفیر و الهجرة بلله، په تکفیرګرۍ مشهوره شوې وه. د هاغې زمانې د رسمي ادارو د ویناوو پر اساس، د دې ډلې ټول غړي تر درې سوو کسانو کم وو، خو بیا هم د مصر او عربي هېوادونو ټولې مذهبې ډلې دا خطرناکه وبلله او په مقابل کې یې ودرېدل. (په دې اړه د ژیل کوپل «د پیغمبر او فرعون کتابونه» او د هرایراد کمجیان «په عربي نړۍ کې اسلامي خوځښتنونه» مفصل معلومات لري. دا هغه کتابونه دي چې په هماغو کلونو کې لیکل شوي او بیا فارسي ته ژباړل شوي وو.)

خو نن، زموږ په هېواد کې یوازې د داعش غړي درې څلور زره تنه اټکل کېږي، د طالبانو کسان پنځوس شپېته زره اټکل شوي دي، او هغه کسان چې رسماً د طالبانو غړي نه دي خو فکري ملګري یې دي او خپل مخالفان د تکفیر په توري وهي، تر دې څو چنده زیات دي. دوی ټول په دې کې سره یو شان دي چې خپل مخالفان کافر یا مشرک ګڼي خو په دې کې چې څوک کافر وګڼي او په کومو شرایطو کې یې تکفیر کړي، بېلابېلې سلیقې لري. نو د تکفیر خطر زموږ په ټولنه او په ځینو نورو هېوادونو لکه لیبیا، صومالي، یمن، مالي، سوریه، او عراق کې په بالفعل ډول او په نورو مسلمانو ټولنو لکه منځنۍ آسیا او ځینو عربي هېوادونو کې په بالقوه ډول شته او خورا جدي هم دی. د دې مطلب د لیکلو پر مهال ځینو رسمي مراجعو لیکوال ته وویل چې د داعش غړي یوازې په مصر کې شاوخوا زر تنه دي خو هغه کسان چې په دې هېواد کې نور مسلمانان مشرک او مبتدع بولي، تر دې خورا زیات دي. د ځینو غیر رسمي اټکلونو له مخې دا کسان څو میلیون تنه دي. نو موږ ته بله هېڅ لاره نه شته، غیر له دې چې دا موضوع مطرح او ورباندې خبرې اترې وکړو.

د صدر اسلام د مسلمانانو په منځ کې یوازې خوارج داسې وو چې سخت تکفیري چلند به یې درلود، خو د اهل حدیث ځینو ډلو او حشویه به خپل مخالفان او فکري رقیبان د «ضلالت» او «بدعت» او داسې نورو وسلو سره وهل او کله کله خو به یې ځینې مسلمان جماعتونه په کفر هم محکومول.

هغه دعوې چې د اهل حدیث ځینو کسانو له احنافو، معتزله‌وو، جمیه‌وو، شیعه‌وو، او مرجئه‌وو او نورو جماعتونو سره کولې، له هېچا پټې نه دي. په دې دعوو کې د اهل رأی له فقیهانو سره خو د ښکاره دښمنۍ تر بریده پورې هم مخ ته تلل. څوک چې د دې مبحثونو له تاریخ سره بلد دي، پوهېږي چې د اهل رأی له فقیهانو، په تېره بیا له امام ابو حنیفه سره، مخالفت تر دې حده و چې که د حدیثونو او روایتونو په کوم سند کې به د هغه نوم یاد شوی و، هغوی به یې له روایت کولو ډډه کوله. د اهل حدیث ډېرو کسانو له امام ابو حنیفه سره هم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه په ژوند کې او هم يې تر مرګ وروسته په ښکاره دښمني کوله. د دې دښمنۍ د اندازې د معلوملو لپاره د خطيب بغدادي اثر «د بغداد تاريخ» کتلی شو. دا چې د اهل حديث په کتاب کې اهل رأی څومره رټل شوي دي، توضيح ته يې اړتيا نشته. هر څوک چې له هغو منابعو سره آشنا وي، پوهېږي چې دا کار څومره زيات شوی دی. مثلاً، امام احمد بن حنبل د امام محمد پر ځينو نظرونو سختې حملې کړې دي، يوه يې دا چې هغه امام محمد ته د منسوب کتاب الحيل په اړه داسې ويلي دي: « قال الامام احمد.. فی رواية عبد الخالق بن منصور، من کان عنده کتاب الحيل فی بيته يفتی به فهو کافر بما أنزل الله علی محمد (ص)» (ابن قيم الجوزية، اعلام الموقعين، ج ۲، ص ۱۳۵) يعنې: «د هر چا په کور کې چې الحيل کتاب وي او د هغه له مخې فتوا ورکړي، هغه کافر دی پر هغه څه چې پر حضرت محمد (ص) نازل شوي دي.»

دا چې امام محمد ته د الحيل کتاب منسوبول سم دي که نه، او دا چې دا د محمد هماغه «مخارج الحيل» کتاب دی که بل کتاب، د دې موضوع فرعي بحثونه دي. څوک چې د فقهي مباحثو له تاريخچې سره آشنا وي، پوهېږي چې د شرعي حيلو مبحث ته پام کېده او له دې سره سره چې د موافقانو او مخالفانو تر منځ يې شديد اختلاف و خو بيا هم څو فقيهانو په دې اړه کتابونه ليکلي دي. خو د هغو ناندريو نتيجه دا راوځي چې د نصوصو په تفسير کې ظاهر ته تمايل، هغسې چې د سلفيانو په کار کې يې وينو، د تکفيري ذهنيت لپاره لاره هواروي. همدا وجه ده چې، که ورته ځير شو، وبه وينو چې ټول سلفيان تکفيريان او ترهګر نه دي، خو ټول تکفيريان او ترهګر سلفيان دي.

د شخړې د ځای تعيينول:

د تکفير موضوع څومره چې مهمه ده، هماغومره د مناقشې وړ موضوع هم ده. دا د طبيعي علومو موضوع نه ده چې په اړه يې قطعي ځواب ته ورسېږو. د ټولنيزو علومو موضوعات هر وخت له «خو»ګانو سره مله وي. په دې موضوعاتو کې يو مرستندوی ميتود دا دی چې پر نتيجې تمرکز وکړو، بيا به نسبتاً روښانه لاره را معلومه شي.

که په اسلامي نړۍ کې، په تېره بيا په دوو وروستيو پېړيو کې، فکري تمايلونه وڅېړو – خصوصاً دا چې له نوي عصر سره د مسلمانانو چلند څنګه دی – نو دوه بهيرونه به ووينو، يو بهير يې شا ته ګوري او بل يې مخ ته. شا ته کتونکی بهير د سلفيت، اخوان المسلمين، حزب التحرير، طالبان، القاعده او داعش ټولې څانګې رانغاړي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهیر د کلمې په موسع معنا سلفي بهیر نومولی شو. دوهم بهیر هغه ټول وګړي او ډلې رانغاړي چې د اوسني عصر منطق – د یوه نوي تمدني دور په حیث – په رسمیت پېژني او مذهبي او غیر مذهبي کسان په کې شامل دي. د مذهبي ډلو مثالونه يې دا دي: د المدرسة العقلیة الاسلامیة لارویان چې عمدتاً د محمد عبده او لاهوري اقبال په فکري مکتب پورې اړه لري او التیار الاصلاحي الاسلامي د عربي نړۍ په غربي ښارونو لکه مراکش، تونس، او الجزایر کې رامنځته شوی و او مشهور کسان یې خیر الدین تونسي، علال فاسي، او بشیر ابراهیمي دي، همدارنګه هغه بهیر چې په ایران او بیا په افغانستان کې راپیدا شو او د دیني روښانفکرانو یا دیني نوفکرانو په نوم پېژندل کېږي. د دې بهیر غیر مذهبي طیف عمدتاً په دوو څانګو، چپ او لیبرال، وېشل کېږي، خو د دین او د مسلمانانو د تمدني تاریخ په اړه مذهبي او غیر مذهبي اړخونه د نظر جدي توپیرونه لري. دغه بهیر د کلمې په موسع معنا نوپاله بهیر بللی شو.

سلفي او نوپاله بهیرونه دواړه په دې کې سره یوه خوله دي چې د مسلمانانو اوسنی وضعیت خورا خراب دی او موږ په بې‌مخینې ناورین اخته یو؛ او په دې لحاظ زموږ هغه خورا ډېر تراخه دورونه لکه د مغولو د پېر تاړاکونه هم په داسې ژور کړکېچ نه وو اخته لکه نن چې موږ پرې اخته یو. زه دغه وضعیت تمدني بحران نوموم او باورمن یم چې زموږ ستونزه اساساً تمدني ستونزه ده.

دا چې د اسلامي تمدن اوسنی وضعیت خراب دی، پر دې خو دواړه بهیرونه اتفاق لري، خو دا چې ولې داسې دی او څنګه له دې وضعیت څخه وتلی شو، دا بیا نورې پوښتنې دي.

سلفي بهیر ګومان کوي چې زموږ د تاریخ تر ټولو زرین وخت، د مسلمانانو د لومړنیو نسلونو پېر دی، چې نن سبا سلف بلل کېږي. سلف په لغت کې یعنې پخواني کسان. خو دې بهیر دا اصطلاح انحصار کړی او یوازې د لومړنیو مسلمانانو محدود کسان سلف بولي، نه ټول کسان یې. د دوی په تعریف کې اکثره مسلمان حاکمان، مثلاً ټول هغه حاکمان چې تر خلفای راشدین وروسته وو، له عمر بن عبدالعزیز پرته، ټول هغه والیان او قومندانان چې هاغه مهال وو لکه حجاج بن یوسف، عبدالرحمن اشعث، قتیبة بن مسلم، او ... او ټول هغه جماعتونه چې وروسته په نورو نومونو ونومول شول لکه خوارج، شیعه، معتزله، مرجئه، جهمیه، کرامیه، او ... او د دې جماعتونو ټول عالمان د سلف له دایرې وتلي ګڼل کېږي. نو سلف هغه غوره شوي کسان دي چې دغه بهیر یې د سلف په حیث راپېژني. د سلف اصطلاح په دې خاصه معنا د ابن تیمیه او د اهل حدیث د ځینو کسانو له آثارو څخه راوتلې ده. خو دا تعریف خپل عیبونه لري او که دې بحث اجازه راکولای، راسپړلي به مو وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه بهیر باورمن دی چې د سلف عصر د اسلامي تمدن زرین پېر دی او د دې تمدن د رغېدو او ټینګښت عامل دا و چې سلف په دین ښه پوهېدل او د ژوند چار چلند یې سم و. د دوی پـه نظـر دا چـې ولـې اسـلامي تمـدن راپرځېدلی دی، وجه یې د سلف له لارې روډې څخه لرې کېدل دي او له اوسني ناوړه وضعیت څخه د خلاصون لاره د هغوی لارې ته بېرته ورستنېدل دي.

نوپاله بهیر بیا په دې باور دی چې تمدن انساني ښکارنده ده او دا سمه ده چې دین په هغو عنصرونو کـې چـې پر تمدني تحولاتو اغېزه کوي، شامل دی خو د تمدنونو پیدایښت او پرځېـدل د نـورو قواعـدو تـابع دي او د یـوه خاص جماعت دیني فهم د تمدن د پیدایښت عامل کېدلی نه شي. د دې بهیر په باور، د سلف هغسې تعبیـر د منلو نه دی، بلکې په سلف کې ټول لومړني مسلمانان، که مو نه خوښېږي، شـامل دي. لـه دې ورهاخوا، لا مهمه دا ده چې د هغه عصر زرین تصویر له تاریخي روایتونو سره اړخ نه لګوي. دا په دې چې هغوی هم د انساني جماعت په حیث، خپلې نیمګړتیاوې لرلې، په خپلو کې یې جنګونه کړي وو، د یو بل ډېـرې وینـې یې تویې کړې وې، د مال او مقام په سر یې دعوې دنګلې کړې دي، په مـنځ کـې یـې جنسي- سـتونزې وې، او ټول هغه څه چې د عادي انسانانو په منځ کې پېښېږي، هغوی هم تجربه کړي وو. خو په عین حال کـې هغـوی پرېمانې ښې کارنامې هم درلودې او په ځینو برخو کې د هغوی اخلاق او فضیلت - محوره سلوک د ښو کـړو وړو الهام راکولی شي. خو تر دې دوو ټکو لا مهمه خبره دا ده چې اسلامي تمدن سـلف نـه و ایجـاد کـړی، بلکـې د نورو دینونو د لارویانو په ګډون، د دې سیمو ټولو وګړو په کې ونډه درلوده. نن سبا ډېـرې تـاریخي څېړنـې شـته چې د اسلامي مدنیت، علم او صنعت په وده کې د مسلمانانو په څنګ کې (هغـه کـه متـدین مسـلمانان وو کـه سست دینه) زردشتیانو، یهودانـو، مسـیحیانو، مانویـانو، صـابئیانو، بودایـانو، او هنـدوانو برخـه درلـوده. اصلاً د اسلامي تمدن د غوړېدا عامل دا و چې د اهل حدیث غوندې سخت دریځـو مسـلمانانو سـلیقه پـر ټـول تمـدن باندې سیوری نه و غوړولی او د نورو دینونو او مذهبونو پر لارویانو یـې میـدان نـه و تنـګ کـړی. پـر نـورو دروني عاملونو سربېره، له هغه مهاله چې دیني تساهل او تسامح کډه وکړه، د دې تمدن د زوال مقدمـه برابـره شـوه او بهرنۍ ضربې یې پرځېدنه یقیني کړه. دغه قاعده د نورو تمدنونو لپاره هم سمه ده، یعنې د تمدنونو په پیدایښت کې د دیني تساهل او مدارا شتون او په راپرځېدلو کې یې د مدارا او تساهل له منځه تلل اغېزناک عامـل پـاتې شوی دی.

همدارنګه، دا بهیر باورمن دی چې اسلامي تمدن د بشر په تـاریخ کـې یـوازینی رامنځتـه شـوی تمـدن نـه دی، بلکې شاوخوا دولس زره کاله کېږي چې بشر د تمدن په لوري ګامونه اخلي. کله د دې فعـالیتونو مرکـز پـه یـوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه کې و او تمدني پېر یې د هماغې سیمې په نوم یاد شوی دی او کله په بله سیمه کې. مثلاً د بین النهرین تمدن، د لرغوني مصر تمدن او داسې نور. خو ټول تمدنونه د تکامل د زنځیر کړۍ دي چې ویاړ یې ټولو انسانانو ته رسېږي. هر تمدن خپلې ښېګڼې او خپل عیبونه لرلي دي. همدارنګه هر نوی تمدن د پخوانیو تمدنونو ځینې شیان را اخیستي دي. معاصر تمدن هم د اسلامي تمدن، رومي تمدن، یوناني تمدن، او نورو تمدنونو ډېر عناصر رانغاړي.

تمدن اساساً تر دې چې غربي یا اسلامي یا یوناني وي، انساني بریا ده. په دې حساب، که غواړو وپوهېږو چې اسلامي تمدن ولې پرځېدلی دی، باید د تمدن علمي مطالعې او څېړنې ته مخه کړو او د تمدن د قواعدو پر اساس یې لوړې ځوړې معلومې کړو.

کله چې اسلامي تمدن ته رسېږو، دوه ډوله عاملونه وینو چې د دې تمدن په پرځولو کې یې ونډه لرلې ده، یو یې باندني عاملونه دي، بل یې دروني. په باندني عاملونو کې یې دوې پېښې مهمې دي: د مغولو حمله او صلیبي جنګونه. په دروني عاملونو کې بیا ګڼ شیان دي چې د یوه تمدن د پرځېدلو سبب کېږي. د مسلمانو واکمنانو د مختلفو سلسلو تر منځ کورني جنګونه یو دروني عامل دی چې د صحابه‌وو له عصر څخه پیل شو او په شلمه پېړۍ کې د عثماني امپراتورۍ تر ختمېدو پورې یې دوام وکړ. خو دا جنګونه پخپله بیا څو نور عاملونه لرل چې تر ټولو مهم عامل یې په اسلامي تمدن کې د قدرت د نظریې نشتوالی دی چې دا تشه تر ننه پورې پاتې ده.

که وغواړو چې د اسلامي تمدن د ختمېدو ټول عاملونه یو په یو وڅېړو، له اصلي بحث څخه به لرې شو، خو یوه خبره به په یاد ساتو چې د اسلامي تمدن په راپرځېدو کې تر باندنیو عاملونو دروني عاملونه اساسي ونډه لري او په دې کې هغه بهیر چې نتیجه یې د تکفیري ذهنیت رامنځته کېدل وو، لا اساسي عامل و.

د "تعرف الأشياء بأضدادها" د قاعدې پر اساس، هغه بهیر چې د اسلام په تاریخ کې په بل منلو، تساهل، تسامح، او مدارا مشهور دی، که له ځینو استثناګانو څخه یې تېر شو، اسلامي عرفان دی. دا موضوع به د دې کتاب په یوه بل ځای کې لا زیات توضیح شي. د اسلامي عرفان مخالف لوری چې په سخت دریځۍ مشهور دی، د متشرع ظاهرپالو بهیر دی. په پخوا وختونو کې د دې بهیر اصلي استازي غالباً د اهل حدیث ډلې وې خو وروسته دا میراث هغه جماعت ته پاتې شو چې وروسته په سلفیت یا وهابیت مشهور شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

البته سلفیت لوی طیف دی چې په خپل منځ کې څو ډلې لري. د دې طیف په یوه سر کې اصلاحي سلفیت دی چې په غربي عربي ملکونو کې روان دی او په مصر کې د رشید رضا تر نظراتو پورې رسېږي او اسلامي عقلي مدرسې ته نژدې کېږي او د محمد عبده تر اغېزې لاندې دی. ځینې اخوانیان هم – البته د وګړو په حیث، نه د منهج (طریقې) په حیث – د سلفیت د طیف همدې سر ته نژدې دي. د سلفیت دا برخه له تکفیر سره چندانې جوړه نه ده او له دیني نوفکرانو سره زیات ګډ نظرونه لري، په تېره بیا په دې لحاظ چې عقلانیت او علمي چارې معتبر ګڼي. خو د سلفیت د طیف په بل سر کې هغه بهیر دی چې له محمد عبدالوهاب څخه پیل شوی او تاریخ یې د سني او شیعه مسلمانانو تر منځ په خونړیو جنګونو لړلی دی. د دې بهیر یوه خورا متشدده برخه په حجاز کې ملک عبدالعزیز وځپله او زرګونه کسان یې ور ووژل چې په دې هېواد کې د مدرن دولت بنسټ کېږدي. د توندلارو سلفیانو وروستۍ کړۍ عتیبي جهیمان وو چې په اویایمه میلادي لسیزه کې یې کعبه شریفه ونیوله او بیا سعودي حکومت د فرانسې په مرسته وټکول. دا ډله هم ځان حرکت الاخوان بللی و چې له اخوان المسلمین سره توپیر لري. د سلفیت د دوو سرونو په منځ کې بیا علمي سلفیت، دَعَوي سلفیت، حرکي سلفیت، او جهادي سلفیت دي.

د اسلامي تمدن په راپرځېدلو کې د ظاهرپالو ډلو تر ټولو مهمه اغېزناکه ځانګړنه دا وه چې هغوی د مسلمانانو تر منځ د کورنۍ شخړې اور بل کړی و. یعنې نظري شخړې یې تر هر چا زیات د اسلامي امت له ځینو ځواکونو سره وې. دا هماغه ځانګړنه ده چې دوی خوارجو ته ورنژدې کوي. داسې ویلی شو چې د دوی تر ټولو مهمه وړتیا سلبي ده، نه ایجابي. هغوی تل په دې لټه کې وو چې وګوري کومه فرقه [د دوی په ګومان] منحرفه ده او له صحیح اسلام څخه لرې شوې ده، بې له دې چې د خلکو د ژوند د ښه کولو او د اسلامي تمدن د ودې لپاره د طرحو د جوړولو په هڅه کې وي.

که په دې نظر ورته وګورو، څه چې موږ مسلمانان نن وربانديې ویاړو او د اسلامي تمدن بریاوې یې بولو او د انساني تمدن له کُلیت سره مو نښلوي، یا د ابن رشد فلسفه ده، یا د مولانا او ابن عربي عرفان، یا د ابن سینا طب، یا د خوارزمي الجبر، یا د خیام ریاضیات، یا د ابوریحان بیروني فیزیک، یا د ابن نفیس، محمد بن زکریای رازي، جابر بن حیان او داسې نورو کسانو کارونه دي. دوی هغه کسان وو چې ظاهرپالو مسلمانانو تکفیر کړي وو یا یې له صحیح اسلام څخه منحرف شوي بلل او ځینې یې تبعید، شکنجه او ان اعدام شوي هم وو. سلفیت هېڅ داسې میراث نه لري چې د نړۍ د نورو ملتونو په وړاندې یې په جګه غاړه یاد کړو او دعوا وکړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسانانو پر ژوند او پرمختگ يې مثبته اغېزه کړې ده. البته دا خبره يوازې زموږ په سلفيانو پورې نه ده، بلکې هـر دين په خپل منځ کې سلفيان لري چې نن سبا اورتودوکسي بهيرونه بلل کېږي او ټول سره ورته دي.

مشهور جاپاني ليکوال، توشيهيکو ايزوتسو، په خپل خورا مهم کتاب «په اسلامي کلام کې د ايمان مفهـوم» کـې دې ټکي ته داسې گوته نيولې ده: «تر ټولو لوی سرخوږی چې خوارجو اسلامي ټولنې ته پيدا کـړ، د مسـلمانانو کور ته دننه د جگړې راکښل وو.» دا د يوه تمدن په منځ کې تر ټولـو زيـات ممکـن سـلبي چلنـد دی. تـر هغـې مخکې ټول مسلمانان يوه خوا وو او نور په بله خوا کې، خو خوارجو جگړه او شخړه خپل کور ته راوکاږله.

ظاهرپاله مسلمانان هم د خوارجو غوندې خپل ډېر ځواک د نورو مسلمانو جماعتونو او مذهبونو په فاسـق بللـو، مبتدع گڼلو، او مشرک بللو لگولی دی. که د اسلام په تاريخ کې يې وڅېړو، وبـه وينـو چـې دوی څـومره پيسـې، وخت او انرژي په همدې کار لگولي دي. يوازې هغه پيسې چې يوه هېواد د تېرې مـيلادي پېـړۍ پـه اتيـايمو او نويمو کلونو کې لگولې دي، نوي ميليارډه ډالر اټکل شوې دي. که هغه پيسې هم ورسره جمع کـړو چـې شـيعه رقيبانو له همدې هېواد سره د مقابلې لپاره لگولې دي، بيا به وپوهېږو چې اسـلامي نـړۍ نـن سـبا ولـې پـه دې وضعيت کې ده. اوس نو تصور وکړئ چې که د دې ځواک او امکاناتو يوه برخه هم د خلکو د ژوند پر ښه کولو او د علم او فرهنگ پر ودې لگول شوې وای، اوس به مو وضعيت څومره بدل وای.

که څوک غواړي وپوهېږي چې موږ د درېمې زريزې او يو ويشتمې پېړۍ په پيل کې ولې د خورا خشنو تکفيـري ډلو د ښکاره کېدو شاهدان يوو، بايد زموږ د تاريخ په څه باندې زرو کلونـو کـې د ديـن پـه دننـه کـې د کرکـې خپرولو بهير وڅيړي چې د دې ماجرا لانديني پټونه ورښکاره شي.

همدا وجه ده چې د دې کتاب ليکوال غواړي دې تراخه حقيقت ته بيا بيا گوته ونيسي چې تکفير او تکفيرگـري زموږ د تمدن هغه سرطان دی چې نن سبا يې خوله خلاصه کړې ده. د دې امت تر ټولو پـوه او عقلمـن بچـي د تکفير په وسله ځپل شوي دي او غړونه يې نا اوربدلي پاتې شوي دي. له عـين القضـات او شـيخ شـهاب الـدين سهروردي غوندې نابغه‌گانو څخه رانيولې تر لاهوري اقبال او ابو زيد او نورو پورې.

د علمِ کلام په نه شتون کې د تکفير پراخېدل:

د اسلام د تاريخ په دوو لومړيو پېړيو کې خوارجو ډېـرې وينـې وبهـولې او دا سـبب شـوه چـې د اسـلامي ټـولنې عمومي وجـدان د تکفيـر موضـوع پسـې واخلـې. د همـدې جـديت پـه وجـه اکـثرو علمـي سرلارو د مخالفـانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تکفیرولو پر ذهنیت سختې نیوکې وکړې. په حقیقت کې، هغه بلوا چې د دریم راشد خلیفه په وژلو سره پیل شوه (دا بلوا لویه فتنه «الفتنة الکبری» بلل شوې ده) او تر هغه راوروسته جنګونو داسې ویجاړوونکې توپان راولاړ کړ چې د مسلمانانو د کم عمرې امپراتورۍ تغر یې ورټولولی شو. په فتنې پورې د اړوندو روایتونو راټولول چې د حدیث په مشهورو کتابونو کې تر «الملاحم و الفتن» عنوان لاندې راغلي دي، دا راښيي چې مسلمانه ټولنه د دې اور د خپرېدو له درکه سخته اندېښمنه وه. په همدې وجه، د پر له پسې بغاوتونو او جنګونو تر څنګ د فتنې د مهارولو په لاره کې هم ډېرې هلې ځلې وشوې. په دې منځ کې یوه هڅه دا وه چې د تکفیر هغه توره چې خوارجو را ایستلې وه، بېرته په تېکي کې واچول شي. لویو عالمانو او مجتهدانو ډېره هڅه وکړه چې په مختلفو لارو د تکفیریانو فعالیت محدود کاندي، لکه: د راویتونو راټولول، د عقیدې او کلام د موضوعاتو قاعده‌مند کول، او د فقهي قواعدو رامنځته کول. همدا وه چې د خوارجو غوغا تر دوو پېړیو وروسته غلې شوه او ظاهرپالي څنډې ته شول او اسلامي تمدن د غوړېدا پر لاره سم شو.

تر هغې وروسته بیا، سره له دې چې د مسلمانانو د ځینو ډلو تر منځ تشدد او اعتقادي شخړې روانې وې او په مقطعه‌يي او محدود ډول ځینو ډلو د تکفیر وسله کاروله، خو بیا هم د تکفیر د خپرېدو خطر لرې شو او اپیډېمیکه بڼه یې خپله نه کړه. په حقیقت کې، هغه هڅې ټولې د دې سبب شوې چې له دې ښکارندې سره د مخالفت لپاره پاموړ کلامي او نظري سنت رامنځته شي او اسلامي ټولنه له یوه لوی خطر څخه تېر کړي. که داسې نه وای شوی، د اسلامي تمدن ساه به لا په زانګو کې ختلې وای.

سره له دې چې هغه کلامي سنت د تکفیر ریښې وچې نه کړای شوې چې اسلامي ټولنه د تل لپاره ورنه بې‌غمه شي، خو دې ډارووونکې درې ته د ډېرو کسانو د ورتګ مخه یې ونیوله او مجبور یې کړل چې له خپلو فکري مخالفانو سره په لا زیاتې حوصلې سره چلند وکړي او په آسانۍ سره څوک د دین له دایرې څخه وتلي و نه ګڼي.

په اوسني دور کې د تکفیر د تورې د بیا را ایستلو جسارت ګڼ عاملونه لري. یو عامل یې پر علمِ کلام د سلفیانو پراخې حملې وې. د کلام علم، چې په واقعیت کې د منطق او فلسفې په مرسته رغېدلی و چې له اعتقادي قضیو سره چلند ضابطه‌مند کړي او د خپل سرو قضاوتونو او د دیني نصوصو د تحت اللفظي فهم مخه ونیسي-، سلفي عالمانو سخت وغانده. د «ذم کلام» مخینه او د کلام سخته غندنه ان د اسلام په لومړیو پېړیو کې پیل شوې و او دا د اهل حدیث د میراث یوه برخه ده چې معاصرو سلفیانو ته ورپاتې شوې ده. خو په هاغه دور کې نامتو متکلمانو او فقیهانو لکه امام المتکلمین فخر الدین رازي او امام غزالي او امام الحرمین جویني او نورو لویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هڅه وکړه چې دا علم د اعتبار خاوند شي. په هاغه وخت کې د اهل حديث آواز د دوی تر غږ تت و او اسلامي تمدن وشول کولی چې د کلام علم په خپله معرفتي مبنا کې ځای کړي.

په اوسني پېر کې، معادله اپوټه شوه او د سلفيت توپونو د کلام علم تر سخت اور لاندې ونيو او په دې بريالی شو چې د ډېرو خلکو په سترګو کې دا علم بې‌اعتباره کړي، په تېره بيا د د هغو ديندارو ځوانانو په سترګو کې چې علم يې کم خو جذبې يې زياتې وې. د کلام د علم او د هغه د ضوابطو له پامه غورځول په هغو عاملونو کې يو و چې د تکفير په ترويج او بابېدو کې يې مرسته وکړه.

د معاصرو مسلمانو متفکروانو په منځ کې داسې کسان لږ وو چې د علم کلام په اهميت وپوهېږي. د دې لږو کسانو آواز غالباً نا اورېدلی پاتی شو. په دې ډله کې يو تن مرحوم سعيدي حوي و چې د خپل علمي فعاليت په لومړيو کلونو کې د سوريې د اخوان المسلمين په سرلارو کې حساب و، او د کلام او فقهې د علم د اهميت په اړه يې رسالې وکښلې. د هغه د دې ليدلوري وجه دا وه چې دی په فقهي مذهب حنفي و او په صوفيانه طريقت کې نقشبندي. همدا وجه وه چې په پای کې له اخوان څخه رسماً او د تل لپاره بېل شو. رمضان البوطي هم د «کبری اليقينيات الکونية» کتاب په ليکلو سره، هڅه وکړه چې د ځينو نورو اهل علمانو غوندې په دې عصر کې د کلامي تفکر لپاره لاره خلاصه کړي. خو د سياسي اسلامکارو ډلو، لکه د خوان، اغلب متفکرانو په دې برخه کې د سلفيت لارې ته مخه کړه. د دې جماعت بنسټګر، حسن البنا، په خپله مهمه رساله «تعاليم» کې – چې د دې جماعت مانيفيسټ دی - خپله تګلاره داسې بيانوي چې: "دعوة سلفية" يعنې زموږ دعوت د سلفيت دعوت دی. خو د اخوان پر ځينو عقيده‌يي برخو لا متشددو سلفيانو نيوکې کړې دي چې دا په کافي اندازه سلفي نه دي او هغه يې فاسدې ګڼلې دي. د اخوان او سلفيت د خپلوۍ تر ټولو مهم ټکی دا دی چې دواړه د عقيدې په تعليم کې د کلام له علم څخه لرې تښتي. دا هماغه خطرناکه چلند دی چې وروسته يې د ځوانانو په منځ کې برسېرن تفکر خپور کړ او دوی ته يې جرأت ورکړ چې په آسانۍ سره نور کسان له سمې اسلامي عقيدې څخه منحرف وګڼي او احياناً تکفير يې کړي.

کلام ته د ورستنېدو لپاره د ځينو نوفکرو مسلمانانو هڅې د ستايلو دي. د دوی هڅو بحران لږ کم کړی دی. په دې کې د لاهوري اقبال او محمد عبده هلې ځلې او همدارنګه په ايران، عراق او ځينو نورو اسلامي ملکونو کې نن سبا د نوي کلام په نامه هڅې شاملې دي. خو پرمختللي کلامي مبحثونه هر وخت د عوامو تر فکري هاضمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حوصلې لوړ وي، همدا وجه ده چې دا کارونه یوازې په ډېره محدوده ساحه کې پاتې کېږي. برعکس، د اعتقادي چارو عام پسند تعبیرونه چې د مقابل لوري په لاس کې دي، خورا ډېر اورېدونکي لري.

نه وایم چې کوم بد نیت به په کې و. په اصولي لحاظ دا مسایل په اجتهادي خطاګانو کې راځي. خو په دې برخه کې خطا درنې پایلې لرلې دي. علم کلام او د فقهې د اصولو علم د اسلامي علومو په برخه کې خورا مهمه بریا وه. د دې دوو علومو ضوابط د دیني متنونو په فهم کې د خطرناکو ښویېدنو مخه نیوله. دغه لویه مانۍ په یوه شپه او یوه ورځ کې نه وه جوړه شوې. د دې علومو له پیدایښته تر تکامله پورې څو پېړۍ تېرې شوې او دې علومو د اسلامي ټولنې د ستونزو یوه برخه کمه کړه. دا دواړه علمونه د خپلو ضوابطو هغه خورا عقلاني برخه له منطق او فلسفې څخه راخیستې وه.

د دې موضوع د اهمیت په وجه مې په یوه مقاله کې چې عنوان یې و «کلام ته ستنېدل، فلسفې ته ستنېدل» ټینګار کړی و چې په اوسني عصر کې زموږ فکري رینسانس دغه عقلاني علم ته له ورستنېدو پرته ناممکن دی. دا مقاله په «سترګې به پرانیزو» کتاب کې چاپ شوې ده.

[«سترګې به پرانیزو» کتاب له لاندې لینک څخه وړیا ډاونلوډ کولی شئ: ژباړن]

http://ketabton.com/book.php?id=330

دې موضوعاتو ته ځکه اشاره کوم چې ویوهېږو چې لویې فکري او فرهنګي پېښې په یوه شپه کې نه پېښېږي، بلکې ډېر سره اوبدلي پټ او ښکاره عاملونه یې تر شا پراته دي. که د تکفیر خطر په جدي ډول درک کړو او وغواړو چې چاره ورته وګورو، نو مجبور یو چې د قضیو لا ژورو پټونو او ریښو ته لاره وباسو.

نرم تکفیر، د خپلو مخالفانو سیکولر بلل:

یو تکفیري چل چې په دې وروستیو لسیزو کې زموږ ځینو بنسټپالو رواج کړی دی، په تېره بیا هغو کسانو چې د تکفیر په شرعي ستونزو خبر دي، د خپلو مخالفانو سیکولر بلل دي.

د بنسټپالنې ماهیت د حقیقت انحصارول دي. ګواکې مطلق حقیقت تل او په هر حالت کې ممکن یوه ثابته او ازلي بڼه ولري او دا هماغه بڼه ده چې بنسټپالو پېژندلې ده. کله چې قرآن کریم د خدای په اړه وایي: «کل یوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو فی شأن» او عارف مسلمانان يې داسې تعبيروي چې د تلپاتې حقيقت تجلي هر وخت نوېدونکی دی او زړښت نه مني، بنسټپالي مو حقيقت جامد او ډېروزمه ګڼي او د تجلياتو رنګارنګي يې نه مني. پر دې سربېره، دوی هغه پېچلي عاملونه چې د انسان د شناخت پر بهير اغېزه کوي او د حقيقت تجلي رنګ په رنګ اړوي، نه پېژني. دوی اصلاً د انسان د ادراک له محدوديتونو او د ذهن له فلسفې ناخبره دي او همدا وجه ده چې هر څه ورته يا تور يا سپين ښکاري او پوهېدلی نه شي چې له دې رنګونو پرته، ډېر نور رنګونه هم شته چې هستي او حقيقتونه رنګارنګ وښيي. په همدې حساب، کله چې د ديني متنونو د تفسير وار رارسېږي، بنسټپالي د متن د يو تعبيروالي نغاره ډنګوي او نور ټول تعبيرونه يې باطل او حرام ګڼي.

جالبه دا ده چې ځينې دين دښمنه کسان هم همدا لاره خوښوي او دا چې دومره زړور نه دي چې په ښکاره دين بې‌اساسه او پوچ وګڼي، نو ټينګار کوي چې دين يوازې يو تعبير لرلی شي او دا هماغه تعبير دی چې بنسټپالي يې وړاندې کوي، په تېره بيا هماغه تر ټولو ريشخنده نسخه چې داعش او طالب يې راښيي. دلته د دوی او داعش تر منځ پوښتنپاروونکې همغږي رامنځته کېږي او دواړه په يوه سنګر کې کېني او يوه موخه په نښه کوي. دوی د دين د هر ډول اخلاقي او انساني تعبير لارې بندوي. د دين دښمنو دا ډله د دې تناقض ځواب نه لري چې دا څنګه کېدای شي چې نه يوازې د مکتوب او مدونو متنونو، بلکې د هستۍ د هرې بلې پديدې مختلف تعبيرونه کولی شو، خو يوازې يوه پديده په کې مستثنا ده او هغه دين دی.

بنسټپالي چې د حقيقت انحصاري حق ځان ته منسوبوي، هغه غير بنسټپالي کسان چې هڅه کوي نوي پرمختللي ژبني، فلسفي، او ټولنيز علمونه د پخوانيو علومو په څنګ کې وکاروي چې د متن د پوهېدو لپاره لا پراخ ډګرونه پيدا کړي، له دين څخه منحرف او احياناً د دين دښمنان بولي. څوک چې د دين دښمن وي، هغه د هر دين له موازينو سره سم، د هماغه دين کافر انګېرل کېږي.

له داعش او څو نورو جماعتونو پرته، زموږ د بنسټپالو ډېره برخه په ښکاره ډول د تکفير د حکم له صادرولو څخه ډارېږي. ځکه خو غوره ګڼي چې سيکولر، لاييک، ليبرال او داسې نور ګڼ‌اړخيز اصطلاحات وکاروي چې هم خپل مخالفان د ديندارۍ له ډګره وشړي او هم تکفيري بهير ونه ګڼل شي. دا چل ورته ډېر اغېزناک پرېوتی دی.

د سيکولر کلمه څواړخيزه ده. دا کلمه د غرب په سياسي او فلسفي ادبياتو کې د دوو دربو پېړيو مخينه لري، خو زموږ په هېوادونو کې يوازې څو لسيزې کېږي چې خولو ته لوېدلې ده او لا ورته کوم جامع او مانع تعريف نه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندې شوی. ښايي وجه يې دا وي چې د ځينو کلمو غوندې، دا کلمه هم ايکي يوه معنا ونه لري. د سيکولر د کلمې معنا هم د وخت په تېرېدو سره بدله شوې او هم په مختلفو سياقونو کې خوځنده پاتې شوې ده. کله کله يې د بيروني مصداقونو تفاوت د تضاد بريد ته رسېږي. معنا دا چې سيکولر کله داسې چا ته ويل کېږي چې نړۍ يوازې ماده ګڼي او هر ماوراْ الطبيعي اړخ يې نفي کوي. د دې معنا له مخې هر څوک چې سيکولر وي، له خدای څخه منکر دی او په وحي، اخروي ژوند، او په هرې غيبې چارې بې‌باوره دی. خو د کلمې دا معنا په هغو معناګانو کې يې راځي چې کمه باب شوې او يوازې په ځينو فلسفي سياقونو کې کارول شوې ده. په عمل کې، اکثره هغه کسان چې سيکولر بلل شوي دي يا يې ځانونه سيکولر بللي دي، له دې ماوراْ الطبيعي چارو څخه منکر نه دي. کله بيا د دې لومړۍ معنا برخلاف، سيکولر هغه چا ته ويل شوي دي چې د دين اساسي کار د اخروي چارو سپړل ګڼي او د ژوندانه ورځنۍ چارې تر دې کم‌اهميته بولي چې د دين د پيغام په محراق کې دې راشي. له دې معنا سره سم، ټول عارفان او صوفيان او اکثره سنتي دينداران سيکولر دي، ځکه چې دنيوي چارې د اصيلې دينداری لايقې نه بولي او دنيا دنياوالو ته پرېږدي.

د دې دوو طيفونو تر منځ داسې کسان دي چې دنيوي چارې د اخروي چارو هومره مهمې ګڼي خو وايي چې هره يوه يې خپل خپل خاص منطق لري او بايد چې سره ګډې نه شي، يعنې په ديني چارو کې بايد د متعارفو عقلي او تجربي علومو په مرسته عمل وکړو او په اخروي چارو کې د ديني تعليماتو له مخې.

نو، سيکولر داسې واحده معنا نه لري چې ټول دې پرې سلا وي. سيکولر د ديندارو او غير ديندارو پراخ طيفونه رانغاړلی شي. خو زموږ بنسټپالي دا څو لسيزې کېږي چې لويه غوغا يې جوړه کړې ده چې ګواکې اسلام دين ته د سيکولرانو له لوري خطر دی او سيکولريزم د اسلام او اسلامي ټولنو لپاره تر ټولو لوی ګواښ دی. دوی بې له دې چې د قضيې ريښې او مختلف پټونه راوسپړي او بې له دې چې د سياسي سيکولريزم او فلسفي سيکولريزم تر منځ توپير وکړي، په عامه فرهنګ کې يې لويه مغالطه رامنځته کړې ده چې احساساتي دينداره ځوانان په آسانۍ سره خپلو ډلو ته وروکاږي. دوی د دين په مظلوم ښودلو سره د خلکو په ذهن کې دا توهم ايجادوي چې ګواکې د اسلام په ضد لويه توطئه روانه ده او دا توطئه د سيکولرانو کار دی. بيا نو داسې ښيي چې ګوندې بنسټپالي د دين يوازيني خواخوږي مدافعان دي او همدوی د سيکولرانو په مقابل کې درېدلي دي. د سيکولر کلمه ورو ورو د بنسټپالو ډلو په منځ کې په داسې وسله بدله شوې ده چې څنګه څوک پرې ووېشتل شي، بيا نو د هغه خبره، پوهه، او اخلاق بې‌اعتباره کېږي او هغه به د خلکو په سترګو کې منافق، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دینداری متظاهر، له دین څخه منحرف، غرب ځپلی، په غربي هېوادونو پورې تړلی، په اخلاقي لحاظ بې‌بند و بار، او د دین تر ټولو مرموز دښمن ښکاره شي.

بنسټپالي دا ټولې خبرې هر وخت همداسې په ښکاره نه کوي، خو داسې عبارتونه کاروي چې همدا مفاهیم تداعي کوي. کله چې څوک په دې نوم وپېژندل شو، لومړی خو په اخلاقي لحاظ وربانديې شک کېږي، دوهم خبرې یې په علمي او معرفتي لحاظ نه اورېدل کېږي، دریم په حقوقي لحاظ خپل مصؤنیت او خوندیتوب بایلي او د داسې کس په حیث چې د دین او دیني ټولنې په ضد توطئه کوي، د وژلو وړ کېږي. دا تجربه په کراتو تکرار شوې ده. په پاکستان کې د دې هېواد د جوړېدو په لومړیو کلونو کې، د هاغه زمان وتلی متفکر، ډاکټر فضل الرحمن ملک، چې د نوي دیني کلام په برخه کې یې ډېر ښه آثار کښلي وو او غوښتل یې چې د دې هېواد د نوي فرهنګي هویت او تعلیمي نظام په جوړښت کې مډرن نظرونه ورننه باسي، د بنسټپالو له سختې غوغا، فشار، او ګواښ سره مخ شو او واجب التقل وګڼل شو. هغه د سر له وېرې مجبور شو چې دا هېواد د تل لپاره خوشی کړي. تر هغه مخکې لاهوري اقبال هم په کراتو تکفیر شوی و. د اقبال او فضل الرحمن توپیر دا و چې ده خپلې ځینې مفکورې د شعر په ژبه عمومي حوزې ته وړاندې کولی شوې او بله دا چې د براعظمګي د هاغې زمانې له سیاسي فضا سره په تناسب کې، چې د انګرېز په مقابل کې د آزادۍ غوښتلو څپه تېزه شوې وه، اقبال د دې څپې ژبه شو. نو، د ده مخالفانو په هغو شرایطو کې نه شول کولی چې دی له استعمار سره په ملګرتیا تورن کړي.

په وروستیو کلونو کې بل پاکستاني متفکر، جاوید احمد غامدي او څو نورو دیني نوفکرانو خپل لیدلوري مطرح کړل او د بنسټپالو له سختې حملې سره مخ شول. د هغه ملګری او همفکره ډاکټر فاروق شهید شو، پر څو نورو باندې وسله‌واله حمله وشوه او د غامدي دفتر وسوځول شو او هغه مجبوره شو چې وطن پرېږدي. همدا رقم کیسې په ایران، مصر او نورو اسلامي ملکونو کې هم پېښې شوې دي. د وتلیو متفکرانو د پانسۍ کولو لپاره یې پوهنتون ته دار راوړی دی، یا یې د خپلو وسله‌والو ځانګو په خوله مستقم ورته ویلي دي چې وبه یې وژني او ځینې یې وژلي هم دي، او ځینې نور یې له ټولنې څخه نفي کړي او رټلي دي.

په هره توګه، نن سبا د خپلو مخالفانو سیکولر بلل د بنسټپالو هغه وسله ده چې پورته یاده شوې مغالطه لا زیاتوي او د وګړو حیثیتي وژنې او وروسته د هغوی فیزیکي قتل ته لاره هواروي. دا کار د تکفیر د تورې بل ډول کارول دي چې ظاهراً د کفر کلمه په کې نه یادېږي خو مخاطب ته هماغه مفهوم رسوي. دا ډول کار چې داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګڼو معناوو کلمې په کې کارېږي چې د کفر د کلمې ځېړوالی په کې نشته، نرم تکفیر بللی شو. دا کار په حقیقت کې د خپلو مخالفانو د تکفیرولو او حذفولو لا زیاته چلبازه طریقه ده. که وغواړو چې د تکفیر ایستل شوې توره بېرته په تېکي کې واچوو، باید د تکفیر دواړه ډولونه، نرم تکفیر او سخت تکفیر، ختم کړو.

د تکفیر چاره، د مفاهیمو بیاکتنه:

له تکفیر سره مبارزه فریضه ده، هم په شرعي لحاظ او هم په دې لحاظ چې زموږ توپان ځپلې ټولنې امنیت او ثبات ته اړتیا لري. له دې ښکارندې سره د مبارزې لپاره ډېرې هڅې په کار دي. تر ټولو آسانه کار دا دی چې خلک یې له خطره خبر کړو، بیا د دې ښکارندې ریښې باید وسپړل شي، نه یوازې فکري ریښې یې، بلکې اروايي، ټولنیز، فرهنګي، او اقتصادي او سیاسي ریښې یې هم راسپړل غواړي. د منظمو څېړنو په رڼا کې داسې لارې را ایستلی شو چې له مسلمانانو سره مرسته وکړي چې پر دې ستونزې بر شي.

په دې برخه کې یوه مهمه چاره په دې مبحث پورې د تړلیو مفاهیمو او اصطلاحاتو بیا کتنه ده. زموږ د مسلمانانو د دیني اصطلاحاتو په منځ کې د کفر او ایمان اصطلاح‌ګانې، خورا اساسي کلمې دي. دغه دوې اصطلاح‌ګانې چې مختلف دلالتونه یې پیدا کړي دي، زموږ د فکر په ایجاد کې مهم نقش لري. دا دوې کلمې د نورو شرعي کلمو د منظومې په مرکز کې دي او د ډېرو نورو شرعي کلمو مختلفې معناګانې د همدې دوو اصطلاحاتو په محور کې تعیینېږي. د همدې کفر او ایمان د کلمو له مخې د مؤمن انسان په ذهن کې نړۍ په دارالاسلام او دارالکفر باندې، خلک په کافر او مؤمن باندې، ارزښتونه په ښه او بد باندې، ډلې په حق او باطل باندې، او وګړي په لومړۍ درجه او دوهمه درجه باندې وېشل کېږي.

که شرعي نصوصو، لومړی قرآن مجید او وروسته معتبرو نبوي حدیثونو، ته مراجعه وکړو، وبه وینو چې دغه دوې کلمې ډېرې معناګانې او مدلولونه لري. د دې کلمو یو لغوي دلالت هماغه دلالت و چې په عربي ژبه کې له ډېر پخوا څخه یعنې اسلامي متنونو ته د دې کلمو تر لاره کولو مخکې، و. خو وروسته د دیني متن له تکون سره، چې خاص نړۍ‌لید یې درلود او د نویو ارزښتونو د ایجادولو په لټه کې و، د دې کلمو په دلالتونو کې نور پړونه هم ورزیات شول او په نویو سیاقونو کې د واقع کېدلو په وجه یې نوي بعدونه پیدا کړل. پر دې سربېره، د اسلامي تمدن په لومړیو پېړیو کې نوي علمونه راپیدا شول او دغه علمونه هم پخپله نوي سیاقونه شول او دغو کلمو ته یې لا زیات دلالتونه پیدا کړل. نو زموږ دغه خورا اساسي دیني کلمې، له لوړو څوړو ډکه تاریخچه لري او هره یوه یې زموږ د دیني او فرهنګي ذهنیت، مفاهیمو، او انګېرنو په رغښت کې نقش لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د کفر د کلمې پل پسې واخلو او په عربي ژبه کې يې د کارولو بڼې او معناګانې وڅېرو؛ او د پيدايښت له وخته يې رانېولې ديني متن ته يې تر ورننوتلو او په اسلامي فرقو او مذهبونو کې يې تر کارولو پورې مختلفې معناګانې وڅېړو؛ نو وبه وينو چې دې کلمې هر وخت يو ډول معنا نه ده لرلې او نن سبا هم د دې کلمې دقيق استعمال آسانه نه دی. دا کلمه په قرآن او حديث کې په دغو معناګانو کارول شوې ده: پوښل، ناشکري کول، ګناه کول، منکرېدل، برائت غوښتل، دښمني کول، او همدارنګه د کفر په اوسني معنا راغلې ده. دا چې دې کلمې له هماغه پيل څخه ايکې يوه معنا نه ده لرلې او وروسته بيا په ديني نصوصو کې هم په مختلفو معناګانو کې کارېدلې ده، نو ځينو عالمانو هم په شرعي معنا د کفر کلمه ذو مراتبه بولي او وايي: "کفرٌ دون کفرٍ و شرکٌ دون شرکٍ" يعنې ځينې کفرونه تر ځينو کفرونو ټيټ دي. يعنې کفر څو ډولونه لري او ټول کفرونه له دين څخه د وتلو معنا نه لري، بلکې يوازې يوه معنا يې دغه مفهوم لري او دا په اصطلاح کې کفر اکبر يا لوی کفر بللی شو. سخت اخروي ګواښونه او همدارنګه درنې دنيوي جزاګانې په همدې ډول کفر پورې ځانګړې دي. د کفر نور ډولونه چې کفر اصغر بلل کېږي، داسې نه دي. د کفر نور ډولونه له ايمان سره په ټکر کې نه دي او ډېر مؤمنان پرې اخته دي، خو دا کفرونه د دې سبب نه کېږي چې دوی دې د اسلام له دايرې څخه وشړل شي. په ځينو کسانو کې کفر او ايمان سره يو ځای په سوله کې ژوند کوي، بې له دې چې يو يې بل ته مزاحمت وکړي. د بېدل په وينا: کفر و دين در گره پيچ و خم يک‌دگرند/ ظلمت و نور چو آيينه و جوهر به هم‌اند

او په ګلشن راز ک د شبستري په وينا: حقيقت خود مقام ذات او دان/ شده جامع ميان کفر و ايمان

مولانا هم ويلي دي: کفر من آيينهٔ ايمان تست/ بنگر اندر کفر ايمان ای پسر

هغه کسان چې په تکفيري ذهنيت اخته کېږي، دغه توپيرونه او ظرافتونه نه شي درک کولی. يو علت يې دا دی چې د کفر او ايمان ماهيت يې برسېرن او عاميانه درک کړی دی. د کفر او ايمان د حقيقت په اړه جدي فکر پر دې سربېره چې په متعارفو ديني علومو پوهېدل غواړي، د نورو علومو لکه ارواپوهنه، ديني ارواپوهنه، د دين ټولنپوهنه، علم کلام، د دين فلسفه، د دين ژبه، او د نورو علومو مطالعه هم غواړي.

د کفر او ايمان مختلف تعريفونه وو او شته. دا اختلاف د اسلام د تاريخ له خورا پخوانيو دورونو راهيسې تر ننه پورې روان پاتې شوی دی. ايمان د علم او معرفت له ذاته دی، که د احساس او عاطفې، که د غوښتنې او ارادې له جنسه؟ عمل د ايمان برخه ده که د ايمان محصول او نتيجه؟ ايمان د ګناه او معصيت په وخت کې هم په انسان کې وي، که د ګناه په وخت کې له منځه ځي؟ د ايمان او کفر په اړه داسې ډېرې پوښتنې او مناقشې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامنځته شوي دي او زموږ په تاریخ کې په دې اړه ځینې اختلاف پاتې شوی دی. دا چې د مختلفو اسلامي مذهبونو او د بېلابېلو څانګو د پوهانو تر منځ دومره ډېر اختلافونه شته، معنا یې دا ده چې دا مسئله په خپل ذات کې پېچلې ده او په آسانۍ سره یې په اړه قضاوت بې‌احتیاطه خبره نه شو کولی.

دا سمه ده چې د دې موضوع ځینې تعریفونه او تفسیرونه تر نورو زیات عام شوي دي او علتونه یې ګڼ دي، لکه: تر پنځمې پېړۍ راوروسته د سکولاستیکي دیني نظام واکمني، په وروستنیو دورو کې تمدني راپرځېدل، د اجتهاد او نویو فکرونو د لمبو تتبدل، د واکمنانو له لوري د ځینو تعبیرونو او قرائتونو پلوي او ځینې نور تعبیرونه څنډې ته پورې وهل. خو د یوه خاص تعبیر عامېدل، نه د هغه تعبیر د پوره حقانیت معنا لري او نه دا معنا چې ګواکې د نورو تعبیرونو امکان یې نشته.

له تکفیري ذهنیتونو سره د مقابلې او په دې برخه کې د تعادل د بېرته راستنولو لپاره دې ته اړتیا لرو چې په دې لوی مبحث ښه وپوهېږو او د اسلامي فکر په تاریخ کې د کفر او ایمان د تعریف په اړه مناقشو باندې سر خلاص کړو. دا په دې چې لومړی خو پر یوه خوا ډېر تکیه ونه کړو، په تېره بیا په سخت دریځه خوا باندې، او هېڅ تعریف د کاڼي کرښه ونه ګڼو، ځکه چې دا ټول بشري اجتهادونه دي. دوهم دا چې که غواړو ځینې تعریفونه غوره وګڼو، نو هغه اجتهاد باید غوره وګڼو چې د خلکو په منځ کې د تشدد او فتنې مخه نیسي او د تسامح او بل منلو لاره هواروي. د ایمان او کفر د مفهوم بیا کتنه او تر کلیشه‌یي انګېرنو ها خوا ته تلل به مو له دې وساتي چې نور خلک بې‌لارې وبولو.

که موضوع ته په دې نظر وګورو نو داسې پوښتنې به را مخې ته شي: مثلاً، که څوک له دین سره قصدي دښمني او ضدیت ونه کړي، په کفر کې حسابېدلی شي؟ که چا پلټنې او پوښتنې وکړې او بیا بلې نتیجې ته ورسېد، څنګه؟ که چا ته د دین واضح پیغام نه وي رسېدلی، هغه کافر بللی شو؟ که پر چا حجت تمام شوی نه وي او په همدې وجه هغه د دین مباني سم نه وي درک کړي، نو هغه باید کافر وګڼل شي؟ که په دې برخه کې پر الهي عدل باور ولرو او هماغه مو د قضاوت مبنا شي نو اکثره غیر مسلمانان چې هېڅ دښمني یې نه ده کړې، معذور نه ګڼل کېږي؟ که د دې خلکو لپاره چې اکثریت دي، کوم عذر ولټوو، دا به تر دې اخلاقي کار نه وي چې هغوی په دوزخ محکوم وګڼو؟ د کفر او ایمان بیا کتنه د تکفیر کار و بار خرابوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(3)

ترهگري او د عقيدې د دفاع پلمه

ترهگري، ديانت او اخلاق:

ترهگري چې نن سبا د داعش، القاعده، طالبانو او د دوی د همفکرانو په لاس پالل کېږي، گڼ سره اوبدل شوي عاملونه او انگېزې لري لکه بېوزلي، تبعيض، د ملي دولتونو ناکامي، فرقهيي شخړې، نامتوازنه پراختيا، بېاندوله نړيوال کېدل، او داسې نور او د ايکي يوه عامل زېږنده يې نه شو بللی. په دې منځ کې يو اساسي عامل چې د ترهگرۍ چارې آسانوي، د ديني اعتقادونو يو ډول دی چې کله له نورو عاملونو سره يو ځای کېږي، ترهگري ورنه زېږي. که ديني عنصر ورنه وباسو، دا به ډېره سخته وي چې د مختلفو ملکونو وگړي دې له مختلفـو مخينـو سره راشي او د دنيا په مختلفو ځايونو کې دې سره خپل شي، داسې په کلکه په گډې موخې پسې روان شي چې تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولو مهم اړخ يې د بې‌ګناه وګړو د وينې بهول وي، ان د ماشومانو وينه، او په دې توګه د نړۍ امنيت ته جدي ستونزه راولاړه کړي.

دا نو څنګه داسې کېږي چې ديني اعتقادونه دې دې بريد ته ورسېږي، حال دا چې اکثره خلک له ديني باورونو څخه دا تصور او دا تمه لري چې ژوند ته معنا ورکړي، د انسانانو په مقابل کې د مسووليت احساس راکړي، او بالاخره د مؤمن انسان اخلاق ورباندې لوړ شي. په نړۍ کې مختلف دينونه شته خو لارويان يې له استثنايي او بحراني حالتونو پرته، بله وخت خشونت ته مخه نه کوي. سره له دې چې اوسنۍ ستونزه په اسلام پورې تړلې ګڼل کېږي، خو ان په اسلام کې هم خبره هماغسې ده ځکه چې اکثره مسلمانان په دې کارونو خپه دي او په دې شرمېږي چې د نړۍ په هر ګوټ کې کرکه پاروونکي جنايتونه د دوی د دين له نامه سره تړلي ګڼل کېږي، دوی په دې وجه اندېښمن او غوسه دي.

البته دا به هم په پام کې نيسو چې دين، هم د اعتقاداتو په حيث او هم د طريقې په حيث، په عمومي ډګر کې يوازينی فعال لوبغاړی نه دی، بلکې له پخوا څخه د نورو ځواکمنو عاملونو لکه سياست، اقتصاد، او فرهنګ په څنګ کې او له هغوی سره په تعامل کې لوبېږي. دغه متداخله رابطه رنګارنګ اړيکي او مناسبتونه رامنځته کوي او په هر وضعيت کې د دې لويو ټولنيزو عاملونو نقش او ځای ځايګی بدلېږي رابدلېږي.

خو داسې څه پېښېږي چې دين د وحشت، ترهې، او جنايت په مرستندوی عامل باندې بدلېږي او په بله وينا، مؤمن څنګه ترهګر کېږي، هغه چې مؤمن دی، په اخلاقي لحاظ ځان څنګه قانع کولی شي چې ترهګري وکړي؟

د دې قلم د څښتن په باور، د دې پوښتنې ځواب لږ تر لږه په دريو درون ديني عاملونو کې پيدا کولی شو چې لومړی عامل يې الهياتي عامل دی. د ابراهيمي دينونو په اعتقاد کې خدای د هر څه په محراق او مرکز کې وي او هېڅ مفهوم تر هغه مهم نه وي. همدا وجه ده چې د خدای د مفهوم د انګېرنې څرنګوالی د معتقد انسان پر کړنو نېغ په نېغه اغېزه لري. د ديندارانو په ذهن کې د خدای مفهوم دومره رنګارنګ او متکثر دی، لکه د ديندارانو شمېر. دا دعوا به غلطه نه وي چې وويل شي چې هر دينداره انسان خپل خاص خدای لري او يوازې هماغه خدای لمانځي. البته دلته مطلب د خدای په اړه د انسان ذهني تصور او شناخت دی، نه هغه بيروني ذات چې دوی ورباندې عقيده لري. ټول دينداران له خدای سره او بيا له نورو کسانو سره خپل اړيکي په خپل ذهن کې د خدای د شته مفهوم پر اساس تنظيموي. د هر معتقد انسان په ذهن کې د خدای د مفهوم رغښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کېدل، ګڼل عاملونه لري، له ذهني – ارواييي عـاملونو څخـه رانيـولې تـر فرهنګـي او ټـولنيزو عـاملونو پورې، نو د نظري چوکاټو له ورته والي سره سره، د خدای په اړه د هر چا شخصي انګېرنه ډېره متفاوته وي.

د بېلګې په ډول، په ټولنيز اړخ کې، په هغو ټولنو کې چې د انسانانو اړيکي په عمودي بڼه رغېدلي وي او قدرت عمدتاً متمرکز وي، هلته د ډېرو خلکو په ذهنونو کې د خدای مفهوم تر ډېره بريده د يوه مقتدر او مستبد واکمن بيارغول شوی تصوير وي. په ارواييي اړخ کې، که وګړی فرضاً خورا بدويني، سخت دريځـی، او بدګومانـه وي، پـه ذهن کې به يې د خدای مفهوم هم لږ يا ډېر همدغسې وي. په بله خوا کې، که چا عاشـقانه تجربـه تېـره کـړې وي، خدای ورته د متعالي معشوق غوندې ښکاري او له خدای سره د هغـه اړيکـي بـه عاشـقانه رنـګ ولـري. پـه همدې رقم په دې برخه کې د خورا ډېرو نورو عاملونو پل هم موندلی شو. [ماکسيم ګورکي په «ماشومتوب» ناول کې د خدای په اړه د خپل ماشومتوب تصور څه داسې بيان کړی و چې ما ګومان کوم چې دوه خدايان دي. يـو مې د بابا خدای چې خورا قهرجن او غوسه‌ناک دی او غواړي چې د هر شي غچ له بنده‌ګانو واخلي او هر وخت بايد ورنه ووېرېږي او ورته زارۍ وکړئ چې ګناهونه دې وبخښي او جزا در نه کړي. بل مې د انا خـدای دی چـې مهربانه او زړه سوانده دی، له هغه سره خواله کولی شې او هغه د ملګري غوندې درته غوږ وي. ژباړن]

خو له دې ناپايه تکثر سره سره، الهياتي نظام د خاصو نظري اساساتو پر بنسټ رغولی شو او پـه عمـل کـې هـم همداسې شوي دي. دغه الهياتي نظامونه د ديندارانو په ذهن کې د خدای د مفهـوم پـه رغولـو کـې لـوی لاس لري.

که په الهياتي کچه د خدای داسې مفهوم وپالل شي چې هغه په عدالت او انصاف کې داسې بې‌پـروا وي چـې اخلاقو ته ملزم نه دی او داسې کارونه کولی شي يا يې له خپلو بنده‌ګانو څخه غوښتلی شي چې هـېڅ اخلاقـي توجيه ونه لري، نو ښکاره ده چې معتقد وګړی به هم د اخلاقو پروا نه کوي. بيا به هغه ته اخـلاق يـوازې هماغـه خبرې ښکاره شي چې د شرعې په ژبه بيان شوي دي او د اخلاقو هغه لوی او پـرتمين مفهـوم بـه خپـل ځـای د شريعت او د فقهي احکامو سېمبوليک تر سره کولو ته پرېږدي. د دې برخلاف، که خدای د داسې ذات په توګـه وپېژندل شي چې د ټولو ښکلاوو سرچينه ده او په همدې وجه «ښکلا خوښوي» او «ظلم يې هم پر ځان او هم پر نورو باندې حرام کړی دی» ځکه چې پخپله عادل دی، او نه يوازې ظلم بلکې هر غير اخلاقي عمل منـع کـوي، نو بيا به اخلاق په ديانت کې بله معنا پيدا کړي. د باب شوي الهياتي نظام انتقادي مطالعه د ترهګرۍ د ريښو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلومولو په لاره کې یو اغېزناک ګام دی. هغه اداري او مرکزونه چې پخپله خامخا ترهګر نه دي خو دغه الهیات تولید او عرضه کوي، باید خپل دروند او سخت مسوولیت وپېژني.

پر الهیاتي کچې سربېره، د شریعت او اخلاقو رابطه هم بل مهم عامل دی. معنا دا چې که د یوه دین شریعت داسې تفسیر شي چې هر شی پر وچو حقوقي قواعد وتلي او اخلاق په کې د شریعت د احکامو په پرتله په څنډه کې وي، بیا به دینداره وګړی خپل ژوند یوازې د شریعت له غوښتنو سره سم اعیار کاندي، نه د اخلاقي غوښتنو پر اساس. د شریعت او اخلاقو رابطه، سره له دې چې متنافر او متنافي الطرفین نه ده، خو یوه باریکي په کې شته چې د اکثرو دیندارانو نه ورپام کېږي. باریکي دا ده چې د اکثرو نوموتو فقیهانو په باور، د احکامو ظاهري اجرا کول، په خپل ذات کې د دین هدف نه دی، بلکې د نورو خاصو موخو د تحقق لپاره وسیله ده. دغه خاصې موخې د شریعت په مقاصدو کې راڅرګندېږي. د شریعت خاص مقصدونه د انسان د حقونو پر مدار راچورلي، یا باید وچورلي، چې د فقیهانو په اتفاقي باور، د انسان د سر او ژوند خوندیتوب یې په سر کې دی.

کله چې له خپلو مقصدونو سره د شریعت رابطه شلېږي او د شریعت د ظاهري احکامو اجرا کول په هدف بدلېږي، بیا نو شریعت د هغو کسانو لپاره د خپلې واکمنۍ او سلطې د ټینګولو په وسیله اوړي چې ځان د شریعت د تطبیقولو استازي راپېژني. دلته بیا د احکامو اجرا کول، د قوانینو د اجرا کولو غوندې، یوازې د نورو ځپلو او د خپلې واکمنۍ د ټینګولو وسیله وي او نور هدفونه یې په پام کې نه نیول کېږي.

دا چې په مختلفو هېوادونو کې بنسټپالي مسلمانان د شریعت له تطبیق سره شهوت‌ناکه مینه لري او له اخلاقو سره بې‌رغبته دي، وجه یې له واکمنۍ او اقتدار سره سخته مینه ده. دغه مینه او جذبه هله خپلې څوکې ته رسېږي چې د ټولنې محرومو خلکو ته د پخوانیو فتوحاتو او بې‌شمېرو غنیمتونو له تلوسې ډکې کیسې ویل کېږي او په دې کیسو کې بیا خورا رومانتیکې صحنې هغه وي چې د ترک او هندو او رومي غلامانو او کنیزانو د شمېر خبره او د فاتحانو تر منځ د هغوی د وېشلو کیسې کېږي، خو په ذهنونو کې دا پوښتنه نه پیدا کېږي چې دا کارونه څومره اخلاقي دي.

د طالبانو د واکمنۍ تجربه د هغوی د اقتدار په ټولو کلونو کې او اوس مهال په عراق او سوریه کې د داعش تجربه دا خبره ښه بربنډوي چې د شریعت برسېرن تطبیقول، بې له دې چې پر اخلاقو د باور خبره په منځ کې وي، هغوی ته یو طلایي فرصت ورکوي چې د خپلو مخالفانو مال غارت کړي، ښځې او نجونې یې وینزې کړي او د مریيانو د خرڅولو بازارونه ولګوي. همدارنګه دا ډلې او همفکران یې چې کله له سیالو ډلو سره ټکر کوي، دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارونه ځان ته جایز ګڼي چې هر رنګه غیر اخلاقي وسیلې، لکه تور لګول، دروغ، د ناحقو خبرونو خپرول، او د رقیب وژل، وکاروي ځکه د دنیوي واکمنۍ او اقتدار په سر شخړه د جګړې منطق غواړي، او د ځینو روایتونو مطابق په جنګ کې چلبازي، بې‌رحمي او قسوت جایز دي.

خبره هله د پوره ناورین برید ته رسېږي چې دینداري د اخلاقو بدیله او ځایناستې وبلل شي، داسې چې ګواکې د دین په لرلو سره اخلاقو ته اړتیا نه پاتې کېږي. هغه دینداران چې په همدې باور دي، څومره چې د خپلو اخلاقو بانکي حساب تش ویني، هماغومره د خپلې ظاهري دینداري بانکي حساب لا زیات ډکوي. ظاهري دینداري هم د چا قدر او احترام زیاتوي، هم یې قدرت او پیسې ډېروي او هم د قدرت او ثروت د استفادې لپاره ورته د «شرعي چلونو» د کارولو لارې چارې برابروي.

د دینداري او اخلاقو د موضوع بل پټ چې پر دې دوو پټونو اغېزه پرې باسي، له وینې تویولو او خشونت سره د مقدسې چارې رابطه ده. د بشر د څو زره کلنې تجربې په ترڅ کې، له هند او چین څخه رانیولې تر افریقا او لاتینې امریکا پورې، په مختلفو فرهنګونو کې د وینې تویولو خاصه معنا لرلې ده. د قربانۍ مراسم، د ژوند فدا کول، او د خدایانو یا د هغوی د مجسمو په وړاندې د وینې د تویولو سېمبولیک دودونه – د اولاد وینه، یا د خپل بدن د کوم غړي وینه، یا لږ تر لږه د کوم حیوان وینه – لا هم د بشر په جمعي ذهن کې شته او کارېږي. دا سمه ده چې د تمدنونو په پرمختګ سره د هغوی خشنې بڼې منسوخې شوې دي او په مختلفو دینونو کې د قربانۍ مفهوم مختلفو لوریو ته تللی او د وینې د تویولو ځای نورو مناسکو نیولی دی، خو لا هم په ځینو فرهنګونو کې – په تېره د مسلمانو بنسټپالو په منځ کې – د خپلې عقیدې لپاره له خپل سره تېرېدل تر ټولو لوړ ارزښت ګڼل کېږي او ستایل کېږي.

د دې کسانو په نظر، عقیده یوازې د انسان په ذهن کې د ځینو مفاهیمو انځورېدل نه دي چې ویې ارزولی شو او نقد او اصلاح یې کړو. د دوی په نظر په یوه مقدس امر باندې عقیده او پخپله هغه مقدس امر دواړه سره برابر دي. د ستونزې غوټه همدا ده او کله چې مذهبي جذبې آخري حد ته رسېږي، فاصلې له منځه ځي او معتقد له مقدس امر سره ځان یو شان ګڼي. په دې خاصو شېبو کې هم کرکه او غوسه او هم شور او ولولې د تقدس رنګ اخلي. په دې حالت کې نو د عقیدې لپاره د سر او مال او ژوند قرباني کول هېڅ هم نه دي.

کېدای شي دا حالت د دریمګړي ناظر په سترګو کوم ډول جنون، لېونتوب یا بل ډول اروایي ناروغي ښکاره شي خو د بنسټپالي معتقد انسان لپاره د ایمان او د ټینګې عقیدې «خاصه ننداره» ښکاري. د خاصې ننداري پنځول

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوازې د سینماګرانو لپاره مهم نه دي، بلکې د داعش، القاعدې، طالبانو او نورو همفکرانو لپاره یې هم ډېر مهم دي. دوی د پخوانیو انسانانو په شان چې د خپلو خدایانو په وړاندې به یې قرباني کولې، دغه خاصې نندارې په مناسکي روحیه ترسره کوي او په هماغه روحیه یې فلمونه اخلي او بیا یې خپروي. دوی د خپلو عملیاتو په فلمونو کې په ښکاره راښیي چې د قربانیانو د جسدونو د ټوک ټوک کېدو په وخت کې په خاص شوق او خوښۍ او نشئې سره تکبیر وایي او مذهبي اوراد تکراروي.

په متعارف وضعیت کې خشونت او ګواښل او وینه تویول د اخلاقو په تله تلل کېدای شي او د ښه او بد حکم پرې کېدای شي خو د بنسټپالو لپاره ښه او بد اپوټه وي. په تېره بیا هغه مهال چې ځان او دین ورته یو ښکاري، د اخلاقو منبا دوی پخپله وي او هغه کار چې د نورو لپاره خورا غیر اخلاقي وي، د دوی لپاره د اخلاقو کمال وي، هماغسې چې د نورو لپاره وژل کېدل د ماتې معنا لري، د دوی لپاره بری او د بري تر ټولو لوړه بڼه ده.

په دې حساب، دا پوښتنه کولی شو چې ترهګر ته د اخلاقو خبره څنګه کولی شو چې پر خپل کار فکر وکړي، او که فرضاً، دا هڅه ناکامه شوه، د هغوی د خشونت د مخنیوي لپاره تر ټولو اخلاقي لاره به کومه وي؟

په روژه کې انتحار:

ځینې مسلمان عالمان په رمضان میاشت کې د روژې نیولو د حکمت په بیان کې وایي چې روژه باید ونیسو چې د غریبانو له حاله خبر شو؛ چې له خوراک او څښاک څخه په ډډه کولو سره د ځان په اړه د فکر کولو لپاره څو ګړۍ وخت پیدا کړو؛ چې له ورځنیو ستونزو لرې شو؛ او د خدای له بنده‌ګانو سره د پخلاینې موقع پیدا کړو. په دیني روایتونو کې راغلي دي: «که چا چې څوک روژه وي، له نورو سره دې شخړه نه کوي او څوک دې نه ښکنځي، او که چا زیاړې ورته وکړې، دی/ دا دې ووایي چې زه روژه یم!» (د مسلم او بخاري د روایت پر اساس). قرآن مجید دغه ټولې خبرې په یوه عبارت کې رانغاړلې دي او ویلي یې دي: «لعلکم تتقون»(سوره بقره، آیه ۱۸۳) یعنې «چې د پروا او پرهېز والا شئ.» خو په افغانستان کې خبره اپوټه ده. دلته خبره له شخړې او ښکنځلو تېره ده، د پروا او پرهېز نښه لا نشته، او په ښکاره د بني‌آدم سرونه لوټېږي. تر ټولو مهمه خبره دا ده چې په روژه کې خونړۍ او وژونکې حملې د دین په نامه او په شرعي توجیه ترسره کېږي.

د جګړې په کلونو کې د دین په نامه داسې ادبیات باب شول چې له هر مناسبت څخه یې د خشونت لپاره وسیله سازه کړې ده. دیني بنسټپالي د ګڼو روایتونو په منځ کې هماغه روایتونه را اخلي چې د اسلام د پیغمبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې غزاګانې او د مسلمانانو ځینې فتوحات په روژه کې شوي دي، لکه د بدر غزوه، د مکې فتح، د حطین او عین جالوت جنګونه، او د قسطنطنیې فتح.

دوی دا حکایتونه ځکه وایي چې خلک له نامسلمانانو او د دوی په ګومان له منحرف شویو مسلمانانو سره جهاد ته وهڅوي. هغوی خپل پلویان هڅوي چې که روژه په خوله کې ووژل شي، ثواب به یې لا زیات وي. ان د شپې او ورځې په مختلفو وختونو کې هم انتحاري عملیات په هغه وخت کې لا غوره ګڼي چې انتحاري کس له تېر لمانځه څخه په اوداسه کې وي.

اکثره مسلمان عالمان له افراطیانو سره یوه خوله نه دي، خو داسې کسان په کې لږ دي چې د افرطیانو ادبیات، چې ایډیالوژیکي وسله یې ده، په ښکاره نقد کړي. دا په دې چې دغه ادبیات د لا پراخې ډلې د واکمنۍ د تأمینولو وسیله ده او ځو مطلبه ورنه بودېږي. که د ترهګرو ډلو ادبیات وچ شي، چې دا کار خورا ستونزمن دی، نو نورو بنسټپالو جماعتونو ته به دا ډېره ګرانه وي چې د قدرت او ثروت په سیالۍ کې خپل رقیبان مات کړي.

نو، هغه کسان چې انتحاري عملیات کوي او د رمضان د حرمت په خلاف مسلمانان د ویر پر ټغر کېنوي، تر شا یې ځواکمنه تیوریکي تکیه ولاړه ده او د جبهې له شا څخه د تبلیغاتو پیاوړې توپخانه یې ملا تړي.

د دې لپاره چې د بې‌ګناه وګړو د وینې تویولو امکان خورا کم شي، او د دې لپاره چې له روژې او نورو دینـي مناسبتونو څخه د لا زیاتو وژنو لپاره کار وانه خیستل شي، ډېر کارونه باید وکړو چې دا وضعیت بدل شي، هغومره کار لکه دوی یې چې په تېرو څلوېښتو کلونو کې د جنګي ادبیاتو د پنځولو لپاره کړی دی.

د دې کار لپاره دیني مراجع او هغه مرکزونه چې د دین د تبیین او تفسیر متولیان دي، باید مسوولیت احساس کړي. هغوی باید په دیني تعلیماتو کې د انسان د سر ساتنه او د ژوند ارزښت او قیمت راوځلوي. دوی باید ووایي چې کله دینداران د قتل او ورانۍ لاره نیسي، له اصیلې دینداري څخه راپرېوځي او یوازې خپل ضد پالي. دغه دیني بنسټونه که وغواړي چې د دین په نامه د بې‌ګناه وګړو د وژلو مخه ونیسي او دغه داغ د اسلام له لمن څخه پاک کړي، نو سخت کار به یې په مخ کې وي. دوی پر هغه لاره باید روان شي چې قرآن مجید "لایخافون لومة لائم" بللې ده، یعنې د هېڅ ملامتوونکي له ملامت څخه ونه ډارېږي.

ملامتول د ترهګرو د پلویانو اروایي وسله ده. هر څوک چې په دیني لحاظ د دوی تیورۍ نقدوي، دوی یې په همدې وسلې په سر سر وهي او د ترهې او وژلو ادبیاتو ته خوندي چاپېریال برابروي. دوی په آسانۍ سره خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقیبان د غرب کسان، له نړه او اصیل اسلام څخه بې‌لارې شوي، د فکري جنګ او فرهنګي تهاجم مخکښان بولي. اکثره کسان له دغو تورونو څخه د وېرې په وجه غوره ګڼي چې د قتلونو او وینې بهونو په مقابل کې غلي پاتې شي او که ډېره توره وکړي، ایله دا کارونه په عمومي او ګڼ معنایي کلمو سره غندي او بس.

خو له بلې خوا، که د دې بهیر په مقابل کې ربښتیانۍ هڅه ونه شي، د افغانستان او د نورو مسلمانو هېوادونو روژې به په وینو لړې روژې پاتې شي او انتحار او قتل و قتال به همداسې روان وي. که له دې اخلاقي مسوولیت څخه خپلې اوږې سپکې کړو، نو د پر له پسې ناورینونو شاهدان به پاتې شو.

د عقیدې دفاع څه معنا؟

د ۱۳۹۴ لمریز کال پیلامه وه. په کابل کې د قرآن مجید د سوځولو په تور د یوې نجلۍ قتل، چې فرخنده نومېده، د ټولنې ډېره برخه هکه پکه کړه او د مطالعې د ځینو خاوندانو په ذهنونو کې ژورې پوښتنې راولاړې شوې. دا پوښتنې د ماجرا د بېلابېلو اړخونو په اړه وې. تر هاغې پېښې څو ورځې وروسته، ابن سینا پوهنتون دا لاره هواره کړه چې زه له خپل پوه ملګري جناب ډاکټر امین احمدي سره په ګډه له محصلانو سره په دې اړه خبرې وکړم. ډاکټر احمدي د فرخندې د وژلو د پېښې هستي‌پوهنه راوسپړله. ده وویل چې د دې ناورین د پېښېدو امکان څرنګه پیدا کړ. ما د عقیدې د دفاع د مفهوم‌پوهنې په اړه، چې د پېښې توجیه کوونکو او مشروع ګڼونکو مطرح کړې وه، بحث وکړ.

هلته زما بحث دا و چې ځینو کسانو د دې پېښې د خبر په اورېدو سره، بې له دې چې د موضوع حقیقت ځان ته معلوم کړي، ولې یې د دې وحشت‌ناکې پېښې د ترسره کوونکو ملاتړ وکړ. ما ځینې هغه کلیپونه چې د دې جنایتکارانو په ملاتړ په ټولنیزو شبکو کې خپاره شوي وو، څکه واورېدل چې وپوهېږم دوی څنګه او ولې د یوه لوی جنایت پلوي کوي او په عام محضر کې هغه موجه ښیي. دلته مهم شی د دوی هغه منطق و چې د بې‌ګناه وګړو د وینې تویول او د مخالفانو محاکمه کول او د بل وړ فکر کوونکو پانسۍ کول آسانوي. دوی ویل چې دا کار د عقیدې د دفاع لپاره شوی دی او هر کله چې څوک زموږ پر معتقداتو برید وکړي، موږ به له خپل سر او ماله تېر شو او مقابله به یې وکړو.

دا موضوع څکه مهمه ده چې دغه منطق، چې د عقیدې دفاع بلل کېږي، له ډېرو کلونو راهیسې په دې هېواد کې بازار لري او د خلکو ژوند اخلي. څو لسیزې کېږي چې د عقیدې دفاع مختلفو ډلو ته پلمه په لاس ورکړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې خپل فکري مخالفان ووژني. که په دې مُلک کې داسې سیستماتیکه څېړنه وای چې د قتلونو او مرګونو علت او انګېزې یې ثبتولای، موږ به لیدلي وای چې د دې هېواد څومره ډېر وګړي د بل وړ فکر کولو په جرم یا تور قتل شوي دي. په ډېرو داسې قتلونو او صحرایي اعدامونو کې چې له یوه ناروا تور پرته نور هېڅ سند په کې نه وي، د بې‌چاره وګړو د وژلو یوازینۍ توجیه همدا د عقیدې دفاع ده. نن سبا چې د ټکنالوجۍ پرمختګونو د مختلفو نظرونو د مطرح کولو لپاره تر پخوا زیاته لاره هواره کړې ده، د عقیدې دفاع لا هم د فشار د وسیلې په حیث د دغو ډلو په لاس کې ده. دوی په دې پلمه هڅه کوي چې لا هم د پخوا په څېر د اوضاع کنټرول په خپلو منګولو کې هماغسې ټینګ وساتي چې هېڅ متفاوت آواز پورته نه شي او هېڅ ننګونه د دوی د اقتدار په وړاندې پیدا نه شي.

کله چې څوک هڅه کوي چې پر دوی نقد وکړي یا نوې طرحه وړاندې کړي، په تېره بیا هله چې د اوسنیو ناخوالو او فکري او فرهنګي ګډوډیو ریښې وپلټي؛ او هغه ذهنیتونه کشف کړي چې دا وضعیت ورنه زېږېدلی دی؛ او دا ذهنیت بیا هماغه متاع وي چې دغه ډلې ورباندې فخر کوي؛ نو دوی به قیامت جوړ کړي. په دې شورماشور او کشمکش کې تر ټولو مهمه وسله د عقیدې دفاع ده. دوی ادعا کوي چې پر اعتقاداتو یې نیوکه، د دوی د اعتقاداتو لوټل دي. په داسې حالتونو کې، ځینې ناخبره او کم علمه وګړي د عقیدې د کلمې په اورېدو سره جذباتي او د هر جرم او جنایت ترسره کولو ته چمتو شي؛ لکه هماغه کسان چې د فرخندې په قتل کې مو ولیدل. دا کسان په هره بلوا کې د دې ډلو نوم ورکي سرتېري او زېرمه شوې وسلې دي.

اوس به وګورو چې د عقیدې ماهیت څه دی؛ د عقیدې د دفاع خبره څه مفهوم لري؛ کوم وار له مخکې انګېرنې ورسره ملې دي؛ او تر کومه بریده بیا کتنه غواړي. کله چې د چا یا د یوه شي د دفاع خبره کېږي، نو لږ تر لږ دغه وار له مخکې انګېرنې ورسره ملې وي: ۱) هغه کس یا شی زیان منونکې وي او ملاتړ یې په کار وي؛ ۲) هغه باید شی یا کس وګڼل شي [مادي وجود باید ولري. ژباړن]؛ ۳) باید فیزیکي وي ځکه چې زیان منونکی او ضعیف دی؛ ۴) د هغه شي د مالکیت یا د هغه کس د وکالت خبره باید په منځ کې وي؛ ۵) څوک چې پر دې مظلوم کس یا شي حمله کوي، شریر او بد ذاتی وي. په دې حساب د عقیدې دفاع یعنې: عقیده یو شی یا یو کس دی او دغه شی یا کس ته د برید خطر دی؛ او دا چې هغه پخپله کمزوری دی او خپله دفاع نه شي کولی نو یو څوک باید د هغه ملاتړ او دفاع وکړي؛ او څوک چې د هغه د دفاع حق یا دنده لري، باید ورسره څه نسبت ولري او دا نسبت د هماغه شي مالکیت ګڼلی شو، یا د هغه کس وکالت او نیابت؛ او چا چې پر هغه برید کړی دی، شریر خلک دي نو باید چې دفع شي. په بله وینا عقیده لکه یو ناتوانه شی یا رنځور او بې‌کسه شخص ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي چې د کمزورۍ په وجه د برید خطر له ځانه دفع نه شي کولی، نو هغه کسان چې د دې شي مالکان دي یا د دې کس وکیلان دي حق لري، بلکې دا یې دنده ده چې ملاتړ او دفاع ته یې ور ودانګي. که دې تصویر ته ځير شو، وبه وينو چې د عقيدې د دفاع تعبير د يوې سناريو لنډيز دی چې په يوه خوا کې يې شرير وګړي دي چې پر يوه ارزښتمن شي (عقيدې) حمله کوي او په بله خوا کې يې د خير او فضيلت خاوندان چې د دغه شي دفاع ته راوتلي دي. ښکاره ده چې په دې سناريو کې د فضيلت پلويان پخپله د همدې سناريو جوړوونکي دي او شرور انسانان هغه کسان دي چې د دوی مخالفان دي او نظرونه يې نقدوي.

خو، که دوی دا سناريو د حقيقت په نامه راباندې تېروي، کولی شو چې په مقابل کې يې بله سناريو جوړه کړو چې مبنا يې تجارت وي او په کې داسې وانګېرل شي چې ځينې چلبازه کسان بې کيفيته او بې کاره شی توليدوي او هڅه کوي چې په چيغو او اعلانونو سره مشتريان وغولوي چې خپل جنس ورباندې وپلوري؛ او د دې لپاره چې رقيبان يې بازار ته ښه جنس رانه وړي، او که يې راوړي وي، د دوی مشتريان ځان ته را ونه کاږي، نو پر خپل بې کاره جنس باندې داسې نوم ږدي چې د مشتري خوښېږي او هغه جذبوي، مثلاً عقيده، ايډيالوژي، يا فرهنګ. دوی په مختلفو چلونو سره هڅه کوي چې د مشتريانو سترګې د رقيب پر جنس ونه لګېږي، ځکه چې که داسې وشي نو هغه به د پرتلې فرصت پيدا کړي او په فکر او سنجش سره به دې نتيجې ته ورسېږي چې د لومړۍ ډلې جنس نه يوازې دا چې ګټه نه لري بلکې همدا مو د دوامدارې بدمرغۍ او فلاکت سبب و. بيا به نه يوازې دا چې سودا به ورنه نه کوي بلکې له دې چلبازو سوداګرو څخه به د تېرو کلونو او لسيزو د زيانونو تاوان هم واخلي. دغه ټګان د دې لپاره چې داسې پېښه هېڅ کله ونه شي، نه پرېږدي چې څوک دې د بل (ښه) جنس نوم لا واخلي، راوړل خو يې لا پرېږده.

البته چې دا فرضي سناريو ده او د سناريو جوړولو لمن هم ډېره پراخه ده. هر څوک کولی شي په خپل خوښه داسې تصوير وکاږي چې پخپله په کې ښه او مقابل لوری بد وښيي. خو بايد وګورو چې دغه تشبيه ګانې د حقيقت له مخې پرده لرې کوي او د حقايقو په پوهېدو کې مرسته کوي، که مو سترګې تېر باسي او غلطې لارې ته مو سيخوي. د دې موضوع د لا ښه پوهېدو لپاره بايد دا تصوير راوسپړو او وګورو چې د داسې سناريو جوړول سم دي، که ناسم.

دا کار له بنياده غلط دی چې عقيده دې د شي يا کس په توګه انځور شي ځکه چې عقيده نه په لغوي لحاظ او نه په اصطلاحي لحاظ داسې مفهوم لري او دا مفهوم يوازې په استعاري بڼه کارولی شو. لومړی خو په قرآن او

(c) ketabton.com: The Digital Library

حدیث کې د عقیدې کلمه نشته او مقدسه نه ده، بلکې ډېر وروسته چې مختلف دیني علـوم رامنځتـه شـول، دا اصطلاح هم پیدا شوه او د وخت په تېرېدو سره مشهوره شوه. په څه باندې چې قرآن او حدیث ډېر ټینګار کړی دی، هغه ایمان دی او ایمان هم په لغوي لحاظ له عقیدې سره توپیر لري او هم د اصطلاحي تعریـف پـه لحـاظ خورا پېچلی دی او عقیدې ته یې راښیتول، په ګڼو نورو نظرونو کې، یوازې یو نظر دی. دا موضـوع پـه یـوازې سر خورا مهمه ده.

د عقیدې ماهیت څه دی؟

عقیده د ماهیت په لحاظ یو ذهني امر دی. هغه موضوع چې دا ذهني امر ورپورې تړلی دی، په عقیـدې پـورې اړوند بلل کېږي او پخپله عقیدې سره یو شان نه ده. انسانان د مختلفو چارو په اړه د شناخت، تلقیـن، یـا تقلیـد له لارې یوه باور ته رسېږي او دا باور یې یوازې په ذهن کې وي. هغه موضوع چې باور ورپورې تړلی دی، کېدای شي ورځنۍ او بې‌اهمیتې چارې وي، یا د هستۍ او تقدیر او د خلقت راز او سلګونه نور خورا اساسي موضوعات وي. له دې ورها خوا چې زموږ د باور موضوع او متعلق حقیقي چاره ده که اعتباري، باور او عقیده پخپله یـوازې یو ذهني حقیقت دی چې د ګڼو علتونو او عاملونو زېږنده وي. مثلاً یو نازي وګړی فکـر کـوي چـې جـرمن تـوکم داسې فضایل لري چې نور توکمونه ورنه محروم دي او په همـدې وجـه جـرمن تـوکمي حـق لـري چـې پـر نـورو واکمني وکړي او که څوک ورسره مخالفت وکړي، باید یې ووژني. د سکیمو قبیلو پـه مـنځ کـې ځینـې کسـان د خپلو قربیانو مړي خوري. د دوی داسې عقیده ده چې که د خپل وفات شوي قریب مړی وخوري، هغه به د دوی په بدن کې جذب شي او په دې توګه به د دوی په ژوند کې لا هم پاتې شي. دوی دغه کار د خپل مړي درنـاوی ګڼي. هندوان خپل مړي سوځوي او باور یې دا دی چې هر ککړ شـی پـه سـوځولو پـاکېږي او د اور لمبـې چـې پورته خوا درومي، د هغوی په باور پاسني جهان ته د عروج او نیروانا ته د رسېدو نښه ده. نیروانا د دوی په باور یو سپېڅلی اور دی چې د هستۍ رڼا ورنه پیل او خپره شوې ده او کاینات ورنه پیدا شوي دي.

نو په دې هر مورد کې وینو چې عقیده او باور داسې ذهني مفهوم دی چې یوازې د خپل خاونـد پـه ذهـن کـې وي. د عقیدې ماهیت هماغه تصویر دی چې د ذهن پر کاغذ رسمېږي او منشأ یې کېدای شي شخصي تفکر، د کورنۍ تلقین، رسمي تعلیمات، مذهبي تبلیغات، هنري آثار، او یا د دې ټولو ترکیب وي. دا چې دا باور له کومه راغلی دی، پروا نه کوي، مهمه دا ده چې د عقیدې د خاوند په ذهن کې ځینې تصویرونه او انځورونه جوړېږي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغه بیا د هغه په باور اوړي. د دې ذهني تصویرونو او بهیر په اړه هم د ذهن په فلسفه کې مهم بحثونه شته او هم د عصبپوهنې (Neurology) په علم کې.

پر دې سربېره چې زموږ باورونه په اصل کې ذهني تصویرونه دي، هغه عاملونه چې باورنه زېږوي هم نـړه علمـي او معرفتي عاملونه نه دي. اکثره دغه تصویرونه هغه کلیشې دي چې په پېړیو پېړیو او نسلونو نسلونو پاتې شـوې دي. مثلاً کله چې خلکو گومان کاوه چې ځمکه د غوایي پر ښکرو ولاړه ده، د عمـر خیـام غونـدې لـوی انسـان، چې د خپل وخت خورا عاقل بنيآدم و، د همدې ټولیز باور تر اغېزې لاندې راغلی و او ویلي یې وو:

گاوی است در آسمان و نامش پروین/ یک گاو دگر نهفته در زیر زمین

چشم خردت باز کن از روی یقین/ زیر و زبر دو گاو مشتی خر بین

دلته چې خیام د دوو غویانو خبره په یقین او قاطعیت سره کړې ده، گواکې دا په علمي مسلماتو کې وي، د هغه باور د خپلې زمانې له باب شوي باور څخه زېږېدلی و. دا باور د نـړۍ هغـه تصـویر دی چـې د ده پـه ذهـن کـې ایستل شوی و او ښکاره خبره ده چې سره له دې چې دا تصویر هېڅ علمي بنسټ نه لري، خو زرگونه کاله اکثرو خلکو او ان شک کوونکو پوهانو هم منلی و. په همدې رقم زرگونه نور باورنه شته چې په مختلفـو فرهنگونـو او د مختلفو ملتونو په منځ کې په زرگونو کلونو کې راپیدا شوي دي. د دې باورونو ډېره برخه، که معقول ښکاري کـه نامعقول برېښي، هېڅ علمي بنسټ نه لري. خو ان هغه خبرې چې علمـي دي او پـه معتـبرو علمـي لارو ثـابتې شوې هم دي، لکه د اټوم په مدارونو کې د الکټرونونو شـتون، سره لـه دې چـې ثابـت شـوې واقعیـت دی خـو د باورمن په ذهن کې له یوه ذهني تصـویر ورهـاخوا بـل څـه نـه دی، او د څرگنـدولو پـه میتـود سره چـې عمـومي میتافیزیک وي که کوانټومي فیزیک، سره توپیر پیدا کوي. یعنې په دې باندې بـاور چـې الکټرونونـه د اټـوم پـه مدار کې گرځي، له دې سره چې الکټرونونه په رښتیا د اټوم چارچاپېره گرځي، یو شان نه دی. په بله وینا عقیده او د عقیدې متعلق یو شی نه دی؛ لکه څنگه چې تصویر او د تصویر موضوع یو شی نه دی. د یو چا هغه تصـویر چې زموږ په ذهن کې شته، سره له دې چې له هغه کس سره ډېر ورته دی، خـو د هغـه ځـای نـه شي نیـولی. د دوی تر منځ توپیر د خیال او واقعیت تر منځ د توپیر په شان دی، ځکه چې په خیال کې هـم لـه تصـویرونو سره سر و کار لرو، نه د واقعیت له اصل سره، سره له دې چې دا تصویرونه له ذهنه بهر واقعیتونو ته ارجاع هم شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې زموږ په ذهن کې تصویرونه جوړېږي، د جوړېدو له پیله یې تر پایه پورې دغه بهیر د مختلفو عاملونو تر اغېزې لاندې وي، لکه وراثتي، اروایي، تجربي، تعلیمي، فرهنګي، عاطفي، او ګڼ نور عاملونه. یعنې زموږ ذهني تصویرونه، له دې ورهاخوا چې په کومې موضوع پورې اړه لري، په بې‌طرفانه، نږه او بې‌عیبه توګه نه رغېږي. هر ذهني تصویر د ګڼو عاملونو د تداخل او متقابلې اغېزې محصول دی او له یو بله د دې عاملونو جلا کول خورا ستونزمن کار دی.

(4)

په افغانستان کې د سرلارو وژل،

فرهنګي که ایډیالوژیکي علت؟

په دې اړه چې څوک سرلاری (نخبه) بللی شو، اتفاق نشته خو د دې کلمې تعریف داسې شوی دی: د ټولنې لږ شمېر کسان چې د ځواک، پوهې، شهرت، او نورو عاملونو په وجه ډېر نفوذ او اغېزه لري. (۱)

که پر طبقاتو د ټولنې په وېش باور ولرو یا یې ونه لرو، په دې کې شک نشته چې ځینې وګړي خاص مقام، نفوذ او اغېزه لري. دا هغه څه دي چې د ټولنې ټول خلک یې نه لري او د وګړو همدا کسان سرلاري یا نخبه بللی شو. سرلاری خامخا مثبته معنا نه لري چې یوازې د ټولنې ښه خلک راونغاړي، بلکې هم ښه وګړي په کې دي او هم بد، ځکه چې هم ښه او هم بد اغېزناک خلک شته. خو په ټوله کې دا کلمه په مثبته معنا کارول کېږي او هغه کسان سرلاري بلل کېږي چې تر عامو خلکو د زیاتې پوهې او بصیرت په وجه تر ي تمه کېږي چې خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنه د نښو بدلونونو پر لاره سمه کړي. په دې ليکنه کې، له دې تعريف سره سم، مطلب مو فکري او فرهنګي سرلاري دي، نه ټول هغه کسان چې سرلاري بلل کېږي يا ګڼل کېږي او ځينې يې له روان وضعيت څخه ګټه اخلي او د همدې وضعيت د غځولو هڅه کوي. روان وضعيت يعنې همدغه نامطلوب وضعيت. په دې ليکنه کې دا پوښتنه راسپړل کېږي چې په افغانستان کې د فکري سرلارو وژل د کوم عامل زېږنده دي، د فرهنګ که د ايډيالوژۍ.

د فرهنګ لاس ځکه په کې دی چې دا پديده ټولنيزه ده او پېژندنه يې ټولنپوهنيز اړخ لري. څوک چې سرلاري دي، ټول تر متعارف حد پورته درک او ليد لري او همدا وجه وي چې دوی اغلباً تر نورو خلکو د پېښو متفاوت درک لري. کله چې څوک متفاوت نظر وړاندې کوي، په تېره بيا د عمومي حوزې په مسايلو کې، نو عادتاً له مخالفت سره مخ کېږي يا لږ تر لږه په لومړي سر کې يې چندان هرکلی نه کېږي. خو د متفاوتو نظرونو درلودونکو سرلارو سره د ټولنو چلند، په هر ځای کې او هر وخت يو شان نه وي. ځينې ټولنې ورسره لاره وړي او حساسيت نه ورسره کوي، ان دا چې د نويو او متفاوتو ليدلوريو هرکلی کوي او داسې سرلاري ستايي، حال دا چې په ځينو نورو ټولنو کې دا کار انحراف، بې‌لارېتوب، او ان ارتداد ګڼل کېږي او داسې سرلاري له مخالفت او مجازاتو سره مخ کېږي [دا خبره په ډېرو برخو کې شته. همدا تېر کال، ډاکټر محمد صادق فطرت ناشناس د پټې خزانې په اړه د متفاوت نظر په وجه دومره ورټل شو او دومره سپکې سپورې ورته وويل شوې چې تر تکفير کم نه وو. ژباړن]

کله چې له فکري سرلارو سره مخالفت د هغوی تر قتله پورې ورسېږي او دا بهير د څو کلونو يا څو لسيزو په مخه مدام روان وي، نو له داسې ښکارندې سره به مخ يو چې د سرلارو وژنه بلل کېږي. دغې ښکارندې ټولنې ته سخت زيانونه اړولي دي او نه پرېږدي چې ټولنه له دې اوسني وضعيت څخه راوځي. د سرلارو وژنه دوې معناوې لري: يوه دا چې په تور، بهتان او ناروا خبرو سره د خلکو په ذهنونو کې د سرلارو کسانو تصوير داسې بدرنګه کوي چې که په فيزيکي لحاظ ژوندي هم وي، د ټولنې په ذهن کې وژل شوي وي. دوهمه معنا يې د سرلارو فيزيکي قتل دی. دا قتل کېدای شي حاکمان وکړي، کېدای شي ګوندونه او ډلې او يا عام خلک يې وکړي. دلته به د سرلارو د وژنې همدا دوهمه معنا راوسپړو.

قرآن مجيد د پيغمبر د زمانې پر بني اسراييلو نيوکه کوي چې نيکونو يې پيغمبروژنې ته مخه کړې وه او دا چاره په دوی کې په دوامداره دود اوښتې وه او هماغه وه چې دوی د اسلام له پيغمبر سره هم مخالفت کاوه. "أ فکلما

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاءكم رسول بما لاتهوى أنفسكم استكبرتم ففريقا كذبتم و فريقا تقتلون" (2) (نو هر كله چې يوه پيغمبر داسې څه درته راوړل چې ستاسو د خوښې نه وو، تاسو ولې كبر وكړ، يوه ډله مو دروغجنه وبلله او بله ډله مو ووژله.) دا سمه ده چې د ټولنې ټول سرلاري پيغمبران نه دي، خو ټول پيغمبران سرلاري وو او د پيغمبرانو او هغو فكري سرلارو په چارو كې – چې د خپلو خلكو د ژغورلو رسالت لري - هر وخت ورته‌والى وي. دغه ورته‌والى هم په دې كې دى چې دواړه له باب شويو ذهني كليشو او قالبي فكرونو ور اوړي او هم په دې كې چې دواړه د لا بهتره وضعيت خوا ته د خپلې ټولنې د بيولو هڅه كوي. پر دې سربېره، د دواړو په كار كې د مسلطو فكري جوړښتونو نقدول او له ټينګو دودونو سره مقابله وينو چې دغه دودونه پر خلكو باندې د يوې خاصې ډلې يا طبقې د ولكې او واكمنۍ وسيله وي. دا هغه جوړښتونه دي چې هر وخت يې خپل اورپكي ساتندويان لرلي دي، هغه كه په پخوانيو وختونو كې د معبدونو د كاهنانو په جامه كې وو، كه نن سبا د جګړه‌مارو بنسټپالو په رنګ كې.

د افغانستان ټولنه د هرې جنګ‌ځپلې ټولنې غوندې، د سرلارو د وژنې پديده تجربه كړې ده. د دې ښكارندې پيل تر جګړو څو كاله مخكې شوى و، هاغه مهال چې د دودپالو او مدرنيتې دوو سره دښمنو ايډيالوژيو تر منځ دښمني ميداني شوه او د يو بل په مقابل كې يې جبهې جوړې كړې. يوه چپي ايډيالوژي وه، هغه كه د مائوتسه مفكورو ته لېواله چپي ايډيالوژي وه، كه د لينين او ستالين د مفكورو د لارويانو. بله يې مذهبي ايډيالوژي وه چې عمدتاً اخوان المسلمين او جماعت اسلامي پاكستان ته لېواله وه. د دې دوو بهيرونو تر منځ تقابل له هماغه پيل څخه د سختې دښمنۍ او سيالۍ بڼه لرله. البته د ملتپالو ډله هم وه چې خپل سرلاري يې لرل. دواړه ايډيالوژيك بهيرونه د هېواد له حاكم سياسي نظام سره مخالف وو او غوښتل يې چې را ويې پرځوي او پر ځاى يې د خپلې خوښې نظام رامنځته كړي چې د دوى ايډيالوژي حاكمه كړي، خو دغو بهيرونو سره له دې چې ګډ دښمن يې درلوده، خو په خپلو كې دومره سره وران وو چې د يو بل له ختمولو پرته په بل شي نه راضي كېدل. په دې رقابت او دښمنۍ كې يوه وسله د مقابل لوري د سروالو قتل او ترور و. په حقيقت كې د فكري بهيرونو سروال، كه په هره مفكوره وو، وو به، خو د خپل وخت د ټولنې فكري سرلاري وو.

هغوى، څومره چې ممكن و، هغومره يې هڅه كړې وه چې د خپلې زمانې له فكري بدلونونو سره ځان آشنا كړي، د نړۍ د آزادۍ او خپلواكۍ په بهيرونو ځان خبر كړي، د خپلې ټولنې شرايط تحليل كړي – البته دا تحليل به يې په ناكاره ايډيالوژيكي ابزارو كاوه – او د خپلې ټولنې لپاره نوې طرحه جوړه كړي، داسې طرحه چې د دوى په باور د ټولنې ستونزې پرې حل كېدې، د پرمختګ لاره خلاصېده او بهتره سبا به يې جوړوله. نن سبا چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه او نړۍ کې د لویو بدلونونو په وجه، د ایډیالوژیو بازار سوړ شوی دی، د هغوی پر مفکورو او پوهې ډېرې نیوکې کولی شو، خو له دې خبرې انکار نه شو کولی چې هغوی په هغو شرایطو کې د ټولنې سرلاري وو.

په دې بهیرونو کې که د ځینو کسانو یوازینی مهارت دا و چې سیاسي فعالیتونه تنظیم کاندي، نو ځینې نور کسان هم په کې وو چې مطالعه به یې کوله او کتابونه به یې لوستل. دوی په دې لټه کې وو چې لا لویو تیوریو ته ورسېږي او د خپلې پوهې په زیاتولو سره، سیاسي فعالیتونه لا ښه لوري ته برابر کړي او د یوه مطلوب بدلانه لاره هواره کړي.

په دې منځ کې، څه چې ډېر مهم دي، هغه د تفکر د لارې په پېچومو پوهېدل دي. آزادې او خپلواکې مفکورې ته رسېدل ډېر ستونزمن دي. د واقعي سرلارو تر ټولو مهمه ځانګړنه همدا ده چې مستقله مفکوره لري او له دې پرته که څوک سرلاری وي، هغه به کاذب او د درواغو سرلاری وي. هر څوک چې له مختلفو فکري حوزو سره ځان آشنا کړي او بیا پخپله خپل فکرونه په منطقي ډول تنظیم کړي او بالاخره د سیاسي بهیرونو لپاره فکر او تیوري تولید کړي، هغه به ډېره اوږده، ستونزمنه، او له پیچومو ډکه لاره وهلې وي.

د نوي درک د حاصلولو لپاره د فکري لټون په لاره کې ګام اېښودل، داسې کار دی چې د بشر په تاریخ کې لږو کسانو ورته زړه ښه کړی دی. د دې کار لپاره، تر ټولو مخکې د هغې خونې دېوالونه باید ړنګ شي چې میراثي مفکورو جوړه کړې ده او پر اکثرو تقلیدي او تلقیني فکرونو شک باید وشي. میراثي فکرونه خامخا دیني فکرونه نه دي، بلکې لمن یې پراخه ده او د تاریخ، طبیعت، قوم، قبیله او ډېرو نورو شیانو په اړه د انسان باورونه رانغاړي. څوک چې په دې لاره کې قدم ږدي، د هغه مسافر په شان دی چې له خپل کور څخه د تل لپاره کډه کوي، خو په هېڅ ځای کې هم بل کور نه لري. کېدای شي هغه هره ورځ نوي منزل ته ورسېږي او لږه شېبه په کې دمه شي خو په هېڅ ځای کې به یې کور نه وي. هغه په هر منزل کې تم کېږي، شا و خوا ته ګوري او کېدای شي ځینې منظرې یې خوښې شي، خو پوهېږي چې هلته پاتې کېدل په دې معنا نه دي چې ګواکې له پلټنې او لټون څخه به لاس اخلي.

دا سمه ده چې هر یو یې د عمر تر پایه پورې دا لاره نه وهي او ځینې پلټونکي ستړي کېږي او په یوه منزل کې دېره کېږي او هغه سودا چې په دې سفر کې یې له ځانه سره راوړې ده، وړاندې کوي او ان دوکان لګوي او سوداګرۍ ته مخه کوي. هغوی داسې نیمچه متفکران دي چې د لارې تر پایه پورې د تلو توان نه لري، ځکه چې د لټون او پلټنې لاره بې‌پایه لاره ده او آخري منزل یې د پلټونکي مرګ دی. ښایي همدا وجه به وه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينو مفسرانو د قرآن په يوه آيت کې يقين ته رسېدل، مرګ ګڼلی دی: "و اعبد ربک حتـی يأتيـک اليقـين" او د خپل پالونکي عبادت تر هغې پورې وغځوه چې تا ته يقين/ مرګ در ورسېږي. (۳)

په هره توګه، که څوک د لارې په نيمايي کې تم شي او که څوک د لارې وهل وغځوي، دواړه تر هغو کسانو نـوي څه لري چې له لومړنيو خونو څخه راوتلي نه دي. څومره چې دغه لارويان لا ډېر نـوي شـيان ولـري، هماغـومره سرلاريتوب ورسره ښه جوړېږي او د نورو سرلارو په منځ کې يې مقام لا لوړېږي.

څـوک چـې داسـې تجربـه نـه لـري، نـه خـو د دې لارې پـه سـتونزو پـوهېږي او نـه د سرلارو د نقـش اهميـت ورمعلومېږي. د مولانا خبره: "در نيابد حال پخته هيچ خام" هېڅ خام به د پاخه له حاله نـه شي خـبر. د فکـر او لټون په لاره کې پخېدل، په دې معنا نه دي چې پوخ سړی به له تېروتنو او خطاګانو خونـدي وي، ځکـه چـې د حقايقو په کشفولو کې د بشر توان محدود دی او هغه چارې چې بايـد کشـف شي، نـا محـدودې دي. د بشرـ د فهم د محدوديت په اړه لويو متفکرانو ليکنې کړې دي او تکرار ته يې اړتيا نشته. (۴) د بشر د فهم پر محدوديت سربېره، دا خبره هم ښکاره ده چې انسانان يوازې له تفکر او تعقل سره سر و کار نه لري، بلکې د انسان طبيعت دومره پېچلی دی چې په ژوند کې يې يوازې يو عنصر، مثلاً يوازې فکر، اساسي عامل نه شو ګڼلـی، سره لـه دې چې مولانا ويلي دي: "ای برادر تو همان انديشه ای". اې وروره! ته ټول هماغه فکر يې. خو دا خبره يې د ټينګار لپاره کړې ده، نه د دې لپاره چې نور عاملونه رد کړي. واقعيت دا دی چې اروايي، عاطفي، ارادي، ان جنيټيـک عاملونه د انسانانو د شخصيت په ترکيب کې له عقلاني ځواک سره هم‌مهاله فعاليت کـوي او دا ټـول عاملونـه د هغوی په ليد، تحليل، او تصميم کې اغېزناک وي. نو دا طبيعي ده چې نامعصومه سرلاري دې خطـا وکـړي او د هغوی پر مفکورو نيوکه وشي، خـو تېروتنـې د هغـوی د پلټنـې ارزښـت نـه کمـوي او د هغـوی د اغېزناکـه نقش اهميت نه ختموي.

د نورو هغو هېوادونو په پرتله چې سواد او تعليم په کې عام دي، په افغانسـتان کـې د فکـري او فرهنګـي سرلارو اهميت دو واړې زيات دی، ځکه چې دلته لږ کسان پوهې ته مخه کوي. سره له دې چې په وروستيو کلونو کـې دا وضعيت لږ لږ بدل شوی دی او نسبتاً زيات کسان تعليم ته مخه کوي خو په دې کسانو کـې لـږ يـې لا لـوړې زده‌کړې ته زړه ښه کوي او د هغوی په منځ کې بيا خورا لږ کسان په مختلفـو حـوزو کـې پـه څېړنـې او مطـالعې لاس پورې کوي او غواړي چې د لويو پوښتنو په ځواب پسې راوځي چې د خپلـې ټـولنې سـتونزو تـه د حـل لاره پيدا کړي. په تېرو لسيزو کې داسې کسان خورا لږ وو. دا خورا لږ کسان چې هماغه سرلاري دي، يوازيني کسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې د ستونزو ژورو ته يې پام کېږي او د وضعيت لوی تصوير ليدلی شي او د سياست، اقتصاد، دين، فرهنګ، هنر، او تاريخ رابطه ليدلی شي، او د دې لوی کُليت زيان منونکي ځايونه پيدا کولی او بيا يې د علاج لاره موندلی شي.

که ټولنه خپل سرلاري په کافي اندازه درک کړي؛ د هغوی فکري هڅې به ستايي، ورسره رغنده خبرې اترې به کوي او د يو بل په مرسته به د وضعيت د بدلولو لاره پيدا کوي. داسې تجربې په مختلفو هېوادونو کې شوې دي. خو که ټولنه داسې درک ونه لري، خپل هر هغه بچي ته چې د کليشه‌يي او متعارفو چوکاټونو څخه يې پښه اړولې وي، د ګواښ او خطر په سترګه ګوري او مخکې تر دې چې د ټولنې دښمنان يې د ختمولو هڅه وکړي، دوی پخپله د خپلو بچيو قبرونه کيندي او ژوندي يې ښخوي. داسې ټولنې د خپلو عادتونو او دودونو نقدول نه زغمي او په دې نه پوهېږي چې د مصيبتونو يوه برخه يې له همدغو دودونو او عادتونو راولاړېږي. دوی سرلاري ځکه ورانوونکي او د جوړښتونو ماتوونکي ګڼي چې سرلاري هر څه ته په انتقادي نظر ګوري او ښه او بد يې سره بېلوي. دوی ته د سرلارو مجازات د خطر دفع کول ښکاري.

که په دې لحاظ مسألې ته وګورو چې په ټولنه کې د زرګونو کسانو له منځه يوازې لږ کسان په دې بريالي کېږي چې زياته پوهه حاصله کړي او زيات سترګور شي، او همدوی د يوې ټولنې د ستونزو اقلاً يوه برخه حل کولی شي، تمه دا کېږي چې هغوی وستايل شي او بر کېنول شي، خو کله چې اپوټه کار کېږي او دا کسان ګواښل کېږي، تر فشار لاندې راوستل کېږي، او بالاخره وژل کېږي، نو بيا جدي پوښتنه رامنځته کېږي. هغه پوښتنه دا ده چې دا اپوټه کار څنګه په منلې او عادي چاره بدلېږي او ټولنه د سرلارو وژل په يوه بهير بدلوي. څه شی دا کار دومره آسانه کوي؟ په واضحو ټکو به يې ووايو چې د افغانستان غونډې هېواد کې، څه شی د دې سبب کېږي چې زيات شمېر سرلاري وژل کېږي، هغه که د مذهبي ډلو کسان دي، که د غير مذهبي، او که حکومتونه يې وژني، که ګوندونه او وسله‌والې ډلې.

په دې کې شک نشته چې دغه کسان يا بالفعل د هېواد سرلاري وو او يا بالقوه پر همدې لاره روان وو او که يې موقع پيدا کړې وای، تکړه متفکران او ښايي مخکښ رهبران به ځنې جوړېدل. مثلاً، هغه معلومات چې نن يې په مذهبي ډلو کې د استاد برهان الدين رباني، حبيب الرحمن، عبدالرحيم نيازي، غلام محمد نيازي، اسماعيل مبلغ، او سيد اسماعيل بلخي غونډې کسانو د وژنو په اړه لرو، يا په چپي ډلو کې چې د اکرم ياري، علي حيدر لهيب، طاهر بدخشي، عبدالقيوم رهبر، مجيد کلکاني، مير اکبر خيبر، عبدالاله رستاخيز او د دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډې نورو کسانو وړتیاوو ته وګورو، یا په لیکوالو او سیاستوالو کې د موسی شفیق، محمد هاشم میوندوال، سید بهاءالدین مجروح، سید رسول او د دوی په شان د نورو کسانو پوهې ته چې وګورو، پوهېږو چې هغوی په خپل وخت کې عالي استعدادونه لرل، تر نورو یې زیاته مطالعه کوله، د خپلې ټولنې د راتلونکې په اړه یې ژور فکرونه کول، خو دوی او ډېر نور کسان چې زیات مشهور نه وو خو پر همدې لورې روان وو، ټول ووژل شول. (۵)

د سرلارو وژل، یا د روښانفکرانو او بل وړ فکر کوونکو بندیان کول او شکنجه کول، د سردار محمد داوود د کودتا په کلونو کې لومړني څرکونه ووهل، خو د خلق دموکراتیک ګوند په کودتا سره اوج ته ورسېدل او په ټول هېواد کې د جګړې له خپرېدو سره، خورا زیات شول. البته دا د جنګ یوازینی دروند تاوان نه و چې موږ ته یې را واړاوه. د جنګ په کلونو کې، نه یوازې دا چې د ټولنې فکري سرلاري په خطر کې وو، بلکې ان هغه کسان چې د تحصیل په ټیټو درجو کې وو، خو د ټولنې له عامو خلکو څخه لږ څه متفاوت وو، د همدې توپیر په وجه ووژل شول. په دوی کې معلم، ډاکټر، انجینیر، ملا، شاعر، ادیب، هنرمند او نور شامل وو. په دې قتلونو کې ځینې یې د وخت د حاکمانو په زندانو کې او ډېر یې په پېښور او نورو ځایونو کې د صحرایي اعدامونو، اختطاف او ترور په بڼه ترسره شوي دي.

که د هېواد شرایط داسې وای چې دا پېښې په کې نه وای شوې، سیاسي ډلو و واکمنو نظامونو د خپلو مخالفانو په وژلو لاس نه وای پورې کړی، او د هغې پر ځای د ټولنې د ستونزو په باره کې ملي خبرې اترې شوې وای، او مختلفې طرحې او حل لارې وړاندې شوې وای، او مناقشې د مدني او فرهنګي فعالیتونو په چوکاټ کې ترسره شوې وای، او د نظرونو توپیرونه د ټولنې د فکري بډاینې سبب شوي وای، او دا بهیر زموږ په فرهنګ کې پوخ شوی وای، نن به افغانستان په بل حال کې وای او ډېره انرژي او ځواک به په کې وای.

په حقوقي لحاظ د یوه سرلاري مړ کېدل، یوازې د یوه انسان مړینه ده، خو د دې کسانو د اهمیت او نقش په لحاظ د یوه سرلاري مرګ د یوه ملت له مرګ سره برابر دی، ځکه چې داسې کسان په دېرې سختۍ سره پیدا کېږي او په آسانۍ سره یې ځای نه ډکېږي. د سعدي وینا ده چې:

صبر بسیار بباید پدر پیر فلک را/ تا دگر مادر گیتی چو تو فرزند بزاید

[او پښتانه وایي: سل دې ومري، د سلو سر دې نه مري. ژباړن]

کله چې لاهوري اقبال ځان له رازه خبر بولي او وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر آمد روزگار این فقیری/ دگر دانای راز آید که ناید

یا وايي:

مرا بنگر که در هندوستان دیگر نمی بینی/ برهمن زاده‌ای رمزآشنای روم و تبریز است

دی همدې ټکي ته اشاره کوي چې د زرګونو او ښايي د ميليونونو وګړو په منځ کې ايله يو څو تنه په راز خبر کسان پيدا شي او داسې درک او بصيرت حاصل کړي چې بيا وکولای شي چې د ژغورنې پيغام راوړي.

خو جهل ځپلې ټولنې چې د چلبازو او ټګانو بازار په کې ګرم وي، نه يوازې د سرلارو په قدر نه پوهېږي، بلکې ان د هغوی مرګ هم بې‌غږ و غوږه وي. کله چې د سيد بهاءالدين مجروح غوندې متفکر شخصيت مو له لاسه وځي، ټول ملت بايد د غم جامې واغوندي او له سترګو وينې وڅڅوي، خو په بې‌درکه ټولنه کې داسې چوپتيا وي چې ګواکې هېڅ هم نه دي شوي. دا وضعيت ښکاره مصيبت او ناورين دی.

دلته بايد وګورو چې دغه ناروين له کومه ځايه راولاړ شوی دی؟ ولې د لويو انسانانو په قدر څوک نه پوهېږي؟ ولې د هغوی قتل کېدل، ضايعه نه ګڼل کېږي؟ او ولې يې د تکرار د مخنيوي لپاره کار نه کېږي؟

ښکاره خبره ده چې ان د يوه عادي وګړي قتل ته هم بايد په کمه سترګه ونه ګورو، ځکه چې قرآن مجيد ويلي دي چې د يوه کس ناحقه وژل، د ټول انسانيت له وژلو سره برابر دي: "من قتل نفسا بغير نفس أو فساد فی الأرض فکأنما قتل الناس جميعا" (٦) (هر څوک چې يو نفس ووژني بې له حقه او بې له دې چې په ځمکه کې يې فساد او فتنه کړې وي، داسې ده لکه ټول خلک يې چې وژلي وي) خو کله چې ان د سرلارو او پوهانو وژل هم قبيح ونه ګڼل شي او په ورځنۍ او معمولي چاره بدل شي او ان وسټايل شي او د يوې ډلې او ګوند وياړ وګڼل شي، نو موږ به له خورا خطرناک وضعيت سره مخ يو.

د دې وضعيت ريښه په فرهنګ کې هم لټولی شو. په داسې فرهنګ کې د انسان ژوند ته کافي اهميت نه ورکول کېږي او تابوګان يې د انسان د ژوند د ساتنې پر محور نه، بلکې د انتزاعياتو او توهماتو پر محور رغېدلي دي. مثلاً داسې فرهنګ چې د وطن د يوه مترقي پادشاه د مېرمنې سرتور عکس خپرېږي او زرګونه کسان په جذبو او ولولو راځي چې پاڅون وکړي او هغه حکومت نسکور کاندي. (٧) يا هلته چې د دنيا په يوه بل سر کې يو ناپوهه کشيش د قرآن د سوځولو نيت کوي او د دنيا په دې سر کې د دې خبر په اورېدلو سره زرګونه خلک لارو کوڅو ته راوځي، او مکتبونه او بانکونه سوځوي. (٨) يا چېرته چې خلک يو ګونګوسی اوري چې ګواکې يوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نجلی د قرآن پاڼې په زیارت کې سوځولې دي، مخکې له دې چې د دې خبرې رښتیا درواغ معلوم کړي زرګونه کسان لیوني کېږي، د دېوانو غونډې حمله کوي او د لېوانو غونډې هغه داړي او بیا یې جسد ته اور اچوي. (۹) دا ټولې پېښې د فرهنګ د سختې ناروغۍ نښې دي او عادي باید ونه ګڼل شي. طبیعي ده چې داسې فرهنګ د بل وړ فکر کوونکو او سرلارو په وژلو کې هم کوم قباحت نه ویني او د هغوی قاتلان هم نه غندي. خو، په تېرو څلورو لسیزو کې دا ټوله ښکارنده یوازې د فرهنګ په وجه نه ده، ځکه چې د زرګونو فکري او سیاسي سرلارو د وژلو تنظیم او مدیریت د فرهنګ کار نه دی او ماهیت یې داسې نه وایي.

سره له دې چې فرهنګ په یو ډول سره د دې خونړي بهیر چارې آسانې کړې دي، خو هغه څه چې دا بهیر په ناورین اړوي، بل شی دی، داسې شی چې په شلمه پېړۍ کې وغوړېده او پر سیاسي او ټولنیزو تحولاتو یې ژوره اغېزه وکړه. دا شی ایډیالوژي ده، هم چپي ایډیالوژي او هم مذهبي ایډیالوژي. دغو ایډیالوژیو د انسان دریځ او مقام راټیټ کړ او د ایډیالوژیکو مفکورو او شعارونو په مقابل کې یې د انسان ژوند کم ارزښته کړ.

د شلمې پېړۍ ایډیالوژیو هڅه کوله چې د بشر د تاریخ او د انسان د بدمرغیو او ټولنیزو ستونزو یو لوی روایت وړاندې کړي او د لا بهترې دنیا د جوړلو لپاره ځینې حل لارې وښیي. دې ایډیالوژیو خپلې دعوې په جزم او قاطعیت سره پیغمبروزمه طرحه کولې او هماغه متصلب او قاطع لحن یې دې ته بس و چې خپل لارویان له یقینه ډک او په ولولو موړ کړي، داسې چې ګواکې د دنیا ټول حقیقتونه یې موندلي دي. د دې ایډیالوژیو په اړه ډېرې خبرې شوې دي او په نقد کې یې مهم کتابونه کښل شوي دي. (۱۰) دلته بحث په دې باندې دی چې د ټولنې د سرلارو وژل څنګه د دې ایډیالوژیو په مټ مشروع کېږي.

د ایډیالوژیو داسې انسانان په کار وو چې هم د فرد او هم د ټولنې په حیث پاک، بې‌عیبه او په ټول پوره وي نو ایډیالوژۍ له مدارا او تسامح سره یو مخ نا آشنا وې ځکه چې مدارا او تسامح له هغه چا سره کېږي چې خطا کوي او دوی خو خطاکاره انسانان له سره نه غوښتل. د ایډیالوژیو په نظر خلک دوه ډلې دي، ښه او بد، او نړۍ هم په دوو کمپونو وېشل شوې ده، د خیر او د شر کمپونه. بدان د ختمولو او ښه د حکومت کولو لایقان وو. د هغوی په باور، نړۍ باید له داسې کسانو څخه په قهر او خشونت سره پاکه شوې وای چې دوی بد انګېرل. د چپي ایډیالوژۍ د جوړوونکو نظر دا و چې د تاریخ اورګاډی د بې‌طبقې او اشتراکي نړۍ خوا ته چټک روان و او هېڅ حق نه درلود چې سرعت یې راکم کړي، که نه نو باید د دې اورګاډي تر ارابو لاندې خچ پچ شوي وای. د مذهبي ایډیالوژۍ د جوړوونکو نظر بیا داسې و چې نړۍ د هغه آخر الزمان خوا ته روانه ده چې موعود منجي به

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کې راڅرګندېږي او داسې خلافت او امامت رامنځته کوي چې دوی ته به اعظمت او برم او پرتم ورکوي، نو هر څوک چې د دې بهیر په ګرځندي کولو کې مرسته نه کوي، باید چې ټوک ټوک شي. د مسیحیت او یهودیت محافظه‌کاران هم د داسې روایت خپله نسخه لري [مسیحیان باور لري چې حضرت عیسی به د بشر د ژغورلو او سمې لارې ته یې د برابرولو لپاره راځي او مسیحیت به په ټوله نړۍ کې منل کېږي او یهودان بیا د حضرت موسی د راتلو لاره څاري. ژباړن] د ایډیالوژیو په باور هغه انسان چې په نظر یا عمل کې د دوی له معیارونو سره برابر نه وي، نامطلوب عنصر دی او د نورو په فکري او اخلاقي سلامتۍ کې خلل اچوي. د دوی په باور، بل وړ فکر کوونکي یوازې نامطلوب نه، بلکې خطرناک او تاواني عنصر ـ هم دی، ځکه چې نور هم فکر کولو ته اړ ایستلی شي، پوښتنې کولی شي، ایډیالوژیک مُسَلَمات له مُسَلَمتوب څخه غورځولی شي، مسلط روایتونه ننګولی شي، نور کتاب‌لوستلو ته هڅولی شي، د عقلانیت دفاع او د استدلال ملاتړ کولی شي او په دې توګه د هغو کلکو او پولادي یقینونو او بارونو ځای به ګنې «ولې‌ګانې» او «څنګه‌ګانې» او «څوګانې» ونیسي. ښکاره خبره ده چې د دې وضعیت خپرېدل به نه یوازې دا چې د تاریخ د اورګاډي سرعت کموي، بلکې خلکو ته به وښيي چې اصلاً کوم اورګاډی شته نه؛ او څه چې خلکو ته یقیني ښکاري، یو خوب او توهم دی.

د یقینونو ماتېدل او د پوښتنو د لارې خلاصول او د نقدونو جرئت ورکول، د ایډیالوژۍ‌ځپلي انسان لپاره ډاروونکی خوب دی، ځکه چې د هغه د اقتدار او سلطې اساس هماغه ایډیالوژي ده. په همدې وجه د دې چارو د مخنیوي لپاره کولی شو چې انسانان عمري بندیان کړو او د شاقه کارونو لپاره یې سایبریا ته ولېږو او یا یې د انسان سوځولو په بټیو کې واچوو او له جسدونو څخه یې صابونونه جوړ کړو. د دوی په نظر، فکري سرلاري چې آزاد فکر کوي، د سُنت پردې لرې کوي، له ایډیالوژیکو شعارونو سره لاس او ګرېوان کېږي، او د ایډیالوژیو په لاس جوړو شویو خدایانو سره غېږه باسي، مصیبتونه دي او مخه یې باید ونیول شي او که لازمه وي، ووژل شي. همدا وار له مخکې فرضونه وو چې په افغانستان او ډېرو نورو شرقي او ناورین ځپلو ټولنو کې زرګونه د کتابونو لوستونکي، پلټونکي او آزاد فکره انقلابي ځوانان د مرګ کومي ته ولوېدل او د سرلارو د وژلو ښکارنده زموږ د معاصر تاریخ برخه شوه.

که ټولنه روغه وي او هوښیاره فرهنګ ولري، د داسې کسانو رادبره کېدل مبارک ګڼي چې نوي او متفاوت فکرونه لري؛ او له تکرار او تقلید څخه وړاندې ځي او پخپله په فکري او نظري نوښتونو لاس پورې کوي. ان که د هغوی په کارونو کې ځینې نیمګړتیاوې او خطاګانې هم وي، بیا یې هم قدر کوي او تداوم یې د ټولنیزې ودې د تداوم سبب بلل بولي. بل وړ فکر کوونکي انسان ته د منحرف او مرتد په سترګه نه، بلکې د داسې انسان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سترګه وګورو چې فکري بلوغ ته رسېدلی دی، چې پخپله يې د فکر کولو مسوولیت اخیستی دی. هغه داسې آزاد انسان دی چې د ذهني بتانو له بنده‌ګۍ خلاص شوی دی، انساني پوهې ته یې درناوی کړی دی او د پرانیستو او پراخو افقونو په لوري يې الوت کړی دی. هغه د پېغور او تکفیر او لعنت ویلو لایق نه دی، بلکې د تشويق او قدرونې لايق دی. خو دریغه چې په لعنت شویو ټولنو کې سرلاري مجبور دي چې د شاملو دغه شعر له ځانه سره زمزمه کړي:

از مرگ هرگز نهراسیده‌ام
اگرچه دستانش از ابتذال شکننده‌تر بود.
هراس من –باری- همه از مردن در سرزمینی است
که مزد گورکن
از آزادی آدمی
افزونتر باشد.

مل‌لیکونه:

1. آکسفورډ ډیکشنري، د.Elite د کلمې توضیح
2. سوره بقره، آیه 87.
3. سورۀ حجر، آیه 99.
4. ایمانویل کانت د نرې پوهې د نقد په کتاب کې د انسان د فاهمه قوې د محدودیتونو د ښودلو لپاره تر ټولو نوی کار کړی دی.
5. کېدای شي د یاد شویو شخصیتونو په اړه د نظر اختلاف او مناقشې وي، خو دلته مقصد د کومې خاصې ډلې پلویتوب نه دی، بلکې د دې ښکارندې توضیح مو مقصد دی.
6. سورۀ مائده، آیه 32
7. کله چې د افغانستان سمونپال پاچا امان الله خان له بریټانیا څخه د افغانستان خپلواکي تر لاسه کړه، د هغه د راپرځولو لپاره توطئه شروع شوه او په دې منځ کې د افغانستان په مختلفو سیمو په تېره بیا په جنوبي او مشرقي سیمو کې د هغه پر ضد ډېر تبلیغات پیل شول او په دې تبلیغاتو کې د هغه د مېرمنې داسې عکسونه خپاره شول چې هغه يې سر تور سر ښکاروله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

8. مراد، ټيري جونز، هغه امريکايي کشيش دی چې د سپټمبر د يوولسمې په ياد يې د قرآن مجيد د نسخو د سوځولو قصد کړی و. د هغه دې کار د ۲۰۱۱ په مارچ کې ډېرې مناقشې راولاړې کړې او د امريکا دولت او ډېرو نورو هېوادونو د هغه کار وغانده.

9. د فرخندې په نامه يوه نجلۍ چې د کابل په شاه دو شمشيره زيارت کې د قرآن د پاڼو په سوځولو تورنه شوه او بيا سلګونو کسانو هغه په وحشيانه ډول ووژله او په جسد يې اور پورې کړ.

10. يو بهترين کتاب چې د ايډيالوژيو په اړه ليکل شوی دی، د فرانسوا شاتليه «تاريخ الايديولوجيات» دی چې په دريو ټوکونو کې چاپ شوی دی. پر دې سربېره، ځينو نورو ليکوالو لکه کارل پوپر او هانا آرنټ هم په خپلو کتابونو کې د ايډيالوژيو نقد کړی دی.

(5)

د کرکې خپرول او افراطپالنه

د نفرت ريښې

د نفرت کلمه د «نفور» له ريښې څخه راخيستل شوې ده او معنا يې لرې کېدل، فاصله نيول او تښتېدل دي. د بيولوژۍ د ځينو پوهانو په نظر، د نفرت ريښې د بقا غريزې ته چې د ټولو ژوندي سارو او انسانانو عمده غريزه ده، ورګرځي. ميکروبونه چې د مختلفو ناروغيو سرچينې دي او د انسان ژوند ته خطر جوړوي، عمدتاً په ککړو او خوسا ځايونو کې وي. په همدې وجه انسان د مردار شوي حيوان د خوسا شوي جسد يا د زوناکه زخم په ليدو سره د کرکې احساس کوي او هڅه کوي چې ځان ترې لرې کړي. همدغه د کرکې او بېزارۍ احساس د نفرت د ريښې اساس دی او تر دې حده پورې بېخي طبيعي او د ژوند د بقا لپاره لازم دی.

هاغه مهال چې انسانان په غارونو کې اوسېدل او ژوند يې عمدتاً په ښکار چلېده، د کرکې احساس له طبيعي حد څخه ور ها خوا وغځېد او انسان له هر هغه شي څخه کرکه وکړه چې د هغه ژوند ته يې خطر جوړولی شو، لکه لړم، مار، او نور خطرناکه موجودات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته تر دې چې انسانانو لږ لږ قبيلوي جوړښتونه او ډله‌ييز هويت پيدا کړ، ګډې ګټې سبب شوې چې له يو بل سره پيوند شي. دوی به د نوزېړيو په پالنه، د کورنۍ لپاره د خوراک په برابرولو، او د نورو اړتياو په لړې کولو کې د يو بل په څنګ کې درېدل. په دې پړاو کې، پر طبيعي خطرونو سربېره، د نورو قبيلو او ډلو بريد او حمله هم د دوی ګټو ته خطر جوړاوه. خطر دا و چې نور به د دوی پر قبيلې بريد وکړي او يا د دوی خواړه ولجه کړي. په همدې وجه د دوو قبيلو تر منځ به جګړه کېده. دا تجربه سبب شوه چې د نفرت د حس لمن نوره هم پراخه شي او هغه انسانان هم راونغاړي چې د قبيلې ګټې يا ژوند ته خطر وي. دا د کرکې وړ انسانان به په رقيبه او يرغلګره قبيله کې وو.

خو انسانانو ورو ورو زده کړل چې د دې پر ځای چې هر وخت پر يو بل بريدونه او له يو بل سره جګړې وکړي، د محصولاتو د تبادلې او په واقعيت کې د ګټو د تبادلې لاره ومومي. په تېره بيا هله چې انسانانو کرنه پيل کړه، دې ته يې پام شو. د ښاري ژوند په پيلېدو سره، د ګټو د تبادلې د لارو چارو په اړه د انسانانو درک او مهارت لا زيات شو او د جنګ او تېښتې رابطې خپل ځای همکارۍ، راکړې ورکړې، او په لويو ټولنيزو چارو کې مشارکت ته پرېښود. په همدې لاره تمدن ايجاد شو او انساني فرهنګ د تعالي او تکامل لاره ونيوه.

خو ښاري او تمدني ژوند د کرکې د ختمېدو معنا نه درلوده. د تمدنونو او فرهنګونو تر سيوري لاندې د نښتو او جګړو لپاره نوې زمينې پيدا شوې او د هويت نوې پولې رامنځته شوې چې دا هويت د انسانانو د ډلې د ګټو د پيوند تارونه وو. نوي هويتونه د توکم، قبيلې، مذهب، دين، فرهنګ، سيمې، ژبې او نورو ښکارندو پر اساس ورغېدل. دغو نويو هويتونو غوښتل چې د ډلې غړي سره يو لاس وي او د ډلې د ګټو د تأمينولو لپاره په ګډه هڅه وکړي. همدرانګه د نورو رقيبو ډلو په مقابل کې يې د «غيرت» د پارولو هڅه کوله. د ګټو پر سر شخړې چې عمدتاً مادي او د هوساينې سرچينې رانغاړي، د بشر په څو زره کلن تاريخ کې تل روانې وې او لا هم روانې دي. د غيرت کلمه او مفهوم يې هم له همدې ځايه راولاړېږي چې په خپل ځای کې بايد وسپړل شي.

د ښاري ژوند په پړاو کې، کرکه نويو لوريو ته سيخه شوه. داسې ويلی شو چې کرکه له بيولوژيکي او فيزيولوژيکي حالت څخه سوشيولوژيکي حالت ته ورسېده او د دين او فرهنګ ډګر ته يې لاره وکړه. د يوه دين لارويان د بل دين له لارويانو سره، د يوه فرهنګ کسان د بل فرهنګ له کسانو، او د يوې امپراتورۍ وګړي د بلې امپراتورۍ له وګړو سره په ټکر شول او دغه ټکر کرکه او جګړه رامنځته کړه. البته د بشر د تمدن ټول تاريخ په جنګ او نفرت نه خلاصه کېږي، بلکې لويې فکري او ادبي هڅې هم په کې شوې دي او زيات او ګټور حاصلات

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم درلودلي دي. په همدې وجه انسان ته يې دا لاره هواره کړې ده چې خپل او د نړۍ وضعيت لا ښه درک کړي او د لا ښه ژوند کولو او لا اخلاقي اوسېدلو لارې زده کړي.

خو انساني تمدن د کرکې له شره خلاص نه شو. کرکه له دوو نورو شيانو سره ملګرې شوه، يو يې له بل څخه وېره او بل يې بدلون و. د دې شي نتيجه هغه وېروونکي جنايتونه دي چې بشر په خپل تاريخ کې کړي دي او يو قوم پر بل قوم او د يوه دين لارويانو د بل دين پر لارويانو ظلمونه کړي دي. د دې جنايتونو وروستنۍ لويه بېلګه په شلمه پېړۍ کې د جرمني د نازي ګوند او د کمونيستي ټولواکو حکومتونو ظلمونه دي چې ميليونونه وګړي يې ووژل. له پخوا زمانې څخه تر ننه پورې، په دې ټولو وژنو کې کرکه د عمده عنصر په توګه پاتې شوې دی.

د کرکې جلوې:

کرکه اساساً يو دروني حس او د ډار، بېزارۍ او غوسې ترکيب دی. دا حس که يوازې د تاواني شيانو په مقابل کې وي، مثلاً د ميکروبونو په مقابل کې، نو طبيعي دی. موږ له ميکروبونو څخه لاشعوري وېره لرو او د ناوليو شيانو او ککړو ځايونو په ليدو سره چې معمولاً بد بوی لري، د کرکې احساس کوو. تر دې بريده دا طبيعي چاره ده. خو که د کرکې سرچينه يو ژوندی موجود وي او موږ احساس وکړو چې هغه راباندې حمله کوي، لکه مار، لېوه او داسې نور خطرناک ژوي چې د زيان رسولو تصور يې کولی شو، نو د بقا غريزه په موږ کې د غضب قوه راپاروي چې د ځان دفاع وکړو. دلته وېره او کرکه له غوسې سره يو ځای کېږي. که د کرکې منبع انسان وي، د غوسې اندازه به لا زياته وي ځکه چې ګومان کوو چې مقابل لوری په لوی لاس غواړي زيان راواړوي، په تېره بيا په دې چې پوهېږو چې د دې کار غير اخلاقيتوب هم ورمعلوم دی. دلته بيا کرکه د وېرې، بېزارۍ او غوسې ترکيب وي او کله کله تر دې دوو نورو اروايي عنصرونو د غوسې اندازه زياته وي.

که د کرکې اساس واقعي چارې وي، نه وهمي، مثلاً يوه معلوم کس په لوی لاس تاوان را اړولی دی او په خپل کار پښېمانه هم نه دی او کېدای شي چې دا کار تکرار هم شي نو له هغه څخه زموږ کرکه به څو چنده زياته شي. دلته نو کرکه له خطر او زيان سره د مقابلې لپاره زموږ د وجود په دفاعي ميکانيزم بدلېږي او موږ بله چاره هم نه لرو. په دې حالت کې هم که څوک کرکه کوي، ګرم نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو که کرکه د یوې واقعي چارې په وجه نه وي، بلکې د یوې وهمي او خیالي چارې په خاطر وي او کرکه دومره زیاته شي چې د وجود نور میکانیزمونه لکه اخلاقي فکر کول او اخلاقي عمل کول څنډې ته پورې وهي، نو بیا به اندېښنه ورته په کار وي. که کرکه د یوه خاص وګړي، قوم، طبقې، ډلې، ګوند، مذهب، توکم ... په باره کې د کلیشو، وار له مخکې فرضونو، او خامو تصوارتو پر بنا وي، نو کرکه په اروایي ناروغي اوړي.

څوک چې د کرکې په ناروغۍ اخته شي، د هغې ډلې یا هغه وګړي په اړه ناپیېلی فکر نه شي کولی او په لاشعوري ډول د هغوی په مقابل کې عکس العمل کوي. که د هغوی ښه هم ویني، نه یې مني او داسې توجیهات ورته ګوري چې ګواکې دا استثنا ده، او که یو وړوکی عیب په کې ویني، ډېر یې غټوي [او له پشم نه پشم خان جوړوي. ژباړن]

په کرکې اخته وګړی تل وسواسي وي څکه ګومان کوي چې هغه بل کس یا بله ډله په بالقوه ډول غواړي ده ته زیان واړوي. فکر کوي چې هغوی تل په دې لټه کې دي چې ده ته دسیسه او توطئه جوړه کړي. هغه له ډاره د هغو کارونو د مخنیوي لپاره لاس په کار کېږي چې مقابل لوري کړي نه دي او ښایي ویې نه کړي، خو دی ګومان کوي چې وبه یې کړي.

کرکه د ډېرو نورو ناروغیو په شان، تر هر چا زیات پخپله کرکجن ته تاوان رسوي او له دننه یې خوري، د هغه روغ احساسات ورنه اخلي، د مینې کولو مجال څنې اخلي، په زړه کې یې بدګوماني او بدویني واکمنوي، هغه د نا متعادل سلوک خوا ته بیایي، ناوړو فکرونو او ناسم قضاوت ته یې رسوي او ورو ورو یې ژوند ګډوډوي.

څوک چې په کرکې اخته دي، هماغسې چې پخپله له دننه خوا څخه ویجاړېږي، نورو ته هم زیان اړوي. کله چې نورو ته یې زیان رسېږي، نور هم عکس العمل کوي او بیا هغه د دې پر ځای چې د خپل سلوک په اړه بیا فکر وکړي، پر ځای یې خپل ګناهونه او اعمال توجیه کوي او نور تورنوي چې ګواکې زیان ور اړوي.

کرکجن کس کرکجنه ژبه لري، یرغلیز ادبیات کاروي، احساساتي او غوسه‌ناکه غاړه یې وي، زیاړې، بد رد ویل، او داسې خبرې چې د نورو احساسات زخمي کوي، د ده زړه ته تسلي ورکوي. کرکه یوازې د هغه په ژبه کې نه وي، بلکې سلوک او ټولنیز چلند یې کرکجن وي.

په نړۍ کې د کرکجنو اعمالو بېلګې ډېرې دي او په کراتو لیدل شوې دي. د امریکا په ځینو برخو کې له تور پوستکو سره چلند، په ځینو هېوادونو کې له یهودانو یا مسلمانانو سره چلند، په ځینو اروپایي ملکونو کې له غیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروپايي يا غير آلماني وګړو سره سلوک، په ځينو اسلامي هېوادونو کې له نامسلمانانو يا د هغوی په ګومان له منحرفو مسلمانانو سره چلند، په ميانمار کې د روهينګا له مسلمانانو سره چلند، په اسرائيل کې له فلسطيني مسلمانانو سره د ځينو متعصبو يهوديانو سلوک، له بوسنيايي يا آلبانيايي مسلمانانو سره د صربانو توکمپاله چلند، په ايران کې له سني مسلمانانو سره د متعصبو شيعيانو سلوک، په ځينو عربي ملکونو کې له شيعيانو سره د متعصبو سنيانو سلوک، له افغان مهاجرانو سره د ايرانيانو توکمپاله چلند، له هندوانو او بودايانو سره د متعصبو سيکهانو چلند، له چيچيني يا د منځنۍ آسيا له وګړو سره د متعصبو روسانو سلوک، او داسې نور د کرکې بېلګې دي.

د کرکې د توليد او تکثير شرايط

کرکه په هغه معنا چې مخکې وويل شوه، يعنې له نورو څخه – له هغو کسانو څخه چې له موږ سره فکري، سياسي، مذهبي ... اختلاف لري ـ د بېزارۍ او نفرت احساس دی او په خاصو شرايطو کې په ټولنيز خطر اوړي. خاص شرايط يعنې هغه مهال چې دا ښکارنده د فردي عارضې له بريده واوړي او په ټولنيزې ښکارندې بدله شي. دا چې ځينې کسان په فردي لحاظ په کرکې اخته دي، د دې مخه نه شو نيولی او داسې ټولنه نه شته چې ټول وګړي يې په اروايي لحاظ ښخي روغ او بې‌عيبه وي. په ټولنه کې د مختلفو ناروغيو او ناروغانو شتون طبيعي چاره ده. البته چې طبيعي دا معنا نه لري چې ګواکي هغه دې ښه يا سم هم وي، بلکې معنا يې دا ده چې که په ټولنه کې يو څو جسمي يا اروايي ناروغان ووينو، و نه ترهېږو او داسې وانګېرو چې ګواکې ټوله ټولنه د تباهۍ ګړنګ ته لوېدونکې ده. هر وخت ځينې ناروغ، ګناهکار، او په اروايي ستونزو اخته کسان وي او ناممکنه ده چې ټولنه دې يو مخ ورنه پاکه شي. که څوک وغواړي داسې ټولنه جوړه کړي نو تر هغې لوی مصيبتونه به ور واړوي، لکه څنګه چې هتلر به معلولان، همجنس بازان، او يهوديان وژل چې په خپل ګومان خپله ټولنه پاکه او مطلوبه کړي. هغه به ان سپارښتنه کوله چې وګړي يې بايد ښکلي اندامونه ولري، ورزش وکړي، چاغ نه شي، او هڅاند وي. خو د دې تګلارې پايله توکميزه تصفيه او د ميليونونو بې‌ګناه وګړو وژل وو.

خو که دغه شيان لکه ګناهکاري، جسمي ناروغۍ او اروايي اختلالونه عام شي او په ټوله ټولنه کې خپاره شي نو بيا خو انديښنه ورته په کار ده ځکه چې داسې ټولنه به دړې وړې شي او وګړي به يې تباه شي. د کرکې مسأله هم دغسې ده. که کرکه عامه شي او هر ورځ نور نوي وګړي پرې اخته شي، نو هغه ټولنه به له مطلقې تباهۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرته بل انجام ونه لري. په رواندا هېواد کې په سلو ورځو کې اته لکه کسان ووژل شول او د دې هېواد دولت خو لا وايي چې يو ميليون او اويا زره کسان وژل شوي وو. ولې؟ ځکه چې په څو لسيزو کې هلته په ټولنه کې توکميزه کرکه خپره شوې وه.

کرکه په هغو شرايطو کې توليدېږي چې ناورين وي، جنگ وي، استبداد وي، فقر او محروميت وي، ځينې کسان هر څه ولري خو اکثره وگړي هېڅ ونه لري. کرکه لکه باکتريا په ککړو محيطونو کې ښه وده او پراختيا کوي. البته يوازې کرکه داسې نه، بلکه په گډوډۍ او بحراني شرايطو کې نورې ناروغۍ لکه بدويني، بدگوماني، پر نورو باندې تعرض، غلا، جنايت او نور هم غوړېږي.

خو، کرکه هر وخت د هماغه ترخو واقعيتونو په وجه چې مخکې مو ياد کړل، نه رامنځته کېږي. کله کله کرکه له توهم څخه زېږي او کله د کرکې خپروونکو د تبليغاتو زېږنده وي. د کرکې خپرول د سياسي او مذهبي لانجو په تاريخ کې اوږده سابقه لري. له پخوا څخه هغه کسان چې د قدرت د نيولو په فکر کې وو، پوهېدل چې د کرکې په خپرولو سره د خلکو يوه ډله خپل شا ته درولی شي او له دغو احساساتي او پارېدليو خلکو څخه داسې ويجاړوونکی ځواک جوړولی شي چې په زور او ځواک سره رقيبان له خپلې مخې لرې کولی شي. دوی د کرکې په ايجادولو سره د ټولنې په يوه خاصه ډله کې وېره او اندېښنه خپروي او همدا وېره هغوی سره يو کوي او خوځښت په کې راولي. له بل څخه وېره د کرکې د توليد يوه برخه ده او هغه وگړي او ډلې چې يوازې خپله گټه غواړي، دا شی د خپلو پروگرامونو د عملي کولو لپاره کاروي.

هغه کرکه چې صربي رهبرانو د غير صربي قومونو او په تېره بيا د مسلمانانو په مقابل کې توليد کړه، هغه کرکه چې نازيانو د يهوديانو په وړاندې پيدا کړه، هغه کرکه چې په رواندا کې په هوتو قبيلو کې د توتسيانو په مقابل کې ايجاد شوې وه، هغه کرکه چې چېپې بهيرونو د پانگوالو او فيوډالانو په وړاندې توليدوله، او داسې ډېرې نورې نمونې دي چې ځينې واقعيتونه له ډېرو توهماتو سره گډ شوي او پراخ تبليغات ورته شوي دي چې ځينو ته د واکمنۍ لاره هواره کړي.

د کرکې پاروونکو تبليغاتو لپاره زياتره په هغو ټولنو کې د پراخېدو لاره هواره ده چې په تعليمي نظام کې يې انتقادي تفکر نشته، کليشې په کې آسانه جوړېږي، او وار له مخکې قضاوتونه په کې عام دي. چېرې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

انتقادي تفکر عام وي، وګړي د ځینو کلیشو په مقابل کې مقاومت او ورباندې نیوکه کولی شي. په انتقادي تفکر کې د «خوګانو» لپاره ځای وي. هغه کسان چې انتقادي تفکر یې زده کړی وي، په آسانۍ سره هر غوولونکي شعار ته نه تسلیمېږي. خو په هغو ټولنو کې چې وګړي یې له انتقادي تفکر سره نا آشنا دي، د وینا کولو د مهارتونو په زده کولو او د عام پسندو میتودونو په کارولو سره کولی شو د بل قوم، بل مذهب، بل ګوند، بلې ژبې ... په مقابل کې منفي فکرونه تبلیغ او کرکه تولید کړو. طبیعي ده چې په دې ډول تبلیغاتو کې د مقابل لوري ځینې داسې کړنې د سند په حیث وړاندې کېږي چې د انتقاد وړ وي خو دا کار په داسې بڼه کېږي چې د مقابل لوري ټول هویت هماغو منفي کړنو ته راټیټېږي او د هغوی پر نورو ټولو ښېګڼو سترګې پټېږي.

د کرکې د تولید امکان په داسې ځای او داسې شرایطو کې زیات وي چې د ټولنې فرهنګ د انسانانو فردیت نه مني او د انسان د شخصیت خپلواکي، له توکم، رنګ، مذهب، او ډلې جلا په رسمیت نه پېژني. هلته د یوه خاص قوم یا ټولنیزې ډلې لپاره کُلي صفتونه جوړېږي او بیا دغه صفتونه د هماغه ډلې هر فرد ته تعمیمېږي او دا تصور خپرېږي چې د هغه قوم هر وګړی یا د هغه مذهب هر لاروی، بې له شکه چې هماغه صفتونه لري.

شرایط هغه مهال لا خرابېږي چې د بلې خوا ډلې او وګړي هم له دې چلند سره د مقابلې لپاره، د دې پر ځای چې عقلانیت او نرمښت ته خلک راوبولي، هغوی هم د کرکې په متقابلې خپرونې لاس پورې کړي. معمولاً د مقابل لوري د قومونو او ډلو په منځ کې فرصت طلبه کسان، د لومړۍ ډلې کار چې کرکه خپروي، په خپله ګټه ګڼي او په خلکو کې وېره او ډار اچوي او د ټولنې ذهن د کرکې خوا ته لا نور هم ورټېل وهي. دوی په خلکو کې د وېرې او ترهې په خپرولو سره، ځان د مقابل لوري د بریدونو په مقابل کې د خپلې ډلې یا قوم ساتندوی او ژغورونکی معرفي کوي او په دې توګه د خپل قوم رهبرۍ ته د ځان د رسېدو لاره هواروي. د نړۍ په مختلفو ټولنو کې لیدل شوي دي چې د یوه قوم فاشیست، متعصب، توکمپال او بلدښمني کسان د دې سبب کېږي چې په مقابل قوم کې هم همداسې توکمپاله او متعصب کسان پیدا شي او رهبرۍ ته د رسېدو لاره ورته هواره شي. په دې اخ و ډب کې د دواړوو خواوو منځلاري او عقلاني مشربه وګړي څنډې ته پورې وهل کېږي او که څوک د کرکې د څپو په مقابل کې مقاومت وکړي، په خیانت تورنېږي. د اسراییلي ښي لاسو کړنې تل په ایران او عربي نړۍ کې د بنسټپالو په ګټه وې. د غربي افراطیانو چلند هر وخت د شرقي افراطیانو په ګټه تمام شوی دی. د هرې فرقې د مذهبي متعصبانو عملونو د بلې فرقې متعصبانو ته ګټه رسولې ده.

له بدۍ څخه کرکه که له بدانو څخه کرکه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه مهمه پوښتنه چې د کرکې په مبحث کې پیدا کېږي، دا ده چې له بدو انسانانو څخه، له مجرمو او تباهکارو انسانانو څخه کرکه کول نه دي په کار؟ که له هغو کسانو څخه کرکه ونه لرو چې جرم او جنایت کوي او نورو ته زیان اړوي، نو خلک به لا بدۍ ته ونه هڅېږي؟ د بدیو په مقابل کې له نبوي حدیثونو سره سم په ژبه یا په لاس عکس العمل ونه کړو؟

دا پوښتنې معقولې دي، خو دلته ځینې باریکۍ دي. بدي، انحراف، او جرم د ناروغۍ غوندې دي. که څوک ناروغ وي، نو د زړه سوي او خواخوږۍ وي او باید د ژغورلو لپاره یې یو څه وکړو. خو که له هغه څخه کرکه وکړو، معنا یې دا ده چې د ژغورلو لپاره خو یې هسې هم څه نه کوو، بلکې لا ورباندې غوسه کېږو هم. که طبیب له خپل بیمار سره همداسې وکړي، نو وضعیت به څنګه شي؟

کېدای شي دلته مناقشه وکړو او ووایو چې له بیمار سره د مجرم قیاس کول، سم نه دي. دا هم ویلی شو چې قیاس کول تل دقیق نه وي او د ځو ورتهوالیو په وجه پر توپیرونو سترګې نه شو پټولی. خو که د ارواپوهانو، ټولنپوهانو او وګړپوهانو څېړنې په پام کې ونیسو او د دې څانګو پر علمي معلوماتو تکیه وکړو، وبه ګورو چې هېڅ انسان له موره مجرم نه زېږي او هېڅ مور مجرم نه زېږوي. دا باندني عاملونه دي چې وګړي د ټولنیزو انحرافاتو او جنایتونو خوا ته کاږي. په دې عاملونو کې له کورنۍ روزنې څخه رانیولې د زده‌کړې تر محیط او ټولنیزو ډلو او محرومیتونو او ایډیالوژیو او مذهبي او سیاسي تبلیغاتو او نورو شیانو پورې شامل دي. هغه کسان چې د جرم او جنایت کندې ته لوېږي یا د نورو قومي، مذهبي یا سیاسي ډلو په اړه زیان اړوونکي نظرونه لري، اغلباً پخپله د ناوړو شرایطو قرباني وي. دا سمه ده چې هغوی په مطلوب وضعیت کې نه دي او ځینې باورونه، خبرې یا کړنې یې د نقد او کله کله د مخالفت وړ دي، خو دا له هغوی څخه کرکه کول نه توجیه کوي. نو خپل کار باید په زرینه اخلاقي قاعده وتلو. که موږ پخپله د همداسې شرایطو قرباني شوي وای او په همدې ناوړه وضعیت اخته وای، نو کوم کار به سم و: دا چې له موږ څخه کرکه وشي، که دا چې له دې ناوړه وضعیت څخه مو د ژغورلو هڅه وشي؟ کېدای شي د دې وضعیت قرباني زموږ د کورنۍ یو غړی، یو ټولګیوال مو، یو هم‌ژبی مو، هم‌مذهبی مو، او یو داسې څوک وي چې له موږ سره ګنې ګډې ځانګړنې لري.

معقوله خبره دا ده چې له بدۍ او تاواني باورونو او غلطو او مضرو خبرو څخه کرکه وشي. موږ په اخلاقي لحاظ باید توکمپالنه بده وګڼو، خو که څوک توکمپال وي، هغه باید ناروغ وګڼو او د ژغورلو لاره ورته وګورو او که زموږ هڅې بې‌ګټې وي یا مو څه له لاسه نه کېدل، نو باید د داسې کسانو د مهارولو لپاره قانوني لارې چارې وګورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې نورو ته یې زیان ونه رسېږي. همدارنګه نور ناوړه چلندونه او ناسمې ځانګړنې هم همداسې درواخله. په دې باره کې د قرآن کریم تعبیر ډېر ښایسته او له پنده ډک دی: "و کرّه إلیکم الکفر و الفسوق و العصیان" یعنې کفر او فسق او معصیت یې ستاسو لپاره مکروه کړي دي، خو دا یې نه دي ویلي چې کافر او فاسق او عاصي یې مکروه کړي دي. همدارنګه ویلي یې دي: "و ینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی" یعنې له فحشا او منکر او تېري څخه یې منع کړې دې، نه یې دي ویلي چې د فحشا او منکر او تېري له عاملانو څخه. له بدۍ څخه کرکه لازمه ده، خو له بدانو څخه کرکه نه. البته کرکه نه کول، دا معنا نه لري چې ګواکې له هغوی سره به موافق یو یا به هېڅ ورته نه وایو. موږ حق لرو چې د چا وېناوې او کړنې نقد کړو. موږ حق لرو چې د قانون په چوکاټ کې له چا سره خپل مخالفت وکړو خو دا د کرکې معنا نه لري.

له کرکې سره د مقابلې لارې

له کرکې سره د مقابلې لپاره څه کولی شو؟ لومړنی ګام دا دی چې د کرکې په بدۍ وپوهېږو. ټولنه باید دې نتیجې ته ورسېږي چې کرکه ارواییي ناروغي ده او د کرکې خپرول لا سخته ناروغي ځکه چې د ټولنې روغ وګړي هم په دې ناروغۍ اخته کوي. تر دې لوی ګامونه هم اخیستلی شو، البته د تعلیم په مرسته، د قانون په مرسته او د عمومي فرهنګ په مرسته.

تعلیمي نظام باید هم د اخلاقو په درسونو کې، هم د اجتماعیاتو په درسونو کې او هم د روزنې په عملي میتودونو شاګردانو ته د کرکې او د کرکې د خپرولو بدۍ او زیانونه ور وپېژني. په کرکې اخته ذهنیتونه باید وننګول شي او باید نقد شي. باید نظري او عملي تمرینونه وي چې د شاګردانو ذهن او اروا له دې ناروغۍ څخه خوندي کړي. له کرکې څخه د ماشومانو او زلمکیو او پېغلوټو د روح پاک ساتل د روزنې یو اصل وي چې په مختلفو تعلیمي پړاوونو کې تکرار شي او دا اصل د هغوی د شخصیت په یوه ژور او ریښه لرونکي ارزښت واوړي.

پر تعلیم سربېره، قانون او قانوني مقررات بل میکانیزم دی چې ټولنه له دې ناروغۍ څخه خوندي کولی شي. په قانون کې کولی شو هم د کرکې او د کرکې د خپرولو واضح تعریف وړاندې کړو چې ابهام یې لرې شي، هم یې څرګند مصداقونه وړاندې کړو، او هم ورسره قانوني چلند په ډاګه کړو. قانون باید د حقیقي او حقوقي شخصیتونو او وګړو وظیفې ورته څرګندې کړي چې څنګه دې د کرکې له خپرولو څخه ځان وساتي. همدارنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرکجنې خبرې او کړنې بايد قانوني جرم وګڼل شي. د کرکې مختلف ډولونه لکه ديني، مذهبي، قومي، توکميزه، ژبنيزه، او ان سياسي او ټولنيزه کرکه بايد جلا جلا تعريف شي او د هرې يوې لپاره له هغه زيان سره سم چې ورنه راولاړيږي، جزاګانې وټاکل شي. د کرکې او د کرکې د خپرولو په مقابله کې د قانون صلابت به دا ښکارنده په ټولنه کې ختمه او يا را کمه کړي او ورباندې د ټولنې د اخته کېدو کچه به کمه کړي.

قانون او تعليم هله په خپل کار کې پوره بريالي کېږي چې فرهنګ هم ورسره لاس يو کړي. فرهنګ د ارزښتونو دروني کول دي. تعليم او قانون د اخلاقي ارزښتونو لپاره لاره هواروي چې په فرهنګ کې وده وکړي، خو پر دغو دوو سربېره، لا نورې چارې بايد ترسره شي. شعر، ادب، داستان، ننداره، فيلم، موسيقي او بصري او تجسمي هنرونه ټول د اخلاقي او انساني ارزښتونو په تقويې او د ټولنې په جوړولو کې خپل خپل نقش لري. د فرهنګ د رغولو دغه شبکه هم د کرکې او هم د نورو ټولنيزو آفتونو په مخنيوي کې حياتي نقش لرلای شي.

هغه ټولنې چې دا آفتونه يې مهار کړي دي، يوازې يې د ټولنې د رهبرانو په اخلاقي سپارښتنو يا د اخلاقو د معلمانو په نصيحتونو دا کار نه دی کړی. په عمل کې يو لښکر د شاعرانو، اديبانو، او هنرمندانو په خلاقو او په زړه پورې لارو د داسې اعمالو بدرنګی ښودلې دي او ټولنه يې له ککړېدو ساتلې ده. زموږ په ټولنه کې د کرکې او د کرکې د خپرولو په ګډون، د رذايلو د اصلاح او مقابلې لپاره فرهنګي ميکانيزمونه تقريباً نشته.

دا چې قانون، تعليم، او فرهنګ کمزوري وي، داسې فرصتونه برابرېږي چې کارمند په خپل اداري محيط کې، ويناوال په دريځ کې، ليکوال په ټولنيزو شبکو کې، او کله کله تحليلګر په عمومي رسنيو کې داسې خبرې وکړي چې کرکه خپروي، هغه که قومي کرکه وي، که مذهبي، که ديني کرکه. د کرکې د خپرولو جوتې بېلګې دا دي چې ځوک دې له خپلو هم‌توکمو، هم‌ژبو، هم‌مسلکو، هم‌مذهبو ... نه بهر کسان بد معرفي کړي.

د دينې کرکې خپرول:

د کرکې د خپرولو په ډولونو کې، ښايي تر ټولو خطرناکه هغه يې د ديني کرکې خپرول وي. وجه يې دا ده چې دا ډول کرکه له قدسي ښکارندې سره غوټه کېږي او د کرکې لپاره د معنوي او اخروي مکافاتو وعده کېږي. د کرکې د خپرولو نور ډولونه په آسانۍ سره د تشخيص او د مقابلې وړ دي. ځوک چې يوازې خپل توکم تر ټولو غوره توکم ګڼي او نور توکمونه ټيټ او حقير بولي، پر دې سربېره چې د خپلې دغې خبرې لپاره علمي او ادبي تکيه نه لري، په آسانۍ سره يې په وړاندې درېدلی شو او ويلی شو چې د نورو توکمونو وګړي هم انسانان دي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرامت او شرافت لري، د انساني مدنیت په پرمختګ کې یې ونډه لرلې ده، او داسې نور دلیلونه. خو که څوک یوازې د خپل دین یا مذهب لارویان تر ټولو غوره مخلوق وګڼي او نور خلک یوازې په دې چې د هماغه دین او مذهب په جغرافیا کې نه دي زیږېدلي، له ټولو فضایلو محروم ګڼي، او بیا د فضیلت او رذیلت د دغه وېش لپاره دیني روایتونه راوړي، او په غیب او ماوراً الطبیعت کې ورته دلیلونه لټوي، دا نو داسې پېچلې وضعیت دی چې مقابله ورسره ډېره سخته وي.

څوک چې وغواړي ټولنه له دیني کرکې او د دیني کرکې له خپرولو پاکه کړي، باید وښیي چې ټولې ښېګڼې د یوه دین په لارویانو کې نه دي راټولې شوې، او د نورو دینونو او مذهبونو ټول لارویان ناولي او شرور نه دي. سره له دې چې هغه د خپلې دغې دعوې لپاره غښتلي دلیلونه او قانع کوونکي شواهد وړاندې کولی شي، خو مخکې تر دې چې خبره دلیلونو او شواهدو ته ورسېږي، د کرکې خپروونکي یې په بې‌دینۍ، زندقې، او انحراف تورنوي.

د دیني کرکې خپرول د دې سبب کېږي چې د نورو دینونو د لارویانو ښېګڼې بېخي ونه وینو، نو د نورو ملتونو د ښو تجربو د استفادې لپاره به هېڅ لاره راته پاتې نه وي. څوک چې په دیني کرکې اخته شي، د نورو دینونو لارویانو ته د خنزیر، سپي، خره، او نورو حیواناتو په سترګه ګوري او هغوی ناولي او چټل ګڼي. په دې لاره نه یوازې دا چې له نورو سره د تفاهم او همکارۍ دروازې بندېږي، بلکې د هغوی پر حقونو د تعرض او د هغوی پر مال او آبرو د تېري لاره هوارېږي.

هغه تبلیغات چې د مذهبي کرکې د خپرونې پر اساس کېږي، نه یوازې دا چې بد کار نه ګڼل کېږي، بلکې د دین خدمت، د مقدساتو دفاع، او د ارزښتونو په لاره کې جهاد هم بلل کېږي. د دیني کرکې د خپرولو لپاره مالي سرچینې هم په آسانۍ سره پیدا کولی شو، صدقه او تبرع ورته راټولولی شو، او غیر انتفاعي موسسې جوړولی شو چې ځواکمنې تبلیغاتي دستګاوې تأسیس کړو او د ځان لپاره بې‌شمېره مخاطبان پیدا کړو.

د قومي او ژبني کرکې خپرول نسبتاً محدوده دایره لري او ان که د هماغه قوم او ژبې په منځ کې ځینې پلویان هم پیدا کړي، بیا هم ټول خلک یې تر شا نه درېږي، ځکه چې د دې کار بدرنګي ښکاره ده او ان که ټول خلک یې پلوي شي، بیا به هم یوازې د یوه قوم یا ژبې په وګړو پورې محدود پاتې کېږي. بر خلاف، د دیني کرکې خپرول له پولو اوړي او د نړۍ په هر ګوټ کې پلویان لرلی شي. د داعش غړي او پلویان د هېڅ خاص قوم او توکم خلک نه دي، تور او سپین، عرب او عجم، اروپایي او آسیایي، او د ډېر ژبو او توکمونو خلک په کې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جنګونه چې د ديني کرکې پر اساس رامنځته کېږي، تر ټولو خطرناکه جنګونه دي ځکه چې قاتل په داسې حال کې قتل کوي چې ګومان کوي په دې کار سره خدای ته نږدې کېږي او په جنت کې لوړه مرتبه حاصلوي. په داسې جنګونو کې نه يوازې دا چې څوک خپل وجدان نه ځوروي او څوک پښېمانېږي نه، بلکې د تلقين په وسيله يې وجدان يو مخ مړ کېږي او دا خلک چې هر ډول جنايت وکړي، چورت يې نه وي خراب. دا خلک ان په خپلو جنايتونو فخر کوي او غواړي چې سر لوړي او دنګه غاړه وګرځي او ګومان کوي چې بايد د نورو لپاره نمونه مثال وي.

(6)

له بنسټپالنې سره د چلند په اړه «خو»ګانې

د افغانستان وګړي د متعصبو او بنسټپالو ډلو له لاسه دومره کړېدلي دي چې ځينې خلک مجبور شوي دي چې د مقابلې لاره ورته وګوري. بنسټپالي له ځانه پرته بل څوک نه مني او غواړي چې ټول خلک د دوی په رنګ وي. خو ډېر خلک پوهېږي چې دا کار ناشونی دی او نتيجه به يې د شخړو زياتېدل وي. خو سره له دې چې ډېره موده کېږي چې له بنسټپالنې سره لاس او ګرېوان يو، خو لا د مقابلې لپاره يې مدونه تګلاره نشته. په دې ليکنه کې له دې ښکارندې سره د مقابلې پر لارو چارو او هغو نيمګړتياوو خبرې کېږي چې د ناکامۍ سبب يې شوې دي.

ګوندي تجربه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي ګوندونه هغسې چې نن يې په پر مختللو هېوادونو کې وينو، مدرنه تجربه ده. ګوندونه د دې لپاره جوړېږي چې د ټولیزو ګټو په لاره کې فردي او ډلهییزې هڅې سره منسجمې کړي. په ټولیز ډګر کې دغه عمده محورونه شامل دي: د قوانینو او لوایحو وضع کول، د امنیتي ستراتیژۍ وضع کول، د بېوزلۍ او محرومیت د ختمولو لپاره اقتصادي سیاست رامنځته کول، د بهرني سیاست د کرښو ټاکل، د پراختیا د بهیر مدیریت، د ټولنیزو فعالیتونو قانونمند کول، او داسې نور موردونه.

طبیعي ده چې په دې اړه دومره ډېر لیدلوري شته لکه د هرې متکثرې ټولنې د وګړو شمېر. ګوندونه د دې لپاره جوړېږي چې دغه تکثر د تیت و پرکې او ګډوډۍ سبب نه شي او هلې ځلې پر متناقضو محورونو ونه چورلي، بلکې خورا مهم نظرونه سره یو ځای د مدونو پروګرامونو په قالب کې راشي او دغه پروګرامونه بیا عمومي ملاتړ راخپل کړي. په حقیقت کې د ګوندونو د تشکیلېدو فلسفه، د مطالعې، دفاع او تطبیق وړ پروګرامونو د طرح کولو له لارې د ملي ګټو تأمینول دي. په بله وینا، په مدرنه نړۍ کې ګوندونه په دوو عنصرونو پېژندل کېږي، یو د ملي ګټو د واضح تعریف په وړاندې کولو او بل د دې ملي ګټو د تأمینولو لپاره د مدونو پروګرامونو وړاندې کول.

دا چې ملي ګټې عقلاني چارې دي او بحث ورباندې کولی شو نو دې ته اړتیا نشته چې د ملي ګټو د حاصلولو لپاره طرحه شویو پروګرامونو ته ایډیالوژیک رنګ ورکړو. کله چې یوه موضوع د ایډیالوژۍ په خم رنګېږي، بیا نو د عمومي بحث له حوزې څخه وځي او تر بحث او نقد پورته ګڼل کېږي.

د دریمې نړۍ په هېوادونو کې، چې افغانستان هم په کې شامل دی، د ملي ګټو بحث غالباً نوی بحث دی چې واضح تعریفونه ورته نه دي پیدا شوي. په تاریخي لحاظ، ګوندونه په ډېرو هېوادونو کې له استعمار او یا له مستبدو حکومتونو سره د تقابل په وجه رامنځته شوي دي، نو تر ټولو مهمه داعیه یې د خپلواکۍ او استقلال ګټل وو. البته آزادي هم په ژوره فلسفي معنا نه، بلکې یوازې له استعماري یا استبدادي حاکمیت څخه د آزادۍ په محدوده معنا وه. د داسې هدف لپاره لازمه وه چې جنګ او مبارزې ته تیاری ونیول شي او دا کار په یوه بل عنصر پورې تړلی و چې خلک یې د بیې پرې کولو ته چمتو کړي، او هغه ایډیالوژي وه.

ایډیالوژي، هغه که مذهبي ایډیالوژي وه که سیکولره، کولی شول چې حماسه وپنځوي، هیلې راوټوکوي، او غښتلې ارادې رامنځته کړي. دا عنصر د پردیو د شړلو یا د بېکاره نظام د نسکورولو لپاره ښه په کارېده، خو له سبا سره یې کار نه و چې تر هغه وروسته به څه کېږي، ځکه چې دغه حماسې او ارادې یوازې د جګړې په ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلې او له په دې کې نه وي چې د مختلفو ډلو تر منځ ګډ ټکي پيدا او بيا د هېواد د اقتصادي وضعيت د ښه کولو او د ښځ بناوو د رغولو لپاره تخصصي پروګرامونه جوړ کړي.

نو، د دريمې نړۍ په ډېرو هېوادونو کې ګوندونه له استعمارګرو يا مستبدو نظامونو څخه د وطن تر آزادولو وروسته، د ګټو د خپلولو پر سر په خپلو کې سره ولوېدل. دې ګوندونو دا وړتيا نه درلوده چې لوی ملي ډسکورس رامنځته کړي. د دوی يوازينی هنر په داخلي جنګونو کې د ايډيالوژۍ د وسلې کارول وو. په پاکستان کې د مسلم ليګ، جماعت اسلامي او پيپلز پارټي، په مصر کې د وفد او اخوان المسلمين، په ايران کې د توده، ملي، مجاهدين خلق، او جمهوري اسلامي ګوندونو، په عراق او سوريه کې د بعث ګوند، په اجزاير کې د ملي خپلواکۍ ګوند، او د دريمې نړۍ د ډېرو نورو ګوندونو تجربې، د افغانستان د ورته ګوندونو له تجربو سره يو شان دي او په دې هېوادونو کې لا تر اوسه پورې هم په مدرنه معنا ګوندونه نشته.

په افغانستان کې دې بهير لا غمجنه بڼه خپله کړه. يوه وجه يې دا وه چې دلته ګوندونه ځکه د وارداتي ايډيالوژيو ځولۍ ته ولوېدل چې پخپله يې تيوري نه درلودې. که دوی د خپل وطن شرايط د پوهې په رڼا کې تحليلولی شوای، بيا به يې کولی شول چې ګټور عمومي بحثونه او خبرې اترې هم رامنځته کړي. کله چې پوهه کمه او د باوري معلوماتو د توليدولو موسسې نه وي نو ايډيالوژۍ ته پناه ور وړل يوازينۍ لاره ده. نو همدا وه چې په افغانستان کې چپ ګوندونو بې له دې چې وګوري چې د صنعتي ټولنو تيوري زموږ له وروسته پاتې ټولنې سره اړخ لګوي که نه، پردۍ خبرې يې دلته راوړې. مذهبي بهيرونه هم، چې د وخت له تحولاتو ناخبره وو، څو لسيزې يې د هغو نارو انګازې اورېدلې چې په نورو ملکونو کې د عثماني خلافت د راپرځېدو په وير کې له خولو څخه وتلې وې. دوی ته دا نارې د داسې لويو اکتشافونو او مطلقو حقيقتونو غوندې ښکارېدل چې ګواکې د هغوی پر اساس يې افغانستان له سره رغولی شو. دغه ايډيالوژۍ نه د علمي مطالعاتو محصول و او نه په عمومي حوزه کې د جدي بحثونو محصول، بلکې د نورو ټولنو د روايتونو ناکاره تقليد او کاپي کول وو.

خو د ايډيالوژيو تر نقش بدتره دا وو چې اکثره ګوندونه او ډلې له زېږېدو سره سم په قومپالنې او توکمپالنې اخته شول. په افغانستان کې هېڅ داسې سراسري ګوند رامنځته نه شو چې په سېمبوليک ډول نه، بلکې په واقعي معنا د ټولو قومونو او د خلکو د ټولو قشرونو استازيتوب وکړي. په ځينو ګوندونو کې چې د نورو قومونو ځينې وګړي هم جذب شوي وو، دا هغه کسان وو چې د خپلو قومونو په منځ کې يې له خپلو رقيبانو سره ستونزې لرلې او په همدې وجه له نورو ګوندونو د باندې پاتې شوي وو. البته په دې ګوندونو کې هم ګوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثریت د یوه قوم په لاس کې پاتې کېده. د دې بهیر منطقي نتیجه هماغه وه چې د جګړې تر پیلېدو دوه لسیزې وروسته، داسې ګوندونه رامنځته شول چې له الفه تر ی پورې یې د یوه قوم وو او ان په سېمبولیک ډول هم د نورو قومونو څوک نه وو په کې. لا نن هم چې د دې ګوندونو پر تاسیس څلوېښت کاله اوښتي دي، دوی خپل بازار یوازې په دې ګرمولی شي چې قومي او ژبني اختلافونو ته هوا ورکړي. داسې ګوندونه قومي کتلې دي، نه په مډرنه معنا واقعي حزبونه.

پر هغو دوو نورو عیبونو سر بېره، وضعیت څکه د ناورین پولې ته رسېدلی و چې دغه ټول ګوندونه د یو یا څو محوري شخصیتونو په محور کې رامنځته شوي وو او د هر ګوند تر ټولو مهمه پانګه، هماغه کلیدي شخصیتونه یې وو. حال دا چې په جمعي کارونو کې شخصیت‌پالنه د طرحې او پروګرام په جوړولو کې د وروسته پاتې والي نښه ده. البته دا ښکارنده یوازې په افغانستان پورې متخصه نه ده، بلکې د دریمې نړۍ په اکثرو ټولنو کې هم حکومتونه او هم ګوندونه او نور بنسټونه د شخصیتونو په محور کې راچورلي، نه د اصولو، ضوابطو، قوانینو، هدفونو او پروګرامونو په محور کې.

په افغانستان کې هغه ګوندونه چې په سر کې یې کاریزماټیک یا کاریزماټیک‌وزمه کسان وو، د خپلو رقیبو ګوندونو په پرتله غښتلي وو او زیات هیبت یې درلود. هغه ګوندونه چې کاریزماټیک شخصیتونه یې ژر له منځه ولاړل، ګوندونه یې هم سره وپاشل شول او د تاریخ په خاطرو بدل شول. د دې ګوندونو په پاتې شونو کې لا هم د هغو شخصیتونو نوستالژیک ارمان لیدل کېږي.

دا چې خلک پر داسې شخصیتونه مین دي او یو ډول باور لري چې رهبران خدای‌وزمه برم لري، ښایي وجه یې د سیمې ټولنیزه ارواپوهنه وي، په تېره بیا په موعود منجي باندې عقیده چې د دې سیمې په فرهنګ کې څو زره کاله لرغونې ده. ښایي همدا وجه وي چې دلته کاریزماټیک رهبران ډېر پیدا کېږي او د هغو کسانو کار یې آسانه کړی دی چې غواړي مادام العمره او بلامنازع رهبران پاتې شي. خو له بلې خوا، دا کار د عمومي عقلانیت ودې ته خنډ جوړوي، د ډلې په افرادو کې پر ځان باور کمزوری کوي، او ډلې نه پرېږدي چې د وخت له تحولاتو سره ګام په ګام ځان برابر کړي.

دغه نیمګړتیا تر هر څه زیات په تکفر کې څرګندېږي. کله چې وګړي په دې باور وي چې په ګوند کې یو څوک یا ځینې کسان په دین او دنیا تر هر چا ښه پوهېږي او په خبرو کې یې د «خو» ځای نشته، نو د هغوی له خبرو سره هېڅوک مخالفت نه کوي، هېڅوک نوی نظر او نوې طرحه نه وړاندې کوي. په ترکیه او تونس کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبتاً بریالۍ تجربې تر ډېره بریده ځکه رامنځته شوې چې هغوی د خپلو پخوانیو نسلونو د رهبرانو له سیوري څخه ځانونه وایستل او له نوي لید او نویو نظرونو سره یې د سیاست میدان ته راودانګل. خو په افغانستان کې، نه یوازې دا چې نوې مفکورې او نوي نظرونه پیدا نه شول، بلکې تر څو لسیزو وروسته لا هم د ګوندونو شعارونه نه دي بدل شوي، ګواکې د نسلونو د بدلېدو او د نړۍ په کچه د پراخو تغییراتو خبر تر دوی نه دی رسېدلی.

په مدرنه معنا ګوند هله رامنځته کېږي چې د محوري کسانو او رهبرانو تر اهمیت، د پروګرامونو اهمیت یې زیات وي، د ټولنې ټول قومونه او قشرونه په کې ځان ووینې، پر خیالي او ایډیالوژیکو هیلو د تکیې پر ځای د ټولنې واقعیتونو ته وګوري، د خپلو ځوانو رهبرانو د څرګندېدو لپاره لاره هواره کړي، د لویو ملي بحثونو په جوړولو کې برخه واخلي، د غړیتوب دروازې یې د هر چا پر مخ چې له پروګرامونو سره یې همغږي وي، خلاصې وي، له هغه چا څخه کرکه ونه کړي چې له ګوند څخه وځي، شفافیت او حساب کتاب یې په هر کار کې وي، په ګوند کې د ننه د قدرت د لېږد لپاره دیموکراتیک میکانیزم ولري چې بیا د هېواد په کچه د واک د سوله‌ییز لېږد لپاره سم عمل وکړي، د ګوند حیات او ممات د یو یا څو کسانو په برخلیک پورې ونه تړي، شعارونه، پروګرامونه او تګلارې یې خوځنده او پراخېدونکي وي او د وخت له تحولاتو سره ادلون بدلون په کې راشي، د سیاسي رهبرانو د تېر نسل تجربې نوي نسل ته ولېږدوي او هغوی د خپل نقش ادا کولو ته چمتو کاندي.

هغه ګوند چې غواړي د خپلې ټولنې لپاره ګټور او مهم پروګرامونه ولري، باید هم پخپله د فکر د تولیدولو بنسټونه ولري چې ډېر متخصصان په کې کار وکړي او هم له علمي او اکاډمیکو موسسو سره باید دوامداره اړیکي ولري چې د هغوی له څېړنو او معلوماتو څخه د خپلو پروګرامونو په جوړولو کې کار واخلي. البته دا کار باید لنډمهاله یا تکتیکي نه وي، بلکې باید همیشنی بهیر وي.

هنر او شخړې، دعوا پر څه باندې ده؟

د بنسټپالنې د سختو مخالفانو یوه برخه هنرمندان او د ښکلو هنرونو پلویان دي. بنسټپالنه اساساً له هنرونو سره جوړه نه ده او هر وخت یې ورته د شک په سترګه کتلي دي. په افغانستان کې هر کال د افغان ستوري د مشهورې خپرونې د پیلېدو په درشل کې د ټولنې د دودپالو او نوپالو بهیرونو تر منځ لانجه رامنځته کېږي. په دې لحاظ د دریو لیدلوریو پلویان د یو بل په وړاندې درېږي، یو یې هغه کسان دي چې له هر ډول موسیقۍ او سندرو ویلو سره مخالف دي او هنر د فحشا او فساد مظهر ګڼي او څه یې چې په وس کې وي، د هنر د مخنیوي لپاره یې کوي. دا ډله د دین او ټولنیزو دودونو په اړه خپله انګېرنه مقدسه ګڼي او د انسان آزادي ورنه قربانوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی له لویه سره د انسان په آزادۍ او اساسي حقونو باور نه لري. په دوهمه ډله کې هغه کسان دي چې په هنر او آزادۍ باور مطلقه چاره ګڼي او په دې اړه هر ډول مخالفت، انتقاد او ان د متفاوت نظر ورکول د تحجر او ارتجاع نښه بولي او په غوسې او غضب سره ورته عکس العمل کوي. په دې منځ کې دریمه ډله هم شته چې د انسان په آزادیو باورمنه ده، حقونه یې په رسمیت پېژني او د هنر ملاتړ کوي، خو د دې پر ځای چې دغه مقولې مطلقې وګڼي، باور لري چې هره یوه یې د زماني، مکاني او فرهنګي واقعیتونو په ترڅ کې لا واضحه معنا پیدا کوي او په اړه یې باید پر دې اساس قضاوت وشي چې پر دې واقعیتونو څه رنګه اغېزه کوي.

د انسان د آزادۍ اصل او همدارنګه د هنر ارزښت هېڅ د مناقشې وړ نه دي. همدا شان، دا چې هنر پر اصیل او مبتذل ډولونو وېشلی شو، داسې بحث دی چې له ډېر پخوا راهیسې ورباندې اوږده بحثونه شوي دي او د هر نظر پلویانو خپل خپل دلیلونه وړاندې کړي دي. په موږ کې ډېر کسان پوهېږي چې له لویه سره د ټولنیزو علومو په اړه او په تېره بیا د هنر په اړه خبرې کول، د طبیعي علومو له بحثونو سره توپیر لري او په آسانۍ سره یې ثابتولی یا ردولی نه شو. دلته خبره دا نه ده چې کوم خاص نظر سم یا ناسم دی او په دې کې هم ستونزه نشته چې ځینې دې یو ډول هنر خوښ کړي او ځینې یې بل ډول او هره ډله دې د خپلې خوښې لپاره دلیل یا علت ولري.

هغه بحث چې د دې اثر لیکوال غواړي ورباندې ټینګار وکړي، دا دی چې د افغانستان په اوسنیو شرایطو کې د هنر په نامه ځینې کارونه، په تېره بیا هغه کارونه چې په مذهبي لحاظ په ښکاره توګه اصول او قاعدې ماتوي، پر دې سربېره چې د هنر ودې ته کوم خدمت نه کوي، وضعیت لا پېچلی کوي او د هغو کسانو لپاره چې غواړي وطن له دې تنګي څخه وباسي، لا سختوي.

په دې مبحث کې دا چې د افغانستان شرایط ملاک وګڼل شي او ټینګار ورباندې وشي، نه یوازې دا چې روا ده بلکه لازمي هم ده. د افغانستان شرایط ځکه مهم دي چې له ترهګرۍ سره یوه خطرناکه جګړه په همدې خاوره کې روانه ده او هره ورځ لسګونه او ان سلګونه کسان وژني، نو دا مو حق دی چې د خپل بحث مبنا د خاصو شرایطو پر اساس کېږدو او نړه انتزاعي بحث بل وخت او بل ځای ته پرېږدو.

د افغانستان شرایط لکه هغه پزل (puzzle) دي چې له څو لویو ټوټو رغېدلی دی. د دې تصویر په لومړۍ ټوټه کې: یو هېواد چې د خارجي او داخلي جنګونو د څو دورو په وجه خڅ پڅ دی، د سپټمبر تر یوولسمې وروسته دا فرصت ورته برابرېږي چې د بیارغاونې خوا ته پل واخلي، له نړۍ سره خپل اړیکي له سره جوړ کړي، تعلیمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداري يې د پراختيا لاره ونيسي، د خلکو د اقتصاد څرخ ورو ورو په خوځېدو شي، د هېواد په اساسي قانون کې د بيان آزادي ومنل شي، ټولو ته د ګوندونو او مختلفو بنسټونو د تأسيسولو اجازه ورکړل شي، مختلف قومونه په سياسي چارو کې د مشارکت امکان پيدا کړي، او دا ټولې خبرې لويه هيله وټوکوي چې د دې خاورې له مخه د جګړې دوړې پاکې او د لا بهترې سبا بنسټ ايښودلی شو.

د دې پزل په بله ټوټه کې، د ديموکراسۍ داسې ښېلګه ليدل کېږي چې فساد ورنه څاڅي، د ماجرا ځينو ونډه‌والو له هېواد سره هغه شوې مرستې په بډو وهلې دي چې د وطن برخليک يې بدلولی شو، ځينې سياسي او فرهنګي سرلاري د باج اخيستلو لپاره د قومپالنې او توکمپالنې اور ته لمن وهي، ځينې کسان چې د بشر د حقونو، د ښځو حقونو، د بيان د آزادۍ، د ښه حکومتولۍ، د مدني ارزښتونو د دفاع، د مډرنو ارزښتونو او داسې نور شعارونه ورکوي، پخپله د همدغو ارزښتونو پر سر تجارتونه کوي.

د تصوير په بله ټوټه کې د دين په نامه لسګونه او سلګونه تشکيلونه رامنځته شوي دي چې که ټول يې نه وي، نو ډېر خو يې داسې دي چې د دين دوکان يې لګولی دی او د بيان د آزادۍ په استفادې سره يې کرکه خبره کړې، خلک يې د دين په نامه له مډرنو ارزښتونو څخه وېرولي دي، په داخل او خارج کې يې ګڼې مالي سرچينې ځان ته برابرې کړې دي، د فشار ډلې او غوغا جوړوونکې ډلې يې جوړې کړې دي او د لنډه‌غرۍ په بابولو سره يې د خلکو په زړونو کې وېره او ترهه ننه ايستلې دي، او پر حکومت او مدني ټولنې او نړۍ‌والې ټولنې يو ځای ملنډې وهي او بيا شپه او ورځ د خلکو په غوږونو کې همدا خبره ورڅڅوي چې دين په خطر کې دی او موږ د دين دفاع ته راوتلي يو. د دوی د ادعا سند همدا نيمګړې او معيوبه ديموکراسي او ورسره هغه کارونه دي چې د دوديزې ټولنې له معيارونو سره اړخ نه لګوي او د اصولو او قاعدو ماتېدل ګڼل کېږي. دلته دا تبليغات د ګاونډيو د استخباراتو په مرسته برابرېږي او د داسې ويډيوکليپونو په بڼه چې د دوديزې ټولنې اروا ژوبلوي، په ټولنيزو رسنيو کې خپرېږي. دغه تبليغات د دې لپاره کېږي چې اوسنۍ جګړه خلکو ته د دوو تمدنونو، دوو فرهنګونو، او د ارزښتونو د دوو نظامونو تر منځ ده چې يو يې اسلامي او بل يې غربي دی. په دې توګه د هېواد د هرې سيمې زرګونو ځوانانو ته داسې تلقين کېږي چې خطرناک فرهنګي تهاجم روان دی او دوی بايد د خپل دين او مقدساتو دفاع وکړي.

د پزل په څلورمه ټوټه کې د دودپالو وګړو، مذهبي عالمانو، سياسي ګوندونو او ديني جماعتونو لويه برخه ښکاري چې له طالبانو او نورو ترهګرو ډلو بېزاره دي، د خپل هېواد آبادي او آرامي غواړي، د هېواد د وروستيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلونو له تحولاتو سره جوړ دي، او د طالبانو او د هغوی د استخباراتي ملګرو له تبلیغاتو سره سره یې پرېکړه کړې ده چې د افغانستان د اساسي قانون تر چتر لاندې واوسېږي او په سیاسي او مدني فعالیتونو کې برخه واخلي.

که په دې پزل کې پنځمه ټوټه چې طالبان، داعش او نورې ترهګرې ډلې دي، هم ورزیاته کړو، نو دا تصویر تقریباً تکمیلېږي. اصلي جنګ له همدې ټوټې سره دی چې په دې جغرافیا کې یې ټول ژوند په نښه کړی دی او د ټولو نورو طیفونو لپاره یې راتلونکی په وېروونکي خوب بدل کړی دی.

سره له دې چې داسې دقیقې شمېرې نشته چې د دې تصویر د هرې ټوټې حجم او د نفوذ مساحت راوښیي خو په اټکل سره ویلی شو چې د هرې ډلې په واک کې څو جوماتونه، څو مدرسې، څو منبرونه، څو راډیوګانې، څو ټلویزیونونه، څو مکتبونه، څو پوهنتونونه، څو ودانیز شرکتونه، څو غیر انتفاعي موسسې او نور دي.

څوک چې د دې جنګ په لومړۍ کرښه کې جنګېږي او هره ورځ قرباني ورکوي، هغه سرتېري دي چې عمدتاً د دې پزل په څلورمې ټوټې پورې اړه لري او سره له دې چې له ترهګرو سره جنګېږي خو د نوپالو له مفکورو سره هم چنداني جوړ نه دي ځکه چې د خپلو دودیزو باورونو په وجه د دود دستور خلاف شیان نه خوښوي او نه غواړي چې د نورو د دود ماتولو قرباني شي. پر دې سربېره، دا چې د ټولنې خورا زیات وګړي لا د ټولنیز تړون په مفهوم نه پوهېږي، دیموکراسي نه پېژني، د جمهوریت په معنا سر نه خلاصوي، مدني ټولنه نه ده ورمعلومه، او نه پوهېږي چې کوم نظام اسلامي نظام بللی شو، ستونزه لا سختوي.

په داسې جګړه کې د برې لپاره بهرنی ملاتړ په کار دی خو بس نه دی، د برې اصلي شرط دا دی چې ټول نوپالي او منځلاري دودپالي طیفونه سره خوا په خوا ودرېږي او ورسره له هغو ډلو او جماعتونو سره چې د طالب او داعش همفکره دي خو غوره ګڼي چې د دولت تر سیوري لاندې آرام ژوند وکړي، د خبرو اترو ور پرانیستل شي. دلته خبرې اترې سره له دې چې ستونزمنې به وي خو د متقابل پوهاوي لپاره لاره هوارولی شي. د ترهګرو ډلو په مقابل کې برې هله ممکن وي چې نور طیفونه لږ تر لږه د تقابل پر ځای سره یوه خوا شي او د لوی مصلحت په اړه چې هغه د ټولنې بقا ده، سره یوه خوله شي. د دې یووالي لپاره په کار ده چې هېڅوک د «میم زر ما ټول یې زما» په فکر کې نه وي، هېڅ خوا دې د بل لوري د حذفونو فکر ونه کړي، او هر لوری دې د مقابل لوري درناوی وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که دا انډول خراب شي، هغه ډلې چې د پزل په دریمه ټوټه کې دي، د طالبانو او داعش په فکري مټ بـدلېږي او منځلاري دودیز بهیرونه به د توندلارو خوا ته پورې وهي، او نوپالی طیف به په داسې نادر جماعت اوړي چـې په ټولنه کې یې نفوذ محدود وي، په تېره بیا په دې چې دې طیف له اکثرو وګړو سره په ژبه نه دی پوه شـوی. د دې طیف ځای ځایګی تر ډېره بریده په باد راوړي وضعیت پورې چې د سپټمبر تـر یوولسـمې وروسـته رامنځتـه شو، تړلی دی او دوام یې هم لږ ډېر د بهرنیو ځواکونو په شتون پورې تړلی وي.

دا انډول په دې خرابېږي چې د نورو طیفونو - په تېره بیا د ټولنې د دوډپاله اکثریت - اندېښنو، باورونو، ارزښتونو او تابوګانو ته بې‌پروایي وکړو. کله چې دودونه او اصول ماتېږي، د دغه طیف پلویان ورباندې فشـار راوړي او ورو ورو یې ټولنیز ځای ځایګی د توندلارو په ولکـه کـې راولي، مګـر دا چـې د داسـې مسـایلو پـه مقابـل کـې تونـد دریځونه خپل کړي. که فرضاً ځینې کسان راولاړ شي او ټـول دینـي عالمـان زاړه‌فکـري، مرتجـع، د بوینـو مغـزو خاوندان، او دې ته ورته خطابونه وکړي یا د دیني عالمانو له منځه دې یو کس پورته شي او د هـنر ټـول پلویـان فاسد، اهل فحشا، بې‌بندوبار او ... وبولي، نو بیا به په دې ټولنه کې خښته پر خښـتې نـه ټینګېـږي. پـه داسـې وضعیت کې به تر هر چا زیاته ګټه طالبان او داعشیان وکړي او تر ټولو زیات زیان بـه دغـه هېـواد وکـړي چـې د مېړنې نړۍ خوا ته د خوځېدو دریمه هڅه یې د یو یا بل د بې‌سنجشو کارونو قرباني شي.

افغانستان لږ تر لږه دوې تاریخي تجربې تېرې کړې دي چې ښه درسونه ورنه اخیستلی شو. یـوه یـې د شـلمې پېړۍ په پیل کې اماني اصلاحات وو او بله یې د هماغه پېړۍ پـه آخـرو کـې د کمونیسـتي اجرائـات وو. پـه دې دواړو کې د ماتې مهم عامل دا و چې د ټولنې حساسیتونو ته پام نه و شوی او د خلکو ارزښتونو او اصولو تـه شـا اړول شوې وه.

دا ځل د هېواد په نوې تجربه کې ځینو بنسټونو او ډلو بې له دې چې د مسئلې باریکیو ته پام وکړي، ټولنه یـې د سخت دوه قطبیتوب خوا ته ټېل وهلې ده. دوه قطبیتوب یعنې دا چـې خلـک پـه داسـې دوه لاري کـې ودروو چې مجبور وي یوه په کې انتخاب کړي او د تفاهم او همکارۍ لپاره هېڅ لاره پاتې نه وي. وضعیت هله لا پسې خرابېږي چې د یو بل سپکول او تحقیر او شخړې او خشونت هم ورسره ملګري شي. په دې منځ کې اکثره وګړي چې منځلاري دي، د همدې توندو څپو په وجه له اعتداله راوځي او یا دې خوا یا هغې خوا ته ښویېږي.

ځینې کسان پوښتنه کوي چې کومې معیاري څېړنې دا ښودلې دي چې هنر د دې سبب کېږي چې ځوانـان د افراطیت او انتحار په لومه کې ونښلي؟ خو دا نه پوښتي چا دا زحمت په ځان منلی دی چې د زرګونو ځوانانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افراطي کېدو علت وځېږي؟ کوم مرکز دومره مېړانه کړې ده چې د طالبانو او داعشيانو سيمو ته ورشي او وګوري چې کوم تبليغات ځوانان هغوی ته ورجذبوي؟ په دې خبره هغه خبريال پوهېږي چې تکليف يې ايستلی دی او له بنديانو سره يې مرکې کړې دي او اورېدلي يې دي چې هغوی وايي جګړې ته يې ځکه مخه کړې ده چې په کابل کې فساد او فحشا روان دي. دا خبره هغه ليکوال ته معلومه ده چې د غور، غزني، زابل، هرات، سمنګان، او ننګرهار له معتدلو ديني عالمانو څخه يې پوښتنه کړې ده چې سره له دې چې نړيواله ټولنه دا پنځلس کاله دلته وه خو بيا هم ولې ورځ تر بلې لا ډېر ځوانان افراطيت ته مخه کوي. څوک چې د ټولنې د نورو طيفونو د نظرونو اورېدلو ته وخت نه ورکوي، د ناورين په اندازې به څنګه ځان پوهوي؟

بنسټپالنه او د پلارواکۍ ذهنيت:

دا سمه ده چې د افغاني ټولنې سياسي فضا په علمي او فلسفي تيوريو نه ده ښکلې شوې او اکثره سياسي فعالان يې د خپلو سياسي مفکورو، قومپالنې، او مذهبي او ايډيالوژيکو تعلقاتو په بند کې لالهانده دي نو دلته دريځونه د ښکاره تيوريکي مسايلو پر بنا نه دي. له دې سره سره، ټولنه د سياسي ګوندونو او د هغوی د رهبرانو کړنې په غريزي ډول درک کوي او د دې درک مبنا هغه تصوير دی چې په دې څلوېښتو کلونو کې دې ډلو او رهبرانو يې د ځان په اړه وړاندې کړی دی.

دلته د دې تصوير پر بنا، خلک د ځينو ګوندونو او ډلو له ذهنيت څخه اندېښنه لري. هشام شرابي، فلسطيني ټولنپوه، دا ذهنيت د پلارواکۍ ذهنيت بللی و. هغه د عربي نړۍ د ګوندونو او حکومتونو د وضعيت د ښودلو لپاره د مدرنې پلارواکۍ مفکوره کاروي. د افغانستان ټولنه هم د ډېرو نورو شرقي ټولنو غوندې په ډېرو اړخونو کې همداسې ده.

پلارواکۍ څنګه چې د يوې ټولنې اقتصادي مناسبات او ټولنيز اړيکي راښيي، هماغسې د دې اړيکو او مناسباتو په بېخ بنا کې پروت ذهنيت او د تفکر ډول هم راښيي. په پلارواکۍ کې يو څوک تر نورو بر ناست وي، د هغه پوهه او تجربه تر هر چا ډېره ده، هغه ښه او بد او دوست او دښمن تر نورو ښه پېژني، هغه له دښمن سره په جګړه کې تر نورو غښتلی دی – لږ تر لږه دغسې دعوا خو کوي – نو هغه حق لري چې د نورو پر ځای فکر وکړي او د نورو لپاره تصميم ونيسي. د نورو وظيفه ده چې د خپل خير او مصلحت لپاره، چې پخپله يې نه شي درک کولی، د هغه خبرو ته غوږ ونيسي او امر يې ومني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هشام شرابي په وينا، په مډرنه پلارواکي کې د هغه پلار پر ځای د ګوند رهبر، مذهبي سرلاری، یا پادشاه او د حکومت سروال ناست وي. د پخوانی پلارواکی په شان، په مډرنه پلارواکي کې هم افقي اړيکي نشته، بلکې له پاسه کښته خوا ته عمودي اړيکي باب دي. هغه څوک چې د اړيکو د دې هرم په سر کې دی، کارازماټيک سړی دی چې سترګې يې ډېر لرې ځای ته نيولې دي او د خورا لريو راتلونکو وختونو خبر راکوي او هغه ځايونو ليدلی شي چې نور ته يې ليدل ناشوني دي. نور، يعنې خلک او ټولنه، تل تر تله نيمګړي دي او هېڅکله به بلوغ ته ونه رسېږي ځکه چې بشپړ بلوغ يوازې د يوه کس لپاره مخصوص دی او دا خصوصيت اکتسابي نه، بلکې د خدای ورکړه ده نو څوک دې په دې فکر کې نه وي چې ګواکې ور وبه رسېږي. که کومه ورځ خدای دا نېکمرغي بل چا ته ور هم کړي، نو هغه بايد د ده له زو ذاته وي او د ده وينه يې په رګونو کې روانه وي. هغو کسانو ته چې د دې سړي په شاوخوا کې دي او د هغه حواريون شوي دي، د دې پوهې يو څو څاڅکي څڅېدلي وي خو دوی به هېڅکله هغه موهبت ته ونه رسېږي چې رهبر ورته رسېدلی دی ځکه چې د هغه وينه د دوی په رګونو که نه بهېږي. د هشام شرابي د تحليل پر اساس پوهېدلی شو چې د دريمې نړۍ د ګوندونو او حکومتونو رهبري ولې غالباً مادام العمره وي او ولې دا مقام يوازې د رهبرانو زامنو ته لېږدېدلی شي.

په پلارواکې ټولنه کې څوک د هغه چا د موقعيت په اړه پوښتنه نه شي کولی چې په بر کې ناست دی. څوک نه شي پوښتلی چې هغه ته دا نېکمرغي له کومه ورسېده، ځکه چې هغه د خدايانو له ذاته دی، هغه له آسمانه غرېږي، هغه د خدای په استازيتوب پر نورو واکمني کوي.

پلارواکي ذهنيت په اصل کې په پخوانی نړۍ پورې اړه لري او د لرغونو انسانانو د ژوند له شرايطو سره جوړ و خو کله چې په دريمه نړۍ کې نيمګړې مډرنيته وزېږېده، پلارواکي هم د ګوندونو، ټوټليټرو حکومتونو او ښی او چپې ايډيالوژيو په قالب کې له سره وزېږېده.

خو له دې وضعيت سره د مقابلې لپاره د ټولنې يوه لويه برخه د مډرنې ټکنالوجی او د اطلاعاتو د انفجار په مرسته پوهېدلې ده. دوی هغه حقارت چې د پلارواکی ذهنيت پرې تپلی دی، نه زغمي. هغوی د تخصصونو او مسلکونو په بېلوالي او استقلال خبر دي او په دې پوهېږي چې هېڅوک عقلِ کُل او جامع الکمالات نه دي چې د ټولو پوښتنو ځوابونه يې په جيب کې وي. دوی په همدې وجه نه غواړي چې بل څوک د دوی پر ځای فکر وکړي او بې له دې چې دوی وپوښتي، ورته تصميم ونيسي. خلک نه غواړي چې څوک دې ووايي چې د دوی ښه تر دوی ښه پېژني، په سياست تر دوی ښه پوهېږي، يوازې پخپله د مشروع حکومت موډل وړاندې کولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي، او يوازې پخپله حق لري چې نورو ته ووايي چې دا وکړئ، دا مه کړئ. څوک چې حق لري هم د رسنيو حد معلوم کړي، هم د مدني بنسټونو، هم د سياسي گوندونو، هم د حکومت، هم د فکري بهيرونو، هم د تمدني بهيرونو، او هېڅوک ورنه پوښتنه ونه کړي چې ته يې څوک او دا واک او صلاحيت چا درکړى دى؛ داسې دى لکه قرآن مجيد يې چې په اړه وايي (لا يُسأل عما يفعل و هم يُسألون/ سوره انبيا، آيه ٢٣)

په افغانستان کې د داسې پلارواکۍ د بيا راگرځېدو اندېښنه شته چې له نورو څخه به د فکر کولو، خبرې کولو، او تصميم نيولو حق واخلي او په بنسټپاله منطق گومان وکړي چې د دين د تفسير انحصاري حق لري.

که د گوندونو او ډلو رهبران خلکو ته ډاډ ورکړي چې نور به يې حقير او ناپوه نه گڼي او ځان به د هغوى قيم نه بولي، دا اندېښنې به راکمې شي. دوى بايد وپوهېږي چې همدا خلک ان که زيات سواد او لوړې زده کړې هم نه لري، پخپله د ځان قيم دى او دې ته ضرورت نه لري چې بل څوک دې د دوى ولي وي. رهبران بايد له ټولنې سره خوا په خوا کې وده وکړي، د انسانانو فرديت ته درناوى ولري، او وپوهېږي چې زمانه بدله شوې ده او نوي نسلونه نړۍ ته په بله سترگه گوري. په قرآن کې د اصحاب کهف داستان ظريفه تلميح لري او د هغو کسانو حال بيانوي چې له اوږدې مودې خوبه را وروسته داسې مهال را ويښېږي چې سکې يې نورې نه چلېږي او په دې يې سر خلاصېږي چې په دې وضعيت کې نو بهترين کار دا دى چې بېرته خپلې سوړې ته ورشي او په ابدي خوب ويده شي. که داسې نه وي نو بايد وپوهېږي چې رهبري کومه آسماني ډالۍ نه ده بلکې ځمکنى قرارداد دى چې اصلي خوا يې وگړي دي. که دوى ونه غواړي چې د خلکو مطلق فقيه ولي دې وي او د خلکو د ديندارۍ پر ځاى د خپلې ديندارۍ غم وکړي، نو اندېښنه به ولې په کار وي، البته په دې شرط چې دا ومني چې د پلارواکۍ وخت تېر دى او د خلکو ټوليز شعور رادبره شوى دى.

داعش:

د ۲۰۱۵ کال د پيل ورځې وې چې د اسلامي دولت ډلې چې د داعش په نوم مشهوره شوې ده، په افغانستان کې د اسلامي دولت د خراسان څانگې په نامه خپل فعاليت اعلان کړ. هاغه مهال ځنيو سياستوالو دا خبره د داعش د ډلې تبليغاتي غوغا وگڼله. د افغانستان حکومت وويل چې په سيمه کې د دې ډلې خپرېدل به خطرناک وي خو شنونکو دا خبرې د حکومت د کمزورۍ د توجيه او د نړۍوالې ټولنې د مرستو د جلبولو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلې ځلې وبللې. اوس تر هغې نېټې ځو کاله وروسته، د داعش نفوذ په خپل زېږنځای یعنې عراق او سوریه کې مخ په کمېدو دی خو په افغانستان کې نه یوازې دا چې د دې ډلې خطر لرې شوی نه دی، بلکې ورځ تر بلې د هېواد په ګوټ ګوټ کې یې د ځالې کولو خبرونه رارسېږي. دا په داسې حال کې ده چې افغان حکومت د دې ډلې ځپل خپل لومړیتوب ګڼي او په هر ځای کې چې یې نښې لیدلې دي، ضربتي عملیات یې کړي دي چې د هغوی د پیاوړي کېدو مخه ونیسي. افغان حکومت یوازې په روان لمریز کال کې د هېواد په ختیځ کې د دې ډلې سلګونه تنه وژلي دي خو دا ډله یوازې د افغانستان په ختیځ پورې محدوده نه ده پاتې شوې. اوس پوښتنه دا ده چې په لنډمهاله او منځمهاله موده کې به دا ډله په افغانستان کې لا هماغسې وده کوي، که په عراق او سوریه کې له کمزورۍ کېدو سره به دلته هم کمزورې شي؟

د دې پوښتنې د ځوابولو لپاره باید د داعش ماهیت وپېژنو. داعش یوازې پوځي ډله نه ده بلکې ایډیالوژي ده، فکري دستګاه ده او د کفر او اسلام، نننۍ نړۍ، اسلامي نړۍ، اوسنیو حکومتونو او د منځني ختیځ او زمونږ د سیمې خپل خاص تعریفونه لري. په ایډیالوژیک لحاظ، دا ډله د هغه جهادي سلفیت له لمنه راټوکېدلې ده چې لومړنۍ نسخې یې د محمد بن عبدالوهاب پاځون او وروسته په هند براعظمګي کې دې ته ورته غورځنګونو ته ورګرځي. د جهادي سلفیت پرمختللې نسخې دا دي: په مصر کې له اخوان المسلمین څخه رابېلې شوې څانګې لکه الجهاد الاسلامي، الجماعة الاسلامیة، او جماعة المسلمین؛ او وروسته القاعده. که دغه ډلې نه وای او دا ایډیالوژي نه وای خپره شوې، د داعش راټوکېدل به ناشوني وو.

د افغانستان د جهاد په کلونو کې، د شوروي ځواکونو او ورپورې تړلي کمونیستي حکومت په مقابل کې د افغان مجاهدینو په څنګ کې د مختلفو عربي او پاکستاني ډلو شتون ښه کار ګڼل کېده او ډېرو اسلامي او غربي هېوادونه به ستایه. دغه ډلې یوازې د جګړې په ډګر کې نه وې، بلکې د افغانستان د وګړو په منځ کې یې نور روزنیز او د خپلو فکري آثارو د خپراوي مرکزونه هم جوړ کړي وو. په هاغه وخت کې سره له دې چې د دغو ډلو ترمنځ سخت ګوندي رقابتونه روان وو او ان کله کله به یې یو بل تکفیرول هم، خو بیا هم جهاد داسې شړی وه چې ټولې ډلې په کې پټېدلې او د ګډ دښمن په خاطر به یې خپل اختلافونه د لنډ وخت لپاره هېرول او یا به یې مهارول. په دې منځ کې یو شی چې هاغه مهال چا ورته اندېښنه نه کوله، د جهادي سلفیت د ایډیالوژۍ خپرول وو. دا ایډیالوژي عربانو راوړې وه چې د جهاد د زمانې د نسلونو نظر او لیدلورې یې بدل کړ. دوی د افغانانو په ذهنونو کې د اسلام، نړۍ او د مسلمانانو د راتلونکې په اړه خاص فکرونه القأ کړل. دا ایډیالوژي ځکه په مسلط فکري بهیر واوښته چې بل رقیب یې نه و او میدان ورته خالي پاتې و. د دې ایډیالوژۍ اثر ورو ورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره زيات شو چې اوس که څوک د سنتي فقيهانو نظرونه او د مسلمانو عارفانو او متصوفانو خبرې چا ته وکړي، د ديني فکر اکثره متوليان يې په کلکه ردوي، دا خو لا پرېږده چې د هغو ديني نوفکرانو خبرې ورته وکړې چې له يوې پېړۍ راهيسې له مډرنې پوهې او د نوې نړۍ له معاصرو مفکورو سره د ديني تفکر د پخلاينې هڅې کوي. اوس نو په افغانستان کې د جهادي سلفيت مخاطبان پريمانه دي چې په ژبه يې پوهېږي او خبرې يې وربانديې ښې لګېږي او داعش هم له همدې جهادي سلفيت څخه زېږېدلی دی.

کله چې يوه ايډيالوژي نسبتاً ډېره منلې وي او مختلف بنسټونه يې په تکثير او بابولو لګيا وي، نو طبيعي ده چې عملي به هم شي. د افغانستان د کشفي اورګانونو د اټکل له مخې همدا اوس دلته تر شلو زياتې ترهګرې ډلې فعالې دي چې ټولې يې د سلفيت دسترخوان ته ناستې دي.

جهادي سلفيت او د کارنامې څېړنه يې ځکه مهم دي چې د سنتي سلفيت برخلاف، دا يو دوه ژواکی موجود دی. هغه داسې چې د تفکر په برخه کې تر مډرنې زمانې له خورا پخوا وخت سره تعلق لري او غواړي چې عصري فکرونه د اسلام له نړۍ څخه وشړي، خو د جنګي تکتيکونو په لحاظ بيا مډرنې او ان پوسټ مډرنې زمانې ته رسي چې کله کله خو ان تر فاشيستي او کمونيستي سازمانونو هم مخته کېږي او لوی امنيتي او استخباراتي سازمانونه ننګوي. دغه دوه ګونی خاصيت په فکري لحاظ تناقض او ټکر زېږوي. دا تناقض د قضيې په ايجابي اړخ کې د دې سبب کېږي چې جهادي سلفيت د مسلمانو ټولنو لپاره د رغونې او جوړوونې هېڅ طرحه جوړه نه کړای شي او د توليد په ډګر کې شنډ وي خو په سلبي وجه کې يعنې له مخالفانو سره په جګړه او د هېوادونو د اوضاع په خرابولو کې بيا ډېر تکړه وي.

جهادي سلفيت د همدې وړتيا له کبله داسې نادرې کولی شوې چې د اسامه بن لادن غوندې سلفي له ملا عمر سره بيعت وکړي، حال دا چې د سنتي سلفيت په سترګو، ملا عمر د ډېرو نورو ديوبندځيلو حنفيانو په شان «قبوري» يعنې قبرپرسته ګڼل کېده. دا کلمه په سلفي ادبياتو کې ډېره منفي معنا لري خو بيا هم اسامه له ملا عمر سره جوړ شو او بيعت يې ورسره وکړ. همدارنګه د جهادي سلفيت د همدې وړتيا کمال و چې اسامه او تر هغه وروسته د هغه خلف ايمن ظواهري له يوې خوا د يوه داسې نړۍوال سازمان رهبر و چې د ځمکې په څو براعظمونو کې يې فعاليت کاوه، او له بلې خوا د طالبانو تر لاس لاندې و، حال دا چې طالبان يو سيمه‌ييز خوځښت و او القاعده نړۍوال سازمان. دې ته ورته نورې خبرې هم دي چې نړۍ يې حيرانه کړې ده چې له دې ډلې سره څنګه تعامل وکړي. که رهبري يې د يوې سيمه‌ييزې ډلې په لاس کې ده نو نړۍوال خطر بايد ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګنډل شي او که نړۍوال سازمان دی نو څنګه یې د یوې سیمه‌ییزې کلیوالې ډلې رهبر ته یې ګونډې وهلې دي او هېڅ یې درک نه لګي چې څوک په چا لوبې کوي، طالبان په القاعدې که القاعده په طالبانو!

نن سبا د همدې حیرانۍ په وجه روسیه، ایران او چین له طالبانو سره تعامل کوي او په دوی پورې زړه تړي چې ښایي کومه ګټه ورنه بود کړي او ورباندې خپله کومه ستونزه حل کاندي. دا په داسې حال کې ده چې د اوزبیکستان اسلامي تحریک، د شرقي ترکستان د اسلامي حرکت په نامه د اویغور بېلتونپال، چیچیني جهادیان او شیعه‌ضدې ډلې لکه لشکر جنګهوي چې له دغو دریو هېوادونو سره ښکاره دښمني لري، د طالبانو په خوا کې او د طالبانو په همکارۍ پایي او فعالیت کوي.

د جهادي سلفیت ځانګړنې په غیر سلفي هېوادونو کې چې افغانستان هم په کې راځي، پلویان ورته پیدا کوي او په ځینو ځوانانو کې یې دا تصور پیدا کوي چې ګواکې د لوی اسلامي امت هیلې به همدغه بهیر پوره کوي. د دې بهیر د تکتیکي نرمښت او ایډیالوژیکي راښکون په وجه ان هغه کسان هم د سلفیانو ځینې شعارونه ورکوي چې په ظاهره کې له سلفیت سره مخالف دي او له خپل سنتي حنفیت څخه نه تېرېږي. ان د طالبانو په منځ کې د سلفیانو د اعتقاداتو او مفکورو په اړه تل یو ډول شک او اندېښنه وه او لا هم شته، خو د مبارزې په لحاظ دوی هم تل د جهادي سلفیت پر لاره تللي دي او د هغوی له سترګو یې نړۍ ته کتلي دي او خپلې تګلارې یې هماغسې جوړې کړې دي.

زموږ په سیمه کې د جهادي سلفیت دې تاریخي مخینې او فرهنګي زمینې ته په کتو سره چې په ځینو برخو کې د اخوان او حزب تحریر په شان جماعتونو سره د سازماني او نسبي ایډیالوژیکي توپیرونو با وجود، ځینې ورته‌والي هم لري، اوس بېرته خپلې پوښتنې ته راستنېدلی شو چې زموږ په سیمه کې د داعش د خپرېدو امکان شته که نه؟

ځینې یوازې دې ته ګوري چې داعش له طالبانو سره رقابت او دښمني لري او داعش په عراق او سوریه کې هم له القاعدې سره جوړ نه شو، نو ګواکې د طالبانو مخالفت به یې د ودې مخه ونیسي، خو دوی دا خبره هېروي چې له هغوی سره د داعش اختلاف په تکتیک کې دی که په ستراتیژۍ کې، په هدف کې سره مخالف دي که په وسیله کې؟ د دوی خپل منځي رقابتونه دا معنا لري چې په تفکر او اعتقاد کې سره اساسي توپیر لري؟ دوی له ځانه نه پوښتي چې دغه ډلې د خلافت په اصل کې اختلاف سره لري یا په دې چې څوک دې امیر المؤمنین وي؟ دغه ډلې په دې کې اختلاف لري چې د اسلامي ټولنو اوسني نظامونه او ان بې‌طرفه وګړي خاین،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې‌دینه، او مرتد وبولي؟ دغه ډلې د جهاد په نامه وسله‌واله جګړه یوازې په استثنایي حالتونو کې مشروع ګڼي که همدا یې تګلاره ده او ان د یو بل په ضد شخړو کې یې هم کاروي؟ د مخالفانو وژل خو لا پرېږده، دوی ته د خپلو سلفي رقیبانو وژل هم جهاد نه ښکاري؟ دغه ډلې کله هم د اخلاقو او معنویت په غم کې شوې دي، که یوازې ظاهري دینداري ورته هر څه ښکاري او چېرې چې یې لاس بر شوی دی، په خپل ګومان شریعت یې تطبیق کړی دی؟

داسې ډېرې نورې پوښتنې دي چې موږ دې نتیجې ته رسوي چې داعش بل څه نه دی، د جهادي سلفیت بل مخ دی او له نورو یوازې دومره توپیر لري چې د خپلو مخالفانو د مجازات کولو لاره یې لا وېروونکې ده، مثلاً په ژوندوني د دښمنانو سوځول. البته دا کار هم ځکه کوي چې په رسنیو کې لا ډېره غوغا جوړه کړي ځکه چې دوی د رسنیو په اهمیت پوهېږي، ګنې په موصل او رقه کې د مخالفانو د سرونو وهل او په افغانستان کې د محصلانو او د پوهنتون د استادانو د وژلو تر منځ څه فرق دی؟

ځینې وایي په داعش کې داسې کسان شته چې د عقیدې په بنا نه، بلکې د پیسو په خاطر ورسره ملګري دي. خو دوی باید وپوهېږي چې کومه سیاسي او پوځي ډله ده چې همداسې کسان دې په کې نه وي؟ خو د هېڅ ایډیالوژیکې ډلې زړی له داسې فرصت طلبه کسانو څخه نه وي رغېدلی بلکې په هسته کې یې خورا معتقد او ایډیالوژۍ ته ژمن کسان راټول وي. نو د دې پر ځای چې داعش ته له کږې زاویې وګورو، منځ او مرکز ته یې باید ځیر شو او هغه ایډیالوژي او فکري دستګاه باید وسپړو چې داعش ترې را وتلی دی. هله به دا پوښتنه کولی شو چې داعش دلته څومره نفوذ لري او د خپرېدو امکان یې څومره دی.

که د قضیې تیوریکي اړخ پرېږدو او یوازې دې ته فکر وکړو چې د دې هېواد زرګونه وګړي د طالبانیزم ایډیالوژۍ ته اوښتي دي او ټول کمال یې د بېګناه خلکو وژل او د عامه ګټو بربادول دي نو د دوی او داعشیانو څه توپیر دی او همدوی به داعشیان هم نه شي؟ له بلې خوا، د ملا عمر تر مړینې وروسته په طالبانو کې داسې کاریزماټیک رهبر پیدا نه شو چې ټول پرې راټول شي نو همدا وه چې انشعابونه په کې وشول او خپلو رهبرانو ته د ځینو طالبانو وفاداري کمزورې شوې ده او کېدای شي چې نورو ترهګرو ډلو ته ور واوړي چې داعش هم په کې راځي.

همدارنګه په سیمه کې پراخو تبلیغاتي شبکو د دین په نامه د کرکې، غچ اخیستلو او دښمنۍ حس په ټولنه کې پیچکاري کړی دی، جګړه او ویجاړې یې مقدسې کړې دي او دا ټول داعش ته د خلکو د اوښتلو لاره هواروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داعش نه خو تندر دی چې له آسمانه دې راولوېږي او نه زلزله ده چې د ځمکې له تله دې راپورته شي، داعش ایډیالوژیک بهیر دی او له همداسې ټولنې څخه رازېږي چې په دیني رنګ رنګول شوې او له بله وېره او له بل سره دښمني په کې پیاوړې وي. د یوې ډلې له جنګیالیو سره جنګېدل او له ایډیالوژۍ سره یې کار نه لرل، هغه ستراتیژیکه تېروتنه ده چې په کراتو تکرار شوې ده او داسې ښکاري چې بیا به هم تکرار شي.

څوک چې نن سبا له طالبانو سره مذاکرې کوي خو د سولې لپاره نه، بلکې د دې لپاره چې طالبان یو ډول مشروع ښکاره شي، دوی دې له جهادي سلفیانو سره د غربیانو د تعامل تجربه نه هېروي. غربیانو پرون [د جهاد په کلونو کې] همداسې کار وکړ چې وروسته یې نړۍ ته سر خوږی جوړ کړ. نن هم که څوک دا کار کوي، دا به یوازې یوې سیاسي – پوځي ډلې ته مشروعیت ورکول نه وي، بلکې د جګړې او ویجاړۍ هغې ایډیالوژۍ ته مشروعیت ورکول وي چې داعش یې هم زېږولی دی. کېدای شي دغه دولتونه د تېریدونکو سیمه‌ییز لوبو په خاطر یو څو ورځې دغه ډلې د ځان په ګټه وکاروي خو هېڅکله به یې له عواقبو څخه خوندي نه شي. د دې کارونو په نتیجه کې په ټولنه کې رادیکال ذهنیتونه عامېږي او د شر ملاتړ به شرارت عام او مشروع کاندي. له داعش سره د مقابلې خامې او نیمګړې هڅې هم د داعشي ایډیالوژۍ د لا خپرېدو سبب کېږي او بیا به د دې ډلې چرګې یوازې په افغانستان کې هګۍ نه اچوي، بلکې له نیویارکه رانیولې تر مسکو پورې او له پیکن څخه رانیولې تر تهرانه پورې به راونغاړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(7)

دین د هویت په حیث

هویت څه دی؟ اجزا یې کومې دي؟ په ژوند کې مو څه نقش لري؟ موږ ورسره کومه رابطه جوړولی شو؟ دین لـه هویت سره څه نسبت لري او څه ورنه بودېږي؟ په دې لیکنه کې هڅه کېږي چې دې پوښتنو ته ځوابونه ولټـول شي.

د هویت تعریف:

هویت عربي کلمه ده چې د دریم شخص له ضمیر "هُوَ" یعنې "هغه" څخه د جعلي مصدر په بڼه رامنځته شـوې ده. [په پښتو کې د دې کلمې تحت اللفظي ترجمه «هغه‌والی» دی. ژباړن] دا کلمه په پخوا وختونو کې غالباً په عرفاني او فلسفي ادبیاتو کې کارېدله خو نن سبا غالباً په سیاسي او حقوقي ادبیاتو کې کارېږي او د انګلیسي‌ـ ژبې له Identity کلمې سره معادله ده. دا کلمه پـه آکسـفورډ ډیکشـنرۍ کـې داسـې توضیح شـوې ده: هغـه ځانګړنې، احساسات او باورونه چې وګړي له یو بله توپیروي.

هویت په عامه معنا ټولې هغه ځانګړنې رانغاړي چې وګړی ورباندې پېژندل کېږي. د بېلګې په ډول، کله چې یو څوک پېژنو، پوهېږو چې نوم یې څه دی، د چا زوی دی، څو کلن دی، په صورت څنګه دی، تور دی که سـپین، دنګ دی که ټیټ، څه کمال او مهارت لري، د کوم ځای او کوم هېواد دی، قوم او توکم یې څه دی، په کوم دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مذهب دی، مورنۍ ژبه یې څه ده، په سیاسي لحاظ کومې ډلې ته نژدې دی، په اجتماعي لحاظ په کومه طبقه کې دی، کار او دنده یې څه ده ... او دا ټولې خبرې د هغه هویت جوړوي.

څنګه چې یې وینو پورته یاده شوې هره خبره د وګړي په پېژندلو کې راسره مرسته کوي او له نورو سره د هغه توپیر راښیي. پخوا د منطق په علم کې ویل کېدل چې که غواړو څوک یا شی وپېژنو، د هغه ذاتي ځانګړنې او عرضي خصوصیات باید وڅېړو او په همدې اساس یې تعریف کاندو. مثلاً د وګړي یوه ذاتي ځانګړنه خبرې کول دي او یو عرضي خصوصیت یې خندېدل دي. یعنې یو نارمل انسان معمولاً خبرې کولی شي خو تل خندان نه وي. اوس نو که وغواړو چې یو څوک په همدې ځانګړنو معرفي کړو، دا ځانګړنې به هغه یوازې له نورو ژوندیو موجوداتو بېل کړي خو ټول بنيآدمان همدغه ځانګړنې لري، نو د هغه شخصي هویت نه شو رامعلوم.

د چا شخصي هویت په لا دقیقو ځانګړنو بیانولی شو، مثلاً یو څوک مسلمان، شافعي مذهبی، د کردستان د شمالي سیمې او په ختېه کرد دی، ژبه یې کردي ده، هغه شتمن او د پاخه عمر او د دیموکرات ګوند غړی دی، هغه د یوه ښار د ښوونې او روزنې رییس پاتې شوی دی، ښه ویناوال دی، له ورزش سره مینه لري، څو ادبي جایزې یې ګټلې دي ... لکه څنګه چې یې وینو، دغه هره خبره هغه وګړی لا ښه را پېژني او هویت یې لا ښه انځوروي.

سره له دې چې دغه هر عنصر د وګړي د شخصیت په رغولو کې اغېزناک وي خو معمولاً سیاق/ کانټکسټ راته وايي چې پر کوم عنصر زیات ټینګار وکړو او کوم عنصرونه څنډې ته پورې وهو یا یې ان له پامه وغورځوو. کله د چا سیاسي هویت مهم شي، کله یې دیني، کله یې علمي او کله یې حقوقي یا ملي هویت. مثلاً که هماغه کس د ایران د کردستان وي، مذهب یې مهم شي، خو که د ترکیې د کردستان وي نو بیا دا چندانې مهمه نه ده چې هغه شافعي مذهبه دی، بلکې دا اهمیت پیدا کوي چې د مورنۍ ژبې په اړه یې دریځ څه دی. په دې حالت کې د هغه عمر د لومړۍ درجې اهمیت نه لري، خو که خبره د مصالحې او مذاکرې وي نو پوخ عمر مهم وي. نو په مختلفو سیاقونو کې د هویت بېلابېل اړخونه تر نورو مهم ګڼل کېږي.

خو پخپله د شخص په نظر، نورې ځانګړنې مهمې دي. هغه ممکن تر خپل عمر، خپل سیاسي مقام، تحصیل، پوهه یا نور مهارتونه مهم وګڼي ځکه چې همدا ځانګړنې هغه تر نورو بر کوي. خو ان پخپله وګړی هم تل یو شان فکر نه کوي. هغه هم سیاق ته په کتلو سره خپله دا یا هغه ځانګړنه یادوي. مثلاً که خبره د تجربې وي، کېدای شي هغه خپل عمر یاد کړي خو که خبره د مذهبي مسایلو وي، نو خپله دیني کارنامه به ځلوي. [دا موضوع په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي وي ليکلو کې هم وينو. مثلاً يو څوک هم د خبريالۍ تجربه لري، هم د ليکوالۍ. اوس نو که رسنۍ ته خپله سي وي لېږي، د خبريالۍ په برخه کې خپله کاري تجربه يادوي خو که د کيسه ليکلو په سيالۍ کې ګډون کول غواړي، نو بيا يې په سي وي کې د آثارو شمېر، ګټلې جايزې او نورې برياوې ليکلې وي. ژباړن]

د هويت اهميت

هويت ولې اهميت مومي؟ وګړي ولې په خپل هويتي عناصرو پورې نښلي؟ انسان د خپلو هويتي چارو په اړه ولې حساس دی او ولې کله کله تعصب هم کوي؟ د چا پر هويتي عناصرو بريد، ولې هغه پاروي او کله کله خطرناکې پايلې لري؟

د وګړو په ژوند کې هويت ځکه مهم دی چې ګټې يې ورپورې غوټه دي، البته ګټې چې يادوو مادي او معنوي ګټې دواړه مو منظور دي. هويت د هر چا د تشخص او پېژندلو پولې معلوموي او مستقل حقوقي شخصيت ورته ورکوي. هغه اړيکي چې نور حقيقي او حکمي شخصيتونه يې له ده سره ټينګوي، لږ يا ډېر د ده په هويت پورې اړه لري. مثلاً که معلومه شي چې هغه شتمن دی، مالي اعتبار به يې زياتېږي، که يې پيسې په کار وي، خلک به ورته پور ورکوي، بانکونه ورته قرض ورکوي، حکومت ورته د پانګونې لاره هواروي او ځينې خلک يې احترام يوازې په همدې خاطر کوي چې شتمن دی. خو که يو څوک د شتمن په نامه نه، بلکې د يوه پوه، تعليم يافته او د ډېرې مطالعې خاوند په حيث وپېژندل شي نو ښه کارونه به ورته پيدا شي، ښه معاش به اخلي، په کنفرانسونو، سمينارونو، بحثونو، بهرنيو سفرونو، د تصميم نيولو او سياسي پروګرامونو په جلسو کې د ګډون زيات فرصتونه ورته برابرېږي. د هويت نور اړخونه چې يو وګړی له بله بېلوي، هم همداسې درواخلئ.

د دې لپاره چې د انسان په ژوند کې د هويت اهميت او کاريدنګ رامعلوم شي، ښه به وي چې د انسان د اساسي اړتياوو هرم چې د ابراهام مازلو د هرم په نوم يادېږي، وڅيړو. د دې هرم پر اساس د انسان اړتياوې دا دي: فيزيولوژيکي اړتياوې، امنيتي اړتياوې، ټولنيزې اړتياوې، احترام او عزت نفس ته اړتيا، او د ځان غوړولو ورړتيا. د دغو ټولو اړتياوو يا يې د ځينو پوره کول، د وګړو له هويت سره مستقيمه رابطه لري.

انسانان څومره چې خپل هويتي عناصر غوړوي، په هماغه اندازه لا ډېرې ګټې تر لاسه کوي. دا به مو خامخا کله ليدلي وي چې يو څوک راځي او وايي چې تاسې ما نه پېژنئ چې زه د پلانکي زوی يم؟! مطلب يې دا وي چې بايد درناوی يې وشي ځکه چې د هاغسې کس زوی دی. يا وايي چې زه د دې وطن د يوه شاعر په حيث د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همداسې چلن لایق یم؟! بل به وایي چې زه ستاسو د یوه مسلمان ورور په حیث هیله کوم چې دا کار ونه کړئ! ملي سوداګر، جهادي قوماندان، ادبي شخصیت، قومي رهبر، چپي روښانفکر، دیني دعوتګر، سیاسي سمونپال، او ... په دې ټولو حالتونو کې دا چې وګړي خپل هویتي ابعاد یادوي، مطلب یې دا وي چې نور ورته پام وکړي، خبرو ته یې غوږ ونیسي او په دې توګه درناوی، مقام، دنده، یا نور امتیازونه ترلاسه کړي.

د هویت ښېګڼې او بدګڼې:

پر هویت باندې ټینګار او د هویت مهم ګڼل، ناسمه چاره ده؟ څوک چې هر وخت خپلې هویتي پولې را څلوي، کوم خطا کار کوي؟ د دې پوښتنې ځوابول آسانه نه دي. تر هغه مخکې باید د هویت اجزا سره بېل کړو. د هر انسان هویت عمدتاً له دوو ډولو عناصرو څخه رغېدلی وي، جبري او اختیاري. دا چې تاسې په څه ډول کورنۍ کې زېږېدلي یئ، کورنۍ مو د کومې طبقې وه، چېرې زېږېدلي یئ، مورنۍ ژبه مو څه ده، او داسې نورې خبرې سره له دې چې د وګړي په پېژندلو کې مهم نقش لري او د هغه د هویت مهم عناصر دي، خو دا اختیاري عناصر نه دي. هېڅوک د دې موردونو د انتخابولو حق نه لري. کله چې د ودې عمر ته رسېږو او خپل هویتي پولې پېژنو، بیا نو پر دې خبرو تکیه کوو او دفاع ته یې وردانګو.

د هویتي عناصرو بله برخه زموږ په خپل اختیار وي او په انتخاب کې یې آزاد یو. دا چې وغواړو ډاکټر شو که انجینیر، د سیاسي ګوند غړی شو که د ادبي ټولنې، په حکومتي ادارو کې کار وکړو که په خصوصي شرکتونو کې، په خپل کار کې نوښت وکړو که لټي، له کومې کورنۍ سره دوستي وکړو، له چا سره ملګري شو، له چا څخه زده کړو، چا ته څه ور زده کړو، او سلګونه نور موردونه غالباً زموږ په خپل اختیار وي.

عقل خو دا را ته وایي چې هغه چارې، چې زموږ په اختیار کې نه دي، نه د ستایلو دي او نه د رټلو. څوک په دې باید ونه غندو چې ولې په داسې نوم ورکې کورنۍ کې پیدا شوی دی او همدرانګه څوک په دې ونه ستایو چې په لویه او نامي کورنۍ کې زېږېدلی دی ځکه چې دا خو د هغه کمال نه دی. خو که څوک له بدو خلکو سره ګرځېدلی وي او د هغوی خویونه یې خپل کړي وي، بیا د خپلو بدو کارونو مسوول پخپله وي. په سیاسي ګوندونو، ټولنیزو ټولنو، علمي مرکزونو ... کې د غړیتوب خبره هم همداسې در واخله.

په حقیقت کې د هویتي عناصرو دغه تنوع، سره له دې چې ځینې یې اختیاري نه دي خو بیا هم وګړي ته دا امکان برابروي چې پخپله خپل هویت ورغوي. یعنې هغه تصمیم نیولی شي چې کوم عناصر په خپل هویت کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيات کړي او ځينې عناصر، چې چنداني مطلوب نه دي، له خپل هويته څنډې ته پورې وهي. مثلاً که يو وګړی د خپلې کورنۍ د ځای ځايګي په خاطر خوښ نه دی يا د خپلې مورنۍ ژبې په خاطر د علمي او ادبي پرمختګ چانس نه لري، يا په جسمي لحاظ معيوب دی چې دا د هغه فردي هويت ته زيان رسوي. دی کولی شي چې ځينې مهارتونه کسب کړي، ځينې علوم زده کړي، په ځينو فعاليتونو کې برخه واخلي او په دې توګه په نورو ډګرونو کې د يوه هنرمند، خلاق يا فعال انسان په حيث وپېژندل شي.

نن سبا خلکو ته دا امکانات شته چې خپل هويت ښه او غښتلی کړي. ان ملي هويت هم چې پخوا په اجباري عناصرو کې شمېرل کېده، اوس ډېرو انسانانو ته دا لاره هواره شوې ده چې د يوه هېواد تابعيت پرېږدي او د بل هېواد د تابعيت په اخيستلو سره خپل ملي هويت وغوړوي.

دين او هويت:

په دې منځ کې هغه موضوع چې فکر غواړي او ظاهراً په کافي اندازه بحث وربانديې نه دی شوی، ديني هويت يا دين د هويتي عنصر په توګه دی. کله کله ليدل کېږي چې ځينې دينداران په فخر سره وايي چې زموږ دين زموږ هويت دی. د دوی د دې خبرې هدف ظاهراً دا وي چې دين زموږ لپاره دومره مهم دی چې هېڅکله به ورنه تېر نه شو. يا ښايي ووايي چې موږ به زموږ په ديني هويت پېژنئ او دا عنصر تر هر هويتي عنصر- راته مهم دی. ښايي غواړي ووايي چې موږ به په هره موضوع بحث وکړو خو په دين باندې بحث نه کوو. ښايي په دې خبره کې نور مفاهيم او مقصدونو پراته وي چې ويونکي به يې لا ښه توضيح کړي.

دا چې دين د انسانانو لپاره د هويت يو مهم عنصر دی، هېڅ شک په کې نشته خو دا چې دين د هويتي عنصر- کچې ته راټيټ کړو يا يې په خپل ژوند کې د کارولو تر ټولو مهم ځای همدا وګڼو، داسې پېچلې موضوع ده چې کله کله داسې عوارض رامنځته کوي چې بيا به اکثره دينداران وربانديې ټينګار نه کړای شي.

څنګه چې اشاره ورته وشوه، هويت اساساً د ګټې وټې لپاره کارول کېږي او د دنيوي ګټو د حاصلولو مهمه وسيله ده. په هويت د نورو په نظر د وګړي مقام تثبيتېږي او هغوی پوهېږي چې څه رنګ اړيکي ورسره ټينګ کړي او کوم امتيازونه ورته ومني. هويت اساساً د بېلولو کار کوي. هويت پولې جوړوي او شخصي حريم رامنځته کوي. هويت د دې سبب کېږي چې څوک ووياړي، په خپلو وړتياوو ونازېږي، او له نورو سره خپل توپير وښيي. دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هويت لازمې دي چې د دغو توپيرونو پر اساس هم وپېژندل شي او هم په هويت پورې تړلي حقونه او امتيازونه په ښکاره تر لاسه کړي.

له بلې خوا، څرنگه چې څېړونکو او فيلسوفانو موندلي دي، د بشر په تاريخ کې د شخړو علت همدا گټې وټې دي. کله چې د گټو خبره وي، تقابل، جدل، شخړه، دښمني او جنگ هم ورسره وي. له رقيبانو سره د مقابلې لپاره او کله چې د پلويانو د پيدا کولو خبره وي نو هويت پر يوه مهمه وسيله اوړي. په تاريخ کې ډېر داسې کسان تېر شوي دي چې ځانونه يې په يوه خاص توکم پورې نښلولي دي، ځانونه يې د يوه مشهور کس له ذاته گڼلي دي، له چا سره د خپلوۍ دعوا يې کړې ده، او د درواغو شجرې يې ځان ته جوړې کړې دي چې خپله خوا غښتلې کړي او رقيبان وځپي.

هويت تل نه، خو ډېر کله تعصب زېږوي. يو علت يې دا دی چې هويت يوازې وار له واره گټې نه رانغاړي – سره له دې چې غالباً همداسې وي. پر دې سربېره، هويت اروايي ريښې هم لري. کله چې څوک په يو نوم، صفت، شجره، ځانگړنې او وړتياوې پېژندل کېږي، بيا نو هغه ته د دې شيانو ساتنه او ننگه مهمې شي. که څوک د دې هويت يا د هويت د کومې برخې بد ووايي يا ورباندې نيوکه يا تېری وکړي، وگړي دا پر ځان باندې تېری گڼي.

هويت د هر چا لپاره بريدونه ټاکي او په دې لاره د هغه د ځانغوښتنې غريزه ارضا کوي. هويت کله کله د غرور، تکبر، ځان خوښوونې او د نورو د تحقيرولو سبب کېدای شي او وگړی په اخلاقي لحاظ راپرځوي. البته تل داسې نه وي خو کله کله وي. هغه وگړي، چې دغه عيبونه لري، معمولاً په هغو شيانو نازېږي چې دوی ته يې هويت ورکړی دی او دغه هويت دوی ته حق ورکوي چې ځان تر نورو بر او يا نور تر ځان ټيټ وبولي.

دا عقلاني چاره ده چې څوک دې د خپلو گټو په خاطر په خپل هويت پورې نښتی وي خو په دې چاره کې غير عقلاني اړخونه هم شته. د بېلگې په توگه، يو څوک فارسي ژبې ته لېواله دی ځکه چې دا يې مورنۍ ژبه ده. هغه له فارسي شعر او ادب سره آشنا شوی دی او د دې ژبې له ښکلاوو سره يې مينه پيدا کړې ده. هغه تصور کوي چې مورنۍ ژبه يې د نړۍ بهترينه ژبه ده. خو وروسته بيا د ژبپوهنې مطالعه کوي او گوري چې د دې علم له نظره هېڅ ژبه کامله او بېنقصه نه ده. هره ژبه ځينې ستونزې لري او فارسي هم. دی د فارسي ژبې له ستونزو سره په منطقي بڼه آشنا کېږي، مثلاً هغسې چې د فارسي ژبې نوموتي ژبپوه رضا باطني ويلي دي. هغه د زړه له تله دا مني او دا موضوع ورته علمي مُسَلمات گرځي. تر دې ځايه پورې خو کار ښه روان و. خو فرضاً هغه سبا د داسې کسانو محفل ته ځي چې مورنۍ ژبه يې فارسي نه ده. البته دا به د ژبپوهانو محفل نه وي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحثونه به يې هم د ژبپوهنې نه وي. هلته ځينې کسان پر فارسي ژبه نيوکې کوي او عيبونه يې يادوي. کېداى شي دغه نيوکې يا ځينې يې د ژبپوهنې په لحاظ سمې وي خو دا چې دلته دا خبرې د ناپلوي علمي بحث په حيث نه، بلکې د يوې بلې ژبې د ويونکو له خولې راوتلې دي او پر فارسي ژبې يې بريد کړى دى، نو دغه کس ناپلوى نه شي پاتې کېداى. داسې نه ده چې هغه ته به دا نيوکې ناسمې او هوايي ښکاري، بلکې په دې چې د هغه د هويت پر يوه عنصر بريد شوى دى. دا مثال د هرې ژبې د ويونکو لپاره کارولى شو او همدارنګه د هويت پر هر عنصر لکه ګوندي، سيمه‌ييز، مذهبي او نورو عناصرو هم تطبيقېږي. په دې ټولو حالتونو کې هويت د خپلو ارواييي ريښو په خاطر د غبرګون او داسې کړنو سبب کېږي چې کله کله غير منطقي ښکاري.

دين د هويت په حيث د بېلولو وسيله کېږي. دا چې ولې په هر دين کې دننه مذهبونه رامنځته کېږي، وجه يې همدا ده. په صدر اسلام کې، په لومړي سر کې مسلمانانو يوازې يو مذهب او يو نوم درلود او هغه «مُسلِم» يعنې مسلمان و. دوى په همدې هويت له نامسلمانانو سره توپيرېدل. کله چې د مسلمانانو خاوره پراخه شوه او لويې ډلې اسلام ته را واوښتې، بيا نو دغه نوم نه شواى کولى چې د ټولنې مختلفو سياسي او ټولنيزو ډلو ته هغسې هويت ورکړي چې له رقيبانو ځخه ورباندې بېل او پر هغوى بر شي. همدا خبره وه چې د دين په منځ کې نور واړه مذهبي هويتونه رامنځته شول. دغه واړه هويتونه يا د سياسي تمايلاتو پر اساس لکه علوي، اموي، عباسي، خوارج، يا د علمي تخصصونو پر بنسټ لکه محدثين، فقيهان، زُهاد؛ يا د سياسي – ژبنې مسايلو پر بنا لکه عربي، موالي، شعوبي؛ يا د فرقو پر اساس لکه سني، شيعي، خوارجي، مرجئي؛ او يا د فقهې پر بنا لکه حنفي، شافعي، حنبلي، مالکي، جعفري؛ يا د عرفاني تمايلاتو له مخې لکه نقشبندي، چشتي، قادري، شاذلي، سهروردي، رفاعي، سنوسي؛ يا د کلام پر اساس لکه اشعري، ماتريدي، اهل حديث، او معتزلي رامنځته شول. دا بهير د اسلام د تاريخ په اوږدو کې روان و او ځومره چې وخت تېرېده، هماغومره نور نوي نوي هويتونه د لويې مجموعې په منځ کې راټوکېدل چې نن سبا يې نوې بېلې هم وينو لکه سلفي، جهادي سلفي، اخواني، ديوبندي، مودودي، بريلوي، حزب اللهي شيعه، ملي مذهبي شيعه، او لسګونه نور چې ځينې يې سياسي مبناوې لري او ځينې نور يې فرهنګي يا نورې. دا بهير به په ګانده کې هم روان پاتې شي او راتلونکي نسلونه به د نورو نويو هويتونو د زېږېدو شاهدان وي.

نو ځوک چې د دين په عيبونو پسې وي، يو دليل چې پر دين د نيوکې لپاره يې راوړي، همدا ده چې دين د انسانانو تر منځ د تفرقې او اختلاف او بيا د دښمنۍ سبب کېږي او نتيجه يې جنګونه او ورانۍ وي. هغوى وايي چې د انسانانو تر منځ يوازې دا تفرقه نشته چې ځينې په يوه دين کې وي او ځينې په بل کې، بلکې په هر دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دننه داسې کسان شته چې ادعا کوي چې د دين اصلي نسخه له دوی سره ده او د هماغه دين له نورو لارويانو څخه خپله لاره بېلوي. دا تجربه تقريباً په هر دين کې، په تېره بيا په لويو او مشهورو دينونو کې شته. د درې اويا فرقو خبره همدا تاريخي واقعيت تأييدوي. دغې نيوکې ته ساده ځواب دا دی چې دا عيبونه هله پيدا کېږي چې دين يوازې د هويت په حيث وي.

اسلام او هويت په اوسني افغانستان کې

ډېره اوږده موده - ښايي څو پېړۍ - په دې سيمه کې، چې اوس افغانستان نومېږي، هغه ديني پيغام چې ډېرو زړونو ته يې لاره کوله، د عارفانو پيغام و چې ويل يې دين د معنويت گوهر لري او د حقيقت د لټون لاره ده او شريعت دغه تلپاتې گوهر ته د رسېدو لاره ده.

په جوماتونو، خانقاگانو او ان په کورنيو بانډارونو کې مثنوي معنوي، د خواجه عبدالله انصاري مناجاتنامه، د غزالي کيميای سعادت، د سنايي حديقه، د عطار تذکرة الاوليا، د سعدي بوستان او گلستان، ديوان حافظ، او په دې وروستيو وختونو کې د جامي نفحات الانس او د بېدل غزليات لوستل کېدل او ديني او اخلاقي تعليمات به د عمومي ژوند په رگونو کې بهېدل.

د دغو تعليماتو پر بنا به په ټولنه کې داسې اخلاق بابېدل چې د ځانغوښتنې او ځان خوښنې پرېښودل، نورو ته درناوی، د ظواهرو کم ارزښته گڼل او د باطني صفا د اصل منل، تر عقل د عشق غوره گڼل، او د عشق تر سيوري لاندې د خدای له نورو مخلوقاتو سره په گډه اوسېدل په کې شامل وو.

د همداسې اخلاقياتو د خپرېدو په اثر د هويت دعوا، د زه او ته ناندرې، د موږ او نورو شخړې، او له دې خبرو راټوکېدونکې دښمنۍ خپل ځای زغم او تېرېدلو ته پرېښوده او گواکې هر چا د حافظ دا خبره بدرگه کوله چې: با دوستان مروت، با دشمنان مدارا (له دوستانو سره ځواني، له دښمنانو سره نرمي). البته منظور مو دا نه دی چې هېڅ جنگ به نه و، بلکې سختې خونړۍ جگړې هم کېدلې، خو دغه جگړې به عمدتاً هغو حاکمانو او پادشاهانو کولې چې لا ډېر واک، ډېرې ځمکې او ډېر شيان به يې غوښتل او کله کله به يې خپلو جگړو ته ديني رنگ ورکاوه او ښکاره خبره ده چې بېگناه وگړي به هم په کې زيانمن کېدل. خو له دې سره سره، بيا هم د ټولنې ارزښتونه هماغه وو چې د عارفو صوفيانو له تعليماتو څخه حاصلېدل او ان جنگياليو حاکمانو به هم هماغه ارزښتونه منل، سره له دې چې عملي کول به يې نه، خو کله کله به له خپلو کارونو پښېمانه کېدل او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وجدان په عذاب به اخته کېدل. ځينې به کله کله خانقاه ته هم ورتلل او صوفيانه خويونه به يې کول او ځينو به يې د صوفي پيرانو لاسونه ښکلول او دعا به يې اخيستله.

په دې ټولو دورو کې په ټولنه کې همدغسې ديني روحيه، چې لږ يا ډېر عارفانه خوند په کې ګډ و، چلېدله او ورسره هم مهاله په ټولنه کې د شيخ او مفتي او محتسب لپاره هم ځای ځايګی و او مفسر عالم هم له پامه نه غورځېده. خو، ان د فخر رازي غوندې لوی فقيه عالم به هم د عارفانو احترام کاوه او د خپل تفسير په پای کې به په عارفانه لطايفو پسې هم ګرځېده.

البته کله کله داسې کسان هم پيدا کېدل چې د دين په نامه به يې دوکان کړی و او په دين کې به يې خپلې ګټې وټې کولې. حافظ د دې کسانو په اړه ويل چې له قرآن څخه يې د ريا او تزوير لومه جوړه کړې ده او تر هغې پورې چې همداسې ريا کوي، مسلمان به نه شي [لکه رحمان بابا چې وايي: د ريا خرقه يې خدای مه کړه په غاړه/ رحمان کوږ پټکی تړلی قلندر دی. ژباړن].

له دې ټولو موردونو سره سره، په آخر کې به خلک په هغه پيغام پسې تلل چې زړونه يې کرار او روحونه يې تازه کړي، او د مينې او پخلاينې سبقونه ورکړي چې اغزي ګلونه شي او د دوه اويا ملتونو جنګ ته توجيه پيدا کړي.

دا وضعيت له خپلو لوړو ځوړو سره روان و، تر هغې پورې چې دنيوي ايډيالوژۍ را ورسېدې او خلک يې د کور، کالي، ډوډۍ په لانجو اخته کړل. دوی دعوا کوله چې بې‌طبقې ټولنه به رامنځته کوي او کارګران او خواري‌کښان يې پاڅون ته وربلل. دوی د واکمنو را پرځولو ته ملا وتړله او هغوی يې په وژلو او انقلابي انتقام وګواښل. دوی دين د ملتونو اپيم وباله او په همدې دنيا کې يې د جنت د جوړولو زېری وکړ، داسې جنت چې د پانګوالو، شتمنو او هغو کسانو پر ککريو جوړېږي چې خواري نه کوي. دا خبره به پرېږدو چې د دې جنت پر ځای يې څه ډول دوزخ را ته جوړ کړ!

په دې نوې دعوا کې د زغم او تېرېدلو خبره، مدارا ته رابلل، د پخلاينې ستايل، شعر ته غوږ نيول، له ادبياتو سره وخت تېرول، رياضت او د نفس تزکيې ته ملا تړل، په قدسي چارو لاس پورې کول، ټول بې‌معنا او خرافي کارونه بلل کېدل او کله کله خو خيانت هم ګڼل کېدل. يوازينی شی چې په دې بازار کې يې خريدار درلود، انقلابي شور او ولولې او غټې غټې وعدې وې چې داسې فاضله مدينه او بې‌عيبه دنيا به جوړوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نوي اخ و ډب کې ځينو د دين لمن ونيوله چې وګوري څه ورباندې کولی شي. دوی غوښتل دا وازمايي چې له دين څخه څنګه وسله جوړولی شي چې خپل حريف پرې وپرځوي او ميدان ځان ته خالي کړي او بيا د اقتدار او انتصار پر ګدۍ کېني. له دې شېبې وروسته نوی دود راميدان ته شو او د دين داسې نسخې جوړې شوې چې د آخرت تر غم، د حاضرت سودا ورسره ډېره وه او تر اخروي سعادت، دنيوي رقابت ته يې زيات فکر کاوه. د ديندارۍ په دې نسخه کې سياست له ديانت او ديانت له سياست سره يو شان وو. له اخ و ډبه ډکې مظاهرې ورته تر ټولو آرام چلند ښکارېده او ترور او اختطاف ورته عادي خبرې وې. تر دې وروسته، شبنامه او روزنامه، اساسنامه او مرامنامه او داسې ډېرې نورې نامې باب شوې؛ د شرق او غرب په اړه خبرې ډېرې شوې او له هندو او سيکه، مسيحي او يهودي او بودايي سره لاس او ګرېوان کېدل، جهاد وبلل شو او د رحمت او رأفت ځای مذهبي او فرقه‌يي شخړو ونيو.

په دې ډول ديندارۍ کې لومړنۍ معمولې اندېښنې د نامسلمانانو په لاس د اسلامي نړۍ د تېلو او ګازو غارت او د حاکمو نظامونو رټل دي. حاکم نظامونه ځکه پړ ګڼل کېږي چې د عمومي خدمتونو په وړاندې کولو، د اسهامو د بازار په تنظيمولو، د اسلامي بانکوالۍ په ښه کولو، د توليد په زياتولو، په نړۍوالو بازارونو کې له رقيبانو سره په مقابله کې، او لنډه دا چې په يو مخ دنيوي چارو کې ناکام دي. البته په ټولنه کې د ښځو د حضور او ونډې پورې تړلي تابوګان هم، چې ظاهراً ديني مسأله ښکاري خو په حقيقت کې کاملاً دنيوي چاره ده، د دعوې دنګلې موضوع وي.

د ديندارۍ په دې نمونه کې، د تسامح خبرې کول تسليمي ګڼل کېږي؛ د مهربانۍ پيغام وېرېدل او ډارنتوب؛ او د پخلاينې غږ خيانت تعبيرېږي.

په دې ډول ديانت کې اسلام ته د هويت د يوه جز او ابزار په سترګه کتل کېږي، کټ مټ د ژبې، جغرافيې او هغو نورو هويت جوړوونکو عناصرو غوندې چې له نيکونو راته په ميراث کې پاتې کېږي. د دې هويت دفاع او پر حدودو او ثغورو يې دعوا په داسې رسالت بدل شوي دي چې که همدا رسالت ادا کړې، ګواکې ټول ديانت دې سم شوی دی او که يې ادا نه کړې، نه دې لمونځونه کومه ګټه لري، نه دې دعا او عبادت کومه معنا لري.

دا هويت بيا په نورو وړو هويتونو ماتېږي او سني او شيعي، صوفي او سلفي، حنفي او حنبلي، اخواني او تحريري، جهادي او تبليغي، دېوبندي او بريلوي، او داسې نور هويتونه ورنه زېږي چې هر يو يې له بل سره دعوې دنګلې کوي، ان کله کله د يو بل وينې تويوي چې خپل هويت بر وښيي او د بل مشروعيت ورنه واخلي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې ډول دينداري کار کرښې ايستل او بريدونه ټاکل، د خپل دريځ کلکه دفاع او د نورو پر حريمونو حملې کول دي. دلته د اشتراک ځای افتراق نيسي او د خواخوږۍ ځای بد نيتي. څه چې دلته د چا چندانې نه وريادېږي، هغه اخلاق دي.

په دې ډول دينداري کې څوک د مخالفانو د وژلو پر مهال زړه نا زړه کېږي نه او د نورو د کورونو له ورانولو ډډه نه کوي، ځکه چې د خپلې ډلې د هرې گټې لپاره له شريعت څخه توجيه پيدا کولی شي، ان که دا توجيه کمزورې هم وي او خپل کار ته داسې تأويلونه پيدا کولی شي چې مشروع ښکاره شي.

دلته هلته داسې عالمان هم شته چې له دې حالته ځورېږي او داسې صوفيان شته چې له دې حالته گيله‌من دي او داسې روښانفکران شته چې ورباندې نېوکې کوي، خو د هويت اسلام د جنگي فيل غوندې هرې خوا ته حملې کوي او د نيوکو او فکر کولو لپاره چا ته موقع نه ورکوي. د دغو سره دښمنو هويتونو د جوړولو په اخ و ډب کې د کرکې ديانت خپل سيوری غوړوي او د حقيقت او معنويت اسلام ته بيا د ودې کولو موقع نه ورکول کېږي. د معنوي اسلام هغه نيالگی چې مهينې عارفانه غوټۍ پرې ټوکېدلې وې، نه پرېښودل کېږي چې د اخلاقو او فضيلت له مېوو په ونې بدل شي. دا يوازې د افغانستان کيسه نه ده، بلکې په نورو مسلمان مېشتو هېوادونو کې هم همدا کيسه تېره شوې ده يا تېرېږي.

افغانستان د عرفان له پرځېدلو څخه د بنسټپالنې تر عروجه پورې:

د دې ټولنې د نن او سبا لپاره تصوف او عرفان څه کولی شي، په تېره بيا هله چې مذهبي بنسټپالنه ورځ تر بلې له لا لويو ښکرو او لا تېرو منگولو سره را څرگندېږي؟

تصوف او عرفان، د اوسنۍ بنسټپالنې بر خلاف، کومه نوې پديده نه ده، بلکې په دې سيمه کې تر ټولو پخوانی ديني بهير دی چې له دوهمې هجرې پېړۍ راهيسې تل د پراخېدو په حال کې و او د اسلامي تمدن له غوړېدا سره سم، وغوړېده او د دې تمدن له مړاوې کېدو سره سم، په ځنکدن شو.

هاغه مهال چې د اسلامي عرفان د عروج دور و، صوفيانه طريقتونو په ديني ارشاداتو د خلکو د ذهنونو په خړوبولو کې مهم نقش درلود. تر هغو مسلمانو حاکمانو او پاچاهانو چې په نارو سورو به يې ځانونه د اسلام او شريعت خپروونکي بلل، دې طريقتونو د ديانت د غوړېدا او د اخلاق او معنويت په خپرېدا کې لا زيات کار کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څنګه چې صلاح شادي د تهذيب مدارج السالکين په کتاب کې ښودلي دي، د صوفيانو تعليمات پر څلورو محورونو بنا وو: د انسان رابطه له ځانه سره، د انسان رابطه له نورو انسانانو سره، د انسان رابطه له نورو مخلوقاتو سره، او د انسان رابطه له خپل خدای سره چې د هرې رابطې لپاره خپل خپل اصول او ادبونه وو. ډېرو مسلمانو عارفانو، بې له دې چې د شريعت اعتبار ته زيان ورسوي، شريعت ته يې د داسې لارې په سترګه کتل چې انسان پرې معنوي تجربې کولی او په آخر کې حقيقت ته رسېدلی شي. هغوی خپلو مريدانو ته ديني فضايل او ادبونه په منظمه بڼه ورښوول. په دې برخه کې صاحب‌نظرو مشرانو ځان ته د اجتهاد خپله طريقه درلوده. دوی ځکه ورته طريقت ويل چې په مرسته يې د حقيقت په لوري لاره پرانيستل شي [طريقت په عربي ژبه کې لارې ته وايي. ژباړن]، هغه حقيقت چې د انسان په ژوند کې د اخلاقي فضايلو په عملي کېدو سره پيلېده او له مطلق حقيقت سره، يعنې له الهي ذات سره په وصال ختمېده. د انسان د اروا راسپړل او سلامتي ته يې پام کول چې د نفس تزکيه او تهذيب بلل کېدل، د صوفيانو يو مهم کار و. څه چې صوفيانو ته تر ټولو کم راښکونکي وو، په دنيوي چارو لاس پورې کول وو، په تېره بيا د سياست او قدرت طلبۍ لانجمنې او له شخړو ډکې چارې. صوفيانو به تر هر څه زيات پر نفس او دنيا نيوکې کولې او عيبونه به يې را سپړل. د نفس معنا د انسانانو ځانولۍ او ځانغوښتنه ده او د دنيا دوې معناګانې وې، ثروت او قدرت چې زياتېدل يې د انسان د ژغورنې او خلاصون د لارې خنډ ګڼل کېږي.

اوسني خلک او ناقدان پر عرفان او صوفي‌ګرۍ دا نيوکه کوي چې هغوی به چارې خورا زياتې رازجن کولې، عقل او تجربي پوهه به يې کم ارزښته ګڼل او له فلسفې سره به جوړ نه وو. دا کارونه پخپله د خرافاتو د بازار ګرمېدو ته لاره هواروي. ښايي همدا عاملونه د اسلامي تمدن په کمزوري کولو کې لاس درلودلی وي ځکه چې هر تمدن او هر فرهنګ يوازې به عقلاني انتقاد پايي او غوړېږي او کله چې د داسې عقلانيت ځای جبر او تسليمېدل ونيسي او د چارو د عقلاني ارزولو لپاره کوم ابزار نه وي، نو هغه فرهنګ او تمدن راپرځي. دا هماغه څه دي چې په اسلامي تمدن کې هم را پېښ شول. ښايي دا به د انصاف خبره نه وي چې ټوله پړه د تصوف او عرفان غاړې ته واچوو، ځکه چې په داسې بدلونونو کې د سياست، اقتصاد، هنر، پوهه، او فرهنګ له نقش څخه انکار نه شو کولی او صوفيان د دې تمدن يوازې يوه برخه وه، هغه هم داسې برخه چې په يوه ګوټ کې ناسته وه او له دنيوي چارو سره چنداني لېواله نه وه. په دې ډګر کې مستبدو حکومتي نظامونو، تړليو فرهنګي منظومو، او بې‌کاره تعليمي سيستمونو لوی لاس درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره موده کېږي چې زموږ په سیمه او هېواد کې د تصوف زور ختلی دی او څو پېړۍ کېږي چې هېڅ لوی نظریه جوړوونکی، هېڅ لوی عارف شاعر، او هېڅ عارف‌مشربه دینپوه مو نه دی لرلی. یوازې لاهوري اقبال و چې له اسلامي عرفان سره همفکره و، البته هغه هم پر صوفیانو نیوکې کولې، که له اقباله را تېر شو، نور نو په ندرت سره داسې نامتو کسان پیدا کولی شو چې د مولانا او ان د جامي او بېدل ورم ترې ولټېږي. البته په دې وروستیو وختونو کې څو دیني نوفکران پیدا شوي دي خو لا یې د مسلمانانو په منځ کې خپل ځای ځایگی نه دی موندلی. دا چې تصوف او عرفان پرځېدلی دی، یوازینۍ نتیجه یې دا نه ده چې د خرافاتو بازار غوړېدلی دی او د ځینو کار و بار یې سم کړی دی – سره له دې چې دا خبره هم مهمه ده – خو تر دې لا مهمه خبره دا ده چې د اغېزناکو عرفاني شخصیتونو او عرفاني بهیرونو نه شتون، هغو نویو سیاسي ډلو ته د ودې لاره هوراه کړه چې د دین په نامه د دنیا کار و بار کوي او درگرده لگیا دي چې د حکومت واگې په لاس کې واخلي او که د دې کار لپاره ان د وینو ویالې هم بهوي. دا د اسلامي بنسټپالنې بهیر دی چې د اصیل اسلامي تصوف او عرفان په نه شتون کې یې د مسلمانانو معنوي تنده په کاذبو شیانو ماتوي او د هویت او دیانت په گډولو سره د اسلام او مسلمانانو د سرلوړۍ دعوې کوي او معلومه هم نه وي چې د دې دعوې د پوره کولو لپاره کوم پلان او پروگرام لري که نه.

دیني بنسټپالنې څومره یې چې وس و، هماغومره یې د شریعت پر ظاهر باندې تمرکز باب کړی دی او اخلاق او معنویت یې له پامه غورځولی دی. اوس چې د دې بهیر له پیله قریب یوه پېړۍ تېره شوې ده، اسلامي ټولنې په اخلاقي لحاظ تر پخوا زیات پرځېدلې دي او په انساني لحاظ په ناوړه حالت کې دي. هغه دیانت چې بنسټپالنه یې بابوي، مستقیمه نتیجه یې له خدای څخه لرې کېدل او قدرت ته ور نژدې کېدل دي. دوی په همدې وجه، د الهي صفتونو په منځ کې «حاکمیت» تر هر څه زیات یادوي او د شریعت په تعلیماتو کې هغو تعلیماتو ته ځنې غورځوي چې له سیاست سره رابطه ولري. سیکولرایزېشن که د دنیوي کولو او دنیاپالنې په معنا وي، نو دا بنسټپال مسلمانان دي چې د مسلمانو صوفیانو او عارفانو برخلاف، دنیوي وسوسې یې په مسلمانانو کې زیاتې کړې دي او د دین معنوي تومنه یې لرې کړې او پر ځای یې د ثروت او قدرت دنیوي لانجې په کې اچولې دي. خو دا چې دا کار په سم منطق سره نه دی ترسره شوی، نو نتیجه یې داسې بې‌ډوله سیکولریزم دی چې نه اجازه ورکوي چې ټولنې مو واقعاً دینې ټولنې پاتې شي او نه پرېږدي چې ټولنې په رښتیا سیکولرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا هغه ځوان مسلمان چې د بنسټپالو تبليغات وربانديې اثر کړی وي، د دې پر ځای چې فکر وکړي چې د خدای رضا څنګه حاصلولی شي او په کومو فضايلو او اخلاقي مکارمو د معنويت په لاره سمبدلی شي، فکر يې په دې خبرو بوخت وي چې د عربستان تېل چېرته ځي، په منځني ختيځ کې د ايران نقش څه دی، د امريکا نفوذ به چېرته ورسېږي، د ترکيې په انتخاباتو کې به کوم ګوند ډېرې رايې واخلي ... او همدغه خبرې هغه ته ديانت او عبادت ښکاري. اعتکاف او خلوت چې پخوا د روح د صيقل کولو مهمه چاره ګڼل کېدل، اوس يې خپل ځای په مجازي شبکو کې ګوندي تبليغاتو او رقيبانو او مخالفانو ته سپکو سپورو او زنده باد و مرده باد ويلو ته پرې ايښی دی. خبره دا نه ده چې څوک دې په دغو موضوعاتو کار نه لري يا ګواکې مسلمانان حق نه لري چې په دې مسايلو بوخت شي، بلکې خبره د داسې چارو د ترسره کولو په منطق کې ده. يعنې بايد وپوهېږو چې کوم کار تعبدي چاره ده او په تعبدي منطق بايد ترسره شي او کوم کار تعقلي چاره ده چې خپل منطق يې بايد وپالو.

د بنسټپالنې په اړه ډېرې خبرې کولی شو خو دلته به غوره دا وي چې پر دې فکر وکړو چې د صوفيانو او عارفانو له ميراثونو څخه د مسلمانو ټولنې د وضعيت د ښه کولو لپاره څنګه کار اخيستلی شو. ځينې صاحب نظران په دې باور دي چې اسلامې عرفان د بنسټپالنې ښه بديل دی، خو بايد وګورو چې دا کار څنګه کېدلی شي.

اسلامي عرفان سره له دې چې د دين د لومړي لاس له منابعو څخه يې الهام اخيستی دی خو د انساني هڅې او اجتهاد محصول دی چې د تاريخ رنګ پرې کېناستلی دی او په مختلفو دورو کې د مسلمانانو د تاريخي او فرهنګي ضرورتونو په ځواب کې راټوکېدلی دی. که دې ميراث ته د تقدس په سترګه وګورو، بيا به يې نقد نه شو کولی او تر هغې پورې چې سم نقد نه وي، معقول چلند او ډيالوګ ورسره نه شو کولی. هر ميراث چې د اوسني پېر نه مخکې نړۍ پورې تړاو ولري، که يوازې په مونولوګ اخته وي او يوازې خپلې خبرې وکړي او زموږ وانه وري، نو نننۍ ټولنې به بندې لارې ته ورسوي او له اوسنۍ نړۍ سره په مخامخ کېدو سره به ټولنه په کړکېچ اخته کړي. د مسلمانو عارفانو له ميراث سره د خبرو اترو پيلول او ورسره راکړې ورکړې کول د دې ميراث د کارولو يوه ښه لاره ده. دا کار په نويو تيوريو او ننيو علومو ترسره کولی شو.

همدارنګه د اسلامي عرفان ژبه د تېرې زمانې ژبه ده، داسې ژبه ده چې د هغو انسانانو ذهنيت ته جوړه وه چې په رازناکه نړۍ کې اوسېدل او د ډېرو طبيعي چارو له بيانولو عاجز وو. د دې لپاره چې د اسلامي عرفان زېرمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوسپړو، د ژبې رمزونه یې باید پیدا کړو او لږ تر لږه یوه برخه یې په نننۍ ژبه ولیکو چې د اوسنیو نسلونو په طبع برابره شي.

د اوسنیو ناقدانو په نظر، پخوا د پیر او مرید رابطه له پاسه ښکته خوا ته عمودي رابطه وه چې لـه پخـوانۍ نـړۍ سره جوړېده او زموږ په فرهنګ کې یې په مختلفو نومونو د استبداد او دیکتاتورۍ بابولو ته لاره هوارولـه. نـن پـه کار ده چې دا رابطه افقي بڼه خپله کړي چې دیموکراتیکه فضا رامنځته شي او د پیر او مرید دوه اړخیزې خبرې اترې په کې وي، هماغسې چې په مډرنو پوهنتونونو کې د استاد او محصل تر مـنځ وي او د پوهنـتنو لپـاره کـوم محدودیت او د فکر کولو لپاره کومه وېره نه وي.

اسلامي عرفان له نویو پوهنو لکـه ارواپـوهنې، ټـولنیزې ارواپوهنې، وګړپـوهنې، او ان عصب‌پوهنې څخـه ګټـه اخیستلی شي، هماغسې چې په پخوا کې یې د یونان او هند او لرغوني ایران لـه میراثونـو څخـه ګټـه اخیسـتل شوې وه. په دې کار سره به نوي عصر د مسلمانانو روحي او اروایي اړتیاوو ته ځواب وویلای شي او هغه ځوابونـه به تکرار نه کړي چې پخوانیو انسانانو ته ورکړل شوي وو او د هغوی خپل ضرورتونه یې پوره کول.

په همدې ډول، هغه سیالي چې له پخوا وختونو راهیسې د فقیهانو او عارفانو تر منځ روانه وه او کله کله به د یـو بل په نفي کولو او رټلو تمامېده، خپل ځای همکارۍ ته ورکړي. د دې کار تر ټولو ښه لاره دا ده چې د هر یوه د تخصص قلمرو مشخص شي. دا چې ویل کېږي چې د مډرنې نړۍ ځانګړنـه د قلمرونـو بېلـول او د هـر قلمـرو د خپل منطق کشفول دي، هسې خبره نه ده. که دا خبره له نورو تخصصـونو او قلمرونـو سره د عرفـان د رابطـې د تعیینولو لپاره وکارول شي، نو ډېره مرسته به وکړي.

لنډه دا چې که د مسلمانانو عرفاني میراث د هغوی د فقهي او کلامي میراث په شان بیـا ورغـول شي او اصـلاح شي، د خرافاتو دوړې ورنه وڅنډل شي، او نوې تیورۍ او پوهنې یې هم مرستې ته ور ودانګي نو تمه کېږي چې په اسلامي نړۍ کې به د افراطي ایډیالوژیو لپاره مناسب بدیل شي. تر هغې پورې چې دا کار نـه وي شـوی، دا وېره به وي چې ساده پاک‌زړي مسلمان ځوانان به په آسانۍ سره د افراطي ډلو د تبلیغاتو په لومه کـې ولـوېږي. افراطیان به ورباندې د جنت زېری کوي او دوی به یې په خپل خیال کې ترسیموي، داسې جنت چې لاره ورتـه یوازې د انفجار او انتحار په سړک تللې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)

په اسلام کې د قدرت ناسپړل شوې غوټه

ژباړن: شیرخان زېری

د اسلام په تاریخ کې تر ټولو لوی دروني جنجال د سیاسي قدرت پر سر دی. ولې مسلمانانو هېڅ داسې تیوري نه درلوده چې دغه اوږد جنجال ختم کړي.

دغه جنجال له هغه وخت ته را پیل شو، چې پیغمبر(ص) له نړۍ سترګې پټې کړې، مګر د ځېنو مسلمانانو په لاس د پیغمبر د درېیم خلیفه له وژلو وروسته، سیاسي قدرت ډېر له وینو سره مل شو. د هاشمي کورنۍ چې پیغمبر(ص) د هغوی له کورنۍ نه وه، په قهر و چې ولې په قدرت کې د هغوی سهم کم دی. انصارو چې پیغمبر او مهاجرینو ته په خپلو کورنو کې ځای ورکړی و، په سقیفه بنیي ساعده کې مهاجرینو ته یې ښکاره ویل چې یو خلفیه دې زموږ نه وي او یو دې ستاسو نه. ځېنو هغه مشرانو صحابه کرامو چې د دویم او درېیم خلیفه په وخت کې له اجرایوي مسولیت نه لرې شوي وو، د درېیم خلیفه له وژلو وروسته یې د ځېنو ډلو مشري په غاړه واخیسته او له څلورم خلیفه سره یې جګړه پیل کړه. نورې ډلې چې د جهاد په کلونو کې منځ ته راغلې وې، قراء یې بلل، د درېیم خلیفه پر ضد یې، جګړو او جنجالونو کې سهم درلود. دغه ډله د وخت په تېرېدو په یو سختګیرې ډلې چې خوارج نومېده بدله شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو لسيزې وروسته نوې سياسي ډلې د حاکم نظام پر وړاندې چې د امويانو په لاس کې و، رامنځته شوې. په دغه وخت کې له علويانو او عباسيانو پرته، بومي خلک چې فتح شو سيمو کې، د شعوبيه په نوم و، د جنجالونو ډګر ته راغله. د دغو خوځښتونه او جنجالونو په پايله کې د اسلامي قلمرو په ډېرو ځايونو کې د مغرب او اندلس نه پرته، د اموي خلافت د ماتې لامل شو. د امويانو د حکومت ځای ناستی حکومت د عباسيانو و، چې د شعوبيه ډلې په مرسته يې د خلافت تاج او تخت لاس ته راوړ.

د علويانو او عباسيانو ترمنځ د قدرت پر سر جنجال چې د حکومت مشروعيت يې پيغمبر ته قرابت و، يو طرف، بل خوا د شعوبيانو او عباسيانو ترمنځ جنجال دوام پيدا کړ. په وروستيو لسيزو کې د علويانو کوښښونو په مصر او د افريقا په شمال کې د فاطمي خلافت په جوړولو تمام شو، چې بيا د ايوبيانو په لاس رنګ شو. عباسيانو د شعوبيه يوه ډله د بلې ډلې پر وړاندې استعمالول او د خراسانيانو پر واړندې ترکان په قدرت کول، په وروستيو دورو کې د لويو تحولات پيل شو.

له دغو لسيزو وروسته د حکومتونو ترمنځ خونړۍ جګړې او جنجالونه، لکه د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، ايوبيانو، مملوکيانو، تيموريانو، ګورګانيانو، صفويانو، عثمانيانو، مرابطين، موحدين... او نورو ترمنځ په مسلسل ډول يې دوام درلود، چې تر اوسني عصر پورې راراسېږو. په ټول دغه تاريخ کې چې له زرو کالونو زيات دی، هېڅ وخت داسې يو ځای او اتفاق جوړ نشو، چې د واک سوليز انتقال په سر اتفاف وشي او د وينې د بهېدلو پای وي.

که چېرې د اسلام تاريخ د نورې نړۍ د ملتونو له تاريخ سره يو شان وګڼو ، داسې پېښې په کې طبيعي دي. د موضوع ګونګوالی(پيچيدګي) له هغه ځای پيل کېږي، چې بنسټپال مسلمانان ادعا کوي چې د اسلام تاريخ د نړۍ له نور بشري تاريخ نه توپير لري. که چېرې د نورو تمدن دې خاورې ته نه وای راغلی، نن به هر څه هماغسې و.

اصلي قضيه دا ده، چې له اساس نه په اسلام کې کومه ځانګړې تيوري د سياسي قدرت لپاره نشته او خپله مسلمانان په تاريخي ژوند کې له هغه سره لاس او ګريوان و چې دغه ګونګ او پيچيده حالت يې زيږنده ده.

په ټوله کې، دين په ميتافزيک او غيب نړۍ باندې بحث کوي او که چېرې د دې نړۍ موضوعاتو باندې هم بحث کوي، داسې څه وايي چې د انساني عقل او معلوماتو څخه اوچت شی نه بيانوي. هغه څه چې دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګرى او متمايزه كوي، هغه ځوابونه دي چې د ژوند اساسي پوښتنو ته يې وايي. او بله دا چې ديني زده كړې، مناسبتونه او اصول، عبادتي دي، يا دين په ټوله كې د ماورالطبيعي موضوعاتو بحث كوي. كه دنياوي موضوعات هم راسپړي، تر هغه څه زيات څه نه وايي چې متعارف انساني عقل يې راته وايي.هغه څه چې دين وربانديې بېل او متمايز كېږي دا دى چې د ژوند اساسي پوښتنو ته ځواب وركوي.

له دې ورهاخوا اسلام په داسې قبيلوي جغرافيه كې راپيدا شو، چې د لويو امپراطوريو له څركونو او تاثير څخه لرې و؛ له ښاري ژوند يې ډېره كمه ګټه اخيسته. دا خو لا پرېږده چې له عريضو، ديوان لرل او د دولت دارۍ لوى سيستم سره بلد وي. د قدرت موضوع چې په سياسي علوم كې كومه معنا لري، د هغوى خلكو له ژوند سره چې د قران مخاطب دي، كاملآ ګونګ دى. په همدې اساس قران په دې باره كې ساكت پاتې شو، په ځېنو مواردو كې چې د لفظ حكم او د هغه مشتقاتو نه په دې اړه استفاده كوي، هغه د حكمت او پوهې په اړه دى، نه د حكومت په اړه. په بله سپاره(پاره) كې چې د عربو د رواجونو غوندې قضاوت دى، هغه هم په سنتي شكل ترسره كېده. د منظم او ديواني حكومتوالۍ سره، سر نلري.

قران هغه موضوعاتو په اړه بحث وكړ، چې عملآ په ټولنه كې ورسره لاس او ګريوان وو، لكه فقر او غريبانو ته نه پاملرنه، بت پرستي او د هغوى اړوند خرافات، درواغ او تهمت، په راكړه وركړه كې چل، غله او شكونه، جګړې او تاوتريخوالى... او داسې نور موضوعات. هغه څه چې د عربو په ژوند كې نه و، د هغه په اړه قران كې هم كوم بحث نه كېده. په قران كې هېڅ داسې كومه اشاره، هغه موجودو ستونزو او مشكلاتو ته نه دى شوې، چې د روم او فارس د امپراطوريو خلكو ترمنځ، د افريقا او اروپا او همدارنګه هغه ننګونې چې په هند و چين كې وې، يادونه وشي. د دې پرخلاف قران كې د عربو ستونزو او ننګونو ته پوره پاملرنه شوې. هغه مسايلو ته چې ارزښت نلري، لكه: كور ته دروازې له لارې نه د بام له لارې ننوتل، په هغوى مياشتو كې چې جګړه حرامه لاس اخيستل، يا د كاروانونو پرمخ د لارو ترل. د اوښ، مېږې او اسونو پرخلاف د استراليايي كانګرو، د افريقايي ګوريلايي، امريكايي لاميو... په اړه په قران كې هېڅ نشته. د حكومتوالي او د حكومتوالۍ طريقو په اړه خو هېڅ خبره نده شوې.

اما د قضيې په بله خوا كې د پيغمبر رالېږل د بدلون لپاره و، دغه بدلون د عربو او نور قومونو د سرنوشت بدلون. هغه د دغه كار لپاره د توحيد صف لپاره، د توحيد عقيده اړينه ګڼله او له همدې امله د مشركانو له عقيدو سره ناپخلاينه پيل شوه. شرک يوازې د نړۍ د ميتافزيک په اړه په خطا تلل نه وو، بلكې د خدايانو ډېروالى هم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو په منځ کې اختلاف سبب کېده. د اسلام پیغمبر لومړنی اجماع پـه متفـاوت بڼـه جـوړه کـړه؛ مگـر د قـومي شرېدلو اتلافونو په اساس نه وو، بلکې د نوي قراني نړۍ لید پر اساس و. له دې وروسته د اسلام پیغمبر او ټولنه د ده د رهبرۍ لاندې یو لړ جگړو او اختلافونو ته ننوته، داسې جگړې او اختلافونه چې د نـوي نظـام د رامنځتـه کولو لپاره قوي خنډ و. له دغه ځای، قدرت سره د مسلمانو تعامل، عملي تجربه پیل شوه.

داسې معلومېږي چې د اسلام پیغمبر له قدرت نه انکار ونه کړ؛ بلکې له هغه سره یې د دیني امر له مخې نه، بلکې د دنیاوي امر په توگه یې چلند وکړو. هغه په واضح ډول، دنیاوي امورو کې خپل موقف ښکاره کړی و او ویلي یې و چې په دې اړه هېڅ نوی شی نشته، بلکې د انسانانو راواجي تجربو ته لومړیتوب ورکوي. مسلم دغه حدیث له هغه نه روایت کړی: "أنتم أعلم بامر دنیاکم" یعنې تاسې په دنیاوي کارونه کې پوهېږئ. همدا ډول دی یې روایت کړی: "إنما أنا بشر اذا أمرتکم بشیء من دینکم فخذوا به و اذا أمرتکم بشیء من رأی فانما أنا بشر" یعنې زه (تاسې غوندې) یو انسان یم، که چېرې مو تاسې ته د دین په کوم کار باندې امر وکړ، هغه ترسره کړئ او که چېرې مې له ځانه کوم فرمان در کړ، پام مو وي چې زه هم(تاسې غوندې) بشر یم. (تاسې د هغه په ترسره کولو اړ نه یاستئ). نه یوازې دا، بلکې په بېلابېلو برخو کې یې خپل نظر څنگ ته کړی، د خلکو رایې او نظر یې منلی. د دویم عقبه ی په بیعت کې، د بدر جگړه کې، په خندق او احزاب کې، په حدیبیه، د مکې او طایف فتحه کې... دغه ټول د قران له مخې و، له پیغمبر غوښتل شوي و چې باید له خلکو سره مشوره وشي.

معلومه خبره دی چې له خلکو نه په دیني چارو کې نه، بلکې په دنیاوي چارو، لکه: جگړه او سولې، د والي، قاضي او قومندانانو په ټاکلو او دې ته ورته نور کارونه کې مشوره غوښتله. حتآ د خپل ځای ناستي، حساسې موضوع په اړه یې هم روښانه دریځ نه درلود او نه یې هم په دې اړه هېڅ خبره کړې، بلکې دی یې خلکو ته پرېښوده.

دا عیب په یو دین کې ندی؛ کیدای شي ښکلا وي. ځکه د قدرت لپاره د یوې مشخصې تیورۍ نه درلودل د قدرت لپاره یې د مومنانو لاس خلاص پرېښوده او ډېرې لارې یې ورته پرېښودې. ولې د قدرت په اړه سکوت، له بل طرفه قدرت سره د خلکو لاس او گریوان والی، پېچلې وضعیت رامنځته کاوو. هغه څه چې دا موضوع لا مغلق کوي، دا و چې د دوو برخو؛ دیني او عرفي توپیر په واضح ډول د پیغمبر په ژوند کې روښانه نه شو. په دې اړه تیوریک کار د نور کارونو په څېر د راتلونکو نسلونو په اوږو بار شو. پاتې نسلونو هم یوازې کلامي او فقهي مسایلو ته پام وکړ؛ سیاسي نظریاتو ته یې پام ونکړ، چې مسلمانان له دغه لویې منازعې نه خلاص شوي وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وروستیو کې د فقیانو لکه: باقلاني، غزالي، ماوردی، ابویعلی فراء، ابن تیمیه او نورو په دې اړه کوښښ وکړ، چې دغه توریيکه گډوډي، چې په دغه برخه کې و، حل کړي؛ خو په ډېرو کمو اصطلاحاتو يې هم د نظر اتفاق نه درلود. معلوم نه و چې دا په اصل کې خلافت دی او که سلطنیت، ملوکیت یا امارت او یا هم که مودل د حکومت او حاکمیت. هغوی په دې اړه چې قران اصل وگرځوي؛ سکوت یې وکړ، ځکه په سکوت سره یې د خپل وخت حکومت ته، چې دین و، مشروعیت ورکړي. د هغوی د اثارو په عنوانونو او هم د اپیستیمولژیک منځپانگه کې ووینو. لکه: الاحکام السلطانیه، نصیحة الملوک، سیاستنامه، السیاسة الشرعیة، الولایات الدینیة، احکام الراعی و الرعیة، و.. نوي څېړنې ښايي چې دا لږ او ډېر د ایراني او لرغوني یونان د باچاهانو له سپارښتونو(سفارشنامه) نه وې؛ نه دا نوې نظریې د مخکنیو ستونزو د حل لپاره.

هغه څه چې په اسلام کې د قدرت او تیوریکي خلا په اړه ویل کېده، له دغه ټکي نه په استفادې کولای شول د قوت په ټکي بدل کړو. دغه کار د مسلمانانو لپاره په نن ورځ کې کار اسانه وو چې له نوو سیاسي پوهو سره په گډه یو نوې تیوري پیدا کړي. دیني بنسټپالي کوم لارې ته نه رسیدل او دغه جار او جنجال څو برابره نه کېده.

هغوی چې د دغې ستونزې او غوټې د خلاصون لپاره عملي طرحه نه درلوده، هغوي بېرته هغه نظریاتو ته گرځېدل، چې یا خلافت، امارات او ځينې وخت کې یې د اسلام سیاسي نظام رامخته کولو خبره مخکې کوله. هېڅ یو له دغو اصطلاحاتو د قدرت د تیورۍ لپاره مناسب نه دی او نه هم یې پخوانیو قدرتونو ته چې په خونړیو شخړو رامنځته شوي و، له هغو تجربو یې هم گټه نه پورته کوله. هغوی د دغو لوړو او ژورو د اسانه کولو لپاره غوټه په غوټې باندې زیاته کړه، چې خپل فقر او ستونزې په دې خبرې او شعار باندې پټ کړي؛ اسلام پوره منلی (کامل او شامل) دین دی.

کله چې ترې پوښتنه وشي، چې اسلام په کوم ځای کې د سیاسي نظام لپاره طرحه لري، په ځواب کې به وایي: اسلام کلیات ویلي او جزئیات یې د انسان عقل او اجتهاد ته پریښي. په داسې حال کې چې ټول اختلاف په جزئیاتو کې دي، نه په کلیاتو کې؛ ځکه هره گټوره طرحه له جزئیاتو پېژندل کېږي. له هغو کلیاتو چې ادعا کوي، د عدالت او شورا په څېر دي، دا هم د انساني عقل زیږنده دی؛ د کوم ځانگړي دین لاسته راوړنه نه دی. د هغوی د کار مهمه لار چې دوی د خپلې ادعا د ثبوت لپاره راوړي؛ د تاریخ عیب جویي د نوي نظام په ځانگړي ډول ولسواکي، د عامه خلکو په عاطفي بحث باندې تکیه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګټوره او ساده لار دی وه چې له پیل یې منلې وای چې دین دین دی، نه د قدرت او سیاست لپاره طرحه او نه هم د پانګونې او سوداګرۍ لپاره. نه هم د پروګرام جوړونه او مدیریت لپاره؛ ځکه دا ټول د دنیا کار دی. که دا منلی شوي وای؛ نو مسلمانانو په هم د نړۍ د نورو ملتونو غونډې په دې اړه حلاره پیدا کوله؛ د قدرت لپاره یې د خونړیو جګړو او مخالفتونو ته یې پای پیدا کوو.

د خلافت نظام، شرعي واجب او که سیاسي اړتیا؟

نن د اسلامي خلافت په نوم نظام په اړه خبرې کول او خلکو ته داسې ښودل ((خلکو ته داسې بیانوي او ښایي))، چې هر ډول نړدېوالی؛ د اسلامي خلافت له منلو او تبلغولو بغیر، داسې دي لکه نورو غیر شرعي او حرامو چارو ته نږدېوالی. فکري مفاهیم داسې تحریموي، چې په دې اړه باندې بحث او خبرو ته اجازه ورنکړي. دا هغه وسایل او لارې دي چې د نورو ډلو د ځپلو او ځانګړو ډلو د واکمن کولو لپاره یو لار جوړه کړي. دوی له دې وېره لري، که چېرې د دوی پر حزبي اډیالوژیکو اساساتو باندې بحث وکړي، خلک د فکر کولو وخت پیدا کړي، نور د نقد فرصت پیدا کړي، د هغوی د استدلال ضعف باندې پو شي؛ نو د هغوی هغه واکمني چې کلونه یې درلوده او د لا دوم لپاره یې فکر لري، د دوام امکان یې نشته.

که داسې نه وي، خلک، انسانان، چې په یوې علمي څانګه کې متخصص وي او که نه وي، هغه موضوع چې د هغوی سرنوشت پورې اړه لري، حق یې دی چې په اړه یې پوښتنه وکړي. که کومې نظرې باندې انتقاد لري، وکولای شي، چې هغه باندې بحث وکړي. خلافت هم داسې یوه موضوع دی، چې نه یوازې د یوې ټولنې په سرنوشت پورې اړه لري، بلکې د میلونونو انسانانو په سرنوشت پورې اړوند دی. هر شخص د اشخاصو د پوښتلو او بحث حق لري. که چېرې له میلونونو خلکو هر یو، یوه پوښتنه وکړي؛ نو له میلونونه پوښتنو سره مخامېږو. دغو ټولو ته ځواب ویل، له یو – دوو پرته امکان نلري. د میلونونو خلکو د خولو بندول او څوک په بې دینۍ او غلامي باندې تورنول، چې ولې دا موضوع بیانوي، د ظلم او استبداد ښکاره نښه ده. له بلې خوا په پلویانو کې د وېرې او بې باورۍ لامل ګرځي. څوک چې په خپلې خبرې او فکر باندې ډاډه وي، په دې اړه باندې د خبرو او بحث کولو وېره نلري.

د خلافت د پلویانو اصلي ادعا دا دی: چې دا یو واجبي شرعي امر دی او په ټولو مسلمانانو فرض دی چې دغه عمل د ترسره کولو لپاره ملا وتړي. که په دغه کار کې بې پروایي وکړي داسې مثلا لري لکه په لمونځ او یا نورو شرعي واجباتو کې بې پروایي وکړي؛ ګناه ګار دی. یوازینۍ د توبې لار له دغې ګناه نه د خلاصون، دا دی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بې پروايي او مسوليت نه پېژندلو نه، لاس واخلي. له هغه ډلـو سره بايـد يوځـای شي، چـې د دې د پـر ځـای کولو لپاره مبارزه کوي. (وود گرايم، آن‌چه داعش عملا در پی آن است، به نقل از سيرانتونيو، مومنون بلا حدود، صفحه 14.)

د مومن مسلمان له نظره؛ نه يوازې د يو ښاري لـه نظـره، چـې هغـه هـم پـه خپـل ځـای جـدي پوښـتنې لـري؛ لومړنۍ جدي پوښتنه دا دی: کله چې يو څوک د يو امر د وجوب دعوا کوي، بايد دليل ولري. هغـه دليـل چـې واجب دي، هغه د فقې د اصولو په علم کې په مفصل ډول باندې واضح شوي. د امر او فرمان کلمو شـتوالی پـه قطعی الثبوت او قطعی و الدلاله نص کې په دې اړه شته. امر دوه ايجابي او سلبي صورتونه لري، ايجابي ته امر وايي او سلبي ته نهي، چې په لومړي سره کار فرض کېږي او دويم سره له کاره منع والی کېږي. لکه د لمونځ او زکات په اړه په صراحت باندې راغلي: "و أقيموا الصلواة و آتوا الزكاة" (سوره بقره، آيه 110)، يعنـی: "لمـونځ ادا او زکات ورکړئ." او په نهي کې د بې گناه خلکو د وژلو په اړه راغلي: "ولا تقتلوا النفس التی حرم اللـه إلا بـالحق" (سورۀ اسراء، آيه 33). يعنې: " د هغه چا چې خدای يې مرگ حرام کړی تاسې يې وژنئ، ولې په حق." په دواړو مواردو کې د فرضيت حکم د دوه قطعي الثبوت دليلو له مخې چې قـراني ايتونونـه دي، دی. او قطعـي الدلالـه چې صريح لفظ دی، لاسته راغلي. شايد ځينې ځايونو کې ممکن دی چې حکم پـه امـري عبـارت کـې نـه وي، ولې په خبري جمله کې راغلی وي؛ چې دا د قرينې له مخې پېژندل کېږي، موخه ترې واجب او که فـرض دی. کېدای شي دغه قرينه سياق وي، په دې معنا چې هغه ځانگړی اجر او يا هم ځانگړې سزا وي. که دنياوي او يـا هم اخروي سزا وي. مثلا: "والذين لايدعون مع الله إلها آخر ولا يقتلون النفس التی حرم الله إلا بالحق ولا يزنون ومن يفعل ذلک يلق أثاما" (سوره فرقان، آيه 68). يعنـی: " هغه کسان چې بل معبود ته خدا نه وايي، هغه انسان چې خدای ويل ورته حرام گرځولي، حق ورته نه وي، زنا نه کوي؛ هر څوک چې دا کار وکړي، سختې جزه وې به ووينې." دلته دغه عبارت په خبري بڼه راغلی او خدا د نيکوکارو خلکو ستاينه کړې، چې لـه دغـه کړنـو نـه ځـان ساتي. په وروستيو کې ويلي دي، که څوک دغه کارونه وکړي، د گنا لـه جـزه سره بـه مـخ شي. د دغـه مـواردو د فرض والي حکم په ښکاره بڼه په ايجابي او سلبي شکل بيانوي.

د خلافت په اړه هېڅ داسې ايت نشته چې د هغه د ساتلو لپاره يې امر کړی وي او نه هم کوم معتبر حديث چې د خلافت د بيا ژوندي کولو لپاره يې توجې کړې وي. په قران کې د خبري جملې په شکل ايـت شـته لکـه:"و إذ قال ربک للملائکة إنی جاعل فی الأرض خليفة" (سوره بقره، آيه 30) يعنـی: " کله چې خدای (ج) ملايکو ته وويل: غواړم په ځمکه کې خپل ځای ناستی پرېږدم."يا "يـا داود إنـا جعلنـاک خليفـة فـی الأرض فـاحکم بـين النـاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

بالحق و لا تتبع الهوی فیضلک عن سبیل الله إن الذین یضلون عن سبیل الله لهم عذاب شدید بما نسوا یوم الحساب" (سوره ص، آیه 26). یعنې: " ای داود! ما تا ته په ځمکه کې د خلافت مرتبه(مقام) درکړ؛ نو د خلکو ترمنځ په حق باندې حکم کوو، هېڅ وخت د نفس پیروي مه، چې تا د خدای له لارې گمره نه کړي، هغه څوک چې د خدای په لار کې گمره شي، ځکه د حساب او قیامت ورځ یې هېره کړې او د سخت عذاب سره په مخ شي." په بل موارد کې خبرې کول، د اقوامو ځای ناستي د یو بل پر ځای. لکه: "أوعجبتم أن جاءکم ذکر من ربکم علی رجل منکم لینذرکم واذکروا إذ جعلکم خلفاء من بعد قوم نوح وزادکم فی الخلق بسطة فاذکروا آلاء الله لعلکم تفلحون" (سوره اعراف، آیه 69). یعنې: " آیا کله مو تعجب کړی چې د خدای له لورې سړی تاسې ته رالېږل شوی، چې تاسې وهېروي؟ په زړه کړئ(خدای له هلاکت نه پس) د نوح قوم ځای ناستی کړاو تاسې په خلقیت او نعمت کې یې زیاتولی راوست. تاسې د خدای نعمتونو رایاد کړئ، شاید چې سم یا راستگار شئ."

"واذکروا إذ جعلکم خلفاء من بعد عاد وبوّأکم فی الأرض تتخذون من سهولها قصورا وتنحتون الجبال بیوتا فاذکروا آلاء الله ولا تعثوا فی الأرض مفسدین" (سوره اعراف، آیه 74) یعنې: "یاد کړئ چې خدای له (هلاکت) وروسته، د عاد قوم د نورو تېر قومونو پرځای، ځای ناستی کړ. په ځمکه کې یې کورونه در کړل، چې له نرمې خاورې نه ښایسته بلډنګونه او کورونه جوړ کړئ او همدارنګه د سختو تیږو له تراشلو نه کلک کورونه جوړوئ. نو د خدای نعمتونه یاد کړئ؛ په ځمکه کې فساد او بدبختۍ ته مخ مه اړوئ." یا:

- "أمّن یجیب المضطر إذا دعاه ویکشف السوء ویجعلکم خلفاء الأرض أ إله مع الله قلیلا ما تذکرون" (سوره نمل، آیه 62) یعنی: "(آیا تاسې غور یاست) یا هغه کس چې د بې کسه (ناتوان) سختیو ته رسېږي، له شر او سختۍ نه یې خلاصوي. که چېرې مرستې ته یې وغواړئ مرستې ته مو راځي، او تاسې (انسانان) د (قانون مطابق په نوبتي شکل د دایمي ژوند لپاره) ځمکه کې (د یو بل) ځای ناستي کوي.آیا له خدا سره بل معبود شته؟" د هر صالح مومین د خلفیه کولو وعده هم کړې، لکه:

"وعد الله الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الأرض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم من بعد خوفهم أمنا یعبدوننی ولا یشرکون بی شیئا ومن کفر بعد ذلک فأولئک هم الفاسقون" (سوره نور، آیه 55). یعنې: "خدای د تاسې له هغو کسانو سره چې ایمان یې راوړی او ښه کارونه کوي، وعده ورکوي چې حتما به یې په ځمکه کې ځای ناستی کوي، له څنګه چې له تاسې مخکې یې نور هم ځای ناستي کړي دي. همدارنګه هغه قوانین چې هغوی ته یې ټاکلي، حتما پرځای او پلې کوي، او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی ویره او ډار پر امنیت او هوساینې بدلوي. (له نورو نه د ویره، جنجال او دوه زړه والي پرته ما ته عبادت کوي او څوک نه شریکوي.) له دې وروسته هرڅوک چې کافر شي یا شرک وکړي، په پوره توګه ووتل".

لکه څنګه چې وینو، هېڅ یو له دغو ایاتونو نه وایي، چې تاسې ځانګړی نظام جوړ کړئ، چې نوم یې خلافت وي. یا مو د چارو او کارونو به راس کې د خلیفه په نوم څوک وي. یا د خلیفه لارل، شرعي واجب دي. په کوم ایات باندې چې د خلافت پلویان تکیه کوي، ایات دی چې د حکمیت یا حاکمیت په اصل "ما أنزل الله" باندې فرمان ورکړی. لکه:

"وأن احکم بینهم بما أنزل الله ولا تتبع أهوائهم واحذرهم أن یفتنوک عن بعض ما أنزل الله" (سوره مائده، آیه 49). یعنی: "د هغوی (یهودیانو) په منځ کې د هغه څه پر اساس حکم وکړه چې ما نازل کړي او د هغوی له هوسونو نه پیروي مه کوه. له هغو نه ډاډه وکړه؛ خدای دې نه کړي، چې له هغه څه نه دې وګرځوي چې الله(ج) پر ته نازل کړي".

"فلا وربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم ثم لا یجدوا فی أنفسهم حرجا مما قضیت ویسلموا تسلیما" (سوره نساء، آیه 65). یعنې: "مګر نه، په خدای قسم چې هغوی په مومنانو که نه شمېرل کېږي، تر هغې پورې چې په اختلاف او جنجال کې تا قاضي نکړي او ستا له قضاوت څخه به په زړه کې خفه نه وي او تاته پوره تسلیم وي ".

"ومن لم یحکم بما أنزل الله فأولئک هم الکافرون" (سوره مائده، آیه 44). یعنې "هغه څه چې خدای نازل کړي په هغه باندې حکم ونکړي، او یا دې ته ورته بې له شکه هغه کافر دی".

په دغو ټول مواردو کې حاکمیت پر اصل باندې ټینګار دی. له دې علاوه چې په دغه ایات کې د حاکمیت معنا څه ده؟ که فرض کړو چې د خلافت د پیروانو برداشت (نظر) سم دی؛ نو ځینې نور برداشتونه هم شته، چې په واضح ډول معلومیږي چې د خلافت د نظام په هکله هېڅ خبره نشته. که ومنو چې دا ایات د حکومتي سیستم او وظایفو په اړه دی. یوازې دا ترې په واضح ډول څرګندیږي، چې د دغه سیستم کړنې باید د الهي نظام مطابق وي. په هېڅ ایات کې ویل شوي نه دي چې: "حکم بما انزل الله" یا د الهي حکم د خلافت نظام له مخې د پلې کېدو او ترسره کولو وړ دی. که چېرې دغه هدف، شاهي او یا جمهوري نظام دغه مطابقت راعایت کړي، هماغه موخه تحقق پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلافت د واجب والي په اړه باندې هېڅ صریح آیت نشته. هېڅ معتبر حدیث په دې اړه لاس کې نلرو. هغه حدیث چې د خلافت پیروان پرې تکیه کوي، که یې قطعي الثبوت هم وګڼو؛ چې داسې ممکن ندی، هغه یوازې خبري خوا لري او له هغه نه د خلافت د فرضي والي ثبوت نشي کېدلی. دغه حدیث په وروستیو څو لسیزو کې په اسلامي نړۍ کې د ټولو اسلام سیاسي ډلو د استناد وړ ګرځېدلی.:

"تکون النبوة فیکم ما شاء الله أن تکون، ثم تکون خلافة علی منهاج النبوة، ثم تکون ملکا عاضا، ثم تکون ملکا جبریا، ثم تکون خلافة علی منهاج النبوة" یعنې: "تر هغه وخته چې خدای وغواړي، نبوت ستاسې په منځ کې به پاتې شي. له هغه وروسته چې خلافت د پیغمبر له سنتو څخه ده، د هغه پر ځای راځي. بیا استبدادي پادشاهي او له هغه وروسته د زورواکۍ پادشاهي، له هغه وروسته به، خلافت د نبوت په طریقې وي. (په المعجم الکبیر کې د طبراني د روایت پر اساس، او بیهقي په السنن). (* ډېر توضیحات د دغه روایت د سند په اړه د شیخ صلاح الدین بن احمد الادلبي لیکنه کې تر دغه عنوان: ماذا عن صحة حدیث ثم تکون خلافة علی منهاج النبوة(

- "إن هذا الأمر فی قریش لا یعادیهم أحد إلا کبه الله فی النار علی وجهه ما أقاموا الدین" (له معاویه نه د بخاري د راویت پر اساس). یعنې: " دغه امر (خلافت او حکومت) په قریشو کې به وي، تر څو دین اقامه کړي. هېڅوک ورسره شخړه او جګړه نشي کول، مګر دا چې خدای یې په خپل ذات له منځه وړي".

"لا یزال هذا الأمر فی قریش ما بقی منهم اثنان" یعنې: "دغه امر (خلافت او حکومت) به په قریشو کې وي؛ ترڅو پورې چې د هغوی نه دوه نفره پاتې شي".

توضیح ته اړتیا نشته چې دواړو هر یو روایات یې خبري او توصیفي اړخ لري. په هېڅ یوه کې نه دي ویل شوي چې تاسې د خلافت مجبور یاستئ، خلافت جاري کړئ او که دا کار ونکړئ؛ نو ګناهګار کېږئ. نه قران د خلافت د ساتلو او جاري کولو فرمان ورکړی او نه هم نبوي سنت وو. نه داسې ایات او حدیث شته چې د استناد وړ وي. له شرعي لحاظه هم واجبوالی ترې نه ښکاري.

بل دلیل چې پر هغه باندې استدلال کوي، دا دی چې د پیغمبر(ص) له وفات وروسته د هغه پر ځای، د ځای ناستي په فکر کې شول او مخکې له دې چې هغه خاورو ته وسپاري، خلیفه یې وټاکه. په دې کې شک نشته چې داسې کار عملاً په تاریخ کې شوی او ټول په دې باندې اتفاق لري. آیا یوازې د صحابو کارونه، په ځانګړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول غیر عبادتي کارونه؛ کیدای شي د شرعي فرضیو ثبوت شي؟ د فقې په اصولو کې توضیحات ورکړل شوي چې د صحابو کړنې، دوهم درجه منبع د احکامو لپاره دي او ظني(ګوماني) منابعو لکه قیاس نه د اعتبار په لحاظ ټیټ دي.

په دغه ځای کې د عبادي او غیرعبادي چارو مرز ته پام کول، کولای شي چې حلاره وي او د دغې پوښتنې مطرح کول، کولای شي موږ اصل موضوع ته ورسوي. آیا حکومت په خپل ذات کې یوه عبادي چاره دی او که غیر عبادي او یا هم د فقې په اصطلاح معقولة المعني چاره.

د حل او عقد شورا، تړل او که خلاصول؟

بنسټپالې ډلې، لکه طالبان، القاعده او داعش، د ټاکنو اوسنۍ طریقه غلطه ګڼي او د دې پر ځای بله طریقه د حل او عقد د شورا وړاندیز کوي.هغوی دغه لار د قدرت لپاره د شخص په ټاکنه کې غوره لار ګڼي او نوم یې خلیفه او یا امیرالمومنین باید وي.

د حل او عقد لغوي معنا خلاصول او تړل دي. د دغې کلمې ریښه د عربو د ژوند شرایطو ته ګرځي، چې غالبآ له یو ځای نه بل ځای ته د کوچ په حال کې و. د کوچ په وخت کې به یې بار په اوښانو باندې تاړه او د دمې په وخت کې به یې هغه خلاصوو. دغه کلمه له هغه ځای عمومي ژوند ته ننوته او هغه کس به چې دغه کار کې مهارت درلود، هغه ته به یې د تړلو او خلاصولو شخص(اهل حل او عقد) ویلې.

دغه عبارت پېړۍ پېړۍ په عربي ژبه کې ساده معنا درلوده، اصطلاحي نه وه، چې سیاسي یا فرهنګي معنا ولري. په همدې اساس دا هېڅ ځای، نه په قرآن مجید کې راغلې او نه په نبوي احادیثو کې. او نه هم د فقې او مجتهدانو په اثارو کې چې د اسلام تاریخ په دوه – درې لومړنیو پېړیو کې لیکل شوي.

لومړنی شخص چې په سیاسي سیاقو کې د اهل عقد تعبیر وکارو، ابوالحسن اشعري و، چې په څلورمې هجري پېړۍ کې د اشاعره کلامي مکتب بنسټ ایښودونکی دی. په ځانګړي اصطلاحي معنا نه. د پنځمې پېړۍ په لومړیو کې لومړنی کس چې د اهل حل او عقد تعبیر یې و کاروو، ابوبکر باقلاني د اشعري لوي ویناوال و. خو که د نکاح په عقد کې د دې کلمې معنا وګورو، د ولایت او اهلیت مفهوم په کې جوت دی، نه کومه نړه سیاسي معنا چې د واک د لېږدولو واضح میکانیزم راوښیي. نو دا چې څوک د حل او عقد اهل دي؟ دوی څنګه ټاکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي؟ څوک يې ټاکي؟ کوم واکونه هغوی ته ورکول کېږي؟ او هغوی له دغو واکونو نه څنګه ګټه اخلي؟ هېڅ وضاحت يې نه دی ورکړی.

له هغوی وروسته دوه نورو فقي عالمانو، ماوردي او ابويعلي الفراء چې هر يو الاحکام السلطانية په نوم کتابونه لري، د پنځم پېړۍ په وسط کې دغه اصطلاح ډېره وکاروله. که څه هم تر اوس يې مفهومي چوکاټ واضيح شوی نه وو. په دې اساس کله له اهل اختيار او کله له اهل اجتهاد سره مترادف په کار وړله.

له هغې وروسته دغه اصطلاح د فقي عالمانو ترمنځ راوج شوه او کرار کرار دغه ګمان او فکر رامنځته شو چې شايد د اهل حل او عقد شورا، حلاره د ديني قواعد څخه اخيستل شوې او بايد د هغه مطابق عمل وشي. د فقيانو ترمنځ دغه نظري اصطلاح د حاکميانو ترمنځ په عملي رواج باندې بدله نشوه، له هغې ورځې نه چې د خلکو ژبو کې پيدا او د عثماني خلافت تر وروستي خليفه چې لرې شو، وه. د اهل حل او عقد نوم هېڅ وخت بېرونی وجود پيدا نکړ او هېڅ خليفه د دغې شورا له لارې حکومت ته ونه رسېد.

که داسې کوم اصل په شريعت کې موجود وای، غوښتي مو وای او که نه، د اسلام په تاريخ کې په صوری او نمايشي شکل جوړېده. د سلطنت بنسټ په څېر يې دوام پيدا کوو. د يو بنسټ ظاهري شتون د وخت په تېرېدلو سره په سياسي او ټولنيز سنتي شکل باندې بدلېږي او په عامه سياسي فرهنګ کې د هغه لپاره القاب او عنوانونه متعلق کېږي. که داسې وای؛ نو يو ځانګړې ډله خلک به د اهل حل او عقد په نوم پېژندل او ځېنو به د دغه عنوان د ترلاسه کولو لپاره کوښښ کاو. حتماً په د ځېنو سياسي اشخاصو په پېژندنه کې په عملي ډول ذکر کېده او يا به دا ويل کېدل چې په فلاني وخت کې د اهل حل او عقد شورا غړی و. هغه څه دي، چې د مسلمانانو د تاريخ له حافظې ورک دی.

د اهل حل او عقد نظريه يوه يتيمه نظريه ده، چې هېڅ مرجع او بنسټ د اسلام په تاريخ کې ورته پام نه دی کړی او نه څوک د دې نظريې د اجرا او پلې کولو په لټه کې و. ځېنو فقيانو د دې موضوع څېړل يوازې د تومار لپاره و چې دا موضوع هم له ليکلو نه پاتې نشي. هېڅوک د دغې ادعا د عملي پيدا کول په لټه کې نه و او نه يې د هغې لپاره کوښښ کړی دی. دا هغه وخت ښه پوهېږو، چې له بلې موضوع لکه: مشروطيت سره چې عملاً د ظالمانو د کنترول(مهارکولو) ښه وسيله و، پرتله کړو؛ نو وينو چې څه ډول خلکو د هغې د پلې کولو لپاره مبارزه کړې او په دغه لار کې يې قربانيانې ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې ورهاخو، د حل او عقد نظریې د اسلام په تاریخ کې عملي شکل پیدا نکړ او یوازې یوه متروکه نظریه وه، چې په عملي بڼه یې په سیاسي تحولاتو او د قدرت په انتقال کې تاثیر نه درلود. دغې نظریې هم داسې کومه حلاره په عملي بڼه د استبدادي نظام د لمنځه وړلو لپاره نه درلوده چې له دغه لوی افت څخه خلک خلاص کړي؛ بلکې د هغې د خدمت لپاره یې کار وکړ. د حل او عقد نظریې نه دا چې په عملي بڼه یې څه و نکړل، بلکې په نظري شکل یې هم د نظام قدرت له بداني څخه څه کم کړي او توضیح کړي چې د خپل سرو خلیفگانو د کنترول او د ظالم امیرالمومنین لپاره یې څه تدابیر سنجولي.

دا ستونزه په دې خاطر ډېره جدي ده، چې امیرالمومنین یا خلیفه په سنتي فقه کې د مطلقو صلاحیتونو درلودونکی دی. په ظاهري بڼه په ځینو نصوصو کې د هغه حکم له خدای او پیغمبر وروسته ځای لري، چې قدسي جنبه پیدا کوي. د داسې بې حده واکونو ورکړه، نه یوازې د خلکو لپاره ښه نه دی، بلکې د حل او عقده په شان، او یا هم د یو طرفه سرک په شکل عمل کوي. د یو مطلق العنانه حاکم د راوړلو لپاره چې د هغه قدرت او صلاحیت زیات دی؛ خو د هغه د واک د کمولو او د لرې کولو لپاره کوم حلاره نشته. د اسلام په یوزرو څلور سوه کلن تاریخ کې حتا یو ځل هم د اهل حل او عقد شورا نه ده جوړه شوې او نه هم داسې سند شته چې د خلیفه د واکونو د کمولو لپاره صادر شوې وي. د هغه لرې کول خو پرېږده.

په اوس وخت کې خلک نوي عصري حکومتوالي سیستمونو سره بلد شوي، چې د خلکو رایه پکې د نظام مشروعیت دی. د دې پلې کول د نړۍ په ډېرو هېوادونو کې پارلماني او ریاستي ټاکنې دي. ځینې دیني بنسټپالو له ډلې یې حسن البنا، د اخوان المسلمین بنسټګر، ادعا کوي او وایي: د حل او عقد شورا چې پخوا وختونو کې ویل کېده، له دغه طریقې او سیستم سره نږدېوالی لري. هغه د نظام الحکم په نامه رساله کې وایي: " دا چې ویل کېږي، باید د خلکو رایې ته احترام وشي او اړینه دی چې حکومت د خلکو د رایو او ګډون آینه وي او هغوی په حکومت کې ګډون ولري. باید وویل شي چې اسلام شرط کړي نه دي، چې د هر څه په اړه دې له هر یوه(فرد فرد) نه باید وپوښتل شي، چې نن ورځ ورته رفرانډوم یا ټولپوښتنه وایي. بلکې په عادي حالتو کې پر حل او عقد باندې یې اکتفا کړې، بې له دې چې نوم او شخصیت یې وټاکي. نن ورځ پارلماني نظام نوې لار د حل او عقد لپاره هواره کړې، د ټاکنیز نظام له لارې او یا هم د بېلابېلو طریقو چې د قانون او قانون جوړولو متخصصینو وضع کړې. اسلام له دغه نظام او ترتیب سره مخالفت نلري؛ مګر په دې شرط چې د حل او عقد په ټاکلو سره ترسره شي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اهل حل او عقد په اړه چې په دقیق ډول څوک دي او کومې ځانګړنې لري. د سیاسي علوم پرځای یې د فقیانو اقولو ته مراجعه کړې او وایي: "د فقیانو او صوفي د خبرو له ظاهر نه چې د اهل حل او عقده په اړه یې بیان کړي، پوهېږو، دغه وصف(صفت) پر دریو ډولو باندې صدق کوي: یو مجتهاد فقیان، چې د فتواو او شرعي احکامو په استنباط کې د بارو وړ دي. دویم په عمومي کارونو کې د تجربي خاوندان، قومي سپین ږیري او د ډلو مشران".

له هغه ځایه چې استبداد نه، پخوا وختونو کې د فقیانو لپاره جدي موضوع و او نه اوس ورسره بنسټپالې ډلې ستونزه لري. حسن البنا د حل او عقد شورا تصمیم، د خلیفه او امیرالمومنین په ټاکول کې لازمي نه ګڼي، بلکې هغه ته د مشورتي رول په توګه قایل دی. که چېرې د حل او عقد شورا موجوده هم وي او امیرالمومنین ته مشوره هم ورکړي، امیرالمومنین اختیار لري چې هغه مشوره ومني او یا ونه مني، بغیر له دې چې د هغه کار سم هم نه وي.

د شورا اختیارات د خلیفه او امیر المومنین د اختیارتو په پرتله له ډېر پخوا راهیسې د فقیانو او نظرخاوندانو ترمنځ چې په دې اړه یې بحث کړی د دغې پوښتنې په ډول مطرح شوی: "هل الشوری مُعْلمة أم مُلزمة؟" یعنې آیا د شورا فیصلې یوازې وړاندیزي(پشنهادي) بڼه لري او که الزامي؟ د ډېرو ځواب دا دی چې د هغوی رول یوازې پشنهادي بڼه لري او الزامي نه دي. قرضاوي دا له حسن البنا نه نقل کړی. مودودي، متولي شعراوي، محمد یوسف موسي، فتحي یکن او ډېر نور، ورته نظر لري. البته یو ډله نور له ابن عطیه، قدما او طاهر بن عاشور له معاصرانو نه و چې د شورا وړاندیزونه یې الزامي ګڼل او په دې باور و، که چېرې یې سرغړونه وکړه باید لرې شي. مګر دغه نظریه ډېر کم پلویان لري او د ډېرو فقیانو د نظر مقابل کې دی، چې تر نن ورځې پورې یې ځای نه دی پیدا کړی.

له دې پرته د اسلام په عمومي سیاسي سازمانونو کې د قدرت د تمرکز لپاره شدید میل موجود دی او د شورا وړاندیزونه الزامي کول له دغه میل سره موافق نه دي. هغوی دې ته لومړیتوب ورکوي چې شورا وي، باید د هغه تصامیمو ته مشروعیت ورکړل شي. مګر اختیارات دې ډېر نه لري چې د رهبري لپاره خنډ شي.

په دې اساس، که د حل او عقد شورا فرض کړئ جوړه هم شي، د دوه مهمو عاملونو تر تاثیر لاندې به وي. لومړی د هغه رهبر خوی، خصلت چې دغه ډلې ورته مشروعیت ورکړی، مقام، اختیارات او تصامیم له ځان سره لري. دویم د ټولنې فرهنګي سحطه چې هغه پورې اړوند دی. هغه ټولنې چې په پوره توګه معاصر دور ته ننوتې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسې بنسټونو او نظريو لپاره موافق ندي. يوازې په هغه ټولنو کې لار کولای شي، چې د منځنيو پېړيو سنتونو او رواجونو د معاصرې دورې ته د ننوتلو مخنوی شوی وي.

له دې مخې، چې طالبان د حل او عقد شورا باندې تاکيد کوي، نه له قران سره اړيکه لري او نه هم د پيغمبر له سنتو سره؛ او نه هم د لويو مجتهدانو نه په ميراث راپاتې. بلکې په انفعالي توګه د ځينو فقيانو له لورې د اسلامي تمدن په انحطاطي دوره کې د ناکامۍ له مخې چې د قدرت په سيستم کې و، دې ته واداره شول.

په دې منځ کې طالبان برادشت له اهل حل او عقد نه د نور بنسټپالو ډلو په پرتله ډېر بد دی؛ ځکه هغوی د هېڅ تخصص خاوندانو ته ارزښت نه ورکوي او يوازې کليوال ملايان چې لږ علميت لري د دغه امر لايق او وړ بولي. هغوی د بيان ازادي په ځپلو، د مدني بنسټونو له منځ وړل، په تورو د خلکو وهل، د ښاريانو بې عزت کول، د هغوی ټول شخصي او جمعي فعاليتونه د شرع خلاف ګڼل، د دې لپاره چې د هغوی مطلقه قدرت ته زيان ونه رسېږي. د خلکو به خوله باندې لاس اېښودل چې له دين نه د هغوی استبداد ته مشروعيت ورکړي.د دې ډلې په لومړنۍ تجربه کې، ملاعمر د يوې وسلوالې ډلې امير و، د پاکستان د استخباراتو په مرسته د افغانستان په څو ولايتونو يې واک ترلاسه کړ او يو ډله ملايان يې د حل او عقد شورا په نوم په کندهار کې راټول کړل، ترڅو هغه اميرالمومنين ونوموي. دغې شورا، نه ثابت غړې درلود، نه د هغوی لپاره ځانګړې دفتر په پام کې نيولی و، نه قانوني لايحه او مقراره ورته جوړه شوې و، نه يې د اعتبار وخت معلوم و، نه يې هم په اميرالمومنين باندې د څارنې واک درلود او نه هم د هغه د کړنو د ثبت تاريخچه شته؛ د مولانا په قول چې مثنوي کې ويلي: "اين چنين شيری خدا هم نافريد." طالبان چې په هغه وخت کې د مجاهدينو له حکومت سره جګړه کوله، د جګړې د دوام او وژنو لپاره يې اړيتا درلوده چې له کوم ځای نه، تاييد واخلي؛ د دې کار لپاره يې د حل او عقد شورا جوړه کړه. البته دوه - درې کاله مخکې د مجاهدينو حکومت هم د خپل حکومت د دوام لپاره ترې ګټه اخيستله او وروسته د طالبانو پر وړاندې يې ماته ومنله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(9)

د شریعت تطبیق او د بنسټپالو تېروتنې

دیني بنسټپالو د شریعت د تطبیقولو موضوع د جنګ او بغاوت په ابزارو اړولې ده. دوی دا پلمه کوي چې «حدود الله» نه اجرا کېږي او په اسلامي نړۍ کې د جهاد او د واکمنو نظامونو د نسکورولو فرمان ورکوي. په دې لیکنه کې هڅه کېږي چې د دوی تېروتنې بربنډې شي. د دې لیکنې لیکوال نه دین‌دښمنه دی، نه د شریعت ضد، بلکې باورمن دی چې بنسټپالو هم واقعي دینداری ته خطر جوړ کړی دی او هم د مسلمانو ټولنو امنیت او ثبات ته او که د دې ډلې تېروتنې نقد نه شي، اسلامي ټولنې به د تباهۍ کندې ته برابرې شي او اسلامي تمدن به له قطعي او پوره زوال سره مخ شي. د دیني بنسټپالو په بحثونو کې د شریعت تطبیقول ساده اصطلاح نه ده. د دوی په فکري منظومه کې دا اصطلاح د حکومتونو او نظامونو د سنجولو او د هغوی د مشروعیت یا نه مشروعیت د اندازې د تعیینولو د معیار معنا لري. دوی ته د شریعت تطبیقول د ټولنو د اسلامي یا غیر اسلامي ګڼلو محک دی چې بیا به په همدې محک یا د جنګ تجویز کېږي یا له جګړې د ډډه کولو.

د مناقشې ستونزه:

څو لسیزې وشوې چې مسلمان بنسټپالي د شریعت د تطبیقولو موضوع داسې یادوې چې د اسلامي ټولنو جمعي شعور او ذهن خامخا ورباندې بوختېږي. دوی د دې موضوع پر تبلیغ او تلقین دومره انرژي لګولې ده چې دا موضوع نوره په مُسلَماتو بدله شوې ده او څوک یې د تحلیل او تجزیې ضرورت نه احساسوي. هغه کسان چې په دې شي کې زیان اړوونکې تېروتنهویني او د تحلیل او تجزیې وس یې لري، جرئت نه کوي چې په دې وېروونکې لاره ګام کېږدي څکه چې په دې کار سره به لږ تر لږه په دین‌دښمنۍ تورن شي او ان کېدای شي خپله ککرۍ پرې وبایلي. همدا وجه ده چې دا اصطلاح همداسې ناسپړلې پاتې ده او هغه ذهنیت چې د دې اصطلاح پر بنا رامنځته شوی دی، د نړۍ په ورانولو لګیا دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفهومي بیان:

د دې اصطلاح په اړه لومړۍ مهمه خبره د هغې د مفهوم بیانول دي. د شریعت تطبیقول سره له دې چې په ظاهر کې کله کله د ټولنې له خوا د دین د عملي کولو په معنا اخیستل کېږي خو په حقیقت کې داسې نه ده، بلکې بنسټپالي دا اصطلاح په خاصه معنا کاروي یعنې «د ځینو داسې شرعي احکامو عملي کول چې یوازې د دولتونو په لاس تر سره کېدای شي». د دې تعریف پر اساس، لومړۍ خو د شریعت تطبیقول د دین له عملي کولو سره توپیر لري. دوهم، د شریعت تطبیقول د دین د ټولو عملي احکامو له تطبیقولو سره توپیر لري او یوازې ځینې عملي احکام یې رانغاړي. که په بحث کې کومه مغالطه ونه شي، نو د دین اعتقادي احکام په دې بحث کې نه شاملېږي او هغه کسان چې د بنسټپالو پر بحثونو نیوکې کوي، له اعتقادي احکامو او ایماني مسایلو سره کار نه لري. همدارنګه د دین اخلاقي احکام په دې بحث کې شامل نه دي ځکه چې د اخلاقو مراعاتول عمدتاً په دیني وجدان او ایماني ژمنې پورې اړه لري او واکمن نظام په دې برخه کې څه نه شي کولی. مثلاً هېڅ حکومت نه شي کولی چې په زوره خلک له دروغو منع کړي او رښتیا ویلو ته یې مجبور کاندي. البته د دې کار لپاره تعلیمي او فرهنګي لارې چارې شته خو د حکومت په لاس د شریعت له پلي کولو سره اړیکه نه لري. همدارنګه د معاملاتو د عملي احکامو هغه برخه چې د حکومت مداخلې ته اړتیا نه لري، لکه واده او طلاق، خلع او وصیت، هم له دې بحثه بهر ده. همدا شان عبادتونه هم چې ترسره کول یې په دیني وجدان پورې اړه لري، نه له حکومت څخه په ډار پورې، په دې بحث که نه ځایېږي. په بله وینا، د دې لپاره چې اسلامي عقیده ولرو، یا دا چې اسلامي اخلاق مراعات کړو، یا دا چې اسلامي عبادتونه تر سره کړو، یا ان دا چې په کورنیو چارو او خپلو شخصي چارو کې له دین سره سم عمل وکړو، کوم حکومت یا کوم خاص حکومت ته اړتیا نه لرو. اصلاً د دې چارو د ترسره کولو لپاره د دولت زور او فشار ته اړتیا نه شته، بلکې رښتیني دینداره خلک بې له دې چې د دولت اجرایي قوه یې مجبور کړي، دا چارې په خپله ترسره کوي. دا په داسې حال کې ده چې که دغه چارې د حکومت له وېرې یا د حکومت د فشار لپاره ترسره شي، بیا نو خپل دیني ارزښت بایلي.

دغه موردونه چې څنې وباسو، یوازې یوه برخه عملي احکام پاتې کېږي چې د تر سره کولو لپاره یې حکومت ته اړتیا ده او دا حکومت د دې احکامو اجرا کولو ته ملزم او ژمن وي. د احکامو دغه محدود شمېر هم عمدتاً جزایي احکام دي لکه د غله د لاس غوڅول، قصاص، دُره وهل او همدارنګه څو نور احکام لکه خراج او جزیه. یوازې همدا احکام دي چې بې له دولته نه عملي کېږي او دا ټولې دعوې دنګلې هم پر همدې خبرو دي خو بنسټپالي دې دعوې ته داسې رنګ ورکوي چې ګواکې ټول دین ورپورې تړلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېروتنې او غلط فهمۍ:

د بنسټپالو په بحثونو کې تېروتنه یا مغالطه دا ده چې د دیني مسایلو یوه محدوده برخه د ټول دین پر ځای دروي. دوی داسې ښیي چې که د دین همدغه محدوده برخه عملي شي، نه یوازې دا چې ټول دین عملي کېږي بلکې د مسلمانو ملکونو ټولې ستونزې ورسره حل کېږي او که د احکامو دغه وړه برخه عملي نه شي، هم به ټول دین په خطر کې وي او هم به د مسلمانانو ټولې ستونزې همداسې پاتې شي. حقیقت دا دی چې دغه تېروتنې او غلط فهمۍ څو مخونه لري او همدا وجه ده چې له هغې نه پرده پورته کول له ستونزو سره مخ کېږي.

که د قرآن آیتونو او حدیثونو ته کُلي نظر وکړو، و به گورو چې دغه محدوده برخه په دیني تعلیماتو کې محوري ځای نه لري، بلکې اعتقادي، اخلاقي او عبادي موضوعات تر هغې خورا ډېر مهم دي. د دې موضوع د پوهېدو لپاره پېچلې میتود ته اړتیا نشته، بلکې همدا به بس وي چې وگورو قرآن او حدیثونه پر کومو موضوعاتو ټینگار کوي. د قرآن د ټینگار د معلومولو یوه لاره دا ده چې وگوره یوه موضوع په قرآن کې څو ځله مطرح شوې ده او همدارنگه کومې مهمې یا درنې جزاگانې ور ته تعیین شوې دي. همدا به بس وي چې د توحید، پر آخرت باندې ایمان، لمونځ، د ظلم او دروغ قباحت او دې ته ورته موضوعات له ځینو نورو موضوعاتو لکه د زنا حد، د قذف حد، او د قصاص حد سره مقایسه کړو. همدارنگه دا دوه ډوله مسایل د تکرار په لحاظ سره یوه شان نه دي. د اخروي جزا په لحاظ هم دا موضوعات سره توپیر لري او د لومړۍ ډلې موضوعات د دوهمې ډلې د موضوعاتو په پرتله په آیتونو او روایتونو کې خورا زیات اهمیت لري.

پر دې سربېره، که د شریعت مقاصدو ته پام وکړو، پوهېږو چې کوم موضوعات د دین د توجه په مرکز کې دي او کوم یې په حاشیه کې. په بله وینا، کوم موضوعات د دین د غایت او اصلي هدف مقام لري او کوم موضوعات دغو هدفونو ته د رسېدو د وسیلې او ابزارو حیثیت لري.

کاذبه دینداري د اصیلې دینداري پر ځای:

د بنسټپالو مغالطه یوازې دا نه ده چې د دیني احکامو او موضوعاتو منظومه گډوډوي او دین تحریفوي. بله مغالطه یې دا ده چې د شریعت پر تطبیق باندې له حده زیات ټینگار سره چې د دین اخلاقي او معنوي اړخونه په کې له پامه غورځول کېږي، یو ډول کاذبه دینداري بابوي. کاذبه دینداري داسې ده لکه انسان چې وړی وي خو داسې څه وخوري چې خواړه نه وي نو نس به یې ډک شي خو د بدن اړتیا به یې پوره نه کړي. د انسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي اړتیا دا ده چې د خلقت د پیل او پای په اړه پوښتنې یې ځواب شي او د ژوند په معنا وپوهېږي. وروسته له دې چې د دې پوښتنو ځواب یې پیدا کړ، وار دوو نورو اساسي چارو ته رسېږي، یوه له خالق سره اړیکه ده او بله له مخلوق سره اړیکه. له خالق سره رابطه په عبادت سره جوړېږي او له مخلوق سره رابطه په اخلاقو سره. د عبادت او اخلاقو تر منځ توپیر دا دی چې په عبادت کې شکل او محتوا دین تعیینوي خو اخلاق چې په عقلاني چارو کې حسابېږي او د انسان عقل یې تعیینولی شي، نو دین د هغه ملاتړی وي، نه یې ټاکوونکی. په "لأتمم مکارم الأخلاق" عبارت کې د اتمام صریح تعبیر دا دی چې دین د اخلاقو د مکارمو بنسټ نه دی ایښی، بلکې د مُسَلَم او قطعي چارې په توګه یې تأیید او تأکید کړی دی.

د پېچلیو مسایلو ساده کول:

د بنسټپالو درېیمه مغالطه د دنیوي ژوند چارې او پېچلي ټولنیز شرایط د څو جزایي موضوعاتو کچې ته رالنډوي. دوی داسې ښيي چې ګواکې که د شریعت دغه جزايي احکام تطبیق شي نو ټولې ستونزې به ختمې شي او ټولنه به ابدي سوکالۍ او نېکمرغۍ ته ورسېږي. د دوی دا کار دوه علته لرلی شي: یا به د دوی علم کم وي یا یې رښتینولي او صداقت. د علم کموالی معنا دا چې د نوي عصر د ژوند په پېچلتیاوو خبر نه دي. په نوي عصر کې که له یوې خوا وګړو ته خورا ډېر امکانات، وسیلې او فرصتونه برابر شوي دي، له بلې خوا یې ژوند هماغومره پېچلی کړی دی. که د هر ډګر خاص ضوابط او قواعد او خاص میتودونه په پام کې ونه نیول شي، نو دا دومره زیات امکانات به په ګواښ او خطر بدل شي. همدا وجه ده چې نن سبا په هر علم کې لسګونه او سلګونه نوې علمي څانګې جوړې شوې دي چې د خطر او کړکېچ مخه ونیسي. که د تجارت، صنعت، تولید، بانکوالۍ، د کانونو د استخراج، د طبیعي منابعو د کارولو، د چاپېریال، اوبو، لمریزې انرژۍ او سلګونو نورو برخو په سمبالولو کې علمي میتودونه ونه کارول شي، نو په کړکېچ پسې به کړکېچونه راروان وي. بنسټپالي پر دغو حقایقو سترګې پټوي چې وجه یې له نننۍ نړۍ سره د دوی نا بلدي ده او کله کله خو ښه پرې پوهېږي هم، خو ځان ناګاره اچوي او د جزایي حدودو او قوانینو بحث را ټینګوي. د میشیل فوکو او نورو پوهانو په باور، سیستماتیک بحثونه د قدرت او واکمنۍ د ټینګولو وسیله ده، هغه که د مذهبي بنسټپالنې په رنګ وي، که د سیکولرو ایډیالوژیو په بڼه. دا چې په تکرار سره د ټولنې په ذهن کې دا خبره تلقین شي چې د شریعت له تطبیقولو سره سم به ستاسو ټولې ستونزې حل شي، پخپله د بنسټپالو د کار یوه لویه مغالطه ده. دا خبرې یوازې د بنسټپالو واکمنۍ او د هغوی د رقیبانو را پرځېدلو ته لاره هواروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخ اړول:

بله مغالطه دا ده چې بنسټپالي د خپلې دعوې د تقويې لپاره تاريخ اړوي. دوی وايي چې د اسلام د تاريخ په لومړيو پنځو پېړيو کې اسلامي ټولنې ځکه پر له پسې پرمختګ کاوه چې شريعت به تطبيقېده او حدود الله به جاري کېدل. دوی دعوا کوي چې په هماغه ورځ چې دا حالت بدل شو، د مسلمانانو تنزل پيل شو او په آخر کې يې مسلمانانو پوره ماتې خوړه او نن هم د هاغه طلايي پېر د راستنولو يوازينی لاره د شريعت تطبيقول او د حدودو جاري کول دي.

د دې خبرې علت هم د پېچليو تاريخي پديدو خورا زيات ساده کول دي. دا چې د اسلام په تاريخ کې کومې لويې او وړې پېښې د مسلمانانو د پرمختګ يا پرشاتګ سبب شوې دي، داسې موضوع ده چې د تاريخ دقيقه او ميتودولوژيکه مطالعه غواړي او پر هغې سربېره، د ټولنيزو علومو پر بېلابېلو څانګو پوره پوهېدل غواړي ځکه چې د تمدن هر اړخ د يوه معتبر علم په حدودو کې راځي. څوک چې پر دې حقايقو سترګې پټوي او يوازې يو عامل راټينګوي او ټولې قضيې په هماغه عامل پورې تړي، لويه تېروتنه کوي ځکه چې د حقيقت د يوه اړخ ډېر را ځلول د دې سبب کېږي چې د حقيقت نور اړخونه را نه پټ پاتې شي.

تور او سپين تاريخ:

د بنسټپالو د مغالطې بل اړخ دا دی چې د پخوانيو خلکو دينداري ببخي بې‌عيبه ګڼي. ګواکې د مسلمانانو ټول لومړني نسلونه داسې نړه مسلمانان وو چې هېڅ خو په کې نه وه او ټول دنيوي فتوحات يې د معنوي کمالونو محصول وو. خو تاريخي واقعيت بل شی دی. د بېلګې په ډول، د خلفای راشدين په دوره کې چې د مسلمانانو تر ټولو طلايي دوره ګڼل کېږي، فتوحات د هغو مسلمانانو په لاس شوي دي چې د اسلام د پيغمبر د رحلت تر نژدې وختونو پورې، يعنې د مکې تر فتحې پورې، مسلمان شوي نه وو او د پيغمبر په وړاندې به جنګېدل. په دوی کې اکثرو کسانو هاغه مهال اسلام ومانه چې د مکې تر فتحې وروسته د سيمې نظامي معادلې بدلې شوې خو قرآن هغوی ته په ښکاره وويل: "لم تؤمنوا و لكن قولوا أسلمنا و لما يدخل الإيمان فی قلوبكم" (سوره حجرات، آيه 15) يعنې: "ووايه چې تاسو ايمان نه دی راوړی، بلکې ووايئ چې تسليم شوي يو ځکه چې لا مو زړونو ته ايمان لاره نه ده کړې." لږه موده وروسته چې د قريشو د رقيبو قبيلو خوځښت پيل شو، همدې خلکو خپل دريځ بدل کړ او له مخالفانو سره يو ځای شول او همدا چې پيغمبر وفات شو، دوی له مدينې سره د مخالفت بيرغ پورته کړ. د حضرت ابوبکر په وخت کې له همدې خلکو سره جګړې وشوې چې د مرتدينو جګړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلل کېږي. دا خلک چې مات شول، په دوهم ځل یې بیا اسلام ومانه او د شام او عراق په فتوحاتو کې یې ونډه واخیسته او پر ایران او روم په بریدونو کې د مسلمانانو په خوا کې ولاړ وو. خو د همدې خلکو یوې برخې څو کاله وروسته د حضرت عثمان پر ضد بغاوت وکړ. وروسته یې د جمل او صفین او نهروان جګړې وکړې. هغوی د زرګونو مسلمانانو وینې تویې کړې چې د پیغمبر ډېر تکړه یاران هم په کې وو. د اسلام په تاریخ کې دا پېښې د لویې فتنې په نامه یادېږي.

د دې خبرو معنا دا نه ده چې د مسلمانانو د لومړنیو نسلونو فضایل او مکارم دې بې‌اعتباره وګڼل شي، بلکې موخه یې دا ده چې د مبالغې او مغالطې مخه ونیول شي ځکه چې تاریخي روایتونه د رښتیاوو، دروغو، مبالغې او تحریفولو ګډوله ده. معمولاً کله چې د چا د فضایلو خبرې کېږي، څوک ځان ته د تحقیق او څېړنې زحمت نه ورکوي چې رښتیا او دروغ یې معلوم کړي، په تېره بیا هله چې خلک د هغوی عاشقان وي.

واقعیت دا دی چې د صحابه‌وو، تابعینو او د مسلمانانو د لومړنیو نورو نسلونو ټولنه، د هرې بلې ټولنې په شان، له مختلفو انسانانو جوړه وه، ځینو په کې لوړ اخلاقي فضایل درلودل او ځینو یې عام بشري عیبونه او کمزورۍ لرل. که څوک یوه ټولنه را ته داسې انځور کړي چې د ملایکو غونډې وي، دا نو لویه مغالطه ده او که دا له مبالغې ډک انځور د لویو تاریخي پېښو سبب وبولي، دا تر هغې هم لویه مغالطه ده.

د تقوا او پرمختګ رابطه:

ان که دا و هم منو چې هاغه نسلونه د تقوا او دیانت په لحاظ ټول ملایک وو، بیا هم معنا یې دا نه ده چې هغوی دې ټولې بریاوې او پرمختګونه په همدې وجه تر لاسه کړي وي ځکه چې د مادي ترقۍ او اخلاقي بهترۍ تر منځ کومه مستقیمه رابطه نشته او ایله دومره ویلی شو چې دا دوه سره په ټکر کې نه دي. په عمل کې وینو چې ډېرې ټولنې بې له دې چې اخلاقي فضایل په پام کې ونیسي – البته په هغه معنا چې مسلمانان یې انګېري – سم پرمختګ یې کړی او ډېرې بریاوې یې تر لاسه کړې دي او کوي یې. په دوهمه نړی‌واله جګړه کې د متفقینو برۍ د تقوا په وجه و؟ تر جګړې وروسته د جاپان صنعتي او اقتصادي پرمختګ د جاپانیانو د تقوا محصول دی؟

قرآن مجید تر لس ځله زیات امر یا اشاره کړې ده چې په ځمکه کې سیر او سیاحت وکړئ او د پخوانیو ملتونو پر احوالو غور وکړئ او د هغوی د لوړو ځوړو په اړه فکر وکړئ. د دې سپارښتنې هدف دا دی چې موږ د هغوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

برياوو او ماتو دليلونه او سببونه مطالعه کړو (دغه سورتونه وګورئ: سوره آل عمران، آيه 137، سوره انعام، آيه 11، سوره يوسف، آيه 109، سوره نحل، آيه 36، سوره حج، آيه 46، سوره نمل، آيه 69، سوره عنکبوت، آيه 20، سوره روم، آيه 9، همان آيه 42، سوره سبأ، آيه 18، سوره فاطر، آيه 44، سوره غافر، آيه 21، همان آيه 82، سوره محمد، آيه 10). البته قرآن يوازې د دنيوي برياوو په خاطر دا خبره نه کوي، بلکې زياتره د موضوع اخلاقي او ايماني اړخونه يې منظور دي، خو په هره توګه را نه غواړي چې ميتودولوژيک چلند ولرو، نه خرافي. په همدې وجه ډېر ټينګار پر «سنتونو» کېږي چې په قرآن کې د ثابتو طبيعي او ټولنيزو قوانينو معنا لري. د ملتونو د احوالو مطالعه يې را ښيي چې دنيوي پرمختګونه د عقل، درايت او تدبير، او د تجارت، صنعت، جنګ او نورو عاملونو د قوانينو نتيجه ده او له ديندارۍ، په تېره بيا له ظاهري ديندارۍ او د حدودو له تطبيقولو سره چندانې رابطه نه لري. پر دې سربېره چې دنيوي پرمختګ د قرآن په نظر کوم لوی ارزښت نه ګڼل کېږي او خلک هم ورته نه هڅول کېږي، په تېره بيا که دا کار د کبر او غرور او جباريت سبب شي. قرآن فرمايي: "و تلک الدار الآخر نجعلها للذين لا يريدون علوا فی الأرض و لا فسادا و العاقبة للمتقين" (سوره قصص، آيه 83). يعنې: "د آخرت هغه سرای د هغو کسانو لپاره ورکوو چې په ځمکه کې د برترۍ او فساد غوښتونکي نه دي او (خوشحاله) پای د پرهېزګارو دی." په دې حساب، دا خبره چې ګواکې د حدودو جاري کول د مسلمانو ټولنو د پرمختګ سبب کېږي، کمزورې ادعا ده.

د حدودو جاري کول او رښتينې ديندارې:

اوس به وګورو چې که د حدودو اجرا کول د ټولنې په پرمختګ او د دنيوي برياوو په حاصلولو کې مهمه ونډه ونه لري، نو د ټولنې د اخلاقي تعالي او معنوي پرمختګ سبب کېږي که نه؟ لکه څنګه چې وتليو دين‌څېړونکو ويلي دي، اصيله دينداري هغه ده چې بې له جبر او زوره تر سره شي او يوازې دروني قناعت، عقلي باور، قلبي کشش او وجداني تمايل په کې ونډه ولري. (محمد مجتهد شبستري، ايمان و آزادی) هغه دينداري چې له حکومت څخه د وېرې، د خلکو د خبرو، يا د مادي ګټو لپاره ترسره کېږي، کاذبه او بې‌ګټې دينداري ده او خدای ته هېڅ ارزښت نه لري. دا ډول دينداري د انسان له باطني تهذيب او د نفس له تزکيې سره هېڅ مرسته نه کوي.

د حدودو اجرا کول به د بشري قوانينو په شان ټولنيز اثرات ولري ځکه چې د حکومت په زور ترسره کېږي، خو له اصيلې ديندارۍ سره اړيکه نه لري. البته دولت، هر دولت چې وي او هر نوم چې ورته ورکړل شي، مکلف وي چې د ظلم مخه ونيسي، امنيت تأمين کړي او د خپلو وګړو لپاره اساسي خدمتونه وړاندې کړي. دا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوعات دي چې که شریعت یې یاد کړي، که یې یاد نه کړي، خلک یې په اړتیا پوهېږي او ملتونه د خپلو معیشتي او بیولوژیکي اړتیاوو په خاطر مبارزه کوي چې ورته ورسېږي. د حدودو اجرا کول په اصل کې د همدې هدفونو د تر لاسه کولو لپاره وسیلې دي او د عبادي چارو غوندې نه دي چې دنیوي نتیجې یې مهمې نه وي او یوازې اخروي نتیجو ته یې په تمه شو. نو د دولت له خوا د حدودو جاري کول له تقوا او فضیلت سره برابر نه دي او د اصیلې دینداری هېنداره هم نه ده. دا د قانون د حاکمیت د هغې بڼې په شان دی چې په غیر مسلمانو هېوداونو کې روان دی او سره له دې چې ګټور کار دی خو له دینداری سره مستقیمه اړیکه نه لري.

د امر بالمعروف او نهي عن المنکر معضله:

امر بالمعروف په اسلام کې کوم مقام لري او د ترسره کولو لپاره یې د اسلام په تاریخ کې کومې لارې غوره شوې دي؟ امر بالمعروف یعنې ښو کارونو ته امر کول او نهي عن المنکر یعنې له ناوړو کارونو څخه منع کول. دا موضوع په قرآن مجید کې څو ځله یاده شوې ده او اغلباً د خبري جملې غوندې راغلې ده، نه د امري جملې په شان؛ یوازې د آل عمران سورت په ۱۰۴ آیت کې په امري بڼه راغلې ده چې وایي: "او په تاسو کې داسې ډله باید وي چې ښو چارو ته بلنه وکړي او د نیکی امر وکړي او له ناوړو چارو منع کړي او همدوی ژغورل شوي دي." د دې آیت د پیل عربي عبارت داسې دی: «ولتکن منکم أمة...» دا عبارت دوه ډوله معنا کېدای شي. که د "مِن" کلمه د تبعیض لپاره وي، معنا یې دا کېږي چې په تاسو کې یوه ډله باید وي چې دا کار وکړي، خو که دا کلمه د تبیین لپاره وي، نو معنا یې دا ده چې تاسې باید داسې امت وئ چې دا کار وکړئ. د قرآن مفسران دواړه معناوې سمې بولي. که دوهمه معنا یې معتبره وي نو دا کار پر ټولو واجبېږي، نه پر یوې خاصې ډلې. البته هر تفسیر یې خپلې متفاوتې عملي نتیجې لري.

خو معروف او منکر دي څه شی؟ معروف او منکر معنایي جوړه ده چې د دلالت دایره یې پر یو بل تکمیلېږي. ځینې دیني ډلې، په تېره بیا بنسټپالي، ټولې دینې چارې معروف ګڼي او هره چاره چې د دین خلاف وي، هغه منکر بولي. دوی د معروف او منکر لمن دومره پراخوي چې د دین او شریعت له الفه تر ی پورې رانغاړي. خو دا تعبیر له قرآن سره اړخ نه لګوي. په همدې آیت کې، چې اشاره ورته وشوه، خیر او معروف له یو بله بېل راغلي دي او د عربي ژبې د ګرامر له مخې پر یو بل د دوی عطف دا معنا چې سره توپیر لري. همدارنګه په نورو آیتونو کې "فحشا، منکر او بغی" او په ځینو ځایونو کې "کفر او فسوق او عصیان" له یو بل سره په توپیر کې راغلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. په دې لحاظ، د دينې چارو يوازې يوه برخه په معروف کې حسابېږي او د منع شويو کارونو يوازې يوه برخه په منکراتو کې راځي، نه ټول يې. نو څنګه وپوهېږو چې معروف او منکر دقيقاً کومې چارې رانغاړي؟

د دې دوو کلمو د پېژندلو لا دقيقه مبنا، د هغوی لغوي معنا ده. معروف د عُرف او معرفت له ريښې څخه راخيستل شوی دی او معنا يې «پېژندل شوی» او «عُرف ګرځېدلی» ده، يعنې هغه څه چې خلک يې ښه‌والی پېژندلی دی او په همدې وجه يې رواج کړي دي. د عرف مفهوم چې وروسته بيا په اسلامي فقه کې مهم شو، د معروف د کلمې په معنا کې مهم نقش لري. دا موضوع د استحسان اصل ته نږدې ده. استحسان د امام ابو حنيفه په نظر د قانون جوړوونې يو مهم رکن او تر قياس بر دی. دا موضوع عرفي عقل ته لاره پرانيزي. منکر د معروف بر عکس، هغه څه ته ويل کېږي چې د خلکو په نظر يې بدوالی مُحرَز وي او له هغې څخه ډډه کول عرف شوی وي. د اعراف د سورت په ۱۹۹ آيت کې د معروف د کلمې پر ځای عرف راغلی دی: "خذ العفو وأمُر بالعُرف".

نو، د معروف او منکر د حدودو د ټاکلو او له نورو شرعي چارو څخه د هغوی د توپير د معلوملو مبنا عرف دی، نه شرع، البته هغه عرف چې له شرع سره مستقيم ټکر ونه لري. عرف تاريخي او فرهنګي شی دی چې په ټوله نړۍ کې يو شان نه وي، بلکې د عرف ډېر ډولونه دي. عرف په يوه سيمه کې يو وي، په بله کې بل؛ همدارنګه په يوه وخت کې يو شی عرف وي او په بله زمانه کې بل شی. نو هغه امر بالمعروف چې په اسلام کې ياد شوی دی، د شريعت اجباري تطبيق نه دی، بلکې د منليو عرفونو بابول دي.

خو په تاريخي لحاظ هاغه مهال چې د مسلمانانو تر منځ فرقه‌يي جګړې ونښتې، امر بالمعروف او نهي عن المنکر هم د نورو ديني اصطلاحاتو غوندې لکه فتنه، حاکميت او ... په سياسي سياليو کې، په تېره بيا د امويانو خلاف وکارول شول. دا چې اموي حاکمانو د اکثرو نورو حاکمانو غوندې د ديني احکامو پوره خيال نه ساته، د ديني تساهل پلوي وو او همدا يې بس ګڼل چې څوک دې کلمه ووايي او ځان مسلمان وبولي. هغوی د وګړو د ديندارۍ يا بې‌دينۍ په اړه قضاوت آخرت ته پرېښوده او دا کار اِرجاء بلل کېده، يعنې د قيامت تر ورځې پورې د قضاوت کولو ځنډول. هغه کسان، چې داسې مفکوره يې درلوده، د نورو له خوا، په تېره بيا د تونډلارو ډلو لکه خوارجو او وروسته د اهل حديث له خوا مرجئه بلل کېدل. د وخت په تېرېدو سره، اهل حديث دا کلمه ډېره زياته او په منفي معنا وکاروله او له بدعت او انحراف سره يې مترادفه وبلله. د اهل حديث ځينو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسانو، د امام ابو حنیفه غونډې امامان چې د نورو په حق کې د قضاوت موضوع یې ټینګه نه وه نیولې او څوک یې د بدعت په پلمه د دین له دایرې وتلي نه ګڼل، مرجئي او اهل بدعت بلل.

معتزله‌وو - چې د خوارجو بر خلاف، حنفي مشرب ته نژدې او عقلپالي وو او د اموي حاکمانو له ظلم سره، په تېره بیا پر غیر عربانو د هغوی له ظلم سره مخالف وو - امر بالمعروف او نهي عن المنکر او عدل یې د پنځه‌ګونو دیني اصولو دوه اصله ګڼل. محمد عابد جابري د معتزله‌وو دغه هڅه "تسییس المتعالی" بللې ده، یعنې یوې متعالي چارې ته سیاسي رنګ ورکول. دا اصطلاح یې د "تعالی السیاسة" اصطلاح په غبرګون کې وضع کړې وه. "تعالی السیاسة" یعنې سیاست او حکومت ته متعالي رنګ ورکول او دا هغه کار و چې امویانو کاوه. معتزله‌وو د «عدل» کلامي مقام دومره مهم ګاڼه چې ان پر خدای د عدل په واجب ګڼلو سره یې هڅه کوله چې د غیر عادلو حاکمانو مشروعیت سلب کړي. همدارنګه یې هڅه کوله چې د امر بالمعروف د مقام په ځلولو سره له دې حاکمانو سره مخالفت د مؤمنانو په شرعي وظیفې واړوي. اشاعره، ماتریدیه او ځینو نورو کلامي فرقو دا تګلاره ونه منله او امر بالمعروف یې د دین په فروع کې وګڼل، نه د دین په اصولو کې.

سره له دې معتزله او خوارج د اسلام په تاریخ کې مخ په ورکېدو شول، خو د حاکمانو عملونه او د هغوی د کارونو سموالی یا ناسموالی هېڅکله بې‌اهمیته نه شول او مخالفو ډلو به د هغوی د مشروعیت د ختمولو لپاره، دې ته کتل چې شریعت څومره عملي کوي. حاکمانو هم د هغوی د خلع سلاح کولو لپاره د حِسبه یا احتساب په نامه اداره جوړه کړې وه چې د امر بالمعروف چاره ترسره کړي. د دې ادارې کارکوونکي به محتسب بلل کېدل. احتساب چې په اصل کې د شمېرلو او حسابولو معنا لري، قرآني ریښه یې نه درلوده، خو په ځینو نبوي حدیثونو کې د "ایماناً و احتساباً" عبارت راغلی و، یعنې هغه کار چې د ایمانداری له مخې او د ثواب ګټلو په خاطر ترسره کېږي. په دې سیاق کې، محتسب یعنې هغه کس چې یو کار په خپله خوښه او د اخروي ثواب لپاره ترسره کوي، نه د دنیوي ګټې وټې لپاره، خو د احتساب ادارې داسې معاش خواره کارکوونکي لرل چې کار یې له خلکو سره حساب کتاب کول وو. محتسبان په دې مشهور شول چې له خلکو سره د هغوی د شرعي وظیفو د ترسره کولو حساب کوي او سرغړونکو ته جزا ورکوي. حافظ چې ویلي یې دي: "پنهان خورید باده که تعزیر می‌کنند" د محتسبانو همدې کار ته اشاره کوي. له هماغه وخته راهیسې د احتساب اداره د امر بالمعروف پر اصل په تکیې سره، د کلاسیک اسلامي سنت یوه برخه شوه. حاکمانو په دې کار سره وغوښتل چې خلک په خپل رنګ کې کوټ کړي؛ یعنې د دې پر ځای چې خلک هغوی ته د ښو کارونو امر وکړي؛ پخپله یې دا کار له خلکو سره وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو سره له دې چې د احتساب اداري د اسلامي نړۍ په ځينو برخو کې دوام وکړ او سره له دې چې د احتساب په اړه ځينې رسالې وليکل شوې – لکه د ابن تيميه رساله – خو دا مبحث په اسلامي فقه کې د فقهې د نورو عمده بابونو په اندازه مهم نه شو چې حقوقي او قانوني ضوابط ورته وضع شي. همدا وجه وه چې احتساب عمدتاً د اخلاقو مبحث پاتې شو چې تر ډېره بريده د وګړو په تعهد او سليقې پورې اړه لري، نه په قانوني اصولو.

دا چې د احتساب لپاره قانوني ميکانيزيم نه و او دا موضوع سليقه‌يي شوې وه، د وخت په تېرېدو سره د خلکو د ملنډو شوه. په محتسب پورې طنزي شعرونه وويل شول لکه حافظ شيرازي او پروين اعتصامي چې ويلي دي. [په محتسبانو پورې ټوکې هم شوې دي. وايي د ظاهر شاه په وخت کې يو محتسب د کابل شيوه‌کيو ته تللی و. يو بزګر يې را ايسار کړی و چې ووايه چې په دعای قنوت کې څو «واو»ونه دي. هغه غريب حيران و چې څه ووايي. محتسب متروکه ورته نيولې وه چې ويې وهي. بزګر هم غوسه شوی و، متروکه يې ترې اخيستې وه او محتسب ته يې ويلي وو چې اوس نو ته ووايه چې په شيوه‌کيو کې څو غواګانې دي. محتسب ويلي وو چې زه ستاسو په غواګانو څه خبر يم. بزګر ښه ډبولی و چې ته زموږ په غواګانو نه يې خبر نو زه به ستا په «واو»ونو څنګه خبر شم. ژباړن] حکومتي محتسبان د اسلام په تاريخ کې هېڅکله کوم لوړ علمي يا اجتماعي مقام ته ونه رسېدل. د نورو طبقې رامنځته شوې لکه طبقات الفقها، طبقات الصوفيه و طبقات الشعرا خو طبقات المحتسبين جوړ نه شو. معنا دا چې محتسب په اسلامي ټولنه کې شپږمه ګوته وه.

په اوسني عصر کې هغو اسلامي هېوادونو چې عصري ژوند ته يې غېږه خلاصه کړې وه، د احتساب يا امر بالمعروف ټغر يې ورټول کړ ځکه چې دوی وپوهېدل چې د خصوصي او عمومي حوزو تر منځ توپير بايد وشي او عمومي حوزه په قانون بايد وڅارل شي چې د سليقه‌يي دخالتونو لاره بنده شي. همدا شان دوی وپوهېدل چې احتساب او امر بالمعروف د خلکو له رواني امنيت سره اړخ نه لګوي.

خو په ډېرو کمو اسلامي هېوادونو کې، په تېره بيا په هغو ملکونو کې چې د اسلامي نړۍ د رهبرۍ پر سر رقابت کوي، د امر بالمعروف يا حسبه په نامه اداري رامنځته شوې. طالبانو هم د خپلې واکمنۍ له پيل څخه د امر بالمعروف اداره جوړه کړه او تر نورو ادارو يې زيات واک ورته ورکړ. د ټلويزيونونه ماتول، د ساز او آواز ختمول، پر ښځو باندې جبري بورقې اغوستل، له تعليم څخه د نجونو ايسارول، د ږيرې پرېښولو ته د نرانو مجبورول، او د سرغړوونکو سخت مجازات کول د دې اداري مهم کارونه وو. هغه لاره چې طالبان ورباندې تلل، د اسلام په ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ کې تر ټولو ناوړه لاره وه. دوی د خلکو ژوند په زندان اړولی و او چا چې له بهره ورته وکتل، دا هر څه ورته ترخه کومیډي ښکارېدله.

د بشر د لارښوونې لپاره د اسلام پروګرام:

دلته به د پېچلیو مفاهیمو د ساده ښودلو یوه نمونه وګورئ. په ټولنیزو رسنیو کې زما د یوې مقالې تر خپرېدو وروسته، د افغانستان یوه دیني عالم چې په کابل ښار کې د یوه جومات خطیب او په ځینو پوهنتونو کې استاد دی، رانه پوښتنه وکړه چې: «د اسلام دین د ژوند په ټولو اړخونو کې د بشر د مدیریت او رهبرۍ لپاره کوم پروګرام لري که نه؟» دا پوښتنه یې په دې نه وه کړې چې ځان وپوهوي، بلکې غوښتل یې پر ما اعتراض وکړي چې ګواکې ما د اسلام مقام رانښکته کړی او د مسلمانانو په ژوند کې یې نقش نفي کوم. ما ورته په دې ډول ځواب ورکړ:

ښه به وي چې د دې پوښتنې تفصیل را معلوم کړم. مخکې تر دې چې وغواړو د دې پوښتنې ځواب ووایو، ښه به وي چې لومړی مفهوم یې ځان ته څرګند کړو او وګورو چې دا پوښتنه کومه معنا یا کومې احتمالي معناګانې لري او بیا به یې د هرې احتمالي معنا لپاره احتمالي ځواب پیدا شي. د دې کار لپاره باید لومړی د دې جملې د هرې کلمې او عبارت مشخصه معنا پیدا کړو. دا کلمې او عبارتونه دي: «اسلام، پروګرام، مدیریت، رهبري، او د ژوند ټول اړخونه».

اسلام څو ډوله معنا کولی شو:

۱. د اسلام لومړنی معنا هغه ثابت ګوهر دی چې د ټولو الهي انبیاوو په دینونو کې و او قرآن مجید په همدې اعتبار هغوی ټول مسلمانان بللي دي. په قرآن مجید کې د پیغمبرانو د دینونو یووالي ته اشاره شوې ده: "شرع لکم من الدین ما وصی به نوحا..." (سورهی شوری، آیهی 13) یعنې: "خدای د تاسو لپاره له دین څخه هماغه څه تشریع کړ چې نوح ته یې توصیه کړې وه." موږ ته د دې عمومي دین یوازې کُلیات معلوم دي، لکه څنګه چې د قرآن په ځینو آیتونو کې ورته اشاره شوې ده: "إن هذا لفی الصحف الأولی، صحف ابراهیم و موسی" (سوره اعلی، آیه 19) یعنې: "دا پیغام په پخواني آسماني کتاب کې هم راغلی دی، د ابرهیم او موسی کتابونه." او په بل ځای کې راغلي دي "و إنه لفی زبر الأولین" (سوره شعرا، آیه 196) یعنې: "او دا پیغام د پخوانیو انبیاوو په کتابونو کې کښل شوی دی." د دې هرې جملې معنا دا ده چې قرآن مجید هماغه ګوهر لېږدوي چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نبوت په پخوانیو دورو کې هم و. موږ د هغه په جزئیاتو او تفصیلاتو نه یو خبر. د هغه ابدي الهي دین کلیات چې ټولو انبیاوو خلک ورته رابللي دي، لکه څنګه چې د قرآن له آیتونو جوتېږي، پر واحد خدای باندې ایمان، د آخرت پر ورځ باندې ایمان، په ژوند کې الهي پروا لرل، اخلاقي فضایلو باندې التزام، او له اخلاقي رذایلو څخه ډډه کول وو. دا نظر د مولانا وحید الدین خان دی چې په الخطأ فی تفسیر الدین کتاب کې یې ویلی دی. نور تفصیلي احکام مثلاً د حلال او حرام، د عبادي مناسکو د ډول او د داسې نورو موضوعاتو په اړه، چې په اصطلاح کې شریعت بلل کېږي، پوره معلوم نه دي. مثلاً معلومه نه ده چې دغه احکام د نوح، ابراهیم، هود، صالح او شعیب علیهم السلام لپاره څنګه وو. د ځینو نورو پیغمبرانو لکه د موسی او عیسی علیهم السلام په اړه بیا ځینې اشارې شوې دي خو تفصیلات یې نه دي رامعلوم. خو د دې موضوع له کُلي ارزونې په دې پوهېږو چې د دین د تعلیماتو یوه محدوده برخه، چې د دین اصلي برخه ده او موږ ثابت ګوهر ورته وایو، د ټولو پیغمبرانو په منځ کې مشترکه وه او مکان او زمانورباندې اغېزه نه درلوده. نورې برخې چې په اصطلاح کې شریعت بلل کېږي، د مختلفو انبیاوو لپاره متفاوتې وې. داسې ښکاري چې د دې توپیر تر ټولو مهم علت د هر پیغمبر د مخاطبانو لپاره متفاوت مکاني او زماني شرایط وو چې شریعتونه یې له همدې شرایطو سره سم نازل شوي وو. په قرآن مجید کې دې موضوع ته هم اشاره شوې ده: "لکلٍ جعلنا منکم شرعة و منهاجا" (سوره مائده، آیه 48) یعنې: "د ستاسو د هر ملت لپاره مو لاره او پروګرام وضع کړي دي".

۲. بل ځای بیا، اسلام یعنې ټول هغه شیان چې په قرآن مجید او نبوي احادیثو کې راغلي دي. دلته دا مهمه نه ده چې په پخوا وختونو کې د دین کومې بڼې وې، بلکې هر څه چې د خدای او پیغمبر په کلام کې راغلي وي، هماغه اسلام بلل کېږي. خو د عالمانو اجتهادونه او نظرونه د خدای او پیغمبر د کلام مستقیم استازیتوب نه کوي، بلکې دا د هغوی له کلام څخه استنباط شوي دي. نو اسلام په دې معنا یعنې کتاب او سنت. کتاب او سنت هم د قطعیت او ظنیت په لحاظ پر دوو برخو وېشل کېږي. دا وېش هم د اصول فقه په علم کې او هم په علم کلام کې شوی دی. د قرآن آیتونه پر قطعي الدلاله او ظني الدلاله وېشل کېږي خو نبوي حدیثونه بیا هم پر قطعي الدلاله او ظني الدلاله، او هم پر قطعي الثبوت او ظني الثبوت وېشل کېږي. البته قطعي الثبوت حدیثونه خورا کم دي او د حدیثونو ډېره لویه برخه ظني الثبوت دي.

۳. کله کله اسلام په لا عامه معنا کارول کېږي او پر آیتونو او حدیثونو سربېره، تفسیرونه او اجتهادونه هم رانغاړي. ډېر ځله داسې کېږي چې کله ویل کېږي چې په دې اړه د اسلام نظر څه دی، په ځواب کې یې ویل کېږي چې پلانکي مجتهد داسې ویلي دي یا پلانکي مفسر د دې آیت یا حدیث داسې تعبیر کوي. اسلام په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې معنا خورا پراخېږي او په فقه، اصول فقه، حديث، تفسير، کلام، عرفان او اخلاقو زرگونه ليکل شوي کتابونه په کې شاملېږي. دا ټول په يو ډول له اسلام سره اړيکي لري خو ټول د مسلمانو عالمانو د اجتهاد او پوهې محصول دی. عالمان پوهېږي چې ټول اجتهادونه ظني دي، يعنې دا احتمال وي چې د اسلام نظر هماغه وي خو په قطعي او يقيني ډول نه شو ويلی چې د اسلام نظر هماغه دی.

۴. کله خو اسلام تر دې هم عامه معنا خپلوي او د مسلمانانو ټولې فرهنگي او تمدني تجربې په کې شاملېږي چې په تېرو څوارلسو پېړيو کې د اسلام د تعليماتو په الهام سره عملي شوې دي. اسلام په دې معنا د اموي او عباسي او عثماني خليفه‌گانو او همدارنگه د غزنوي، سلجوقي، ساماني او تيموري او ... پاچاهانو سياسي تجربې او ورسره له المغربه رانيولې تر ترکيې او هند او منځنۍ آسيا او ... پورې د مختلفو مسلمانو قومونو او ملتونو فرهنگي او اجتماعي تجربې رانغاړي. په تېره بيا کله چې په علمي او فرهنگي ډگرونو کې د مسلمانانو د تمدني برياوو خبره کېږي او وغواړو چې د اسلامي مدنيت ښېگڼې يادې کړو، اغلباً همدغه تجربې يادوو.

سربېره پر دې چې د اسلام کلمه دغه معناگانې لرلای شي، په پورتنۍ پوښتنه کې بله کلمه «پروگرام» دی چې هغه هم بايد واضح شي ځکه چې په علمي لحاظ، پروگرام هم تاکتيک، هم عملياتي طرحې او هم ستراتيژيکې طرحې ته ويل کېږي. البته هر يو يې د علمي معيارونو پر اساس سره توپير لري او کله چې له چا يا کومې ډلې څخه پروگرام غواړو، بايد خپل هدف مشخص کړو. خو په عام ډول د پروگرام په اړه په دې پوهېږو چې پروگرام داسې طرحه ده چې د ترسره کولو لپاره يې مشخص وخت په پام کې نيول شوی وي؛ مالي، لوجستيکي، او انساني منابع يې معلومې وي؛ او د عملي کولو هدف يې هم ټاکل شوی وي.

همدا شان، د مديريت او رهبرۍ کلمې هم توضيح غواړي او بايد معلومه شي چې تحت اللفظي معنا يې مراد دی، که اصطلاحي معناگانې يې، ځکه چې دواړه نه په لغوي لحاظ سره هم معنا دي، نه په اصطلاح کې. دا دوه اصطلاح‌گانې نن سبا د دوو سره بېلو علمونو د معرفۍ لپاره کارول کېږي. سره له دې چې دا دوه ډگرونه په ځينو برخو کې سره شريک اړخونه لري خو په ټوله کې دوې مستقلې موضوع‌گانې دي او سره توپيرونه لري. د مديريت علم چې په انگليسي کې منجمنټ ورته وايي، د رهبرۍ له علم سره چې ليډرشپ ورته وايي، يو شان نه دی. هر يو يې خپل خپل خاص موضوعات څېړي او پراخ بحثونه لري. دا چې په دې اړه په انگليسي او عربي او فارسي ژبو کې پرېمانه تخصصي کتابونه شته، نو زياتې خبرې وربانديې نه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د ژوند ټول اړخونه» هم توضيح غواړي ځکه کله چې وايو د ژوند ټول اړخونه، دا فردي، کورني، او ټولنيز ژوند رانغاړي او هر يو يې نور اړخونه لري لکه کاري ژوند، علمي ژوند، اخلاقي ژوند، سياسي ژوند، او همدارنګه نور اړخونه لکه جسمي، روحي، عقلي، او ... نو د دې هر اړخ لپاره يې د پروګرام لرل، تفصيلي طرحه يا داسې جزئيات غواړي چې مخکې مو ورته اشاره وکړه او د يوې برخې په اړه حقوقي يا اخلاقي کُليات پروګرام نه شو بللی.

اوس نو د هرې يادې شوې کلمې او عبارت په اړه که هر احتمال په پام کې ونيسو او بيا يې په يو بل کې ضرب کړو، داسې بېلابېلې معناګانې راپيدا کېږي چې هره يوه به يې خپل خاص ځواب ولري. د کلمو د معنايي احتمالاتو پر اساس، د هغې پوښتنې لنډه معنا داسې کېږي چې: «د پيغمبرانو د دينونو په منځ کې په هغه مشترک ګوهر کې، يا په کتاب او سنت کې په منصوص ډول، يا د کتاب او سنت په اړه د مسلمانو عالمانو په تفسيرونو کې، يا په مختلفو پېړيو کې د مسلمانانو په علمي تجربو کې؛ په مختلفو فردي، کورني او اجتماعي ډګرونو کې په جسمي، روحي او عقلي ابعادو کې او په علمي، اخلاقي، کاري کچه د بشر د ژوند د مختلفو ډګرونو د مديريت لپاره يا په دې ټولو اړخونو او ډګرونو کې د بشر د ژوند د رهبرۍ په اړه داسې کومه تاکتيکي طرحه، يا عملياتي طرحه، يا ستراتيژيکه طرحه شته چې اجرا کول يې مشخص زمان، مشخصې مالي منابع، مشخصې انساني منابع او مشخصې لوجستيکي منابع ولري؟ طبيعي ده چې له احتمالاتو څخه د داسې ډکې پوښتنې لپاره هېڅ واضح او مستقيم ځواب نشته.

په دې توضيح کې زما هدف دا و چې کله په عمومي عرصه کې خبرې کوو او غواړو چې نور خپل همفکره کړو، که فرضاً زموږ نظر يو مخ بې‌عيبه هم وي، له کُلي او مجمل او مبهمو خبرو بايد ډډه وکړو او پر ځای يې واضحې کلمې چې واضحې معناګانې ولري وکاروو او خپله مفکوره داسې بيان کړو چې مشخصه معنا ولري. بيا نو کولی شو چې د پخلي لپاره يې دليل ووايو يا يې له مخالف سره استدلال وکړو.

د بحث دغه لاره، په ټوله کې علمي لاره بللی شو. د دې لارې ګټه دا ده چې هم پخپله پوهېږو او هم مخاطب مو پوهېږي چې څه وايو. په دې لاره په خپله ټولنه کې علمي لارې چارې بابولی شو او هغه لارې پرېږدو چې عوام يې خوښوي. په دې کار سره ډېر اختلافونه ختمولی شو او که موضوع داسې وي چې تر يوه زيات نظرونه په کې ځايېدلی شي، د نظرونو تنوع به منو او يوازې خپله خبره به يوازينۍ حقيقت نه بولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په عمومي ډګر کې پر داسې چارو غږېدل، چې د ټولو برخليک ورپورې غوټه وي، دقيق ضوابط ونه لري او څه مو چې په زړه کې وي، په پوره بې‌باکۍ سره يې ووايو، نيتجه به يې غير له دې چې اوتې بوتې زياتې شي، بل څه نه وي. که داسې وي نو ټولنه به د جهل او ناپوهۍ په لوري روانه شي او د نظر اختلافونه به د بربادۍ کچې ته ورسېږي. دلته چې جهل يادوم، مطلب مې جهل مرکب دی چې ښه مثال يې هغه سياسي ايډيالوژۍ دي چې سياسي ګوندونو د اسلام په نامه رامنځته کړې دي. دا داسې ايډيالوژۍ دي چې د علم په وړاندې درېږي او کاذبه پوهه توليدوي. د دې ضوابطو د درک کولو او مراعاتولو اهميت په عمومي ډګر کې د خبرې کولو مختلفې کچې رانغاړي، هغه که ليکلې وينا وي که شفاهي، که په تعليمي محيطونو کې وي که په جوماتونو کې، که په راډيو او ټلويزيون کې وي که په ټوليزو رسنيو کې. (البته دلته کوم خاص مخاطب نه لرم بلکې خبره مې د ټولو لپاره ده.)

له ګډوډو خبرو او فکرونو څخه د خلکو ژغورل او د تفکر او د نظر د تبادلې لپاره د علمي لارو چارو بابول اخلاقي وظيفه ده. په دې لاره د خپل دين پيغام هم ښه درک کوو او نور هم ښه ورباندې پوهولی شو. ځينو مسلمانو عالمانو د نساء د سورت له نهم آيت څخه همدا معنا اخيستې ده چې وايي: "فليتقوا الله و ليقولوا قولا سديدا" يعنې:"نو بايد د خدای پروا وکړئ او سمه او پخه خبره وکړئ."

د پای خبره:

دينداري که سمه وپوهېدل شي او نتيجه يې د انسان روحي سکون، اخلاقي لوړاوي، او معنوي تکامل وي، نو غوره چاره ده او څوک به چندانې ورسره ستونزه ونه لري. خو که داسې دينداري باب شي چې عقلانيت منسوخ وګڼي؛ اخلاق په دوهمه درجه کې حساب کړي؛ د انسانانو د درد او رنځ پروا ونه کړي؛ او چې څومره وخت تېر شي، هماغومره د خلکو وروسته پاتې‌والی، اختلافونه، شخړې، دښمنۍ، او تباهۍ ورسره زيات شي، لکه څنګه چې نن سبا په ډېرو اسلامي ملکونو کې يې وينو، نو دا ډول دينداري به د زيان او تباهۍ سرچينه وي. او که داسې وي، د دين له نظره، دا مو وظيفه ده چې مخه يې ونيسو، هماغسې چې له دين څخه بهر اخلاق مو مجبوروي چې غلي پاتې نه شو.

هغه ديناري چې بنسټپالي يې غواړي، همداسې ديناري ده چې هم د انسان اخلاق تباه کوي او هم د ملتونو د ټولنيزې تباهۍ سبب کېږي. د دې هېوادونو ويجاړې يوازې د بهرنيو قدرتونو د سيالۍ محصول نه ده، بلکې دغه دروني عامل په کې اساسي نقش لري. دربغه چې د بنسټپالو درنو حملو مسلمانې ټولنې داسې زهرجنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې دي چې ان د دين د ژغورنې او د اصيلې دينداری لپاره هم په آسانۍ سره څه نه شو کولی او که څوک دا کار کوي، په خيانت او کفر تورنېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(10)

د افغانستان ښوونیز نظام کې د افراطیات څرک

د اسلامي ثقافت په اړه

ژباړن: شیرخان زېری

د افغانستان په پوهنتونونو کې د اسلامي ثقافت په نوم د رسمي درس شتون چې په ټولو څانګو کې له شرعیاتو پرته لازمي دی، وروستیو کلونو کې د بحث وړ ګرځېدلې. ځېنې د نظر خاوندان په دې باور دي چې دا د بعضو بنسټپالو مذهبي ډول د اډیالوژیکو فکرونو د غواړېدو زمینه برابروي. ویل کېږي چې له دغې لارې افراطي فکرونه د پوهنتونونو چاپېریال ته ننوځي او ځوانان دیني افراطیت ته هڅول کېږي. په مقابل کې هغه کسان چې د دې درس پلویان دي، دغه ادعا مردوده(کفر) ګڼي او په دې باور دي چې دغه درسونه له ځوانانو سره د دین په ښه پوهېدلو کې ډېر مرسته کوي. په دغه لیکنه کې موږ د دغې موضوع په ابعادو باندې غږېږو.

ولې اسلامي ثقافت

لومړی باید له دې پوښتنې پیل وکړو چې ولې اسلامي ثقافت ترعنوان لاندې مضمون دې وي او ولې باید په درسي نظام کې شامل وي؟ که فرض کړئ د داسې درسونو شتون نه وي، څه به پېښ شي؟ معمول ځواب یې دا دی چې زموږ ټولنه اسلامي دی او ځوانان مو مسلمانان، باید له دین سره په ښه ډول بلد شي. په ځانګړي ډول، کله چې اکاډیمیکو زده کړو ته رسېږي؛ باید پر دیني مسایلو او موضوعات باندې عملي او اکادیمیک پوهاوی ولري. یعنې: که چېرې مسلمان ځوان په دغه مراکزو کې زده کړه وکړي او له دین نه بې خبره وي، ډېر احتمال شته چې په راتلونکي کې به له داسې متخصصینو سره مخ شو، چې لومړی به په دین نه پوهېږي، دویم به دیني ارزښتونو ته پابند نه وي، درېیم دا چې د نورو په عقیدوي ارزښتونو به باور پیدا کړي او څلورم به له خلکو او خپل فرهنګ سره خیانت وکړي. پورتنۍ هغه اندیښنې دي چې د سړې جګړې په وخت کې افغانستان تجربه کړي او په هغه وخت کې ځینو زده کوونکو او استادانو د چپې مفکرې پلوي وکړه او کمونیستي حزبونو سره یوځای شول. په پایله کې داسې کودتاګانې او جګړې پېښ شوې چې تراوسه مو هېواد له هغه بدبختیو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خلاص. البته په وروستیو جګړو کې هغه کسان هم د هېواد په ورانول او کورنیو جګړو کې بې نوا پاتې نشول چې اسلامي ثقافت یې لوستی او تدریس کړی و.

د دغې مفکورې پلویان وايي: په پوهنتونونو کې باید موږ داسې کسان تربیت کړو چې د تخصصي- پوهې ترڅنګ، په اسلام باورونو هم پوره باور او عقیده ولري. موږ یوازې ډاکټر، انجینیر، ادیب، ټولنپوه او حقوقپوه باید ونلرو؛ بلکې دیندار ډاکټر، دیندار انجنیر، متدین ادیب، متدین ټولنپوه او دیندار حقوقپوه باید ولرو. تر کومه ځایه چې زه پوهېږم دا په پوهنتونو کې د اسلامي ثقافت د شتون د پلویانو مهم نظرونه دي. دغه استدلالونه په ظاهر کې د منلو وړ دي او هغه ویرې تر یوه حده پورې د درک وړ دي.

موږ کولای شو چې دغه استدلالونه له بېلابېلو اړخونو وڅېړو. لومړی دی چې په ډېر اکثریت او ګومان سره هغه زده کوونکي چې پوهنتونو ته ځي، د دین په اړه یې پوهه تر لاسه کړې، ځکه په دریو ځایونو کې یې دیني زده کړې ترسره کړي. لومړی کورنۍ، دویم جومات، درېیم ښوونځی. له دې ور هاخوا نن ورځ له رسنیو او ټولنیزو شبکو هم کولای شو چې زده کړه وکړو او له دې لارې نه کولای شي خلک او ځوانان دیني معلومات په اسانۍ ترلاسه کړي. دغه وړاندوینې چې وايي، کله چې زده کوونکي پوهنتونو ته ځي له هغې مخکې له دیني زده کړې ناپوهه دي او په دین باندې نه پوهېږي؛ دا له واقیعته لرې فرضیه ده. هغوی د دین په اړه اړین معلومات مخکې ترلاسه کړي او پرې پوهېږي.

که چېرې ماشوم او ځوان د عقیدې مهم مسایل، د عبادات په اړه لازم معلومات او د حلالو او حرامو په اړه یې اړین پوهاوی په درې مخکنیو ځایونو کې ترلاسه کړي وي؛ نو څه اړتیا دی چې هماغه تکراري مسایل په پوهنتون کې بیا واوري؟ او هغه اړین موضوعات چې یې تراوسه زده کړې نه دي او اوس دلته اړین دي چې باید زده کړه یې ترسره شي. شاید په ځواب کې وویل شي، چې مخکنۍ زده کړه په غیر علمي او ابتدایي شکل و؛ ولې په پوهنتون کې دغه مسایل په عملي شکل زده کوي.

که چېرې دا ځواب سم وي، نسبتا قناعت ورکوونکی به وي؛ خو په حقیقت کې بله پوښتنه منځ ته راوړي، چې د دغو مسایلو علمي زده کړه په کوم منظور؟ آیا منظور یې د عقیدوي او عبادي، حلال او حرام چارو او مسایلو ثابتول د نوي علم په مرسته دی؟ آیا موخه یې له علم نه، هماغه طبعي علوم دي؟ آیا د مثبت پالو نظر د علم په اړه دغه تصمیم محک دی؟ د دغو پوښتنو په مطرحه کولو سره یو نوي بحث ته ننوځو، چې یوه نړۍ خبرې لري. کله د علم غوندې چې لمن یې تر کومه ځای دی، څو ډوله علم شته، د هر علم ځانګړې طریقه څنګه وپېژنو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خطا او ثواب توپیر په دغه علومو کې څه ده، د دغو علوم نسبت له دین سره څه ده، کومې کرښې دي چې علم، دین او فلسفه له یو بله بېلوي؛ ډېر نوري پوښتنې چې په حقیقت کې فلسفي پوښتنې دي، موږ فلسفي بحثونو ته ګرځوي.

له دغې پوښتنې رامنځته کېږي چې د دغه مضمون تدریس د ساینس په مرسته، که ممکن وي، مطلوب دی. ایا د دیني ښوونې او روزنې متخصصینو د دې اړتیا تایید کړې؟ شاید وویل شي چې د تخصصي زده کړو څخه موخه دا نه ده چې د طبعي علوم په مرسته زده شي، بلکې د شرعي تخصصي زده کړو په معنا دي. په دغه وخت کې کولای شو وپوښتو، دا کار څومره ممکن دی؟ او دویم دا چې دیني مسایل په علمي او تخصصي- شکل زده کړیالانو ته چې د دیني چارو متخصص نه وي، لازم دی؟ طالبانو هم د خپلې واکمنۍ په وخت ډېر مضمونونه، لکه: فقه، میراث او عقاید د ښوونځیو او پوهنځیو په ښوونیز نصاب کې داخل کړل، پایله یې څه وه او کوم پیغامونه یې له ځان سره درلودل؟ که له بل نظر نه ورته وګورو او وپوښتو چې دغه ډول زده کړه په دوه هېوادونو کې چې په جدي ډول یې دغه تجربه پرمخ وړې، ایران او سعودي عربستان؛ دغه کار یې په خلکو او په ځانګړي ډول ځوانانو باندې څه تاثیر وکړ، عملآ یې دینداره کړي او که له دین یې لرې کړه.

طبعي خبره دی که څوک په تخصصي- شکل دغه بحث ته دننه شي، د علم، دین او فلسفې ترمنځ به په متودیک شکل توپیر وکړي. دا به هم معلوم کړې چې څه ډول یو له بل سره اړیکه لري؟ د عمیق او ډېر ژورو اختلافونو شاهدان به یو. د ټولو لپاره یوه منلي نظر باندې اتفاق کول، د امکان وړ نه دی. د ټول اختلافي نظرونو نه، د یو نظر منل او د ټول لپاره د هغه نظر اصل ګڼل، خپله یو غیرعلمي عمل دی او ایډیالوژیک اختلاف باندې اوړي. عمیقو بحثونه ته له ننوتلو پراته هم کولای شو چې د مسلمانو له کلاسیکې فقې نه یې وڅېړو، چې کومې زده کړې د دین په اړه اړینې چارې دي او د فرض عین په کتار کې درېږي. کومې څه دې چې عامو متدینو لپاره اړین ندي او د فرض کفایه په کتار کې درېږي او د هغه څه زده کول، چې د دیني علومو متخصصان یې غواړي، ترسره او زده کړي.

وجه تسمیه:

د تسمیه وجه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو انتقاد چې د اسلامي ثقافت په اړه مطرح کېږي، د هغه نومونه دی. ثقافت عربي کلمه ده، چې په اصل کې مهارت او پر یو کار باندې برلاسی دی. که کوم شخص داسې مهارت د یوې موضوع په اړه ولري، هغه ته رجل مثقف وايي. مگر په اوسنۍ اصطلاح چې په معاصره عربي کې ډېر کارول کېږي او دود دی، دغه کلمه د فرهنگ معنا لري. د اسلامي ثقافت تحت اللفظي ژباړه يې اسلامي فرهنگ دی. المعجم الوسيط وايي: " ثقافت يعنې علوم، معارف او فنون چې په هغه کې مهارت نعښتی وي." لسان العرب ويلي: "ثقف الشيئ يعنې: هغه په مهارت باندې زده کړه." معجم اللغة العربية المعاصر ويلي: "التثقيف الذاتي د فرهنگ او پوهې په زده کړه کې په ځان باندې تکيه." المعجم الرائد ويلي: "تثقَّفَ يعنې تهذيب، ادب او د علم زده کړه".

که له لغوي معنا تېر شو او د اسلامي ثقافت اصطلاحي معنا وڅېړو. دغه نومونه په ظاهر کې دا رسوي چې په دغه درس کې د اسلامي فرهنگ په اړه بحث او زده کړه ورکړو. که چېرې فرهنگ په اکاديميک شکل باندې تر بحث لاندې ونيسو، اسلامي فرهنگ او يا هم په عامه معنا فرهنگ. په لومړي سر کې د پوهنتونونو برخې ته ننوځي، دويمه دا چې خلکو پېژندنه(مردمشناسي) Anthropology او درېيم پړاو کولای شو چې له فلسفي نظر ورته وگورو. وروستی ځای چې د فرهنگ په اړه تخصصي نظر ورکړو هغه د دين له پلوه دی. د مسلمانو عالمانو په پخوانيو کتابونو کې چې عربي کې د اسلامي تراث په نوم پېژندل، ښکاري د فرهنگ مفهوم، نن چې په کومه معنا کارول کېږي، د هغوي د پام وړ نه و. البته عرف، عادت او دېته ورته نور چې د هغوی د فرهنگ د برخې څخه و، خبرې شوي؛ ولې فرهنگ په عامه معنا نه، چې نن موږ پرې پوهېږو. هغوو کتابونو ته مراجعه کول چې معاصرانو د فرهنگ په اړه ليکلي، په ښه او واضح ډول د فرهنگ معنا ترې معلومېږي. له نيکه مرغه نن ورځ په عربي، فارسي او نورو غربي ژبو کتابونو کې هم د فرهنگ په اړه معلومات شته، چې فرهنگ يې له مختلفو زاويو نه تحليل او څېړلی.

د دې ټکي له يادونې نه موخه دا و، چې د اسلامي ثقافت په نوم د درس نومول، په اصل کې يې مفهوم دا دی چې محصلين له اسلامي فرهنگ سره بلد شي، که داسې څه وي، بيا يې بايد د پوهنتونونو استادان تدريس کړي، درسي پروگرام بايد داسې طراحي شي چې د اسلامي فرهنگ مختلفې برخې لکه: هنر، ادبيات، د اسلامي تمدن نه راوتلي علوم او د هر يو فرهنگي برخه دې تشريح کړي، د اسلامي فرهنگ ټول تعريفي کليات او هغه تعريفونه چې اسلامي فرهنگ پورې اړه لري، په لاس راوړي. که چېرې داسې کار وشي؛ نو د اسلامي ثقافت درس په څه کېږي؟ مگر دا پوښتنه په ځای پاتې کېږي، چې د داسې درس اړتيا هغو زده کوونکو لپاره چې طب او يا هم حقوق لولي څه دی؟ همدا مخکنۍ پوښتنه پرځای پاتې کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله ثقافت د اطلاعاتو او معلوماتو په معنا هم کارول کېږي، که چېرې اسلامي ثقافت د اسلامي فرهنګ په نوم نه، بلکې د اسلام په اړه د اطلاعاتو په نوم ونیسو، په دغه وخت کې بل نوم د دغه درس لپاره لازمیږي. ښه به وي چې ایرانیانو غوندې یې د اسلامي پوهنې په نوم یاد کړو او یا هم د نورو عربي هېوادنو غوندې د اسلامي اساساتو په نوم ونوموو. دغه نومونه د اسلامي مطالعاتو په معنا دی او په همدې اساس په دې نوم یادیږي. په ظاهر کې دغه نوم ورته مناسب هم دی، ځکه له نوم نه ښکاري چې معنا یې اسلام پېژندنه دی او د دې لپاره مناسب نوم دی.

اسلام پېژندنه(اسلام شناسي) د دغو درسونو لپاره وړ نوم دی، په دې توپیر که چېرې دا نوم وټاکل شي؛ نو هغه معنا او شکل به ونلري، چې دغه نوم کوم معنا ورکوي. مګر د بیاځلې لپاره به د اسلام پېژندنې په اړه بحث او طریقه منځ ته راوړي، ځکه د اسلام د مطالعې لپاره مختلفې طریقې او لارې شته. له دې ور هاخو ټول روشونه او طریقې په اکاډیمیک لحاظه، په یوه سطحه کې نه دي، او ټول یوې پایلې ته نه رسېږي. مګر هر روش او لار یوې ځانګړې پایلې ته رسېږي.

یو له معتبرو نړیوالو روشونو او طریقو نه، د دین پېژندنې لپاره تطبیقي دین پېژندنه دی، چې په عربي کې ورته مقارنة الادیان ویل کېږي. په دغه مېتود باندې د ادیانو تاریخچه په عامه توګه او یا هم یو ځانګړی دین په خاص ډول باندې څېړل کېږي. همدارنګه دینونه(ادیان) د بنسټګرانو د شخصیت، لیکلي او نالیکي منابع، هغه شعایر او سمبولونه چې په دیني ژوند کې کارول کېږي، ترڅېړنې لاندې نیسي. د دینونو ترمنځ ګډ ټکي د احکامو یا اخلاقیاتو له مخې چې وروسته وړاندیز(سفارش) لري او د پېژندنې هستې(هسته شناختي) له پلوه، چې وروسته ګزارش لري، هم څېړي. د دې په څنګه کې د ادیانو توپیرهم څېړل کېږي. له پورته څانګو ورهاخو، نورې څانګې لکه: د دین فلسفه، د دین ژبه، د دین ټولنپوهنه، د دین انټروپولوژي او ارواپوهنه هم هغه څانګې دي، چې د دین په اړه د څېړنې نوې لارې او روشونه د دین پېژندونکو لپاره په لاس کې ورکوي. که څه هم دغه څانګې تر اوسه ځوانې دي او د تکامل پړوا کې قرار لري او هېڅ یو یې هم وروسته تعریف له دین نه نلري؛ مګر هر یو یې له اکاډمیک لحاظ علمي اعتبار لري او د ارزښتمنوعلومو په کتار کې درېږي. د دغو په اساس کولای شو علمي څېړنې مخته یوسو او زده کوونکي عملي کار ته چمتو کړو.

که دغه څانګه، د کار اساس ونه ګرځي او له دغو مشهورو او معتبرو علمي روشونو نه د اسلام پېژندنې لپاره استفاده ونشي، بیا نو اړتیا دی چې له نورو اکادیمیکو څانګو نه ګټه واخلو. له دې بغیر د کارنو لپاره سلیقوي لار

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلاصیږي، هر یو به په خپل سبک او سلیقې باندې چې زړه یې غواړي او خوښ یې وي، د اسلام په اړه به څېړنه کوي. په پایله کې به داسې وضعیت رامخته شي، چې په عربي کې هغه ته الفوضی المنهجیة وایي، یعنې د مېتودلوژۍ ګډوډي.

په هر حال، مخکې د روش یا طریقې له ټاکلو، لومړی د نومونې وار دی. د نوم ارزښت په دې کې دی، چې د استاد او هم د زده کوونکي په ذهن کې مشخص کېږي، چې د دغه درس نه موخه او غوښتنه څه ده او هم کولای شي چې د دغه درس، تدریس کول باارزښته کړي. نومونه کولای شي چې په دې اړه د بحث او څېړنې وړ شي.

علم یا ایدئولوژي؟

علم که ایډیالوژي؟

ایډیالوژي: د راټول شو معلوماتو له ټولګې څخه عبارت چې د یوې ځانګړې ډلې قدرت ته رسول او په قدرت کې د هغوی د پاتې کېدلو لپاره تولید او رواج کېږي. دا چې ایډیالوژي د معلوماتو لړونکې وي، په همدې اساس بې خبره خلک تر تاثیر لاندې راولي، چې هغه ته علم وایي. تر ټولو قوي او څرګنده ښوونیزې بېلګې یې د کمونیستي حکومت له لوري په پخواني شوروي او په المان کې د نازي نظام له لوري ترسره شو. مګر ایډیالوژیک فعالیت او د ایډیالوژیکو افکارو تولید دغه دوه نظامونو پورې اړونډ نه و، بلکې په نړۍ کې ډېر حکومتونه او ګوندونه داسې ګڼې، په خپلو کارونامو کې لري.

په ایډیالوژي کې، قدرت ته د رسېدلو او ساتلو ګټه ده. مګر له علم او په ځانګړي ډول اکاډیمیکو علومو سره په تقابل کې واقع کېږي، چې په هغه کې د حقیقت د پېژندلو او کشفولو لپاره ډېره ګټه نشته. هغه څوک چې د حقیقت د پېژندلو لپاره راوځي، هېڅ بل لومړیتوب یې سترګې نشې پټولای، لټون او هڅه، حقیقت ته د رسېدلو تر ټول مهمه او اړینه لار ګڼي. هر کله چې حقیقت د هغه د مخکنیو فرضیو خلاف ښکاره او معلوم شي، هغه یې بې له کوم تعصب مني. د انساني تمدن تاریخ د علم د تکامل په کیسه کې، ټول دې امر ته ګرځي. په مقابل کې، په فکري ایډیالوژیکو سیستمونو کې حقیقت مخکې له مخکې نه کشف شوی، فرض کوي او یوازې دا کار پاتې وي چې د مخاطب په ذهن کې دغه حقیقت تحکیم کړي. له پوهې او دانایي نه هغه برخه ارزښتمنده معلومیږي، چې د دغه ښکاره حقیقت په خدمت کې وي. نور پاتې معلومات کولای شو لرې واچوو. د بېلګې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول: د استالین د نظام له نظره، ټول فضایل کارګري طبقې ته تلل او نور ټول رذایل سرمایداري طبقې ته. په دغه ځای کې د څېړونکي او اکاډیمیک محقق دنده دا دی چې په څېړنه کې، باید دغه حقیقت ښکاره کړي. که چېرې د هغه څېړنې دا ښوده چې د ګارګرانو په ډله کې ښه، بد او متوسط انسانان شته او هم په سرمایدارو کې؛ دغې موندنې یې ارزښت نه درلود او هغه حقیقت سره یې مرسته نه کوله؛ په پایله کې باید لرې غورځول شوې وای. د دغه حقیقت بله برخه دا و، چې ټول خلک په پانګوالي نظام کې بدبخت او ټول په کمونیستي نظام کې خوشبخت دي. که چېرې د کوم څېړونکي څېړنې دا ښوده چې ډېر خلک په پانګوالي نظام کې د خوشبختي احساس کوي او له ژونده رضایت لري، دلته د هغه څېړونکي دنده دا و چې وڅېړي، ولې د هغوو انسانانو مغز او عقل دومره تبا شوی، چې نشي کولای خپلو بدبختیو ته متوجې شي؟ په مقابل کې، کمونیستي ټولنه کې اصلي حقیقت دا و چې ټول خلک خوشبخته و، څېړونکي حق نه درلود چې له خلکو نه د نظر غوښتنه وکړي او څېړنه ترسره کړي. په دې اساس یې کولای شول له دې پرته بلې پایلې ته ورسېږي. علم او څېړنه په داسې وضعیت کې پاتې او دوام یې کولای شو چې د نظام او قدرت د پاینښت او هغه سره په تداوم کې مرسته کولای شوه.

اکاډیمیک چاپیریالونه د دې لپاره جوړ شوي چې څېړنه او پلټنه د انسان د ژوند په مختلفو برخو کې پلې او ترسره کړي، په همدې خاطر دغه بنسټونه باور او اعتبار لري. له بلې خوا، دغه اعتبار نه ګټه اخیستل او قدرت ته پرې رسېدل او یا ساتل، د ټولو ګوندونو او ایډیولوژیکو حکومتونو لپاره تل ویره وه. په لومړي سر کې، په دغو بنسټونو کې ننوتل(نفوذ کول) او دویم قدم کې پرې برلاسي کېدل، له ستراتېژیکو موخو څخه دي. له دې پلوه، د ایډیالوژیکو افکارو پراخېدل او د ایډیالوژیکو فعالیتونو ډېرېدل په پوهنتوني چاپیریال کې د اندېښنې وړ خطرونه دي؛ ځکه د دغو بنسټونو پوهه او باور د سیاسي ګوندونو یا سیاسي نظامونو په خدمت کې کېږي.

اوس وخت کې دغو تجربو ته په کتلو سره ویلی شو چې کله د اسلامي ثقافت د درس نوبت رارسېږي، یو له جدي اندېښنونه چې مطرح کېږي دا دی، دغه درس چې له متودیک نظره کوم ابهامونه لري، د زغم وړ ندی، چې ایډیالوژیک افکار له دغې لارې نه د محصلانو په منځ کې خپاره شي. که چېرې دا ډول افکار د دغه درس تر عنوان لاندې خپاره شي، آیا د افراطي ډلو لپاره د جنګیالیو د پیدا کولو زمینه نه برابرېږي؟

کولای شو ډېرې بېلګې په پام کې ونیسو. دغه بېلګې کولای شي یو فرصت د ایډیالوژیکو تبلیغاتو لپاره وګرځي، لکه د اسلام د پیدایښت تاریخ په اړه، د کلامي ډلو او فرقو د پیدایښت په اړه، د قومي او مذهبي اختلافونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړه. حتا ځينې موضوعات د بېلابېلو سمسترونو لپاره په پام کې نيول شوي، چې په خپل ذات کې يو ډول ابهام او پېچلتيا لري، دا ابهام او پېچلتيا فرصت برابروي، هر څوک چې هر څه وايي، ودې وايي. مثلاً: د اسلامي عقايدو درس پرځای، اسلامي نړۍ ليد(جهان بيني اسلامي) درس راغلی. دغه عنوان په اصل کې د مرتضی مطهري او سيدقطب نه را نقل(اقتباس) شوي دي. د اسلامي علوم په پېژندل شو ځانګو کې، اسلامي نړۍ ليد په نوم کومه ځانګه نشته. دغه اصطلاح هغه وخت باب شوه چې د ځينو ګوندونو او د چپو ايډيالوژيانو له لورې د سرې جګړې په وخت کې را مخته شوه. په هغه وخت کې ځينو عالمانو وغوښتل چې د دغې نظريې په مقابل کې د اسلامي نړې ليد(جهان بينـي اسلام) پـه نوم نظرونه وړانـدې کـړي. سيد قطب دوه کتابونه لـري، يو خصائص التصور الاسلامي په نوم او بل مقومات التصور الاسلامي پـه نوم، چې غالبـاً لـومړنی کتاب يې سيد محمد خامنهای د اسلامي ايډيالوژۍ ځانګړنې په نوم يې فارسي ژبې ته ژباړلی؛ په داسې حال کې چې تصور د نړۍ ليد(جهان بيني) په معنا دی. په اصل کې د اسلامي عقايدو بحث په ايډيالوژيک قالب کې د اچولو کوښښ و، چې له علمي روشونو پرته په سليقوي ډول باندې ترسره کېده. دا په داسې حال کې و چې اسلامي عقايد د يوې عملي ځانګې په توګه زر کلن پخوانی قدامت يې درلود، د دې پرخلاف يو شمېر کلامي مکاتب له متوديک لحاظ ډېر پاخه او پوره له نوو پيدا شوو موضوعاتو څخه و. کله چې هر څوک د عقايدو علم ته ننوځي، د هر کلامي جريان فکري اساسات روښانه دي او پـه اسانۍ سره کـولای شي د اشاعره، معتزله، اهل حديث، ماتريديه، اماميه، اسماعيليه او نورو فرقو نظريات ولولي، تحليل يې کړي او پرې پو شي. په هر حال دلته هم د اډيالوژيکو تبليغاتو لپاره ځای شته؛ خو که استاد او يا متن له بې پلوۍ بېرون شي، د کومې ډلې پـه ګټه او يا هم په زيان او په پلويتوب باندې استدلال ونکړي. مګر له بلې خوا د دغو موضوعاتو په اړه معتبرې سرچينې او په کافي اندازه د اسلام په تاريخ کې ليکل شوي او د مطالعې لپاره لار خلاصه ده. د اسلامي نړۍ ليد په نوم باندې درس هېڅ په اسلامي تمدن کې ځای نلري او عملي روش يا لار نه دی. د هر چا او فکر لپاره د لوبو ډګر دی.

د حاضر العالم الاسلامي په نوم درس چې د ثقافت له پخوانيو درسونو نه و، اوس هـم پـه ځينـو پوهنتونونو کې تدريسېږي. دغه مضمون په لومړيو کې د يوه متوسط اخواني ليکوال لـه لـوري چـې علـي جريشـه نومېده، پـه سعودي کې مطرح شو او وروسته د کډوالۍ په دور کې پېښاور کـې يـې هـم راوج پيـدا کـړ. دغـه درس چې لـه عنوان يې معلومېږي، چې د ننۍ اسلامي نـړۍ د وضعيت پـه اړه درس دی؛ خـو معلـوم نـه دی، چې اوسـنی وضعيت له کوم اړخه څېړي او بحث وربانديې کوي. که يې موخه اډيالوژيک تصويري وضعيت يې د اسلامي نړۍ نه وي؛ نو دغه بحث دومره اوږد دی چې کولای شو د يو نيم مليـاردو مسـلمانانو اقتصـادي، سياسي، فرهنګـي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعتي، توريستي، علمي او ډېر نورو باندې بحث وکړو. اخر هم کوم ځای ته نه رسېږي، ځکه د هر یو څپرکي یو تخصصي څانګې ته اړتیا لري او نشو کولای په یوې تخصصي څانګه باندې دغه ټول وڅېړو؛ دا خو پرېږده چې هېڅ تخصص نه وي. که حدس ووهو، هغه کس چې د یو ګوند او ځانګړې مفکورې په اساس دغه بحث ته داخل شي، هغه په څه ووایي او له محصلینو سره له څه وکړي. معلومه خبره دی چې دغه ډول بحثونه علمي نه دي او یوازې د ګوندي مفکورو او آیډیالوژیو د تبلیغ لپاره زمینه برابره دی.

که له دې اړخه د اسلامي ثقافت درس، بیا کتنه ی ترسره نشي، د سلفي، شبه سلفي، د جهادي سلفیانو لپاره؛ سني او که شیعه ډلو ته فرصت برابرېږي، ترڅو له دغې لارې د محصلانو په ذهنونو کې ځانګړې ګوندي نظریات د اسلام په نوم ورکړي. او هغوی له نورو نظریاتو نه په ویرولو سره، بې خبره وساتي. لکه څنګه چې په ایران کې د انقلاب په لومړیو کې آیت الله مصباح یزدي د یو کتاب عنوان "پاسداری از سنگرهای ایدئولوژیك" ټاکلی و. د پوهنتونونو چاپیریال پر حزبي اډیالوژیکو سنګرونو باندې بدل شول، چې د فکر د تولید پرځای یې د جنګیالو په تولید بدل کړ. په داسې حال کې کولای شو وپوښتو، چې آیا خلک خپل اولادونه رالېږي او دولت مصارف ورکوي، ترڅو د هېواد ځوانان په علم او د اکاډیمیکو څېړنو په روشونو باندې سمبال شي او د خپل هېواد د ستونزو په حل کولو کې ونډه واخلي، که نه لاړ شي، حزبي تبلیغات واوري، د یوې ډلې غړیتوب او یا هم د یوې خاصي ډلې د سیاسي اهدفو قرباني شي.

د ښه کولو لاره

هغه اندېښنې چې د ثقافت درس په باب مطرح شوي او د دغه درس هغه احتمالي زیانونه ته اشاره شوې. کولای شو په دې فکر وکړو چې څنګه دغه درس نه، ښه ګټه واخلو؟ په پوهنتونو کې یو له مهمو او ګټورو درسونو وي.

ښه به وي، له هغوو موضوعاتو تېر شو چې فني اړخ لري او په هغوو موضوعاتو باندې به وغږېږو چې په پوهنتونونو کې واقیعآ د اهمیت وړ وي. لکه دغه: خطابي روش، په معتبرو منابعو باندې اتکا کول، د تحلیل او استدلال روش نه ګټه اخیستل، د بې ګټې او اضافه چارو نه ډاډه کول، لوړ ادبیات او روان نثر لازمي کول، په ریښتي راپورونو کې بې پلوي، د انتقادي افکارو پیاوړي کول، د پوښتونکي روحیې ته جرات ورکول، په شمېرو او واقیعاتونو باندې استناد کول چې د اړتیا په اندازه او یا له دې زیات دي. ځکه مسلم دي او ثقافت پورې مختص ندي. باید په ثقافت کې هم د نور څانګو غوندې دا مراعت شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ثقافت درس لپاره مهم او ګټور ځېز د درس منځپانګه دی، چې ډېر بحثونه او خبرې ځان ته ځانګړې کوي. مګر څنګه او په کوم معیار باندې تشخیص کړو چې کومه محتوا د ثقافت لپاره لومړیتوب کې قرار لري؟ ځکه دیني پوهه ډېر لوی حجم لري او د اسلام تاریخ کې د فکر تولید ډېر ترسره شوی. محصل لپاره د ټولو زده کول امکان نلري او نه هم مطلوب دي. طبیعي دی چې یو واحد نظر د لومړیتوب لپاره نشته، چې د هغه په اساس وکولای شو اقدام وکړو؛ بلکې هر یو د خپل فکر او نظر په اساس ځېنو موضوعاتو ته لومړیتوب ورکوي، چې د نورو د نظر خاوندانو سره توپیر لري. مثلاً د هغه کس له نظره چې سلفي فکر لري، هېڅ موضوع د ارزښت له نظره عقیدې ته نه رسېږي. عقیده د سلفي پلوو له نظره ځانګړی تعریف لري او هغه موضوعات لکه: نومونه(اسما) او د الله صفتونه او د هغوی بیانول، د نور کارونو په سر کې قرار نیسي. د دې په څنګ کې، د هغوی له نظره هغه څه چې د توحید خراب کوونکي ګڼل کېږي، په عقیده کې د شرک او کفر باعث کېږي. د هغوی له نظر الحاد ځانګړی تعریف لري او توحید اهمیت پیدا کوي. نور موضوعات لکه: د هغوی له نظر لوی او کوچنی شرک کول، سنت او بدعت(نوی والی)، له الله نه پرته په نورو باور او هغه څه چې د هغوی په نظر، اسلامي سم سلوک او عقیده په ورستیو درجو کې قرار نیسي. د هغوی قضاوت د هغو ډلو او ټولیو لپاره چې د دوی په نظر د سوچه اسلام نه لرې دي، لکه: شیعه، صوفیه، مرجئه، جهمیه، معتزله ... د هغوی پیدا کول او رابلل، د عقیدې چارې ګڼل کېږي. هغه څوک چې سلفي نظریات لري، باید د ثقافت منځپانګه باید دغو موضوعاتو باندې متمرکزه وي.

مګر د هغو کسانو له نظره چې د حزب التحریر او اخوان المسلمین له افکارو سره اړیکه لري، د هغوی لپاره د لومړیتوب معیار په بل ډول دی. په دغه لیدلوري که د اسلام پېژنده د یوې لویې ایډیالوژي چې په شلمه پېړۍ کې دود وو او عمده مساله یې کمونیزم او لیبرالیزم استبدادي نظامونو ښکارندوی و او ډېر ارزښت یې درلود. له دغه تاریخ نه باید یوه د اسلام تاریخ او د اسلامي تمدن نه یو ځانګړی روایت راووځي، چې د هغې په اساس داسې یو بارو رامنځ ته شي، چې مسلمانان د اسلام په تاریخ کې، د کوچنیو خطاګانو برخلاف، په ټوله کې په ښه لار باندې روان و؛ ځکه اسلامي خلافت پرځای و. اسلامي شریعت د دغې ډلې په باور پلې کېده. ټول ژوند د اسلام په اساس و؛ ترڅو اسلامي هېوادونو ته استعمار راوراسېد او د هغو فرهنګ د مسلمانانو ژوند ته لار وکړه. په پایله کې د اسلامي هېوادونو پېژندل شوو کسانو هم اسلامي نظام ته شا کړه او مسلمانان د خلافت په لغو کولو سره، لویه تاریخي ماته ومنله. له دغه نظره د نن ورځې مسلمانانو لومړیتوب دا دی چې اسلامي خلافت نظام دې بیا ژوندی شي، تر څو ټول اسلامي هېوادونه د هغه لاندې راشي؛ خو دغه موخه یوازې په تبلیغ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوجولو باندې نه عملي کېږي. باید ځېنې ډلې په هېوادونو کې جوړې شي، چې په دغه فکر باندې باور ولري، ترڅو هغوی په ټولنه کې د نفوذ پیداکول او له مختلفو امکاناتو نه په ګټنې، وکولای شي د هېوادونو حکومتي چارې په لاس کې واخلي، ترڅو اسلامي خلافت جوړ کړي.

د دغه روایت د سم والي او ناسم والي پر سر کولای شو ډېر بحث وکړو. لسګونه کتابونه، سلګونه مقالې، زرګونه بحثونه او خبرې اترې چې په تېرې یوې پېړۍ کې ترسره شوي. مګر دلته ترې موخه دا ندی چې ووایو دغه نظر سم یا ناسم دی. د دغه امر د توضیح موخه دا دی چې چې اسلامي ثقافت د تدریس پلویانو ته واضح شي چې تر دغه عنوان لاندې د دغسې افکارو او اېډیالوژیو د ترویج زمینه برابرېږي. یو خبره چې حتا د دغې نظریې پلویان ته هم واضح دی دا دی چې دغه یو تاریخي سیاسي راویت دی؛ دا چې سم دی او که ناسم؛ خو دیني موضوع نه دی. په دې اساس نه یوازې چې اړینه ندی، بلکې سم هم ندی چې ځوانانو ته یې د دیني زده کړو په نوم وروښیو. هغه کسان چې د دې افکارو پلویان دي، حق لري چې خپل نظریات د کتاب، مقالې او یا هم د رسالې په چوکاټ کې ولیکي او له هغې دې دفاع وکړي. هغه څوک چې پرې انتقاد لري کولای شي چې پرې انتقاد وکړي. مګر د یو دیني مضمون په ډول دې هېڅ کله په رسمي قالب کې ځوانانو ته نه تدریسېږي. په پوهنتونو کې تدریس یو عمومي څېز دی، هېڅ ګوند او اېډیالوژي حق نلري چې دغه عموي چاپیریال په خپل غېږ کې ونیسي او خپل نظر، د یو سم نظر په توګه په نورو ومني. عمومي چاپیریال(سپهر) ټولو اوسېدونکو پورې اړوندېږي او هغه پیسې چې د دولت عمومي پانګې نه پر ښوونې او تدریس باندې مصرف کېږي، باید عمومي منافعو سره مطابق وي. په دې اساس مجبور یو چې د رسمي درسونو منځپانګې له ډلې نه اسلامي ثقافت، ته وګرځو.

د دې لپاره چې د نظریاتو او فکرونو ترمنځ لار رانه ورکه نشي، باید ځېنو موازینو او معیارونو ته وګرځو چې کولای شي د اتفاق مرکز شي. د ځېنو د نظر خاوندانو له نظره، دغه معیارونه زموږ د ټولنې خاصې اړتیاووې دي. باید د اسلامي ثقافت د درسونو په منځپانګه کې ورته پام وشي. د فلسفې د عالمانو له نظره، لکه: کارل پوپر او د تربیت فلسفې علم لکه: جان دیوي، د هر علم ارزښت په دې کې دی چې کومه ستونزه مو حل او کومې اړتیاووې مو پوره کوي. دا چې ټولنه له زرګونه ستونزو سره لاس او ګریوان دی، له بلې خوا داسې درس ورکول کېږي، چې یوه ستونزه هم نه حل کوي، بلکې نورې هم ډېره وي؛ ولې باید تراوسه تدریس شي؟ دا موضوع یوه عامه قاعده دی او ثقافت پورې مختص ندی، مګر ثقافت کې شامل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د ټولنې اړتیاوو ته په کتو د اسلامي ثقافت لپاره د موضـوعاتو پـه لټـه کـې شـو او د هغـه لپـاره یـو منځپانګـه وړاندیز کړو د منلو نه دی، ځکه افغانستان یو داسې هېواد، چې څلور لسیزې پکې جګړه وه او تراوسه دوام لري. په جګړه کې هغه فضایل هم چې سنتي ارزښت لري، ډېر زیان یې لیدلی او هغه فضایل چې په پرمختللو ټولنـو کې موجود دي، په منظم ډول رواج شوي ندي. د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د دولت او ملت جوړونه، څه ناڅـه لارې ته غورځېدلې و؛ د جګړو له امله ودرېده. قومي او مذهبي تعصب په تېزي سره وده وکړه. بهرنۍ مرستې دا باعث وګرځېدې چې پر ځان اتکا او د کاري منابعو قوي کولو پر ځای، د کار فرهنګ او کړنې، له منځ نه لاړې. د خلکو په منځ کـې د ګرمـو وسـلو شـتون او لـه هغـې نـه پـه دغـو کلونـو کـې پـه پریمانـه توګـه ګټـه اخیسـتل؛ د تاوتریخوالي ترویج او د پریمانه جرمونو او جنایتونو پېښېدلو باعث شو. عمومي روحیه یې سخت زړې او بې پـروا کړه. د قانونو خلاف په جنګي - مافیایي ډلو د اتکا په اساس د ډلو جوړېـدل، پـه قـانون بـاور او اعتبـار یـې ډېـر ضعیف کړ. د نور په لاس مو د قرباني کېدلو احساس او د هغوی ګرم(مقصر) ګڼـل د دې باعـث شـول، چـې د مرستو ترڅنګ مو له هغوی سره نفرت او بدبیني پیدا شوه. دغه ضدیت زموږ په ټولنه کې، د معقولې موضوع پـه نیولو سره، زموږ بهرنۍ پالیسي عاجز کړې ده. د عامه پوهونې په تولید کې د مسوولو بنسټونو نشتون، د ذهنیت یا د مسولیت احساس ترویج کولو کې، دې ته لار هواره شوې چې د شایعاتو په اساس ذهنیت جوړول عـام شي او د شارلاتانیزم یو ډول جوړ شي. په دې اساس به سطحي فکر او هـوس دود شي، کـه چېـرې پـه همـدې روال مخته لاړ شو، اوسنۍ ستونزې به لا دوام وکړي، لکه څو لسیزې چې لروډېرې وې.

معلومه دی چې نشي کولای دغو ستونزو ته د حل لار ولټوي، یا د ثقافت په درس باندې دنیا ګل ګلزار کـړي. د یوې پوره او ټول منلې دید په اساس کولای شو، ټولنې ته په کتلو، هغه ارزښتونه په نظر کې ونیسـو چـې د دغـو ستونزو په حل کې رغنده رول ولوبوي او د اسلامي ثقافت د درسونو منځپانګه د دغو ارزښتونو پر بنا، تنظم شي. په دې معنا چې د اسلامي ثقافت د درس په اساس وکولای شو چې د ملي یووالي روحیه پیاوړې کړو، په قـانون باندې باور درلودل، په ملي کټو باور، پر یو بـل منلـو بـاور، لـه تـاوتریخوالي د مخنیـوي دودول، د انتقـادي فکـر روزل، د کار او تولید فرهنګ دودول... دا او دې ته ورته نور چارې ځوانانو ته زده کول. دا ټول هغه ارزښتونه دي چې کولای شو د اسلامي ثقافت موخې یې کړو او منځپانګه یې د دغو موضوعاتو په اساس ترتیب او تنظیم کړو.

دغو موخو ته د رسېدلو لپاره لازمه ده، چې د ثقافت درسي مفردات بیاځلې له سره وکتل شي. په دې اساس لـه هغوو موضوعاتو علاوه چې د ښوونځي په دوره کې ورته ښودل شوي، هغه موضوعات باید هم چې یادې ستونزې په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول تقویه کوي لرې شي؛ په ځانګړې توګه هغه موضوعات چې د اسلامي مـذاهبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عالمانو ترمنځ اختلاف وي. باید اخلاق د دغو زده کړو په سر کې وي، دا یوازې کافي نه دی چې د اسلام اخلاقي نظام باندې خبرې وشي. بلکې په عملي توګه د اخلاقو ښوونه، لکه څنګه یې چې د اخلاقو د علم متخصصان یې ښیي، وښودل شي. دیني معنویت له دغې لارې باید دود شي.

د داسې درسونو تفصیلاتو او د هر سمستر د مفرادتو د ټاکلو لپاره لازمه ده، چې استادان، لیکوال او د نظر خاوندان پکې ګډون وکړي. د څېړنې له ترسره کولو وروسته یوې وروستۍ پایلې ته ورسېږي. د ثقافت درس هغه وخت ارزښت پیدا کوي، چې تدریس یې د یاد شوو ستونزو لپاره حل لاره پیدا کړي. دغه تاثیر او ارزښتمن والی باید د سروې او څېړنې له لارې د عمل په میدان کې ښکاره شي، نه داسې چې په احساستي ځوانانو باندې د فشار له لارې، د ایران انصار حزب الله په ډول افغاني مډل تربیت شي، چې د ډلو ترمنځ فرقایي جګړې د عاشوره په ورځ تودې شي. له ولسواکۍ سره د مخالفت او اسلامي امارات څخه دفاع لپاره به بیرغ پورته کوي. د پوهنتون هغه درسونه چې د فکر د تولید او علم په ځای د احساساتو او عواطفو په پارولو کې رول لري، پوهنتوني درس نه، بلکې د جګړې او تندلارۍ درس دی. د پوهنتون هغه چاپیریال چې د څېړنو او پلټنو، د کشف او اختراع پرځای د ښګنځلو او بد ویلو هنر، وېرول او تهدیدول ځوانانو ته ور زده کوي. هغسې پوهنتوني چاپیریال چې د فاشیزم پر وړاندې د سرتیرو کور وي، د جومات حکم ولري، چې په قران کې هغه ته اشاره شوې ده.

د ثقافت درس باید د ځوانانو لپاره د پاکې او سالمې دینداری زده کړه وي. د مینې لاسته راوړل، زغم کول، ښښل، خیر غوښتل او ښه فکر کولو ښکاره نښانونه باید وي. دغه درس باید ځوانانو ته صبر او عزت ور زده کړي. ادب او احترام په ور زده کړي. لویې باید دود کړي. په یوې خبرې باید اخلاق ژوندي کړي یا مکارم اخلاق وي چې د اسلام پیغمبر وروستۍ موخه وه. که چېرې داسې وشي، د خدای مخلوق به ارامه شي، په دغه وخت کې به ټول کسان او هر شی، د نبوي حدیث پر بنا د سیندونو کبان په څېر به درود وایي.

رد پای افراط‌گرایی در آموزش‌های پیش از دانشگاه:

له پوهنتونو مخکې، په ښوونیز بهیر کې د افراطیت څرک

هغه ټولنه چې له وینو او وژلو نه ستړې شوې او د دغو افراطي افکارو د ټولنې راتلونکی په تیارو کې اچول؛ ښوونیز نصاب او ښوونیزې لارې د دغه وضعیت په کمولو او زیاتولو کې مهم رول لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د ښوونیز نصاب کتابونو کې باید د تاوتریخوالي ور زده کولو پر ځای، د ماشومانو او نوي ځوانانو له ذهن نه، تاوتریخوالی وباسي. د ټولنې تشویق اعتدال او مساوات ته راوبولي. د یوې اساسې موخې په سترګي باید ورته وګوري. ځینې زده کړې باید دغه موخې ته ځانګړې شي. که چېرې دغه کار په واضح او تخصصي شکل وشي؛ راتلونکی نسل به له جګړو او افراطیت نه خلاص وي.

په اوسني نصاب کې داسې کوم هدف نه ترسترګو کېږي؛ مګر د دې برعکس دی. ځینې هغو کسانو چې د کتابونو په لیکلو او جوړولو کې ونډه درلوده، د دې موخې پرځای یې، د فکر ازادۍ پر وړاندې مبارزه، د نورو فکر کول پر وړاندې مخالفت، په غیر مستقیم ډول باندې جګړې او تاوتریخوالي؛ د دوی په فکر د جهاد لپاره د ځوانانو روزل دي. د بېلګې په ډول د دیني مدرسو دوه کتابونو ته چې د افغانستان د پوهنې وزارت له لوري چاپ شوي، نظر وکړو او دغه ادعا باید روښانه شي. دغه دوه کتابونه په عربي ژبه لیکل شوي. یو یې "النصوص الادبیه" تر عنوان لاندې د یوولسم او دولسم ټولګیو لپاره جوړ شوی. په ظاهر کې د دغه مضمون موخه، له عربي ادبیاتو سره د زده کوونکو بلدول دي؛ خو کله چې یې منځپانګې ته پام وشي، معلومېږي چې څنګه ځوانان له القاعدې او طالبانو سره د یوځای کولو لپاره اماده کوي. هغه هم د افغانستان د حکومت په پیسو او مصارفو.

د یوولسم ټولګي کتاب پنځه ویشت درسونه لري، له ډلې یې درې درسونه"استقامت"، "ګټوره معمله" او "د خدای په لار کې جهاد" په مستقیم ډول جګړو ته تشویق کول دي. که څه هم په واضح توکه معلوم ندي، چې د لیکوال په ذهن کې د هېواد اوسنی حالت شته کنه؛ خو موخه یې د ځوانانو تشویق کول، له القاعده او طالبانو سره یو ځای کول دي. یا دا چې د دغه هېواد شرایط او حالتو ورته ارزښت نه درلود، غوښتل یې چې خپل اډیالوژیک فکرونه، ځوانانو ته انتقال کړي. په دویم درس استقامت کې پر دې باندې ټېنګار دی چې یو شخص باید په خپلې عقیدې باندې ټینګ ودریږي. د کتاب لیکوال په دې ویره کې دی، چې د ځوانانو عقیده په خطر کې دی، باید هغوی تشویق کړي چې د دغه خطر پر وړاندې ودریږي. دریېیم درس کې د ګټورې معملې تر عنوان لاندې لیکي: " د آیات نص د توبه سوره ده.په مدینه کې نازل شوې او ښکاره کړې دی چې هغه ترونونو ته باید د پای ټکی کېښودل شي، چې د پیغمبر او مشرکانو ترمنځ و. د دښمنانو پر وړاندې جګړه، د خدای په لار کې د جګړې لپاره تشویق، د هغوو منافقینو راټل چې غفلت یې کړی او په درغو یې عذر کوو او اجازه یې غوښتله چې له عذر پرته له جهاد نه وتښتي. ." (ص 9). همدارنګه لیکي: " هغه چا چې دغه معمله ترسره کړې او هغه څوک چې دغه تړون کې شامل ندي، اړیکې یې ماتې شوې، که خپلوان یې هم وي. څکه هغه کسانو چې دغه بیعت کړی، جنت یان او هغه کسانو چې دغه بیعت ته مخ ندی ورګرځولی، دوزخ یان دي. د دغه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډلو ترمنځ نه په دنیا او نه هم په اخرت کې یو ځایوالی شته؛ څکه د وینې اړیکه، نشې کولای چې د یوځـایوالي باعث وګرځي؛ جنت یان او دوزخ یان سره یوځای کړي. " (ص 10).

اتم درس چې د جهاد په اړه دی، د حدیث له راوړلو وروسته د جهاد د فضیلت په اړه لیکـي: " دغـه نـص پـر دې دلالت کوي چې خدای (ج) د مجاهد لپاره د خدای په لار کې تضمین ورکړی چې په هر حالت کې به ستا خیـر وي، یا به شهید کېږې، یا به له بدلې سره وې. یا به هم له بدلې او غنیمـت سره وې. کـه چېـرې شـهید شـې، د قیامت په ورځ به ستا له ټپونو نه د مشکو بوي ځي، چې ستا په شهادت باندې پـه ګـواهي ورکـوي، دا بـه د دې لپاره دلیل وي، چې د خدای په لار کې دې ارزښتمن څېز(ځان) قربان کړی. له دې ور هاخوا دې نـص دا هـم بیان کړی چې پیغمبر(ص) په هره سریه(نظامي ماموریت) کې پر وتلو تاکید کړی او ویلي یې دي، که چېرې پـه ځېنو غزو او سریو کې ګډون نکوې، د امت پر ناتواني شفقت دی او په هغو کسانو باندې زړه سوی دی چې توان او جهاد ته د تللو وسیله نلري. مګر د شهادت سره ډېره علاقه لري او هیله لـري چـې تـل د خـدای د رضـا لپـاره جهاد ته لاړ شي، مړ شي او بیا جهاد ته لاړ شي او مـړ شي. ." (هـمان، ص 31) معلومـه نـدی چـې دا لـه عـربي ادبیاتو سره د زده کوونکو اشنا کول دي او که هغوی جهاد او شهادت ته تشویق کول؟ هغه هم په داسې هېـواد کې چې هره اونۍ، لسګون او سلګونه کسان تر همدغو عنوانونو لاندې قتلېږي.

په دولسم ټولګي کې چې همدغه مضمون بیا هم پنځه ویشت درسونه لري، په مستقیم او غیـر مسـتقیم ډول د ځوانانو ذهن ته د افراطي ډلو پیغامونه او فکرونـه ورانتقـالوي. کـولای شـول، داسـې موضـوعات وټـاکي چـې د افراطي ډلو له فکري مفراداتو سره یې اړیکه نه درلوده. د دې پر خلاف له ښو اخلاقو او نور ښو اخلاقـي فضـایلو ته یې ځای ورکړی وای. مګر لیکوال دې ته لومړیتوب ورکړی چې خپـل اډیـالوژیکي مسـیر تعقیـب کـړي. پـه څلورم درس کې د (ازموینې او نیول) تر عنوان لاندې، له آیات راوړلو وروسته چې د اصحاب اخدود کیسې پورې مربوط دی راوړي، چې د عقیدې په خاطر وهل شوي او قتل شوي، لیکي: " دغه نص راوړل شوی چې د اخدود پېښه بیان کړي او توضیح ورکړي چې هغوی د کفر او شرک په اساس د خدای له رحمت نه رټل شوي. وروسـته یې بیا یو جنایت بیان کړی چې دغو شیطانانو د مومنیانو په سوزولو او د هغوی په زورولو باندې مرتکـب شـوي، په دې ګنا چې مسلمانان د خپل خدای په خالص عبادت باندې بوخت و. د دغه نص په دوام، کـه چېـرې دغـه کافران د مسلمانانو زورولو ته دوام ورکړي، په بد سرنوشت باندې بې تهدیدوي. وروستیو کې بیا هغه څه چـې د مسلمان نارینه او ښځینو لپاره خدای تیار کړي بیانوي؛ داسې باغونه چې له ونو لاندې یې ویالې رواني دي، پر دې ټینګار سره چې خدای په خپله وعده باندې ولاړ دی او پلې کوي یـې. بیـا یـې د فرعـون کیسـه راوړې چـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرکشي او طغیان یې کړی او خلکو هم د هغه له دغه کارنه ملاتړ کړی. صالح او د هغه د قوم کیسه یې هم راوړې چې پیغمبر ته یې دورغ جن ویلي یعنې هغه یې تکذیباو. د هغه اوښ له زورولو څخه یې چې منع کړي وو؛ هغه یې ووهه او مړ یې کړ. ځکه نو خدای پاک ټول ووهل او د خپل کفر او بغاوت سازه یې ورکړه. " (د دولسم ټولګي کتاب، ص 16) .

پنځم درس عنوان دی"کافرانو ته د ضعف زیری" ورته پیغام لري. لیکوال په دغه درس کې وایي: " دغه نص بیان کړی چې د کافرانو ماته او په جهنم کې د هغوی د راټولول حکمت. د مومنانو تقویه او د خدای خوښي ترلاسه کولو حکمت دا دی چې د خبیثې ډلې، یعنې کافرانو او پاکې ډلې یعنې مومنانو ترمنځ توپیر وشي. کله چې دغه توپیر وشي؛ نو خدای هغه خبیثه ډله، یو دبل په سر، یوځای جهنم ته اچوي، ترڅو یې د خپل خبث او کفر ساز ووینې." په دوام یې وایي: " پای کې یې مومنانو ته فرمان ورکړی، که چېرې کافرانو خپل کفر او دښمني ته دوام وکړ؛ نو له هغوی سره وجنګېږئ. " (همدغه ټولګی، ۲۰ مخ). د دغسې عنوان ټاکل په خپله د مشخصو مفاهیمو ښکارندوی کوي.

بله موضوع چې بنسټپالې ډلې، په هغه باندې تل ټینګار کوي، د هغوی خاص تفسیر له امر به معروف او نهې له منکر نه دی. هغوی په پام کې نه نیسي چې د دغه موضوع علمي او فقي ضوابط څه دي؟ کوښښ کوي چې په کلي او اجمالي توکه شخص ته انګیزه ورکړي، چې حقوقي مسایلو او قانوني حدودو ته له پاملرنه پرته هغه څه یې چې په تصویر کې بد راځي هغه باندې حمله یا هجوم ور وړي او هغه څه یې چې په نظر بد معلومېږي، مخالفت دې ور سره وکړي. معلومه خبره دی چې دا طریقه د ټولنیزو ګډوډیو او لویو ستونزو سبب کېږي. هغه څه چې د بنسټپالو ډلو لپاره د منلو ندي، د هغوی واکمنۍ ته زیان او زارر رسول دي. د کتاب نهم درس هم دغه موضوع ته ځانګړی شوی. په دغه درس کې یې یو راویت راړی چې پکې د امر بل معروف او نهي عنل منکر د ارزښت په اړه دی؛ د عملي ضوابطو له توضیح پرته. هغه هم داسې یو پیام تکراروي چې یو نیمه پېړۍ د بنسټپالو ډلو له لوري دود شوي او د ټولنه ذهن یې تاوتریخوالي ته جوړ کړی. لیکوال له حدیث راوړلو وروسته وایي: " هغه امت چې امر بل معروف او نهي عنل منکر پرېږدي او په خدای ایمان نلري، امکان نلري چې ښه امت دې ووسي؛ بلکې په هغوی باندې ښه صفت صدق نه کوي. ځکه په حق او عدالت کې ښه والی نشته او دغه ښه والی پایښت هم نلري؛ مګر پر خدای باندې له ایمان سره. پرتله له دې چې خلک خیر ته دعوت کول او له شر نه د هغوی نهي کول، داسې چې د دوی دعوت ښه تاثیر وکړي او د دوی فضایل ژوندي او بدي یې کمې شي. له دې پرته د امر بل معروف او نهي عنل منکر په پرېښودلو سره د خدای د قهر سبب کېږي. لکه څنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بني اسرائیل د امر بل معروف او نهي عنل منکر په پرېښودلو سره د خدای د لعنت سزاوار شوو." (همدغه کتاب، ۳٦ مخ) دغه پیغام په لسم درس کې هم " د الهي حدودو پرځای کول" ترعنوان لاندې تکرار شوی او د یو راویت له راوړولو وروسته لیکي: " دغه تمثیل مهم دی چې پیامبر(ص) د خلکو حالت او د هغوی موضوع ګیري، په ټولنه کې رایج منکرات له قومي حالتو سره تشبیه کوي. په کښتۍ کې سپور شو او ځایونه یې په خپل منځ کې د قرعه یا (پچې اچونې) په اساس تقسیم کړل. په پایله کې د هغوی نه یوې ډلې د کښتۍ په پاس منزل او بلې ډلې د کښتۍ په لاندې منزل کې ځای پر ځای شول. دا چې د کښتۍ لاندې پوړ خلکو، اوبو ته اړتیا درلوده او اړ و چې پاس منزل ته لاړ شي او اوبه ځان ته جوړې کړي؛ خو ژوند یې پاس خلکو پورې تړلی و او د هغوی د ازیت سبب کېدل، د اوبو په پاشلو او یا هم د هغوی ناراحت کول و. دا چې لاندې پوړ خلک وینې چې دوی د پاسینیو د اذیت باعث کېږي؛ نو تصمیم نیسي چې په هغه برخه کې چې دوی پورې اړوند دی، یو سوری(سوروی) باید جوړ کړي چې اوبو ته په اسانۍ سره لاس رسی ولري. بغیر له دې چې پاس خلکو ته د ازار او اذیت سبب شي. خو پر دې نه پوهېږي که چېرې دغه وړوکی سوروی(سوری) په خپل حال همداسې پاتې شي؛ نو د ټول د تباهۍ سبب کېږي." دغه د هماغو پیغامونه سلسله دی چې امر بل معروف او نهي عنل منکر په تړلي یا سربسته شکل تبلیغ کېږي او ځوانانو ته انګیزه ورکول کېږي، هغه څه یې چې په نظر کې منکر معلومېږي له قانوني ضوابطو او اقداماتو پرته چې په قانون کې ورته ښودل شوي، خپل سرانه اقدامااتو دې لاس پورې کړي..

څوک چې د بنسټپالو له ادبیاتو سره بلد دي، پوهېږي، چې هغوی تاریخ د خپلو پیغامونو لپاره یوه وسیله ګڼي، د دې کار لپاره له تاریخي پېښو سره په انتخابي شکل برخورد کوي. د تاریخ هره ټوټه چې د دوی د بنسټپالنې له فکر سره، سر خوري، دې ډلې ته ارزښت لري، هغه په هر ځای کې چې وغواړي د راویت په شکل ترې ګټه اخلي او د دې برعکس هغه پېښې چې د دوی لپاره ګټورې ندي، هغه برخې ته ارزښت نه ورکوي او سر پسې نه ګرځوي. یو له تاریخي پېښو نه چې د بنسټپالو لپاره ډېر د ارزښت وړ دی او په وروستۍ پېړۍ کې د هغوي په ادبیاتو کې یې ډېر ځای نیولی، داندلس سقوط دی. د دې پېښې په مرسته یې په اسلامي ټولنه کې د بېلابېلو طیفو، په ځانګړې ډول د ځوانانو له احساساتو نه یې استفاده کړې او هغوی یې خپلو ډلو سره د یوځای کولو لپاره هڅولي. د دغه کتاب شپاړسم درس د اندلس سقوط په اړه دی او لیکوال په دې بهانه چې زده کوونکي ورسره اشنا شي، د عربي ژبې یو مشهور ټوټه شعر یې انتخاب کړی چې تل بنسټپالي ویناوال وربانديې استناد کوي. د دغه قطعې دوه وروستي بیتونه یې وايي: " د یو قوم لپاره څه لوی ذلت دی، چې له عزت وروسته ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

گرفتار دی، چې پایله کې یې کفر او سرکشي یې حال په بله کوي. په داسې حالت کې زړه له غمه چوي، که په هغه اسلام او ایمان وي." وروسته بیا لیکوال د دغه بیتونو په شرح کې وایي: " وروسته بیا شاعر هغه مصیبت ذکر کړی چې مسلمانان پرې مبتلا دي او ویلي یې دي، له بلنسیه نه د مرسیه حال وپوښتنه او وګوری چې شاطبه او قرطبه چېرته دي؟ هغه ښارونه چې ډېر عالمان په لوړ موقف کې پکې اوسېدل. بیا د اسلام حالت د اسلامي مراکزو له سقوط وروسته انځوروي، چې ډېر غمګین وضعیت لري، تر کومه ځای چې د حنیف دین په شدت باندې خفه ده، لکه څنګه چې عاشق د خپل معشوق له لاس په ژړا وي. دردناکه واقیعه، عظیم مصیبت او دردناکه پېښه، چې جمادات یې متاثر کوي، محرابونه او اذان ځایونه له نه ویل، په ژړا دي. بیا شاعر د مسلمانانو حالت بیانوي، چې عزت او قوت یې په ذلت او عاجزۍ باندې بدل شوی او مات شوی. په دې خاطر چې منکرات په منځ کې دود شوي، له دې پرته چې څوک یې مخالفت لپاره اوچت شي." همدغه کتاب، ٦٧-٦٨ مخ)

یوشتتم درس چې د مېړنې او اراده په اړه دی، په داسې یوې سریزې پیل کېږي چې د یوې ادبي ټوټې د لیکوال پېژندنه دی، دغه شخص شیخ عائض القرني دی، چې د سلفي ډلې یو له نوم وتو لیکوال څخه دی، پېژندنه یې د ده د ادبي لیکنه په خاطر نه، بلکې د سلفي افکارو د ترویج او تبلیغ لپاره راوړې. د دغې ډلې د افکارو د تبلیغ مشهوره څېره دی. د یو بنسټپال شخص ټاکل او معرفي کول، د زده کوونکو لپاره د پوښتنې وړ دی. دوویشتم درس لړ و ډېر همداسې دی.

مهم درس ځلیریشتم درس دی، لیکوال توانېدلی چې خپل نظر او اصلي پیغام، پکې ځای پر ځای کړي، عنوان یې " پر الهي قدرت تیری" دی. د دغه درس لپاره یوه متن انتخاب شوی چې افراط ګریانو لوی تیوریسن(نظر ورکونکی) سیدقطب دی. د درس په سریزه کې د سید قطب لنډه پېژنده، مګر له ستاینو ډکه راغلې، هغه یې مصری اسلامي متفکر او د اخوان المسلمین غړی یاد کړی. د زده کوونکو لپاره یې چې کوم متن ټاکلی د سیدقطب د افکارو کلیدي برخه ده، چې لیکوال ورته هم په سریزه کې اشاره کړې. وایي: چې دغه خبرې یا مقاله د حاکمیت د قضیې په اړه ده او د خدای له حکم بغیر هېڅ بل حکم نشته. جالبه خو دا دی چې انتخاب شوی متن هماغه متن دی چې سیدقطب په کتاب د معالم في الطریق، کې راوړی چې سید قطب د افرطیان قوی بیانونکی دی. خپله لیکنه او مرکزي افکار یې بیان کړي.همدغه افکار دي چې د نن ورځې نړۍ، د اسلامي هېوادونو په ګډون په جهالت کې غرق کړي، له هغه جاهلیت نه ډېر چې د اسلام په صدر کې و او مسلمانان د هغې پر وړاندې مبارزې ته رابولي. سیدقطب په دغه درس کې وایي: " نن ورځ نړۍ ټوله په

(c) ketabton.com: The Digital Library

جاهلیت کې ژوند کوي. د بنسټپالو له نظره چې د ژوند ټولې نظریې له هغه نه راپورته کېږي. نړۍ چې ټول سیستمونه یې جاهلي دي، دغه مادي اسانتیاوې او نوښتونه له جاهلیت نه څه نه کموي. دغه جاهلیت په اصل کې، پر ځمکه د الهي قدرت باندې تجاوز دی او خاصه ځانګړنه، الوهیت چې حاکمیت وي بنا شوې. دغه جاهلیت، په بشر باندې حاکمیت ته ارجاع ورکوي، ځینې بیا نور خدایان نیسي. هغه هم په ساده او بد شکل چې د جاهلیت په لومړیو کې لیدل شوي و. بلکې د یوې چلندي ادعا په شکل چې د افکارو د ایجاد حق، ارزښتونه، تشریعات، قوانین، سیستمونه، وضعیتونه او ټول دغه له هغې لارې او طریقې نه پرته چې خدای د ژوند لپاره ټاکلي. په هغه شکل چې خدای په هغه شکل اجازه نه ده ورکړې. د خدای پر قدرت سلطه چې د هغه پر بندګانو بندې ترسره کېږي. دغه د انسان پراخه خواري، چې د ټولنې په نظامونه کې دي. د خلکو او ملتونو زور زیاتي، چې د پانګې پیداکولو او په پانګوال نظام باندې برلاسی، پر الهي قدرت باندې د تیري جز نه دي، چې پر تایید شوي انساني کرامت باندې انکار وکړي. دلته بیا د اسلام لار او طریقه فرد محوره دی، ځکه خلک په هر نظام کې له اسلامي نظام پرته، په یو نه یو شکل باندې، یو بل پوښتي. یوازې اسلامي لار او طریقه ده چې انسانان د یو بل له بنده ګۍ خلاصون مومي. عبادت یوازې خدای ته، د خدای نه غوښتنه او خدای ته تعظیم کول.

له څو سطرو وروسته نوبت هغه عملي حلارې ته رسېږي چې له جاهلیت سره مبارزه او د نړۍ د اوضاع تغیرول دي. دلته بیا سیدقطب وایي: " څنګه باید په اسلامي سیمو کې قیامت جوړ کړو. په لنډ یا اوږد مهال کې د بشریت رهبري په خپل لاس کې ونیسي. اسلامي قیامت باید څنګه پیل شي؟ بې له شکه باید یوه مخکښه ډله دغه تصمیم ته ورسیږي. له دغه جاهلیتي سمندر نه چې په ټوله نړۍ یې سیوری غوړولی، لار خلاصه کړي. له بل لوري باید ګوښه والی ته مخه کړي، چې له ټولنې سره یې اړیکې پرې شي او له بلې خوا، مجبور دي چې ترې ګرد چاپیره جاهلیت سره هم اړیکه ولري. دغه مخکښه قوي ډله چې داسې یو تصمیم نیسي-، باید ځینې نښې په خپل مخکې ولري. داسې نښې چې د هغې په واسیطه، خپل ماموریت وپېژني. پر خپل رول باندې پو او د دغه اوږده مسیر په موخو او پیل باندې پو وي. هم مهاله باید د موضوع په فطرت او اصلیت باندې پو شي، ترڅو له دغه جاهلیت سره نږدې وي. په دې باندې پو شي، چې کله له خلکو سره یوځای شي او کوم حالت کې ترې لرې والی غوره کړي. د دغه مخکښې ډلې په ځانګړونو باندې باید پو شو، چې کومې دي او کوم ډول ځانګړنې لري؟ څنګه د اسلام په ژبه د دغه جاهلو خلکو سره خبرې وکړو؟ په دې باندې باید پو شي چې له کومو سرچینو نه یې تر لاسه کړي او څنګه؟ دغه نښې باید له لومړنۍ عقیدوي سرچینې چې قران او د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي لاربښوونو نه باید واخیستل شي. د همدغه نړۍ لید له مخې چې په نړۍ کې لومړۍ ډله منځته راغله، هغه ډله چې لوی خدای(ج) د ځمکې پرمخ هر هغه څه چې یې غوښتل د عمل جامه ورواغوستله. هغه ګړنلاره یې رامخته کړه چې د بشر تاریخ ته یې بدلون ورکړ.(همدغه کتاب، ۱۰۴-۱۰۵ مخ)

لکه څنګه چې وینئ دغه درس د پیغام له مخې د کتاب د اوج ټکی دی چې لیکوال یې په دغو درسونو کې ډېر کوښښ کړی چې زده کوونکي په کراره سره هغه ته نږدې کړي. درس ښکاریږي، چې د کتاب پاتې پنځویشت درسونه د پیغام له مخې خنثا درسونه دي. ډېر کوښښ شوی چې له پردې نه استفاده وکړي تر څو د لیکوال اصلي نظر ته په اسانۍ د چا ور پام نشي، په دې خاطر چې حساسیتونه راونه پاریږي.

ټولو هغه کسانو چې د القاعده او داعش، له هغه مخکې د الجهاد اسلامي او الجماعهٔ السلامیه په مصر او نورو عربي هېوادونو کې او په ټوله کې چې تکفیري ډلې مطالعه کړي، د هغوی د پیدایښت ریښو په اړه په یوه اتفاق دي، چې وایي، د ټولو لپاره د سیدقطب کتاب معالم في الطریق مهم فکري منبع دی. ټوله هغه مهم افراطي او تروریست شخصیتونه لکه اسامه بن لادن، ایمن ظواهري او ابومصعب زرقاوي او دېته ورته نور له دغه کتاب نه الهام اخیستی. لیکوال په دغه کتاب کې د سید قطب له کتاب نه یې نچوړ اخیستی او په درس یې بدل کړی، چې د افغانستان د دولت په مصارفو د دغه هېواد ځوانانو ته تدریسېږي.

بل کتاب چې د سیرت النبي اړوند دی، د دین په اړه ځانګړې اډیالوژیکي مفکورې لري. په دغسې افکارو باندې د ځوانانو پوهول هغوی له افراطي ډلو او تروریستانو سره د هغوی په یوځای کول کې مرسته کوي. هغه کسان چې د دغه کتاب په جوړول او ترتیب کولو کې رول درلود، د سیرت په اړه یې خپلواکه علمي نظر نه درلود. په عام ډول د تاریخي څېړنو اړوند علمي مېتودونو نه او خاص ډوله د سیرت له مېتودونو نه خبر نه و؛ په پایله کې هغوی په تقلیدي او کورکورانه ډول هغه کتابونو ته مراجعه وکړه او د اړتیا وړ مطالب یې له هغو نه اقتباس کړه، چې په عربي نړۍ کې د سلفي – اخواني ډلو له لوري لیکل شوي و او موخه یې د جهادي – سیاسي اسلام د افکارو د نشر لپاره لار جوړول و. دغه روش له تاریخي قضایاو سره آډیالوژیک برخورد دی، نه علمي. دا چې زده کوونکي علمي تفکر ته ورسیږي، د دې پرځای یې حزبي ګوند ته وفاداره کوي.

د اتم ټولګي د سیرت النبي کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیرت النبي کتاب باندې جدي او مهمې نیوکې دي. علت یې دا دی چې په څو وروستیو لسیزو کې، په عمومي ډول بنسټپالان دې پایلې ته رسېدلي چې د پیامبر اکرام(ص) ژوند ته په کټلو کولای شي دوی خپل موخو ته په رسېدلو کې مرسته وکړي. په اصل کې، تاریخي پېښو ته په کتلو،لکه: سیرت ته، د تاریخ اړوند موضوعات، څېړنیزو مېتودونو ته اړتیا لري، ترڅو لیکوال د خپل برداشت د تحمیل پرځای داسې تاریخي قضایې زده کوونکو ته وروښايي، چې هغوی و کولای شي د ډېرو شایعاتو پرځای حقایقو باندې پو او هغه توپیر کړی شي.

د سیرت النبي کتاب کې تاریخي نظرونه نشته او زده کوونکي سره مرسته نکوي چې هغوي تاریخي بصیرت پیدا کړي. هغه رساله چې لیکوال په دغه کتاب کې انتخاب کړې، د دې پر ځای چې علمي او ازاد تفکر د تاریخ په اړه ورزده کړي، له دیني مسایلو نه خاصه پوهه ورکول کېږي، چې انتخاب شوی متن په سیرت النبي کتابونو کې د یوې ځانګړې اډیالوژۍ د تربیت لپاره دی.

په دغه کتاب کې کولای شو ووایو چې څو موارد د افغان ځوانانو په روزلو کې مضر دي. په ځانګړي ډوله په وروستیو څو لسیزو کې چې د ځوانانو روان له تاوتریخوالي او نارامۍ سره روږدي شوي. دغه نیوکې په څو برخو کې په لنډ ډول ورته اشاره وکړو:

1) په سیرت کې د جنګي څېرو ښکاره کوڵ.

سمه ده چې دغه کتاب د مدینه د کالونو په اړه باندې تمرکز لري. د مدیني د وخت، مشهورې پېښې او د حضرت جګړې په بر کې نیسي. مګر د اسلام د پیغمبر سیرت یوازې په جګړو نه خلاصه کېږي، بلکې هغه په دې باندې هم مصروف و، چې د اسلام له نظره نوې ټولنه جوړه کړي. په دغه لار کې جګړه هغه پېښه وه چې پېښدله به. په دغه کتاب کې ډېر تمرکز په په جنګي پېښو شوی او هغه تصور چې د اسلام پیغمبر په اړه ځوانانو ته ورکوي، د هغه چا تصویر دی چې ډېر وخت یې په جګړو کې تیر شوی؛ نه د یوې نوې اسلامي ټولنه جوړول.

د دغه کار د مخنیوي لپاره کولای شو چې د ابن القیم له کتاب"زاد المعاد" نه مرسته واخلو چې هغه سیرت یې د موضوعاتو په اساس ترتیب کړی لکه: په عبادت کې د پیغمبر سیرت، په کورني اخلاق کې د پیغمبر سیرت، په ټولنیز اخلاقو کې د پیغمبر سیرت، دا او دې ته ورته نورې بېلګې. مګر د ابن القیم د شخصي افکارو په پام کې نه نیولو سره، ځکه هغه د سلفي مکتب نه متاثره و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

2) يهود دوښمني

په دغه کتاب کې چې کوم موضوع ډېر پام ځان ته اړوي دا دي، چې د غير مسلمانانو، په ځانګړي ډول له يهوديانو سره د کرکه او نفرت پيدا کول دي. په ټول کتاب کې په هدفمند ډول تعقيب شوي. مثلاً:

- " ګرانو زده کوونکو، ستاسې په نظر ولې يهوديان د اسلام له پيغمبر سره دښمني او اختلاف درلود؟ اوس د يهوديانو نظر د اسلام په اړه څنګه ارزوئ؟(۱۵ مخ)

- " د اسلام د مقدس دين له پيدايښت را په ديخوا، يهوديان له دغه دين، پيغمبر او مسلمانانو سره له پخوا نه دښمني لري او د اسلام پر وړاندې دسيسې جوړوي." (١٦ مخ)

- " په بدر کې د مسلمانانو له بريا وروسته، يهوديان ډېر وېربدلي و، په دې سبب چې هغوی نه غوښتل اسلام دومره غښتلی او قوي شي." (۵۴مخ)

- " له پيغمبر سره د يهوديانو تاريخي کرکه." (۵٦مخ)

- " دسيسه جوړول د يهوديانو يو له ځانګړنو دی، هغوی تل د زور له منطق نه خبرې کوي او يوازې زور ته تسليمېږي. " (٦٠ مخ)

- " وعده باندې وفا نه کول او چل د يهوديانو پخوانی عادات دی. " (۸۹مخ)

- " د مسلمانانو پر وړاندې د يهوديانو حرکتونه... ګرانو زده کوونکو، د مسلمانانو پر وړاندې د يهوديانو خياناتونه ذکر کړئ. " (۹۹مخ)

- " په حساسو شرايطو کې د يهود بنی قريظه د بې وفايي او خيانتونو بيان چې له هر لوري د مدينې د اشغال اراده درلوده... د يهوديان بني قريظه د لوی خيانت په خاطر د هغوی لپاره حضرت سعد بن معاذ مناسبه جزا انتخاب کړه، چې ټول نارينه دې ووژل شي، ښځينه او ماشومان يې زندان شي او پانګه يې تقسيم شي. په دې اساس شپږ -اووسوو يې غاړې پرې شوې. " (۱۰۹-۱۱۰مخ)

3) د جنګي اخلاقو زده کړې او جهاد ته تشويق:

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ښکاري چې ليکوال له هر مناسبته ګټه اخيستې، چې د زده کوونکي په ذهن کې ځای پر ځای کړي > دوه خواوې موجودې دي، يوه حق بل يې باطل، چې لـه باطـل نـه د دښـمنانو پـه نـوم ګټـه اخيسـتل شـوې. د دښمني روحيه او د دښمني وېره، په مکرار ډول زده کوونکي ته انتقالوي. په ورته وخت کې، ورته توصيه کېږي، چې له دښمن سره د مبارزې لپاره هر وخت چمتو وي. په دې باندې ټينګـار کـوي چـې تـر قيامـت پـورې بـه د دښمن پر وړاندې جهاد دوام کوي. د بېلګې په ډول:

" - جهاد د اسلام يو له مهم رکن څخه دی، چې په اسلامي شعايرو کې لوړ ځای لري او تر قيامت پورې به دوام کوي. " (۳۹مخ)

" - د جنګي تدابيرو ترڅنګ، په خدای توکل، دعا او زاري يوه اړتيا دی. د اسلام په لار کې د پيغمـبر سرښـندنه، چې ټول درې واړه خپلوان يې د جګړې ډګر ته واستول. "(۵۲مخ)

" - په احد غزا کې د مسلمانو ښځو فعاله ونډه... د احد په غزا کې د مسلمانو ښځو صبر او تحمل، چې له نارينو سره يې يوځای د جګړې ډګر ته راغلې او له دوی سره يې مهم رول ولوبوه. " (۷۷-۸۰مخ)

" - که د جګړې په دوران کې ثابت شي چې د دښمن مالونه او کرنـه(زراعـت) لـه منځـه وړل، د ډېـر وژنـې او د جګړې د اوږدېدلو مخنيوی کوي، له منځه وړل يې روا کېږي. " (۹۰مخ)

" - د ځان د ساتلو او دښمن د لمنځه وړلو لپاره بايد هر ډول جنګي تاکتيک نه کار واخيستل شي. " (۱۴۰مخ)

" - جهاد د مدرسې مسلمانانو لپاره عقيده، اخلاق، تربيه او همپالنه ده. " (۱۵۹مخ)

4) د دښمني روحيه پياوړي کول:

" - د مسلمانو دعوت کوونکو پر وړاندې د کافرانو د خيانت او بې وفايي په اړه يوه مقاله وليکئ. " (۸٦مخ)

" - له دښمنانو سره په تعامل کې احتياط کول په هر حالت کې بهتر دي. " (۱۳۵مخ)

د اسلامي دولت د آډيالوژيک مفهوم لپاره تبليغ:

5) د اسلامي دولت د اډيالوژيک مفهوم تبليغ: د اسلامي دولت مفهوم د مسلمانانو په سـنتي تفکـر کـې د اډيالوژيک ارزښت وړ نه و، په ورستيو پېړيو کـې د ځېنـو مـذهبي سياسي احزابـو لـه لـوري، پـه عمـده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اډیالوژیکو عنصرو باندې واوښت. لیکوال په دغه کتاب کې په تکرار باندې کوښښ کړی چې دغه مفهوم د زده کوونکي ذهن ته انتقال کړي. د بېلګې په ډول:

- ګرانو زده کوونکو، پورته یاد شوی ترون د اسلامي دولت لپاره څه پایله درلوده؟ په دې اړه بحث او خبرې اترې وکړئ. " (۲۲مخ)

- یو اسلامي حکومت کوم څېزونو ته اړتیا لري؟"(۳۰مخ)

" - اصلاحي دعوت او د شریعت اجرای، یو خپلواک هېواد لپاره اړتیا لري. "(۲۳مخ)

" - د بشر د ښه ژوند لپاره د نظام او حکومت شتون، د اسلام د مبارک دین یو له مهمو برنامو څخه ده. " (۳۲مخ)

" - دښمن باید هېڅ وخت فرص ورنکړل شي، چې اسلامي دولت لپاره دردسر جوړ کړي. " (۱۳۲مخ)

" - د پیغمبر ځای ناستی د هغه له تکفین او تجهیز نه مخکې ترسره شو. " (۱۷۱مخ)

6) ترور ته هڅول:

" - د کعب بن اشرف وژل... په دې خاطر، پیغمبر خپلو اصحابو ته وویل: څوک راغلي چې کعب بن اشرف ووژني؟ په دې خاطر چې هغه خدا او خپل پیغمبر آزار کوي. محمد بن مسلمه او ابونائله چې د کعب بن اشرف رضاعي ورونه و، دغه کار لپاره چمتو شول. دغو داوړ له ډېر تاکتیک او مهارت نه کار واخیسته، کله چې کعب بن اشرف له کوره راووت او دروازې ته ورسېد، هغه یې وواژه.د کعب بن اشرف د وژلو خبر ډېر ژر خپور شو او د یهودو ټول مشران په وېره کې شول. " (۵۹مخ)

. دغه پورته کیسه یو ځوان مسلمان ته پوره انګیزه ورکوي، ترڅو هغه کسان ترور کړي، چې د ده په نظر د اسلام دین مخالف دي. همدغه امر په ډېرو اسلامي هېوادونو کې د دې سبب شوی چې هر شخص د دغو کسانو له نظره له دین نه منحرف وي؛ که چېرې په حقیقت کې داسې هم نه وي، پر هغوی د فزیکي حملې قصد کوي او هغه ترور کوي.

د بیت المقدس پر ارزښت باندې، اډیالوژیک تاکید:

(c) ketabton.com: The Digital Library

" - له هجرت وروسته، بیت المقدس د مسلمانانو د لومړنۍ قبله ی په توګه، اسلامي امت لپاره ځانګړی ځای ارزښت لري. په همدې خاطر دفاع او ساتل یې پر مسلمانانو لازم دی. " (۳٦مخ)

(8د سلفیانو په دود د بدعت په اړه د ایډیالوژیک لیدلوري ټګار

" - د مومن لپاره جایزه نده چې یو ګناه ګار او مشرک نه ملاتړ وکړي او هغه ته پناه ورکړي. " (۲۵مخ) سلفي ډله چې د بدعت طرحې په اړه حساسیت لري، داسې تعبیرونه د ذهنت جوړونې یو ډول دی، هر څوک چې په بدعت باندې متهم شول، له ملاتړ او پنا ورکول نه محروم وي. دغه ډله چې له بدعت نه کوم تعریف لري، هغه سره ډېرې نورې ډلې لکه: صوفیه، شیعه او نورې د اهل بدعت په کتار کې شمارل کېږي.

د معجزې په اړه د یوه خاص لیدلوري څلولو او د نورو لیدلوریو نه یادول:

" - دغه ټولې معجزې د خدا د پیغمبر د نبوت په حقانیت او رښتیا باندې دلالت کوي او باور کول په هر مسلمان باندې لازم دی. " (۱۲مخ) په داسې حال کې هغه څه چې مولف ویلي، د مسلمانانو فکر د معجزې په اړه دی او په مقابل کې یې په نظر هم شتون لري، چې یوازې قران مجید د پیغمبر معجزه دی. که څوک د حسي- معجزو نه منکر شي، د ایمان خلاف دی. په کتاب کې چې کومه طریقه مطرح کړې، دغه تصور پیدا کوي، که څوک په هغه باندې باور ونلري، د دین په اړین کار باندې بې عقیدې شوی او له دین نه د انحراف سبب کېږي.

لکه څنګه مو چې ولیده، په دغه کتاب کې د دې پر ځای چې عملي تفکر په زده کوونکي کې وروزي، اډیالوژیک فکر پکې تقویه کوي، له دغه لارې تنګ نظري پراخېږي. مسلمان ځوانان د افراطیت لپاره خام مواد کېږي چې په اسانۍ سره تروریزم ته جذب شي.

د سیرت د تدریس لپاره باید دوه لومړیتوبونه په پام کې ونیول شي. په اخلاقي برخې باندې تمرکز، که چېرې د دغه مضمون موخه د پیغمبر له ګړنو او لارو سره اشنایي وي، ترڅو خلک یې په ورځني ژوند کې وکاروي. په دغه صورت کې باید د اخلاقو د علم روش ته وفادار پاتې شو او په هغوو چارو باندې باید تاکید وکړي چې د اخلاقي فضایلو د غوړېدو باعث وګرځي، نه د کرکې، دښمنۍ، جګړې او تاوتریخوالي. که چېرې تمرکز یې ډېر په تاریخي پېښو وي، چې په اسلامي دوره کې پېښې شوي او د اسلامي تمدن د تاسیس سبب شوې وي، دغه وخت کې باید په تاریخي څېړنو اصول کې، علمي روش ته وفادار پاتې شو؛ نه باید یو ځانګړی روایت(Narrative) چې یوې ځانګړې ډلې له اډیالوژۍ سره متناسبه وي، په یو درسي مضمون کې دود کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

(11)

ښځه او د عقل نقصان،

د یوه روایت په اړه فکر

د حدیث په ځینو کتابونو کې یو روایت راغلی دی چې ښځې ناقص العقلې بولي. دا روایت به پخوا بې له دې چې کومه پوښتنه یا نیوکه راوپاروي، په آسانۍ سره لوستل کېده. نن سبا چې په ټوله کې د طبیعت په اړه او په تېره بیا د انسان په اړه د بشر پوهه بدله شوې ده او د انسان فیزیولوژي، سایکولوژي او د ژوند نور اړخونه ښه‌ترا راسپړل شوي دي او په هماغه اندازه د انسانانو حقوقي ځای ځایګی بدل شوی دی، دا ډول روایتونه چې د انسان د بدن او فیزیکي طبیعت په اړه خبرې کوي او کېدای شي حقوقي پایلې هم ولري، له نیوکو سره مخ دي.

د دې بحث اهمیت یوازې د فیزیولوژیکو موضوعاتو په خاطر نه دی، بلکې پر هغې سربېره، که دا باور عام شي چې ښځې د نرانو په پرتله ناقص العقلې دي، نو په حقوقي ډګر کې به تبعیض او توپیر ریښه وکړي او د منصبونو په خپلولو او د مسوولیتونو په منلو کې به د ښځو وړتیا ته د شک په سترګه وکتل شي.

د توپیرونو له مخې د تبعیضونو ختمول د اوسني انسان یو اساسي هدف دی. انسان د خپل اوږده تاریخ په بهیر کې له دې چلند څخه ډېر ځورېدلی دی او د تبعیضونو په ختمولو نه دی بریالی شوی.

یاد روایت د دوو ډلو خلکو لپاره سند ګرځېدلی دی چې دواړه ورپورې نښتي دي او د همدې روایت پر بنا قضاوت کوي. په یوه ډله کې هغه دینداران دي چې د خپلې ټولنې له نرسالارۍ سره ښه جوړ دي او ګومان کوي چې یوازینی مشروع نظم هماغه نرسالاري ده. دوی فکر کوي چې دا وضعیت په دین کې اساس لري او بدلول یې له دین سره د مخالفت معنا لري. په بله ډله کې د دین منتقدان راټول دي چې په دیني منابعو کې د داسې روایتونو شتون، پلمه په لاس ورکوي چې دین وننګوي او بیا ګرد سره ټول دین نفي کړي. دوی ته که د دیني مفاهیمو هر رنګه عقلاني تعبیر وړاندې کړې، نه یې مني او یا پرې ملنډې وهي یا ورسره مخالفت کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره توګه، دا مو اخلاقي ضرورت او ديني وظيفه ده چې داسې روايتونه وڅېړو چې درنې اخلاقي او حقوقي پايلې لري؛ او په ټولنه کې اندېښنې او وېرې پيدا کوي؛ او په ټولنه کې د عادلانه نظم د ټينګېدو د مخنيوي لپاره سند کېږي.

ياد روايت داسې دی: "عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ قَالَ: يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الاسْتِغْفَارَ فَإِنِّى رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزْلَةٌ وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ. قَالَ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِى لُبٍّ مِنْكُنَّ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالدِّينِ قَالَ أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَتَمْكُثُ اللَّيَالِىَ مَا تُصَلِّى وَتُفْطِرُ فِى رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ. أخرجه أحمد 66/2(5343) و\"مسلم\" 61/1(153) و\"أبو داود\" 4679 و(ابن ماجة) 4003. يعنې: "عبد الله بن عمر د خدای له پيغمبر څخه، چې د خدای درود او سلام دې پر هغه وي، راويت کړی دی چې ويې ويل: اې د ښځو جماعته، صدقه ورکړئ او ډېر استغفار وکړئ، ځکه چې ما تاسې ليدلې يئ چې اکثره دوزخيانې يئ. د هغوی له منځه يوې هوډورې ښځې وويل: اې د خدای پيغمبره! موږ ولې ډېرې دوزخيانې يو؟ ويې ويل: ځکه چې ډېر لعنت وايئ او د خپلو مېړونو بېقدري بيانوئ، او نه مې دي ليدلي داسې کسان چې د عقل او دين له نقصان سره پر عقلمنو نرانو تر تاسو زيات بر کېدونکي وي. هغې ښځې وويل چې زموږ د عقل او دين نقصان په کومه وجه دی؟ ويې ويل چې د عقل نقصان مو دا دی چې د دوو ښځو شهادت د يوه نر د شهادت برابر دی او دا د عقل نقصان دی، او ښځې شپې تېروي بې له دې چې لمونځ وکړي او په رمضان کې روژې خوري او دا د دين نقصان دی."

د دې روايت په اړه څو ټکي دي چې غور وربانديې په کار دی:

يو) دا روايت د ثبوت په لحاظ په هغو روايتونو کې حساب دی چې غير متواتر يا آحاد اخبار بلل کېږي او د فقهې د اصولو په اصطلاح قطعي الثبوت روايت نه دی چې په اطمينان سره وويلای شو چې دا د پيغمبر وينا ده، بلکې دقيقه خبره دا ده چې ووايو دا هغه حضرت ته منسوبه وينا ده. له اصولي قواعدو سره سم، هغه روايت چې د اعتبار اساس يې ظن او ګومان وي، په دين کې د قطعي حکم مأخذ نه شي کېدای؛ او هر حکم چې د داسې دليل پر اساس شوی وي، هغه ظني حکم دی، ځکه چې هر حکم د دليل فرع او نتيجه وي.

دوه) د روايت د دغې برخې موضوع چې د مناقشې وړ ده او د ښځو د عقل او دين د نقصان خبره کوي، د دين د لويو ډلبنديو په هېڅ ځای کې نه ځايېږي، ځکه چې لويې ډلبندۍ دا برخې رانغاړي: عقايد، عبادات، مکارم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخلاق او عملي احکام چې په معاملاتو پورې اړوند دي. البته د روایت لومړۍ برخه چې د صدقاتو په ورکولو ټینگار کوي، د دین په اخلاقي نصیحتونو کې شاملېږي او د اسلام له نورو لارښوونو سره چې د صدقې د ورکولو خبره کوي، همغږې ده. خو د ښځو د عقل د نقصان خبره داسې نه ده، یعنې د عقیدتي موضوع بیان دی، نه اخلاقي توصیه ده، نه عبادي حکم دی او نه معاملاتي حکم. نو، دا عبارت په دې روایت کې دیني خبره نه کوي او یوازې یو ډول خبر دی چې که ومنل شي، له اخلاقي برخې پرته نورې برخې یې د کارولو ځای نه لري، په تېره بیا هغه برخه چې د ښځو د عقل د نقصان په اړه ده. په بله وینا، د ښځو د کم‌عقله گڼلو عبارت نه د اسلام په اعتقادي موضوعاتو کې څه ورزیاتوي، نه په اخلاقي، نه په عبادي او نه په فقهي او تشریعي احکامو کې؛ او که څه ور زیات هم کړي، هغه به داسې څه نه وي چې په کار مو شي؛ حال دا چې د دین مهم موضوعات داسې حکمت یا گټه لري چې په دنیا یا آخرت کې مو په کارېږي.

درې) دا چې جعلي روایتونه او ضعیف حدیثونه ډېر دي نو ځینو عالمانو د روایتونو د منلو لپاره دا اصل وضع کړی دی چې که یو روایت د اسلام پیغمبر ته منسوب شو او هغه روایت د تواتر درجې ته ونه رسېد چې د جعلي‌توب احتمال یې یو مخ لرې شي، نو بیا ځینې نورې قرینې باید وکتل شي چې د روایت د رښتیاوالي احتمال ورسره زیاتېږي که کمېږي. یوه قرینه چې داسې روایت تقویه کوي، له قرآني عمومیاتو سره د هغه روایت انطباق او سمون دی. قرآني عمومیات هغه کُلي مفاهیم دي چې د قرآن له آیتونو تر لاسه کېږي، په تېره بیا کله چې یوه موضوع په څو آیتونو کې او په مختلفو عبارتونو تکرار شوې وي. د بېلگې په ډول، د خپلو اعمالو فردي مسوولیت له دې آیتونو واضح کېږي: "و أن لیس للإنسان إلا ما سعی"، "و لا تزر وازرة وزر أخری"، "و من یعمل مثقال ذرة خیرا یره و من یعمل مثقال ذرة شرا یره"، "من یعمل سوءا یجز به"، "لا أضیع عمل عامل منکم". داسې نور آیتونه هم شته چې په ټوله کې پر دې مفهوم ټینگار کوي چې انسان د خپلو کړنو مسوول دی، ښه عمل به یې ښه انعام او بد عمل به یې بده جزا ولري. کله چې د انسان د مسوولیت اصل له مختلفو آیتونو څخه استنباط شو، سره له دې چې په ټولو آیتونو کې په یو شان عبارتونو نه وي راغلی، دا د قرآن عمومي احکام او مفاهیم بلل کېږي.

اوس نو کله چې یو روایت په پیغمبر پورې تړل کېږي او د سند په لحاظ ظني درجه ولري، خو د قرآن له عمومیاتو سره سمون ولري او د مفهوم د تأیید لپاره یې آیتونه پیدا کړای شو، نو دا د روایت د سموالي لپاره قرینه ده او روایت قوي کوي. خو که د یوه روایت لپاره قرآني قرینه پیدا نه کړو، د روایت گوماني حالت هماغسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې کېږي، خو که روایت له قرآني عمومیاتو سره په ټکر کې و، نو بیا یې اعتبار سخت ضعیفېږي او بې‌اعتباره کېږي.

دوهمه قرینه عقل دی او د عقل مطلب یا هغه چارې دي چې په علمي میتود تجربه شوې وي لکه په طبابت کې چې کېږي؛ یا عمومي حس او شهود لکه د خلکو پر ژوند د ټولنیزو ناخوالو اغېزې؛ یا انتزاعي عقلاني چارې لکه د اضدادو له جمع کولو څخه ډډه کول دي. که کوم ظني الثبوت روایت له منلیو عقلاني مفاهیمو سره په ټکر کې و، پیغمبر ته د هغه روایت انتساب ضعیفېږي؛ خو که یې اړخ ورسره ولګاوه، بیا یې د سموالي احتمال قوي کېږي؛ البته دا احتمال قطعي کېږي نه، ځکه چې کېدای شي کومه معقوله خبره پیغمبر ته منسوب شوې وي، خو په حقیقت کې به د کوم بل حکیم او عالم خبره وي. کېدای شي ځینو راویانو ځینې معقولې او مقبولې خبرې، بې له دې چې د سند او مأخذ په اړه یې تحقیق وکړي، همداسې یې منلې وي او بیا یې د حدیث په نامه روایت کړې وي. د حدیث عالمانو د حدیث د مشهورو کتابونو تر تدوین په راوروسته پېړیو کې د داسې حدیثونو په اړه کتابونه کښلي دي چې په حقیقت کې د لویانو غوره ویناوې وې او سرچینه یې فولکلور یا نورې منابع وې خو د حدیث په نامه مشهورې شوې دي. دوی دا راویتونه "الاحادیث المشتهرة علی الألسنة" ونومول. د دې آثارو تر ټولو مشهور کتاب المقاصد الحسنه د حافظ سخاوي او بل یې کشف الخفاء د عجلوني تألیف دی.

دریمه قرینه مشابه حدیثونه او روایتونه دي. که د یوه روایت مفهوم په یو نه یو ډول سره په څو نورو روایتونو کې هم راغلی وي، ان که په هماغو ټکو هم نه وي، نو د سموالي احتمال یې زیاتېږي. البته بیا هم دا روایت د قطعیت درجې ته ځکه نه رسېږي چې یوازې په څو روایتونو کې د یوه مفهوم تکرار هغه نور احتمالونه نه شي ردولی چې د اسلام په تاریخ کې یې د حدیثونو او روایتونو جعل کولو ته لاره هواره کړې وه.

نو په دې حساب، که د ښځو د عقل د نقصان په اړه روایت یادو ضوابطو ته په پام سره وڅېړو، وینو چې نه د قرآن عمومیات، نه عقلي مُسَلَمات او نه نور حدیثونه او روایتونه شته چې دا خبره تأییده کړي او پیغمبر ته د دې روایت د انتساب احتمال تقویه کړي.

څلور) که داسې وګڼو چې ګواکې دا روایت ظني نه دی او بالکل د متواترو حدیثونو په شان، د پیغمبر خبره ده، نو بیا به هم د روایت د پوهېدو یو بل پړاو پاتې وي او هغه د معنایي قرینو له مخې د روایت د مقصد درک کول دي، یعنې باید وګورو چې کله هغه حضرت دا خبره کړې وه، مطلب او مقصد یې څه و. د معنایي قرینو د موندلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره پر فقه اللغه سربېره او ان تر هغې لا زيات د روايت سياق ته اړتيا لرو. دلته سياق يوازې لفظي سياق نه دی، بلکې تاريخي، اجتماعي او فرهنګي سياق دی، ځکه چې هېڅ خبره په انتزاعي وضعيت کې نه ويل کېږي، بلکې په خاصو تاريخي او اجتماعي شرايطو کې ويل کېږي او خاصه فرهنګي تومنه په کې وي. د سياق يو بل مورد چې مخاطب ته د منظورې معنا په رسولو کې مهم نقش لري، د موضوع د را ميدان ته کېدو مناسبت دی. يعنې که وپوهېږو چې ويناوال دا خبره په کوم مناسبت کې کړې ده او په هغه خاص وضعيت کې يې چې دا موضوع طرحه کړې ده، هدف يې څه و، نو بيا د هغه په مقصد لا ښه پوهېدلی شو. څرنګه چې د قرآني آيتونو په اړه د شأن نزول اصطلاح کارول کېږي، د وينا لپاره د شأن ورود اصطلاح شته. دا اصطلاح له پخوا راهيسې د عالمانو په منځ کې دود شوې ده چې معلومه کړي هر حديث په کوم مناسبت کې ويل شوی دی. خو ستونزه دا ده چې د حديثو په کتابونو کې د ټولو حديثونو شأن ورود نه دی ثبت شوی، هماغسې چې د ټولو آيتونو شأن نزول هم نه دی ثبت شوی. حقيقت دا دی چې موږ د کمو آيتونو په شأن نزول او د کمو حديثونو په شأن ورود پوهېږو او دا موضوع د معنا په رسولو کې داسې خلأ رامنځته کوي چې د ډېرو نصوصو په اړه ابهام ايجادوي او مختلفو ګومانونو او احتمالونو ته لاره هواروي او هماغسې مختلف تأويلونه او تعبيرونه رامنځته کوي.

پنځه) خو پر شأن ورود سربېره، يوه بله موضوع ده چې پخوانيو چندانې پام ورته نه کاوه، خو نن سبا چې نوې څېړنې شوې دي، اهميت يې ښکاره شوی دی. دا موضوع د مفاهيمو په لېږدولو کې د بدني ژبې نقش دی. د اړيکو د نظام په اړه په يوه تيوري کې راغلي دي چې کله څوک خبرې کوي، مخاطب ته مفهوم ٪۷ د کلمو په مرسته، ٪۳۸ يې د وينا د غاړې او لحن په مرسته چې د غږ ټون بلل کېږي، او ٪۵۵ يې د بدني ژبې يا بدني حرکتونو لکه د وروځو، شونډو، تندي، لاسونو، او نورو حرکتونو په مرسته لېږدوي. ځينې صاحب نظران په ټوله کې له دې فيصديو سره موافق نه دي او دا يوازې په عاطفي اړيکو پورې منحصر ګڼي، خو اکثره صاحب نظران د بدني ژبې او د مخ د حرکتونو اهميت تأييدوي. ويل کېږي چې هاغه مهال چې لومړنيو انسانانو لا خبرې نه شواى کولی، په بدني ژبې به يې له يو بل سره مفاهمه کوله. دا چې بدني ژبه د ټولو انسانانو په منځ کې له ډېر پخوا راهيسې وه او پراخه وه، نو ځينې په دې باور دي چې بدني ژبه د انسان د جنيټيکي نظام برخه شوې ده. نو کله چې ويناوال خبره کوي، مخاطب يې د مخ او بدن له حرکتونو پوهېږي چې دا خبره يې د توضيح کولو، ښوولو، ګواښلو، خوار کولو، يا نورو مقصدونو لپاره کړې ده. خو کله چې هماغه وينا بل څوک نقلوي، په هغه مطلوب حالت کې هم ايله د ويناوال لفظونه مخاطب ته لېږدولی شي، خو هغه نور عنصرونه چې له وينا سره مله

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا په کې ګډ وي، نه شي لېږدولی. دغه عنصرونه د محدثینو او فقیهانو په تخصصي ژبه کې ملابسات بلل کېږي.

مثلاً همدغه روایت چې اوس ورباندې بحث کوو او د ښځو د عقل د نقصان خبره کوي، که داسې وګڼو چې ګواکې په رښتیا دا خبره شوې وي، موږ نه پوهېږو چې د ټوکې غوندې ویل شوې ده که په جدي انداز؛ د وحیاني خبرې په حیث ویل شوې ده که د بشري وینا په حیث. د پیغمبر یارانو چې پېښې یې په خپلو سترګو لیدلې، د مناسبتونو او ملابساتو له مخې به یې غالباً دا تشخیصول او که فرضاً کوم ابهام پیدا کېده او هغوی نه شول پوهېدلی چې وینا په کوم حساب سره شوې ده، نو بیا به یې پوښتنه کوله چې دا خبره د الهي وحې موضوع ده که د پیغمبر شخصي نظر؛ او چې پیغمبر به ورته توضیح کړه، ابهام به لرې کېده. خو نورو نسلونو ته د اغلبو مناسبتونو او ملابساتو د پوهېدو امکان نه وو، په تېره بیا کله به چې خبره د بدني ژبې وه.

شپږ) دا چې د پیغمبر ځینې ویناوې د پیغمبر په حیث او ځینې نورې یې د قاضي، پوځي قومندان، قومي مشر، د کورنۍ مشر ... په حیث ویل شوې دي، د هغوی په خپلو ویناوو کې ورته اشاره شوې ده او وروسته بیا فقیهان د دې تفکیک په اهمیت پوهېدلي دي او د اسلامي تشریع په برخه کې د هغې اهمیت یې توضیح کړی دی. د سیرت او حدیث په کتابونو کې داسې ګڼ روایتونه شته چې دغه تفکیک په کې شوی دی. د بېلګې په توګه، دغه روایت چې په مصنف ابن ابي شیبه کې راغلی دی، یادولی شو چې له ام سلمه څخه نقل شوی دی: "إنکم تختصمون إلی و إنما أنا بشر و لعل بعضکم أن یکون ألحن بحجته من بعض و إنما أقضی بینکم علی نحو مما أسمع منکم فمن قضیت له من حق أخیه شیئ فلا یأخذه فإنما أقطع له قطعة من النار یأتی بها یوم القیامة" یعنې: "تاسې خپلې دعوې ما ته راوړئ او له دې پرته بل څه نه دي چې زه انسان یم او ښایي چې په تاسو کې ځینې تر ځینو نورو د خپل دلیل په بیانولو کې لا ژبور وي او زه ستاسو تر منځ د هغه څه پر بنا قضاوت کوم چې له تاسو یې اورم، نو د هر چا په ګټه مې چې فیصله وکړه او د هغه د ورور برخه مې ورته ورکړه، هغه دې یې نه اخلي، ځکه چې د دوزخ د اور یوه برخه ورته ورکوم چې د قیامت په ورځ به ورسره حاضر شي". له دې روایت څخه چې د حدیث په ګڼو کتابونو کې راغلی دی، پوهېږو چې کله پیغمبر د قاضي په حیث عمل کاوه، یوازې د دعوې د دواړو خواوو د دلیلونو پر اساس به یې قضاوت کاوه، نه د هغه څه پر اساس چې پخپله به پوهېده. دا بحث د قضا په بابونو کې لا په تفصیل سره راغلی دی چې قاضي باید د شواهدو او مدارکو پر اساس حکم وکړي، نه د خپل علم پر اساس. بله دا چې پیغمبر د قاضي په مقام کې د بشر په حیث و چې کېدای شي څوک په غوړه ژبه دعوا وګټي، په داسې حال کې چې حق یې نه وي. دربیمه خبره دا چې کله پیغمبر د قاضي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

حیث حکم کاوه، د بل حق چا ته نه حلال کېده او هغه چا چې په ناحقه به یې دعوا ګټله، ګټلی شی یې د خپل شرعي حق په توګه باید نه وای کارولی. حال دا چې که پیغمبر د نبي په حیث حکم وکړي، د مؤمنانو لپاره د حلال او حرام مبنا هماغه حکم وي او که چا ته څه شی ورکړي، هغه به یې حق او ورته حلال به وي، خو دلته یې چې یوازې د قاضي په حیث فیصله کړې ده، نه د نبي په حیث، نو که د چا حق نه وي، ورته نه حلالېږي.

څرنګه چې د پیغمبر مقام د قاضي په حیث او د نبي په حیث سره توپیر لري، هماغسې د هغوی مقام د پوځي قومندان په حیث او د نبي په حیث (لکه د بدر په جنګ کې)، د سیاسي رهبر په حیث او د نبي په حیث (لکه د احزاب په جنګ کې د غطفان له قبیلو سره د مصالحې په برخه کې) او په نورو برخو کې سره توپیر لري.

نو که داسې وګڼو چې هغه حضرت ښځې ناقص العقلې بللې وي، دا پوښتنه باید ځواب شي چې دا خبره یې په ټوکو کې کړې ده که یې په جدیت سره کړې ده، ځکه چې له خلکو سره د ټولنې د رهبر ټوکې په هاغه زمانه کې دود و او ان زموږ په زمانه کې هم کله کله رهبران د خپلو مخاطبانو د خوشحالولو لپاره او له هغوی سره د عاطفي رابطې د ټینګولو لپاره ټوکې ټکالي کوي. دې شي ته په عربي کې"تطییب القلوب" ویل کېږي یعنې داسې کار چې د مخاطبانو د زړه د خوښۍ سبب کېږي. دا خبره چې پیغمبر کله کله له خپلو مخاطبانو سره ټوکې ټکالې کړې دي، د حدیث په کتابونو کې په کراتو یاده شوې ده. دلته د ټوکې احتمال ځکه زیاتېږي چې په دې روایت کې د یوه عبارت تعبیر ظاهراً پاراډوکسي ښکاري، هغه داسې چې کله ویل کېږي: "وَمَا رَأَیْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِینٍ أَغْلَبَ لِذِی لُبٍّ مِنْکُنَّ" یعنې " نه مې دي لیدلي داسې کسان چې د عقل او دین له نقصان سره پر عقلمنو نرانو تر تاسو زیات بر کېدونکي وي."؛ څنګه چې یې وینئ له یوې خوا وایي چې تاسې کم عقلې یئ او له بلې خوا وایي چې تاسې د نرانو پر عقل بر کېږئ. پاراډوکس همدې کې دی چې که څوک کم عقله وي، تر عقلمنو به ناتوانه وي او که ناتوانه نه وي، بلکې پرې بر هم وي نو دا د کم‌عقلۍ نښه نه ده، بلکې د عقلمنۍ نښه ده. که وغواړو چې دا تناقض رفع کړو، لاره یې دا ده چې دا خبره د ښځو د خوشحالولو لپاره ټوکه وګڼو او داسې یې تأویل کړو چې: "ښځې چې د خلکو په ګومان ناقص العقلې دي، عجیبه ده چې ما نه دي لیدلي چې څوک دې د هغوی په شان د نرانو پر عقل بر شي." دا چې په هاغه زمانه کې دا ګومان و چې ښځې ناقص العقلې دي، مشهوره خبره ده او توضیح ته یې اړتیا نشته.

که دا خبره په ټوکو کې شوې وي نو د وحیاني خبرې او شرعي حکم په حیث یې نه شو مطرح کولی او د هغې پر اساس د ښځو په اړه داسې قضاوت نه شو کولی چې تر ابده پورې یې په کم عقلۍ تورنې کړو. په تېره بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس چې د نړۍ د ملتونو تجربه وايي چې ښځې هم د نرانو غوندې په علمي لابراتوارونـو، پوهنتونونـو، سـياسي چارو، ټولنيزو فعاليتونو، او ان په پوځي چارو کې خپله وړتيا ښودلې ده. نن سبا د نړۍ په کچه مستندې څېړنې تر سره کېږي چې په مختلفو ډګرونو کې د ښځو شتون او بريا را ښيي. هر کـال پـه دې اړه دقيقـې شـمېرې پـه world atlas، د Catalysts په علمي مرکز کې او د AAUW د ټولنې په څېړنو او ډېرو نـورو معتـبرو مجلـو کـې خپرېږي.

لنډه دا چې د داسې روايت شتون چې له مختلفو اړخونـو پـه کـې خوګـانې ايسـتلې شـو، د دې سـبب نـه شي کېدای چې د بشري ټولنې نيمايي برخې ته د تبعيض په سترګه وکتل شي؛ ټولو علمي واقعيتونو تـه لتـه ورکـړل شي؛ د ښځو د سپکولو لاره هواره شي؛ او له هغوی سره بې‌عدالتي عامه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(12)

په قران کې ظنی الدلاله او په ديني منازعاتو کې يې رول

ژباړن: شيرخان زېرى

د اسلام له پيدايښت نه تر اوسه پورې، د اسلام په ټول ځوارلس پېړۍ تاريخ کې، د اسلامي تمدن تاريخ له عروج(پيدايښت) نه تر اوسه پورې يا غروب پورې، په قران کې هېڅ عامل د قرآن د ارزښت په پرتله د مسلمانانو په ژوند کې حضور نه درلود. امپراطوريانې، فرهنگونه، علوم او فنون، او حتی اسلامي زده کړې، لکه: فقه، د فقې اصول، کلام او اسلامي الهيات، د نبوي حديثو او هغې پورې اړوند علومو په گډون، دغه ټول د قران د ارزښت په سوري کې پيدا شوي او مشروعيت يې له دغه کتاب نه اخيستی.

په اسلامي نړۍ کې نوي اړودوړ(کشمکشونه)، له بيرون يعنې له غير مسلمانانو سره او يا هم په دننه کې؛ له مسلمانانو سره، تل او له استثنا پرته يې قران ته لومړيتوب ورکړی. ټول مسلمانان، له متعدل ترين، هغه چې د نن ورځې تمدن او د هغه ارزښتونو يې په پوره توگه پېژندلي، نيولې تر افراطي پورې، هغه کسان لکه: القاعده او داعش. ټول مجبور دي چې قران باندې تکيه(استناد) وکړي. که څوک له قران نه تېر شي، له مسلماني نه تېر شوی او ټول باور يې د مسلمانانو په منځ کې له منځه ځي. نو له دې امله په مسلمانانو کې د قرانکريم علمي فهم او د قران پر استدلالي مکانيزمونو باندې پوهېدنه ، د مسلمانانو او اسلام په هکله د ډېرو اموراتو د پوهېدنې او فهم کلي ده . او د همدې فهم او استدلالي مکانيزمونو باندې پوهيدنه په اسلامي او غيراسلامي ټولنو کې د منازعاتو د حل يوه نه هېرېدونکې لاره او بنسټ جوړوي .

د قران ارزښت د دغو موضوعاتو په اړه په دې کې دی، چې هر سياسي لوری او فکري ډلې د مسلمانانو په منځ کې، په قران باندې پر استناد ادعا کوي. د خدای حکم هماغه دی، چې دوی يې له قران نه پېژني. په پايله کې دا د خدای حکم دی، په نورو يې منل لازمي دي. که څوک له هغه نه سرغړونه وکړي، د خدای د حکم پر وړاندې ولاړ دی. که څوک د خدای د حکم پر وړاندې په ښکاره مخالفت وکړي؛ نو د هغوی پر وړاندې جنگېدل او له منځ وړل يې مشروعيت پيدا کوي. برعکس يې که څوک د خدای د حکم د پرځای کولو لپاره وجنگېږي، د خدای د لارې مجاهد دی. که په دغه لار کې مړ شي، شهيد دی. اوس وخت کې القاعد او داعش ادعا کوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د خدای حکم هغوی ښه پېژندلی. د خدای د حکم پر وړاندې له نورو نه دوی، ښه استازولي کوي. د مصر-الازهر، ادعا کوي چې له قران نه ښه فهم او درک له هغوی سره دی او هغوی کولای شي د خدای حکم په ښه شکل بیان کړي. اخوان المسلمین، سنتي سلفیان په سعودي کې، بنسټپاله شعیگان او سمون پاله شعیگان په ایران کې، په لبنان کې حزب الله، په غزه کې حماس، سومالي کې الشباب، په پاکستان کې جماعت اسلامي، په افغانستان کې طالبان... نورې ډلې او مذهبي بنسټونه په اسلامي نړۍ کې، ټول دغه ادعا تکراروي.

طبیعي خبره ده، چې هره ډله کوښښ کوي، چې خپله ادعا ثابت کړي، د خدای حکم په اړه د دوی فهم او درک له قران نه، سم دی. د نورو فهم د خدای د حکم په اړه؛ په پوهۍ او که په ناپوهۍ دی، غلط دی. دغه جنجال د اصحابو له ژونده، د مسلمانانو له لومړني نسل نه، پیل شوی او د اسلامي تاریخ په ټولو دورو کې دوام درلود. مګر په اوس وخت کې، نړیوالو بدلونونو او د دنیا پېچلي شرایط، نړۍ نوی لوری پیدا کړی.

کولای شو دغو جنجالونو ته حل لاره پیدا کړو؟ آیا امکان لري، د منازعو او جنجالونو دواړو لوري په دې وپوهو چې هېڅوک په ځمکه کې د خدای استازی ندی. ځکه د خدای قطعي حکم له هېچا سره نشته. په تیوري کې داسې څه ممکن دي. کولای شو په دې اړه باندې بحث وکړو او په علمي دلایلو له هغې نه دفاع وکړو. له شک پرته، د یوې تیوري بریالیتوب، کولای شي عملي بریالیتوب ته هم لار خلاصه کړي؛ که څه هم ډېر وخت او زیار به وغواړي.

د دغه کار لپاره نشو کولای د سیاست له لارې مخکې لاړ شو. یا هم د نظامي جګړو له لارې دغه جنجالونو ته د پای ټکی کېږدو. د دې برعکس هر وخت سیاست او جګړې حالت او وضعیت سخت کړی. نه سیاست او جګړې د ایران او عربستان له لوري د دغې دعوې په یو طرفه کولو کې مرسته وکړه او نه هم د امریکا په مشرۍ د ناټو ځواکونو جګړو او سیاست.

دا سمه ده، چې ځېنو عاجلو خطرونو لکه: د داعش خلافت رامنځته کېدلو په اساس جګړه له منځ لاړه او کولای شو په سیاست، د سیمې او نړۍ نه د جنجالونو سطحه راکمه کړو. مګر نشي کولای د خدای له لوري د خبرو دعوې ته پای کېږدو.

د دغې دریځې د بندولو لپاره، چې نور څوک د خدای په نوم سر راپورته نکړي. په قطعي توګه ځان د خدای استازي معرفي نکړي؛ کار باید له قران نه پیل کړو. له قران سره کار هم ساده او هم سخت دی. د سختو جګړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ډېرو مصارفو ترمنځ چې په سیاست او جګړو کې شته، ساده دی. سخت په دې دی لکه: اصلي اکاډیمیک کار کول، چې ډېر وخت، صبر، کار پسې کېدل، سم کوښښ او عملي تسلط ته اړتیا دی. دا هماغه ورکه یا په کلي توګه ورکه برخه دی، چې د خونړیو افراطي جبهو په مقابل کې، له ختیځ نه تر لویدیځ پورې یې لمنې غوړېدلې.

له قران سره کار، مختلف ابعادونه لري. پر تفسیري روښونو باندې نقد او پر هغې خبرې، د اصحابو له وخت نه نیولې تر اوسه پورې دوام لري. د قران تاریخ او نور لسګونه اړوند موضوعات څېړل؛ په ډېر ګمان سره، دا په مستقیم ډول، د منازعاتو په حل کې مرسته نه کوي.

د دغې منازعې د حل لپاره، باید له دغه ځای یې پیل کړو چې آیا قراني ایاتونه د دغو ډلو پر ادعاوو دلالت کوي، دغه دلالت قطعي او که ظني دي؟ آیا واقیعاً ډاډمن ووسو، هغه کس یا ډله چې له قران نه د خدای پر حکم پو شوي، له شک پرته د خدای حکم دی؟ دلته پر دې بحث دی، چې پر قطعي والي باندې باور د ثبوت او صدرو د قران له الهي سرچینو، چې د ټولو مسلمانانو د اجماع وړ دي. آیا هغه مفاهیم چې مسلمانان یې له ایات نه برداشت کوي، قطعي مفاهیم دي، چې د هېڅ بحث لپاره ځای پاتې نشي. یا د دې برعکس، د قران ډېر ایاتونه معاني او بېلابېل دلالتونه لري، چې بېلابېلو تفسیرونو ته یې لار خلاصه کړې. که چېرې داسې وي، هېڅ تفسیر او برداشت قطعیت نه پیدا کوي. له ایات نه هر برداشت د احتمال پر اساس ښکته راځي. که چېرې د قران نه د فهم په برخه کې له احتمال سره، سر او کار ولرو او دغه امر له علمي نظره د اثبات وړ او د اجماع د قبول وړ وي. په هغه وخت کې څنګه یو کس کولای شي ادعا وکړي، چې د خدای قطعي حکم له ده سره دی. په کوم دلیل باندې تکیه کوي چې د دین په لار کې جهاد، د شهادت په ارزښت باندې یوې قضیه کې احتمالي وژل کېدل دي. او مخالفان یې بیا له یوې بلې احتمالي نظریې، چې د ده د احتمالي نظریې سره یو شان دی، تکیه وکړي؛ څنګه هغوی په بېلارۍ او کفر باندې محکوم کړي؟

په تیوري کې دغه منازعې ته د پای ابښودل، له دې اړخه د پام وړ دي، چې د مسلمانانو په پخوانیو سنتونو کې د هغه وخت نه چې اسلامي علوم پیدا شوي، په دې اړه ډېرې نظرې ور کړل شوي. معاصر څېړونکي اړتیا لري چې دغه نظریو سره بلد شي. د دغې حوزې فني او تخصصي بحثونه وپېژني. د هرې موضوع اړیکه له کلیتو سره درک کړي. د اسلامي تاریخ په تفکري برخه کې دغه تداوم وموندلی شي. وروسته هغه په علمي شکل ډلبندي کړي، چې د هېڅ ابهام په نه لارلو سره دغه موضوع وصل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغې لارې کولای شو، یوه لار پیدا کړو. دغې موضوع په اړه یوې اجماع ته ورسېږو چې په اړه یې ډېر ظني دلالتونه شته. په دې اساس، د قطعي احکامو راویستل د دغو له منځ، ناممکن دي. په دغه صورت کې، هغه کار او کړنې چې قران د یو مومن شخص په ژوند کې لري، ډېر هدایتي او الهامي برخه دی. مگر ډېر برخه یې په عمومي عرصو کې نشوو کولای، انعطاف ناپذیرو احکامو صدرو د خدای په نوم وي.

د قراني آیات دلیلونه ظني گڼل؛ البته ډېر برخه یې، اډیالوژیکه ادعا ندی، چې یوازې سیاسي او اعتقادي انگېزې باندې مطرح شي. مگر داسې یوه ادعا دی، چې په اسلامي پوهنتونو کې د قواعدو او ضوابطو پربنا شوې. هغه څه چې په عملي بڼه د دې سبب کېږي، ترڅو د قران ډېر ایاتونه ظني جنبه پیدا کړي، ډېر عوامل لري. په دې اړه په اسلامي تفکر تاریخ کې پرې ډېر بحث شوی او گڼ کتابونه پرې لیکل شوي. ځینې دغه بحثونه د قراني علوم په مهمو څانگو اوښتي. د داسې یو لوی میراث شتون، د مسلمانانو په لرغونو سنتونو کې، معاصرو څېړونکو سره مرسته کوي، چې هغه بنسټپالې ډلې چې د نن ورځې له تمدنونو او یا علمي لاسته راوړنو سره به جگړه کې دي، وپېژني. د لرغونو متونو په استناد د هغوی سنتي نظریې، یې دې بارو ته نږدې کوي. او پر خپل کار باندې باور زیاتېږي. په جگړو او منازعاتو کې، په تکرار سره دغو متونو ته مراجعه کوي.

د دلالت مفهوم:

په دې اړه لومړنی بحث د لالت مفهوم پلټنه او د هغې مختلفې برخې پېژندل دي. ترڅو مشخص شي، چې له ظني او قطعي دلالت نه موخه څه ده؟ وروسته د یو متن پر اساس، پر عام ډول پر هر متن او په خاص ډول په قراني متن کې، د ظني کېدلو دلالت سبب کېږي. باید په دغه ځای کې د قران شباهاتونه له نورو متنونو سره او هم تفاوتونه، که وجود ولري، په نظر کې ونیسو.(۱)

د مفرداتو رول:

په قراني متن کې د دلالت ظني کېدلو عوامل ډېر(متعدد) دي. لومړۍ مرحله د مفرداتو او کلمو دی. د قران له نزول نه مخکې د عربې ژبې کلمات د یوې ځانگړې شفاهي او ادبي معنا لرونکي وو. قراني متن یې له لار پیدا کولو وروسته دغو کلماتو معنا بېلابېلې معناوې پیدا کړي او له ډلې ځینو کلمو په کلیدي کلماتو باندې په اسلامي فکر کې واوښتلې. دغو کلمو د مسلمانانو په دیني ژوند او له نورو سره؛ په ځانگړي ډول له غیر مسلمانانو سره، ټاکونکی رول لري. (۲) مثلآ: د کافر کلمه، په اصل کې د پټونکي معنا درلوده. له قران نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخکې په ساده معنا باندې کارول کېدله، لکه بزګري، چې تخمونه يې په ځمکه کې پټول او يا هغه جامې چې جکړو کې به يې بدن پرې پټوو. دغه کلموو، قراني بحث ته له ننوتلو وروسته، پېچلې معناووې پيدا کړې، چې تقريباً هر نامسلمان باندې اطلاق کېدلې. ځينې وخت کې؛ خو په ځينو مسلمانانو باندې هم اطلاق کېدلې. په هغه شخص باندې به يې دلالت کوو، چې خدای سره به يې دښمني کوله. په دې اساس د خدای د خشم او قهر سبب شوی؛ بايد د مسلمانانو ترمنځ هم منفور وي. داسې يو فکر د يو شخص په اړه له حقوقي، اخلاقي او رواني لحاظ ډېر سخت تبعيض دی. هغه ډلې چې پر يو چا او يا هم يوې ډلې باندې د کفر ټاپه ووهي، له دې کلمې نه د خپلو مخالفانو پر وړاندې د اسلحې استفاده کوي. د هغوی وژل د ځان لپاره روا کوي. په دې اړه باندې ډېر آياتونه ظني دلالت لري، چې دغه مفردات په بدل او بله معنا باندې کاروي.(۳)

غيرعربي کلمات:

د عربي کلماتو له بدلون پرته، د عجمي کلماتو شتون(غير عربي) په قران کې هم مطرح شوي. دا ټول د نظر خاوندان مني، چې ځينې غير عربي کلمې په قران کې شته. آيا دغه کلمې چې له نورو ژبو نه قران ته ننوتلې، د دې باعث کېږي، چې د لومړۍ ژبې له اصليت سره يې اړيکه وشلېږي؟ او په مکمل ډول بل هويت پيدا کړي. يا د دې برعکس هغه ورته کلمه به په خپل ځای پاتې شي، چې په لومړنۍ ژبه کې شتون لري؟ له پارسي کلماتو پرته په قران کې ډېرې حبشي، سرياني او عبري کلمات شتون لري. چې د ټولو شمېر ډېرېږي. د کلمې لومړۍ معنا ليدل د نوې معنا په څنګ کې د کلمې پر دلالت باندې مستقيم تاثير کوي.(۴)

ساختارصرفی-نحوی:

نحوي - صرفي جوړښت:

له مفرداتو وروسته د کلماتو صرفي جوړښت او د جملو نحوي جوړښت ته نوبت رسېږي. لکه د أن يُقْتَلوا کلمې په څېر چې أن يُقَتَّلوا هم ويل کېږي. له دې سره سره چې په ظاهر کې د کلمو جوړښت يو شان معلومېږي. له صرفي پلوه له دوو بېلابېلو بابونو سره اړيکه لري او معنا يې يوه نه ده. موضوع هم جزايي قضيو سره اړه لري او په اسلامي قانون جوړونه کې بېلابېل پايلې لري. د لومړي تلفظ په اساس شخص بايد اعدام شي او د دويم تلفظ په اساس بايد هغه له وهلو او ټکولو وروسته اعدام شي. سلګونه نور او له زرهاوو نه ډېر، په قران کې به وجود ولري، چې يوازې پر صرفي او نحوي دلايلو باندې ظني معنا پيدا کوي. په قران کې ډېر آياتونه شته، چې د يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمیر د مشارالیه په سر اختلاف، یا د صلهی موصول د تعیینولو، د مبتدا د مقدر گڼلو، یا د مضاف د حذفولو او دې ته ورته نورو مسایلو پر اساس د آیتونو دلالت بدلېږي.(۵)

وقف او ابتدا:

له صرفي او نحوي جوړښت وروسته، وقف او ابتدا ته نوبت رسېږي. وقف او ابتدا د قراني علومو فرعي څانگه ده، چې په څنگ کې د قرائات علم له بحث لاندې نیسي، مگر یو بېل تخصص دی. دا چې یو ایات یا جمله دقیقاً له کوم ځای پیل شوې او چېرته پای ته رسېدلې، په دقیقې معنا کې رول لري.(٦) د بېلگې په توگه دغه ایات کې: و ما یعلم تاویله إلا الله و الراسخون فی العلم، کولای شو له الله لفظ وروسته توقف وکړو، معنا یې دا دی، چې د دغه آیات تاویل متشابه یوازې خدای دی؛ مگر په راسخون باندې وقف کول، معنا یې دا کېږي چې هم خدای پوهېږي او هم قوي عالمان. دغه دوه معنا په پوره توگه یو له بله بېلې دي. مگر د ژبې د قواعدو په لحاظ هېڅ یوه معنا یو پر بلې برتري نلري. هر یوه چې وټاکو، یوازې په ظن باندې اتکا کوو.(۷)

بلاغت:

که د آیاتونو له جمله بندۍ فارغ شو، بلاغي برخې ته نوبت رسېږي. د قران بلاغي بحثونو په منځ کې، د مجاز او حقیقت موضوع تر ټول د بحث وړ موضوع دی، چې د اسلام له لومړیو پېړیو نه عملي مجلسونو ته یې لار کړې او ډېر داغ بحثونه پرې شوي. په دې اړه لویو د نظر خاوندانو لکه: شافعي، جاحظ، باقلاني، قاضي عبدالجبار... او دې ته ورته نور عالمانو په دې اړه په ډېر دقت او جدیت سره بحث کړی. پر وړاندې یې ظاهر بینو ډلو لکه: ظاهریه او اهل حدیثو مخالفت کړی. ځېنو نور لکه ابن تیمیه او دهغه پیروانو تر اوسه پورې په قران کې د مجاز له قبولولو انکار کوي.(۸) د دې سره سره په اسلامي تاریخ کې دغه موضوع په کلامي او فقهي اختلافاتو کې مهم رول درلود او تر اوسه یې لري. مگر بلاغي بحث یوازې په دغه موضوع باندې نه خلاصه کېږي. بلکې بدیعي صناعتونه او بیاني طریقې پر قراني دلالتونو تاثیر لرونکي دي. مثلاً، بحث پارونکي موضوع، پر عرش باندې د خدای ناسته، په دغه آیات کې: الرحمن علی العرش استوی، د یو شمیر له نظره په تحت اللفظي معنا پېژني؛ په داسې حال کې چې ځېنې نور بیا دلته په نړي باندې د خدای قدرت ښودل په استعاري شکل دي.

وجوه او نظایر:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وجه او نظایر بل بحث دی، چې د دلالت له موضوع سره مستقیم اړیکه لري. په عربي کې ځینې کلمې مترادفې دي، داسې کلمې دي چې معنایي تقرب لري. داسې کلمې چې یو ډول اړیکه یې ترمنځ شته. دا چې د ایا کلمې مترادف په قران کې شته او کنه، له پخوا وختونو نه د بحث وړ موضوع و، په دې اړه د نظر خاوندان کومې پریکړې ته نه دي رسېدلي. مګر ځینې کلمې دېته ورته او یاهم نږدې وجود لري، چې د اتفاق وړ دي. په دې اساس په قراني علومو کې ځانته ځانګه رامنځته شوه، د (وجوه او نظایر) په نوم دی، چې وایي: که څه هم دوه یا څو کلمې په خپل منځ کې شباهت لري؛خو په عین حال کې توپیر هم لري. همدغه موضوع په یوازې ځان د ځینو قراني آیاتونو د ظني کېدلو باعث شوې.(۹)

قرائتتونه:

د قرائت علم ډېره پخوانۍ سنتي علمي سابقه لري. رېښه یې د صحابوو او تابعینو وخت ته رسېږي. د نورو عواملو څخه ده، چې په قراني دلالتونو باندې یې تاثیر کړی. د مسلمانانو په منځ کې اوو مشهور روایت، درې غیر مشهور صحیح روایت او څلور شاذ قرائت شتون لري، چې ټول څوارلس قرائت ته کېږي. ځینو بیا د شاذ قرائتونه زیات ګڼلي. که څه هم نن ورځ دوه مشهور قرائتونه دي، چې ویل کېږي. د عاصم د حفص قرائت چې په ډېرو اسلامي هېوادنو کې دود دی. بل له قالون نه د ورش روایت چې د لویدیځې افریقا په مسلمانو هېوادونو کې دود دی. نور قرائتونه یوازې په کتابونو کې پیدا کېږي. مګر د علمي اعتبار په لحاظ ټول د فقې مجتهدانو او د لویو تفاسیرو صاحب نظرانو، ورته پام کړی، اما د شاذ قرائت پر اجتهاد او په اسلامي قانون جوړونه کې د بحث وړ و. د قرائتونو توپیر له یو بل سره کله صوري وي او کله هم د معنا ښکاره توپیر لري. همدغه توپیر د مشخصي معنا پر ځای د آیات دلالت، ظني کوي.(۱۰)

هغه موضوع چې د قرائت د موضوع په دوام مطرح کېږي او پر هغې یې تاثیر اچولی، عربي رسم الخط دی. د قران د نزول په وخت کې ډېر په ابتدایي شکل و او په عام ډول سریاني رسم الخط دود و. مګر د یوې پېړۍ په دوران کې دغه رسم الخط ځانته مستقل هویت پیدا کړ. د کلماتو پر سر د حرکتو او تورو باندې د ټکو زیاتېدل د کلمو سموالي کې ډېر مرسته وکړه. دغه بدلون له هغه وروسته و، چې د نړۍ نورو هېوادونو ته د قران خطي نسخه ووېشل شوه. له حرکاتو او ټکو پرته، د قرائتونو ترمنځ دا یو توپیر وه.(۱۱)

ناسخ او منسوخ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله موضوع چې تل یې د اسلام په تاریخ کې اهمیت درلود، د ناسخ او منسوخ مشهور بحث دی. په قران کې آیات شته، چې له نور ایاتونو سره په کلي او جزئي شکل په ټکر کې قرار نیسي۔ او یا هم له نورو ایاتونو سره موضوعي تداخل پیدا کوي؛ مگر په متفاوتو دلالتونو سره. له پخوانه دا نظر موجوده و چې ځینې ایاتونه د ځینو نور د منسوخ کېدلو باعث شوي. مگر د اسلام په تاریخ کې داسې کسان شته چې د منسوخ شو آیاتونو نه منکر دي او وایي چې ممکن ندی، په قران کې دې منسوخ شوي آیاتونه وي. د دې کسانو پر وړاندې نور کسان شته چې په قران کې د هر ډول نسخو څخه انکار کوي. د دغو کسانو شمېر ډېر دی چې وایي او باور لري، یوازې په توبه سوره کې یې له سلگونو زیات آیاتونه منسوخ کړي. هغه آیات، د آیات سیف یعنې شمشیر په نوم پېژندل کېږي؛ داسې آیات چې د هغوی په نظر منسوخ دی. داسې یو آیات دی چې د نورو منلو او اسانوالي ته یې توصیه کوي. مسلمانان له غیرمسلمانانو سره د گډ ژوند کولو ته تشویق کړي. د سلف او یا هم د کومې بلې ډلې او اسلامي مذهبي ډلې له لوري،د یو آیات منسوخ گڼل او د بلې ډلې له لوري د هغه منسوخ نه گڼل ، چې د دواړو ادعا په گومان(ظن) دی. د آیات دلالت د محتوا په ظني کېدلو کېږي. هغه آیاتونه چې پر هغه باندې د منسوخ کېدلو بحث کم شوی، ډېر کم دي.(۱۲)

شأن نزول:

ځینې وخت پر آیاتونو د تعارضونو د حل او یا د آیاتونو د تصور ترمنځ، له منسخوالي پرته یې د شا نزول پر سرهم بحث شته، چې د کوم مناسبت په اساس وحی شوې او رامنځته شوی. هغه علم چې په دې اړه باندې بحث کوي، د اسباب نزول علم ورته وایي. د قران ځینې آیاتونه د اسباب نزول لرونکي دي، یعنې ځینې روایتونه شته ، چې د نزول سبب یې واضح کوي، چې څه و. مگر په مقابل کې یې ډېر ایاتونه دي، چې موږ نه پوهېږو د نزول سبب یې کومه تاریخي پېښه وه. ځینې وخت یو آیات په څو سببه او مختلفو مناسبتونو باندې راویت شوی وي. د هغوی د نزول په اړه چې کوم منقشات او اختلافات شته، د آیات دلالت په ځانکړې ظني معنا باندې کېږي؛ له قطعیت نه لوېږي. د شا نزول او هغې ته اړوند نورو موضوعاتو ترځنگ، که په لویه کې د قران په متن کې پر فرهنگي برخې باندې بحث وکړو؛ هغه وخت کې لیدل کېږي، چې د آیات دلالت پر رسمي معنا باندې تر پوښتنې لاندې راځي او پر بلې معنا باندې به ډېر دلالت وکړي.(۱۳)

محکم او متشابه:

[محکم: په قران کې هغه آیاتونه ته چې معنا یې واضحه ده، او تعبیر ته اړتیا نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متشابه: په قران کې هغه آیاتونه چې له ظاهري معنا پرته، د تعبیر او تفسیر وړ دي. ژباړن]

له پخوا وختونو نه چې بل اختلاف موجود و، په محکم او متشابه باندې د آیاتونو وېشل دي. په اصل کې دا وېش په قران کې د تایید وړ دی؛ خو له دې نه د هر یو تعریف او له دې لا مهم د هر ډول مصادیقو ټاکل، له موضوعاتو نه و، چې د قران د نزول له وخت نه اختلافي و او تر نن ورځې پورې دغه اختلافونه پرځای دي. که څوک یو آیات محکم وګڼي، له هېڅ ویلو او بیانولو پرته هغه باندې عمل وکړي، که چېرې هغه متشابه وګڼي، د عملي مصداق په ټاکلو کې به راحتي پیدا کړي. امکان لري، چې د یوه کس له لوري هغه محکم وګڼل شي، مګر د بل کس له لوري همدغه آیات متشابه وي. د قران د حکم په اساس د متشابهاتو خلک په د فتنې سبب شي او کیدای شي زړه یې باطن لوري ته منحرف کړي.(۱۴)

د محکم او متشابه په دوام. د هغو آیاتونو په استناد، چې محکماتو ته یې ام الکتاب ویلي، نظریه پیدا شوه چې ځینې آیاتونه د نورو آیاتونو په منځ کې محوري ځای لري. او ځینې نور بیا فرعي او حاشیه یي ځای لري. امام غزالي د قران ځینې آیاتونه، جواهر القران په نوم نومولي یعنې د قران اصیل ګوهر یې حساب کړي او دغو موضوعاتو ته یې کتاب ځانګړی کړی.(۱۵) دېته ورته نورو کوښښونو د اسلام په تاریخ کې دوام درلود. د دې کار وړاندوینې، چې د دې پر اساس د دغه ډول وېش او ترتیب باعث شوی، له متن نه یو بیروني امر دی. هر څوک په خپل فکر، ځینې ایاتونه محوري ګڼي او ځینې نور بیا د هغوی تر تاثیر لاندې پوهېږي. مثلاً جهادي ډلې د جهاد اړوند آیات، حزب التحریر ډله د خلافت اړوند آیاتونه او نورې بنسټپالي د الهي حاکمیت اړوند آیاتونه محوري ګڼي. دا په داسې حال کې دی چې ټولو د ظن(ګومان) په اساس ټاکنه ده.(۱٦)

د آیاتونه او سورو ترتیب:

بله موضوع چې د دلالت لمن نیسي، د آیاتونو او سورتونو ترتیب او ترمنځ یې تناسب دی. له پخوا نه پر دې موضوع باندې اختلافونو شتون درلود. آیا د آیاتونو ترتیب او یو د بل ترمنځ اېښودل د اسلام پیغمبر په امر او یا د وحي په اساس شوي؟ یا اصحابو په خپل اجتهاد باندې دغه ډول مرتب کړي. دا خو معلومه خبره ده چې د قران آیاتونه په کراره کراره او لږ لږ نازل شوي. آیا د ایاتونو ترمنځ اړیکه او مناسبت شته او کنه؟ همدغه پوښته د سورتونه په اړه لا جدي دی. په دې اړه باندې د رسمي نظر ترڅنګ، غیر رسمي نظر هم موجود دی. د اهل سنتو په روایاتو کې چې د مسلمانانو اکثریت دي، او د اهل تشیع په روایاتو کې. دا مشهوره دی چې د صحابو په منځ کې پېژندل شوی شخصیت لکه: ابن مسعود، په قران کې د قران دوه وروستۍ سورې، د قران، نه ګڼلې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه يې دعا شمېرلې. د مسلمانانو په منځ کې پر قران باندې د ارتدوکسي حکم د حاکمېدلو، دغه روايتونه هېر شوه. نن ورځ په دې اړه کوچنۍ غير ارتدوکسي نظريه په مسلمانه ټولنه کې د قهر سبب کېږي.(۱۷)

د وينا(خطاب) جوړښت:

همدارنگه، د نن ورځې د پوهې په مرسته، کولای شو د وينا(خطاب) يا د قراني لوی ديسکورس په اړه پام کې ونيسو. پخوا وختونو کې دغه موضوع ته اشاره شوې؛ خو په روښانه او هراړخيزه بڼه نه. د ديسکوريس اړوندو بحثونو جوړښت، له نوو بحثونو څخه دي. له دلايلو او شواهدو سره يوځای دی، چې کولای شو د اکاديميک روشونو په لحاظ ترې دفاع وکړو. که چېرې دغه ډول تحليلي روش د فکري او فرهنگي خبرواترو په اړه د پلې کېدلو وړ وي، د متن په اړه د قران په شکل په لومړنۍ طريقه ، چې د نازول په وخت کې يې لوی ديسکوريس منځ ته راوړ او هم په اوس وخت کې د مسلمانانو لپاره متنوع ديسکوريس دی. دغه روش په کار راځي.(۱۸) ځينو کسانو لکه: طه حسين په مرآة الاسلام کتاب کې، محمدغزالی مصري په، د قران موضوعي سورو تفسير کتاب کې، محمد عابد جابري په مدخل إلی القرآن الکريم کتاب کې کوښښ کړی، چې د داسې خبرواتر خطونه ترسيم کړي. د مودودي، سيدقطب او نورو کسانو کوښښ د همدې موخې لپاره و؛ مگر په يو بېل شکل باندې. مگر معلومه خبره دی، چې د هر ډول خطوطو ترسيم کول، پر گومان(ظن) باندې ولاړ دی. د دغه بحث لاندې چې کوم موضوعات مطرح کېږي، يو له دوی دی، چې کوم آياتونه په قران کې نړيواله او ابدي جنبه لري. او کوم آياتونه دي، چې صرفاً پيغمبر ته خطاب وي، يا د يو ځانگړي فرد يا هم وضيعت ته وي. د پيغمبر له وفات او عملي کېدو وروسته کوم ځانگړې کارونه نلري. مثلآ په قران کې وايي، د پيغمبر مېرمنې د مومنانو مېندې دي او هېڅوک د پيغمبر له وفات وروسته له هغوی سره نکاح نشي کولای. معلومه دی چې د پيغمبر د مېرمنو له وفات وروسته دغه موضوع خلاصېږي او په دې اړه دغه حکم هم عملي بڼه له لاسه ورکوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library